

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІСТОРІЇ ДИПЛОМАТІЇ
ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УКРАЇНА І ГРУЗІЯ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ІСТОРІЯ ТА СПІЛЬНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

До сторіччя встановлення
дипломатичних відносин

Збірка наукових праць

Київ – 2018

УДК 327:94](477+479.22)

Україна і Грузія у міжнародних відносинах: історія та спільні виклики сучасності. До століття встановлення дипломатичних відносин: Збірка наукових праць / Упоряд. Ірина Матяш, Тамаз Путкарадзе; Вступне слово: Валерій Смолій, Ігор Долгов; Інститут історії України НАН України, Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 315 с.

У збірнику висвітлено історію становлення українсько-грузинських дипломатичних відносин у 1917–1921 рр., розглянуто природу конфліктів у Чорноморському регіоні та висловлено погляди на можливі шляхи їх вирішення, проаналізовано пов'язані з проблемою українсько-грузинських взаємин документальні комплекси, що зберігаються в українських і грузинських архівах. В основі збірника — тексти виступів під час конференції «Україна і Грузія: дипломатичні відносини, міжнародні зв'язки, культурна дипломатія» (Батумі, 2017).

Для науковців, дипломатичних працівників, викладачів, студентів історичних факультетів та факультетів міжнародних відносин, всіх, хто цікавиться історією міжнародних відносин і зовнішньою політикою України і Грузії.

Затверджено до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України
Протокол № 1 від 30 січня 2018 р.

Редакційна колегія: докт. істор. наук, проф., академік НАН України **Валерій Смолій** (голова), докт. істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України **Геннадій Боряк**, Надзвичайний і Повноважний Посол України і Грузії **Ігор Долгов**, докт. істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України **Степан Віднянський**, Надзвичайний і Повноважний Посланник II класу **Павло Кривонос**, докт. істор. наук, проф. **Ірина Матяш**, докт. істор. наук, проф. **Тамаз Путкарадзе**, канд. істор. наук, проф. **Мераб Халваші**, канд. філол. наук, проф. **Марина Гюргадзе**

Укладачі: докт. істор. наук, проф. **Ірина Матяш** (Інститут історії України НАН України); докт. істор. наук, проф. **Тамаз Путкарадзе** (Батумський державний університет імені Шоти Руставелі)

Рецензенти: докт. істор. наук, проф. **Ігор Жалоба** (Київський університет імені Бориса Грінченка); докт. істор. наук, проф. **Віктор Матвієнко** (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка); докт. істор. наук, проф. **Олег Машевський** (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет); докт. істор. наук, проф. **Руслан Пиріг** (Інститут історії України НАН України).

Автори публікацій висловлюють власні думки, які не обов'язкового збігаються з поглядами членів редколегії, і відповідають за дотримання наукової етики та достовірність наведених фактів і посилань

ISBN 978-966-02-8471-5

© Інститут історії України НАН України, 2018
© Наукове товариство історії дипломатії
та міжнародних відносин, 2018
© Автори, 2018

უკრაინის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია
უკრაინის ისტორიის ინსტიტუტი
დიპლომატიის ისტორიის და საერთაშორისო ურთიერთობების
სამეცნიერო საზოგადოება

უკრაინა და საქართველო საერთაშორისო ურთიერთობებში: ისტორია და თანამედროვეობის საერთო გამოწვევები

დიპლომატიური ურთიერთობების
100 წლისთავისადმი

სამეცნიერო შრომების კრებული

კიევი – 2018

უკრაინა და საქართველო საერთაშორისო ურთიერთობებში: ისტორია და თანამედროვეობის საერთო გამოწვევები. დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარების 100 წლისთავისადმი: სამეცნიერო სტატიების კრებული/ შემდგენლები: ირინა მატიაში; თამაზ ფუტკარაძე; შესავალი სიტყვა: იგორ დოლგევი, ვალერი სმოლი; უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის უკრაინის ისტორიის ინსტიტუტი, დიპლომატიის ისტორიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების სამეცნიერო საზოგადოება. კიევი: უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის უკრაინის ისტორიის ინსტიტუტი, 2018, 315 გვერდი.

კრებულში წარმოდგენილია უკრაინა-საქართველოს დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარების ისტორია 1917–1921 წლებში, განხილულია კონფლიქტების ბუნება შავიზღვისპირა რეგიონში და გამოთქმულია შეხედულებები მათი გადაწყვეტის შესაძლო გზების შესახებ, გაანალიზებულია უკრაინა-საქართველოს ურთიერთობებთან დაკავშირებული დოკუმენტები, რომლებიც დაცულია უკრაინისა და საქართველოს არქივებში.

კრებული ეფუძნება სამეცნიერო კონფერენციაზე — „უკრაინა და საქართველო: დიპლომატიური ურთიერთობები, საერთაშორისო კავშირები, კულტურული დიპლომატია“ (ზათუმი, 2017) წაკითხულ მოხსენებებს.

კრებული განკუთვნილია სამეცნიერო, დიპლომატიური მუშაკებისათვის, მასწავლებლებისათვის, ისტორიული და საერთაშორისო ურთიერთობების ფაკულტეტების სტუდენტებისათვის, საერთაშორისო ურთიერთობების ისტორიისა და საქართველოსა და უკრაინის საგარეო პოლიტიკის ისტორიის საკითხებით დაინტერესებული ნებისმიერი მკითხველისათვის.

გამოსაცემად დამტკიცებულია უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის უკრაინის ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს მიერ ოქმი № 1, 30 იანვარი, 2018 წ.

სარედაქციო კოლეგია: ვალერი სმოლი, ი.მ.დ. პროფესორი, უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (თავმჯდომარე), **გენადი ბორიაკი**, ი.მ.დ. პროფესორი, უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, **იგორ დოლგოვი**, უკრაინის საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი საქართველოში, **სტეფანე ვიდნიანსკი**, ი.მ.დ. პროფესორი, უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, **პაველ კრივონოსი**, საგანგებო და სრულუფლებიანი დესპანი, **ირინა მატიაში**, ი.მ.დ. პროფესორი, **თამაზ ფუტკარაძე**, ი.მ.დ. პროფესორი, **მერაბ ხალვაში**, ი.მ.კ. პროფესორი, **მარინე გიორგაძე**, ფ.მ.კ. პროფესორი.

შემდგენლები: **ირინა მატიაში**, ისტ. მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი (უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის უკრაინის ისტორიის ინსტიტუტი); **თამაზ ფუტკარაძე**, ისტ. მეცნიერებათა დოქტორი, ასოც. პროფესორი (ზათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი).

რეცენზენტები: **იგორ ჟალოზა** — ისტ. მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი (ბორის გრინჩენკოს სახელობის კიევის უნივერსიტეტი); **ვიქტორ მატვიენკო** — ისტ. მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი (ტარას შევჩენკოს სახელობის კიევის ეროვნული უნივერსიტეტის საერთაშორისო ურთიერთობების ინსტიტუტი); **ოლეგ მაშევსკი** — ისტ. მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი (ტარას შევჩენკოს სახელობის კიევის ეროვნული უნივერსიტეტი, ისტორიის ფაკულტეტი); **რუსლან პირიგი** — ისტ. მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი (უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის უკრაინის ისტორიის ინსტიტუტი).

პუბლიკაციის ავტორების მიერ გამოთქმული მოსაზრებები შესაძლოა არ ემთხვეოდეს რედაქციის წევრების შეხედულებებს. ავტორები პასუხისმგებელნი არიან სტატიებში მოტანილი ფაქტების სანდოობისა და სამეცნიერო ეთიკის დაცვისათვის.

Шановні Читачі!

2017-й рік дослідники історії дипломатії та міжнародних відносин завершили проведенням Міжнародної наукової конференції «Українська дипломатична служба: шлях, тривалістю сто років», присвяченої століттю створення першого державного органу управління в сфері дипломатії та початку формування дипломатичної та консульської служби в найбільш наближеній до сучасної формі. Співорганізатором цього наукового форуму разом із Міністерством закордонних справ України, Дипломатичною академією імені Геннадія Удовенка при МЗС України, Генеральною дирекцією з обслуговування іноземних представництв були Інститут історії України НАН України та Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин. Рік 2018-й не менш важливий для підбиття підсумків зовнішньополітичної діяльності українських урядів у 1917–1921 роках. Це зокрема рік встановлення перших двосторонніх контактів України з зарубіжними країнами.

Міжнародні зв'язки та зовнішньополітична діяльність України належать до недостатньо досліджених, але важливих і надзвичайно яскравих, емоційно насичених граней історичного буття українського народу. Зовнішньополітична діяльність, оприлюднена сферою дипломатії, є невід'ємною складовою функціонування будь-якого державного організму, обов'язковим атрибутом незалежної держави. І нехай це звучить аксіомою, але навряд чи знайдеться хоча б один політик, просто мисляча людина, яка б не розуміла того, наскільки від ефективності зовнішньополітичної діяльності та злагодженості дипломатичної служби залежать історичні долі конкретних країн і народів, політична рівновага на континентах і в світі, а в періоди глобальних катаклізмів — існування цілих народів і цивілізацій. Підтвердженням цього є, зокрема, новітня історія України та вузлові віхи на шляху державотворення українського народу, починаючи з проголошення УНР 100 років тому і до розбудови незалежної України сьогодні, які супроводжувалися активною, хоча й неод-

нозначною за ефективністю й оцінками зовнішньополітичною й дипломатичною діяльністю українських урядів.

На жаль, історія української дипломатії через об'єктивні та суб'єктивні причини все ще недостатньо вивчена науковцями. Практично не існує майже жодного синтетичного дослідження, в якому б послідовно простежувався процес еволюції дипломатичної служби в Україні з найдавніших часів до сьогодення. Переважна більшість студій присвячена виокремленим із загальної канви міжнародного життя подіям і явищам локального характеру. Поза увагою істориків залишилися окремі періоди, напрями і форми розвитку української дипломатії, механізми функціонування національної дипломатичної служби, її специфіка й особливості. Чи не найбільшою популярністю серед дослідників користувалися сюжети з дипломатичної історії Київської Русі, втім вона вивчалася переважно крізь призму загальноросійської історії. Майже аналогічна ситуація склалася в царині дослідження дипломатії України другої половини XVII–XVIII ст. Питання становлення інституту національної дипломатичної служби, зовнішньої політики Б. Хмельницького та його наступників, дипломатичної боротьби за збереження Української держави тощо випадали з поля зору дослідників. Ламану лінію в історіографії нагадує й дипломатична історія українських державних утворень часів Української революції 1917–1921 рр., «українське питання» в міжнародних відносинах і доля українських земель в дипломатичній історії міжвоєнного періоду, а також дипломатична історія радянської України, обмежуючись зрізом участі Української РСР в міжнародних організаціях та її міжнародними зв'язками переважно з країнами соціалістичного табору в контексті зовнішньополітичної доктрини Радянського Союзу. Чекає свого конкретно-історичного дослідження та наукових оцінок й узагальнень і зовнішня політика та дипломатична діяльність незалежної України. До речі, саме цим займається у нас в Інституті відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України.

Пропоноване Вашій увазі видання покликане висвітлити як основні моменти становлення українсько-грузинських дипломатичних відносин у 1918 р., так і ключові проблеми, які об'єднують Україну і Грузію нині, та вказати на шляхи архівного пошуку з цієї проблеми. Авторами видання стали науковці з України, Грузії, Польщі, Румунії. Вперше застосовуючи такий підхід до підготовки видання, ми сподіваємося, що воно сприятиме поглибленню досліджень у сфері українсько-грузинських відносин та взаєморозуміння наших народів.

Директор Інституту історії України,
академік НАН України Валерій Смолій

ძვირფასო მკითხველო!

დიპლომატიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების ისტორიის მკვლევარებმა 2017 წელი დაასრულეს საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციით — „უკრაინის დიპლომატიური სამსახური: გზა, რომელიც ასი წელი გრძელდება“. იგი მიეძღვნა დიპლომატიის სფეროში პირველი უკრაინული სახელმწიფო ორგანოს შექმნისა და თანამედროვე ფორმასთან მიახლოებული დიპლომატიური და საკონსულო სამსახურის ჩამოყალიბების საიუბილეო თარიღს. ამ სამეცნიერო ფორუმის თანაორგანიზატორი, უკრაინის საგარეო საქმეთა სამინისტროსთან, ამავე სამინისტროსთან არსებული გენადი უდოვენკოს სახელობის დიპლომატიურ აკადემიასთან, უცხოეთის წარმომადგენლობათა მომსახურების გენერალურ დირექციასთან ერთად იყო უკრაინის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის უკრაინის ისტორიის ინსტიტუტი და დიპლომატიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა ისტორიის სამეცნიერო საზოგადოება. 2018 წელი არანაკლებ მნიშვნელოვანია 1917–1921 წლების უკრაინის მთავრობების საგარეო პოლიტიკური მოღვაწეობის შეჯამების თვალსაზრისით, კერძოდ ეს წელი არის უკრაინის მიერ უცხო ქვეყნებთან პირველი ორმხრივი კონტაქტების დამყარების წელი.

უკრაინის საერთაშორისო კავშირები და საგარეო პოლიტიკური საქმიანობა განეკუთვნება უკრაინელი ხალხის ისტორიული ყოფის არასაკმარისად შესწავლილ, მაგრამ უმნიშვნელოვანეს და ძალიან ნათელს, ემოციურად დატვირთულ ნაწილს. საგარეო პოლიტიკური საქმიანობა, რომელიც სწორედ დიპლომატიაში განსახიერებული, წარმოადგენს ნებისმიერი სახელმწიფო ორგანიზმის ფუნქციონირების განუყოფელ და ძალიან მნიშვნელოვან შემადგენელ ნაწილს, დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აუცილებელ ატრიბუტს. გნებავთ აქსიომა უწოდეთ, მაგრამ არა მეგულება პოლიტიკოსი, ან უბრალოდ მოაზროვნე ადამიანი, ვისაც არ ესმის რამდენად საგარეო პოლიტიკური მოღვაწეობის ეფექტურობისგან და

დიპლომატიური სამსახურის გამართულობისგან დამოკიდებულია კონკრეტული ქვეყნებისა და ხალხის ისტორიული ხვედრი, პოლიტიკური წონასწორობა მთელ კონტინენტზე და მსოფლიოში, ხოლო გლობალური კატაკლიზმების დროს — მთელი ხალხების და ცივილიზაციების არსებობა. ამის დასტურია, კერძოდ უკრაინის უახლესი ისტორია და საკვანძო ეტაპები უკრაინელი ხალხის სახელმწიფოს შექმნის გზაზე, 100 წლის წინ უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის გამოცხადებიდან დღემდე, დამოუკიდებელი უკრაინის აშენებამდე. ეს არის პერიოდი, რომელიც უკრაინული მთავრობების საგარეო და დიპლომატიური მოღვაწეობის აქტიური, თუმცა ეფექტურობისა და შეფასებების მხრივ არაერთგვაროვანი მოღვაწეობით ხასიათდებოდა.

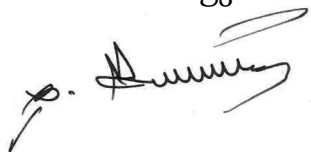
სამწუხაროდ, უკრაინული დიპლომატიის ისტორია ობიექტური და სუბიექტური მიზეზების გამო, ჯერ კიდევ არ არის სრულფასოვნად შესწავლილი მეცნიერებების მიერ. პრაქტიკულად არ არსებობს არცერთი სინტეტიკური კვლევა, რომელშიც თანმიმდევრულად მიკვლევადია უკრაინაში დიპლომატიური სამსახურების ევოლუციის პროცესი უძველესი დროიდან თანამედროვე პერიოდად. ჩვენს ხელთ არსებული კვლევების აბსოლუტური უმეტესობა ეხება მხოლოდ ლოკალური ხასიათის, საერთაშორისო ცხოვრების საერთო სურათიდან გამოყოფილ მოვლენებს და ამბებს. ისტორიკოსთა ყურადღების მიღმა დარჩა უკრაინული დიპლომატიის განვითარების ცალკეული პერიოდები, მიმართულებები და ფორმები, ეროვნული დიპლომატიური სამსახურის ფუნქციონირების მექანიზმები, მისი სპეციფიკა და თავისებურებები. მკვლევართა შორის ყველაზე დიდი პოპულარობით სარგებლობდა სიუჟეტები კიევის რუსეთის დიპლომატიის ისტორიიდან, თუმცა ისიც კი მეტწილად საერთო რუსულ პრიზმაში შეისწავლებოდა მხოლოდ. თითქმის იგივე სიტუაციაა XVII–XVIII საუკუნეების უკრაინის დიპლომატიის კვლევის საქმეშიც. ეროვნული დიპლომატიური სამსახურის ინსტიტუტის ჩამოყალიბების, ბოგდან ხმელნიცისა და მისი მემკვიდრეების საგარეო პოლიტიკის, უკრაინული სახელმწიფოს შენარჩუნებისთვის დიპლომატიური ბრძოლის საკითხები მკვლევარებს უმეტეს შემთხვევაში გამორჩეობდათ მხედველობის არედან. ისტორიოგრაფიაში გაწყვეტილ ხაზს გვაგონებს 1917–1921 წლების უკრაინის რევოლუციის დროინდელი სახელმწიფო წარმონაქმნების დიპლომატიის ისტორია, „უკრაინული საკითხი“ საერთაშორისო ურთიერთობებში და უკრაინული მიწების ბედი ომთაშორისო პერიოდის ისტორიაში, და ასევე საბჭოთა უკრაინის დიპლომატიის ისტორია, რომელიც შემოიფარგლება საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკური დოქტრინის კონტექსტში უკრაინის სსრ-ს მეტწილად სოციალისტური ბანაკის ქვეყნებთან ურთიერთობით და საერთაშორისო ორგანიზაციებში წევრობის ჭრილით. კონკრეტულ

ისტორიულ კვლევას, მეცნიერულ შეფასებას და განზოგადებას ელოდება ასევე დამოუკიდებელი უკრაინის საგარეო პოლიტიკა, მისი დიპლომატიური მოღვაწეობა. აქვე უნდა ითქვას, რომ სწორედ ამ საკითხებითაა დაკავებული ჩვენს ინსტიტუტში უკრაინის საერთაშორისო ურთიერთობისა და საგარეო პოლიტიკის ისტორიის განყოფილება.

წინამდებარე გამოცემა მოწოდებულია გააშუქოს როგორც 1918 წელს — უკრაინულ-ქართული დიპლომატიური ურთიერთობების დაწყების ძირითადი მომენტები, ასევე ის საკვანძო პრობლემები, რომლებიც დღეს აერთიანებს საქართველოსა და უკრაინას, და ასევე მიუთითოს ამ პრობლემებთან დაკავშირებული საარქივო ძიების გზებზე. გამოცემის ავტორები არიან მეცნიერები უკრაინიდან, საქართველოდან, პოლონეთიდან და რუმინეთიდან. გამოცემის მომზადებისადმი ასეთი მიდგომის პირველად გამოყენებისას ჩვენ ვიმედოვნებთ, რომ იგი ხელს შეუწყობს ქართულ-უკრაინული ურთიერთობებისა და ჩვენი ხალხების ურთიერთგაგების სფეროში კვლევების გაღრმავებას.

ვალერი სმოლი

უკრაინის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის აკადემიკოსი,
უკრაინის ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორი

Шановні Читачі!

Вихід цього видання приурочений до знаменної дати в історії України і Грузії: в 2018 році наші країни відзначають 100-річчя встановлення дипломатичних відносин.

Сто років тому, в 1918 році, коли Україна і Грузія після довгих століть розвитку наших народів в умовах відсутності власної державності здобули й обстоювали суверенітет і правосуб'єктність, були відкриті перші дипломатичні представництва Української Народної Республіки в Грузії і Грузинської Демократичної Республіки в Україні. Для молодих народних республік цілком природним і зрозумілим було прагнення закріпити традиційні дружні зв'язки і контакти шляхом встановлення офіційних дипломатичних відносин.

Історія української дипломатії знає і пам'ятає імена перших грузинських представників Віктора Тевзадзе (Тевзаї), Давида Вачеїшвілі, Овсія Ушверідзе; в сучасній грузинській історії зафіксовані імена перших українських дипломатів і консулів: Івана Красковського, Євгена Засядька, Лева Лисняка. У Києві та Тбілісі пам'ять про діяльність перших дипломатичних місій дружніх країн зберігають меморіальні дошки на будівлях, де працювали ці місії.

Вся історія розвитку українсько-грузинських відносин побудована на дружбі, взаєморозумінні, повазі один до одного і взаємній підтримці. І це підтверджують багато сторінок літопису наших взаємин.

У 1991 році відновилося співробітництво України і Грузії в якості незалежних держав. У числі найперших країн світу 12 грудня 1991 року Грузія визнала незалежність України.

Україна незмінно підтримує суверенітет і територіальну цілісність Грузії і засуджує окупацію Абхазії і Цхвінальського регіону Грузії Російською Федерацією. У свою чергу Грузія підтримала Україну в поширенні правди про Голодомор і в 2005 році визнавала його геноцидом укра-

їнського народу. Грузія стала однією з перших країн, які надали гуманітарну допомогу Україні після початку російської агресії і бойових дій на Донбасі в 2014 році.

Грузія для України є стратегічним партнером і надійним другом, що особливо важливо зараз, коли Україна переживає один з найдраматичніших періодів в своїй історії — протистоїть зовнішній агресії і обстоює право визначати своє майбутнє.

Зараз ми так само єдині в нашій боротьбі за територіальну цілісність, суверенітет та незалежність наших держав і народів.

18 липня 2017 року під час державного візиту Президента України Петра Порошенка в Грузію було підписано Декларацію про встановлення стратегічного партнерства між Україною та Грузією.

Це партнерство орієнтоване на майбутнє і базується на спільному прагненні наших народів до інтеграції в європейський та євроатлантичний простір. Партнерство спрямоване на поглиблення і розширення тісних політичних і економічних відносин, подальшу взаємовигідну співпрацю в рамках двосторонніх і багатосторонніх форумів.

Україна і Грузія має спільну історію і разом протистоять спільним викликам сучасності. Нашими основними цілями ми вважаємо відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів; сталий демократичний розвиток і економічне зростання України та Грузії; повну інтеграцію двох країн в Європейський Союз і НАТО. Ми і надалі будемо дотримуватися спільної позиції в боротьбі проти триваючої російської агресії та за деокупацію суверенних територій наших країн, в тому числі шляхом консолідації зусиль світової спільноти, держав-партнерів та міжнародних організацій у протидії агресії і відновлення суверенітету України і Грузії над своїми територіями в межах міжнародно визнаних кордонів. Упевнений, що ми разом переможемо в спільній боротьбі за незалежність, боротьбі за демократичні цінності, боротьбі за правду і боротьбі за мир в Україні та Грузії. Вірю, що наша спільна боротьба також приверне увагу дослідників і збережеться не тільки в пам'яті учасників, але і в роботах українських і грузинських істориків.

У представленому Вашій увазі виданні Ви знайдете цікаві маловідомі сюжети спільної історії України та Грузії, а також аналіз загальних проблем і викликів сучасності. Сподіваюся, що це видання покладе початок циклу публікацій за результатами спільної роботи українських та грузинських вчених.

Надзвичайний і Повноважний Посол України в Грузії

Ігор Долгов

მკირფასო მკითხველო!

ამ გამოცემის გამოსვლა უკრაინისა და საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვან თარიღს ეძღვნება — 2018 წელს აღინიშნება ჩვენ ქვეყნებს შორის დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარების 100 წლისთავი.

ზუსტად 100 წლის წინ, 1918 წელს, როცა უკრაინამ და საქართველომ, ჩვენი ხალხების განვითარების საუკუნეების შემდეგ საკუთარი სახელმწიფოებრიობის არარსებობის პირობებში მოიპოვეს და იცავდნენ სუვერენიტეტს და სამართალსუბიექტურობას, გაიხსნა პირველი დიპლომატიური წარმომადგენლობები: უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის საქართველოში და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის უკრაინაში. ახალგაზრდა სახალხო რესპუბლიკებისთვის სავსებით ბუნებრივი და გასაგები იყო სწრაფვა განემტკიცებინათ ტრადიციული მეგობრული კავშირები და კონტაქტები ოფიციალური დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარების გზით.

უკრაინული დიპლომატიის ისტორიას ახსოვს პირველი ქართველი წარმომადგენლების სახელები, საკუთრივ: ვ. თევზაძე, დ. ვაჩიშვილი, ე. უშვერიძე; თანამედროვე ქართულ ისტორიაში დაფიქსირებულიან პირველი უკრაინელი დიპლომატების და კონსულების სახელები: ი. კრასნოვსკი, კ. ზასიადკო, ლ. ლისნიაკი. პირველ დიპლომატთა ხსოვნას ინახავს მემორიალური დაფები, რომლებიც კიევსა და თბილისში იმ შენობებზეა გაკრული, სადაც ეს დიპლომატიური მისიები მუშაობდა.

ქართულ-უკრაინულ ურთიერთობათა მთელი ისტორია ემყარება მეგობრობას, ურთიერთგაგებას, ერთმანეთის პატივისცემასა და ურთიერთმხარდაჭერას. ამას ადასტურებს დღემდე შემონახული არაერთი დოკუმენტი.

1991 წელს კვლავ აღსდგა თანამშრომლობა უკრაინისა და საქართველოს დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს შორის. 1991 წლის 12 დეკემბერს

საქართველო იყო ერთ-ერთი პირველი ქვეყანა მსოფლიოში, რომელმაც აღიარა უკრაინის დამოუკიდებლობა.

უკრაინა განუხრელად უჭერს მხარს საქართველოს სუვერენიტეტსა და ტერიტორიულ მთლიანობას, გმობს რუსეთის ფედერაციის მიერ აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის ოკუპაციას. თავის მხრივ საქართველომ აქტიურად დაუჭირა მხარი უკრაინას ჰოლოდომორის შესახებ სიმართლის გავრცელებაში. მეტიც, 2005 წელს საქართველომ ჰოლოდომორი უკრაინელი ხალხის გენოციდად აღიარა. საქართველო იყო ერთ-ერთი პირველი ქვეყანა, რომელმაც უკრაინას აღმოუჩინა ჰუმანიტარული დახმარება რუსული აგრესიის და დონბასში საომარი მოქმედებების დაწყების შემდეგ.

საქართველო უკრაინისთვის მთავარი პარტნიორი და საიმედო მეგობარია, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს განსაკუთრებით დღეს, როცა უკრაინა თავისი ისტორიის განმავლობაში განიცდის ერთ-ერთი ყველაზე დრამატულ პერიოდს — იგერიებს საგარეო აგრესიას, იბრძვის უფლებისათვის — თავად განსაზღვროს საკუთარი მომავალი.

ჩვენ, უკრაინა და საქართველო, დღეს ერთიანები ვართ ტერიტორიული მთლიანობის, სუვერენიტეტისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში.

2017 წლის 18 ივლისს უკრაინის პრეზიდენტის პ. ა. პოროშენკოს საქართველოში ვიზიტისას ხელი მოეწერა დეკლარაციას საქართველოსა და უკრაინას შორის სტრატეგიული პარტნიორობის დამყარების შესახებ. ეს პარტნიორობა მომავალზეა ორიენტირებული და ჩვენი ხალხების ევროპული და ევროატლანტიკური სივრცისადმი კუთვნილებას ემყარება. იგი მიმართულია მჭიდრო პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების კიდევ უფრო გაღრმავებისა და გაფართოებისკენ, შემდგომ ურთიერთსასარგებლო თანამშრომლობისკენ ორმხრივი და მრავალმხრივი ფორუმების ფარგლებში.

უკრაინასა და საქართველოს საერთო ისტორია გააჩნია. საერთო გვაქვს თანამედროვე გამოწვევებიც. ჩვენი ამჟამინდელი საერთო მიზანია ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენა საერთაშორისოდ აღიარებულ საზღვრებში, მდგრადი დემოკრატიული განვითარება, ეკონომიკის ზრდა და ჩვენი ქვეყნების სრული ინტეგრაცია ევროკავშირსა და ნატოში.

ჩვენ სამომავლოდაც ერთი პოზიცია გვექნება მიმდინარე რუსეთის აგრესიის წინააღმდეგ და ჩვენი სუვერენული ტერიტორიების დეოკუპაციისთვის ბრძოლაში, მათ შორის აგრესიის მოგერიების და საერთაშორისოდ აღიარებულ საზღვრებში საკუთარ ტერიტორიებზე საქართველოსა და უკრაინის სუვერენიტეტის აღდგენის პროცესში საერთაშორისო თანამეგობრობის, პარტნიორი-სახელმწიფოებისა და საერთაშორისო ორგანიზაციების ძალისხმევის კონსოლიდაციის გზით. დარწმუნებული ვარ, რომ ერთად გავიმარჯვებთ დამოუკიდებლობისთვის,

დემოკრატიული ღირებულებებისა, სიმართლისთვის და საქართველოსა და უკრაინაში მშვიდობისთვის ბრძოლაში. მწამს? რომ ჩვენი ერთობლივი ბრძოლა მკვლევართა ყურადღებას მიიპყრობს და შენარჩუნებული ქინება არამხოლოდ მონაწილეთა მეხსიერებაში, არამედ ქართველ და უკრაინელ ისტორიკოსთა ნამუშევრებში.

წინამდებარე გამოცემაში ნახავთ საქართველოსა და უკრაინის ერთობლივი ისტორიის ბევრ საინტერესო და ნაკლებად ცნობილ სიუჟეტს, ასევე გაეცნობით თანამედროვეობის საერთო პრობლემათა და გამოწვევების ანალიზს. ვიმედოვნებ, რომ ეს გამოცემა საფუძველს დაუდებს პუბლიკაციების ციკლის დაწყებას ქართველი და უკრაინელი მეცნიერებების ერთობლივი მუშაობის შედეგების მიხედვით.

უკრაინის საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი საქართველოში
იგორ დოლგოვი

ЗМІСТ

<i>Вступне слово директора Інституту історії України НАН України академіка Валерія Смолія</i>	5
<i>Вступне слово Надзвичайного і Повноважного Посла України в Грузії Ігоря Долгова</i>	10

ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ

<i>Pavlo Hai-Nyzhnyk (Україна). FORMATION OF UKRAINIAN-GEORGIAN DIPLOMATIC RELATIONS AT THE UPR AND THE UKRAINIAN STATE (1917–1918)</i>	17
<i>Ірина Матяш (Україна). УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ В 1919–1921 рр.: ПОЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ</i>	38
<i>Дорота Михалюк (Польща). ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА КРАСКОВСЬКОГО В КОЛІ ВІЛЕНСЬКИХ БІЛОРУСІВ. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНЬОГО ГЛАВИ ДИПЛОМАТИЧНОЇ МІСІЇ УКРАЇНИ В ГРУЗІЇ</i>	64
<i>Валентина Піскун (Україна). УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКІ ВЗАЄМИНИ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ПРОМЕТЕЇВСЬКОГО РУХУ 1920–1940-х РОКІВ</i>	72
<i>Людмила Вовчук, Олександр Тригуб (Україна). ІНОЗЕМНІ КОНСУЛИ У ГРУЗИНСЬКИХ МІСТАХ ПРИЧОРНОМОР'Я (1840–1923 рр.)</i>	91
<i>Наталія Татаренко (Україна). ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКИХ ВІДНОСИН</i>	103

СПІЛЬНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ І ГРУЗІЇ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

<i>Алла Киридон, Сергій Троян (Україна). ГРУЗІЯ-2008 — УКРАЇНА-2014: ЗАПАРАЛЕЛЕНІСТЬ РОСІЙСЬКИХ СТРАТЕГЕМ</i>	124
<i>Volodymyr Makukha (Україна). BILATERAL AND MULTILATERAL COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND GEORGIA IN THE ENERGY SECTOR</i>	142
<i>Джемал Каралідзе, Реваз Діасамідзе (Грузія). БАТУМІ — ОДИН ІЗ НАЙВАЖЛИВІШИХ ПОРТІВ НА ЧОРНОМУ МОРІ В КІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ</i>	153
<i>Вячеслав Ціватий (Україна). ГРУЗІЯ ЯК МІЖНАРОДНИЙ ГРАВЕЦЬ У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: ІСТОРИКО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ І РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТИ</i>	161

Олександр Цвєтков (Україна). ДО АНАЛІЗУ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ І ГРУЗІЇ ТА ПОЯВИ НОВИХ РОЗПОДІЛЬНИХ ЛІНІЙ В ЄВРОПІ.....	176
Григорій Перепелиця (Україна). ГЕОПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ, СПРОВОКОВАНІ РОСІЙСЬКОЮ ГІБРИДНОЮ ВІЙНОЮ, ЯК ВИКЛИК ДЛЯ УКРАЇНИ ТА ГРУЗІЇ.....	186
Іраклій Горгіладзе (Грузія). ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ КОЛІЗІЇ КОНФЛІКТІВ НА КАВКАЗІ	201
Ioseb Japaridze (Грузія). THE ROLE OF SECURITY SYSTEM REFORM IN ARMED VIOLENCE PREVENTION PROCESS	207
Emzar Svanidze (Грузія). MILITARY AND POLITICAL CHARACTERISTICS OF THE SYRIAN CIVIL WAR 2014–2016	214
Lasha Bazhunaishvili (Грузія). NEW GEOPOLITICAL STATUS OF BLACK SEA BASIN	227
Інеса Зоїдзе (Грузія). КОНФЛІКТОГЕННІСТЬ МІЖЕТНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КАВКАЗЬКОМУ РЕГІОНІ.....	234
Kakha Putkaradze (Грузія). PANKISI IN THE GEOSTRATEGIC PRISM.....	241

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Вадим Гузун (Румунія). БОРОТЬБА ГРУЗІЇ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ — ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯ: ДЖЕРЕЛА З АРХІВУ МІНІСТЕРСТВА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ РУМУНІЇ, 1921–1924 pp.	249
Мераб Мегрелішвілі, Ніколоз Мегрелішвілі (Грузія). УКРАЇНЦІ В БАТУМІ	262
Отар Гоголішвілі (Грузія). ДЕЯКІ АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО УКРАЇНЦІВ У БАТУМІ.....	270
Софія Каменєва (Україна). КАДРОВА ПОЛІТИКА РОСІЇ В ГРУЗІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДОКУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	275
Тамаз Путкарадзе (Грузія). ДЕЯКІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ І ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ ГРУЗІЄЮ І УКРАЇНОЮ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ АДЖАРІЇ).....	283
Lela Mzhavanadze (Грузія). INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS ON PHOTOS.....	294
Kakhaber Surguladze (Грузія). THE COSSACKS' CAMPAIGN TO THE GONIO FORTRESS	302
Наталія Лазба (Грузія). ІДЕНТИЧНІСТЬ АБХАЗІВ, ЩО ПРОЖИВАТЬ НА ТЕРИТОРІЇ АДЖАРІЇ	308

ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ

Pavlo Hai-Nyzhnyk,

Doctor of History,
Head of the Historical Studies Department
of the Research Institute of Ukrainian Studies

FORMATION OF UKRAINIAN-GEORGIAN DIPLOMATIC RELATIONS AT THE UPR AND THE UKRAINIAN STATE (1917–1918)

The article examines Ukrainian-Georgian relations in the times of the Ukrainian Central Rada (1917), as well as during the establishment of diplomatic ties between the Georgian Democratic Republic, Ukrainian People's Republic, and the Ukrainian State (1918). In 1917, representatives of the Georgian people already participated in the Congress of Nations convened by the Ukrainian Central Rada in Kyiv.

Georgians who were then in Ukraine saluted the proclamation of the UPR by the 3rd Universal in November 1917 and Ukraine's independence by the 4th Universal in January 1918. In December 1917, I. Lordkipanidze was authorized by the Georgian National Council to perform the duties of military commissioner under the government of the UPR. In January 1918, he transferred his powers to D. Vacheishvili, with N. Bregvadze subsequently taking the post in April 1918.

In early September 1918, the diplomatic representation of Georgia was officially opened and started operating in Kyiv (with V. Tevzaia as a consul). This was followed by the opening of the Consulate-General in Odessa and a consulate in Kharkiv.

On July 20, 1918, by his order, Hetman P. Skoropadsky appointed a consular agent of the 1st rank in Tiflis. On December 5, 1918 a broad bilateral agreement was concluded between the US and the GDR. On December 7, 1918, the parties signed the agreement on «Goods Exchange between Ukraine and Georgia», as well as an intergovernmental agreement on interbank transfer operations.

In October–December 1918, the Ukrainian government was nurturing the plan of creating a joint military and political anti-Bolshevik bloc from Ukrainians, Don, Kuban, Terek, Georgia, Pre-Caucasian and Transcaucasian people.

Key words: *Ukrainian-Georgian relations, the UPR, Ukrainian State, Georgian Democratic Republic.*

Павло Гай-Нижник,
доктор історичних наук,
завідувач відділом історичних студій
Науково-дослідного інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН В УНР І УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ (1917–1918 рр.)

Висвітлюється перебіг становлення українсько-грузинських політичних взаємин за часів існування Центральної Ради у 1917 р. та налагодження дипломатичних відносин між Грузинською Демократичною Республікою Українською Народною Республікою та Українською Державою протягом 1918 р. Вже у 1917 р. представники грузинського народу були делегатами Українського Національного Конгресу та З'їзду Народів, скликаному Центральною Радою у Києві. Грузини, що перебували у ті часи в Україні, вітали проголошення III Універсалом УНР в листопаді 1917 р. та її державної незалежності IV Універсалом у січні 1918 р. У грудні 1917 р. І. Лордкіпанідзе був уповноважений Національною Радою Грузії виконувати обов'язки військового комісара при уряді УНР, якого в січні 1918 р. змінив Д. Вачейшвілі. У квітні 1918 р. військовим комісаром Грузії в Україні було призначено Н. Брегвадзе.

На початку вересня 1918 р. у Києві було відкрито дипломатичне представництво Грузії (посол – В. Тевзая), а незабаром — Генеральне консульство в Одесі та Консульство у Харкові. 20 липня 1918 р. гетьман П. Скоропадський затвердив консульського агента І розряду в Тифлісі. Українські дипломати прибули на Кавказ вже під «занавіс» Гетманату. 5 грудня 1918 р. Українська Держава встановила офіційні дипломатичні відносини з Грузією, між державами було укладено широкий двосторонній договір. 7 грудня 1918 р. сторони підписали Договір «Про товарообмін між Україною та Грузією», а також міжурядову Угоду про міжбанківські переказові операції.

У жовтні–грудні 1918 р. урядом України виношувалися плани створення об'єднаного військово-політичного антибільшовицького блоку з України, Дону, Кубані, Тереку, Грузії, передкавказьких й закавказьких народів.

Ключові слова: українсько-грузинські взаємини, Українська Держава, Центральна Рада, УНР, Грузинська Демократична Республіка.

პავლო გაი-ნიჟნიკი,

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, უკრაინის განათლებისა და მეცნიერების
სამინისტროს უკრაინმცოდნეობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის
ისტორიული სტუდიების განყოფილების გამგე

**უკრაინა-საქართველოს დიპლომატიური ურთიერთობების ჩამოყალიბება
პ. სკოროპადსკის ჰეტმანატის პირობებში
(1917–1918 წწ.)**

სტატიაში განხილულია უკრაინა-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობების ჩამოყალიბება 1917 წ. ცენტრალური რადის პერიოდში და დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარება საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას, უკრაინის სახალხო რესპუბლიკასა და უკრაინის სახელმწიფოსთან 1918 წლის განმავლობაში.

უკვე 1917 წლისათვის ქართველი ხალხის წარმომადგენლები იყვნენ უკრაინის ეროვნული კონგრესისა და ყრილობის დელეგატები, რომელიც მოწვეული იყო კიევში ცენტრალური რადის მიერ.

ქართველები, რომლებიც იმ დროისათვის იმყოფებოდნენ უკრაინაში მისვალმან უკრაინის მესამე უნივერსალის ჩამოყალიბებას 1917 წ. ნოემბერში და სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობას 1918 წ. იანვარში. 1917 წ. დეკემბერში საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ მისცა უფლებამოსილება ი. ლორთქიფანიძეს შეესრულებინა სამხედრო კომისრის მოვალეობა უკრაინაში. 1918 წ. იანვარში იგი შეცვალა დ. ვაჩიშვილმა. 1918 წ. აპრილში საქართველოს სამხედრო კომისრის თანამდებობაზე უკრაინაში დაინიშნა ნ. ბრეგვაძე.

1918 წ. სექტემბრის დასაწყისში კიევში გაიხსნა საქართველოს დიპლომატიური წარმომადგენლობა (ელჩი ვ. თევზაია). მალე გაიხსნა გენერალური საკონსულო ოდესაში და საკონსულო ხარკოვში. 1918 წ. 20 ივლისს ჰეტმანმა პ. სკოროპადსკიმ დაამტკიცა პირველი თანრიგის საკონსულოს აგენტი თბილისში. უკრაინელი დიპლომატები ჩავიდნენ კავკასიაში. 1918 წ. 5 დეკემბერს უკრაინამ ოფიციალურად დაამყარა დიპლომატიური ურთიერთობა საქართველოსთან. სახელმწიფოებს შორის გაფორმდა ორმხრივი ხელშეკრულებები. 1918 წ. 7 დეკემბერს მხარეებმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას „საქართველოსა და უკრაინას შორის ტვირთბრუნვის შესახებ“ ასევე გაფორმდა მთავრობათაშორისი შეთანხმება საბანკო გადარიცხვის ოპერაციების შესახებ.

1918 წ. ოქტომბერ-დეკემბერში უკრაინის მთავრობამ გამოკვეთა უკრაინის. დონის, ყუბანის, თერგის, საქართველოს, კავკასიის ხალხების ერთიანი სამხედრო-პოლიტიკური ანტიბოლშევიკური ბლოკის ჩამოყალიბების გეგმები.

საკვანძო სიტყვები: უკრაინა-საქართველოს დიპლომატიური ურთიერთობები, უსრ რადა, უკრაინის სახელმწიფო, პ. სკოროპადსკის ჰეტმანატი, ხელშეკრულება „საქართველოსა და უკრაინას შორის ტვირთბრუნვის შესახებ“.

Ukrainian-Georgian relations have a long history and stretch back to their origins even in the times of Rus, but the newest revival and deepening of ties between these peoples could occur at a qualitatively higher level only with the liberation of the two countries from under the yoke of imperial Russia. The February 1917 revolution in Petrograd led to the fall of the autocracy of the Romanovs, the collapse of the empire, the intensification of the centrifugal processes in Russia, and the revival of national autonomo-federalist movements, which quickly acquired not only expressive cultural and educational features, but also isolated socio-political characteristics with certain centers seeking to achieve national sovereignty and state independence. The transient process of the formation of the former Russian colonies began on the path of the revival of their own national states. Both Ukrainian and Georgian peoples were not exception in these dynamic transformations.

The Ukrainian-Georgian political rapprochement began from the very beginning of the fall of tsarism. For example, on March 19, 1917, a representative of the Georgian organizations in Rostov, together with the French consul, welcomed the 10 thousand-strong demonstration of Ukrainians demanding the autonomy of Ukraine as part of the federal Russian Republic¹. In early April, a delegate from Kyiv's Georgian organizations – Koiava was a delegate of the Ukrainian National Congress in Kyiv and on April 7, 1917, spoke on it in Russian². On April 8, in his congratulation to the National Congress, in particular, he noted: «You, Ukrainians, and we Georgians are especially close to each other. Our past destiny is the same. Ukraine and Georgia joined Russia on the condition that they retain the full right of national self-determination, but unworthy Russian rulers violated the treaty and sought to strangle us. When they say: “Ukraine has risen”, I say: “She never died, but only now are the bright days of her life”. Our hearts, full of joy, shout together with you: “Long live free Ukraine! Long live the Federal Republic!”»³.

In early August 1917, the Committee of the Georgian Military Union sent a telegraph to the Ukrainian Central Council with a request to help inform the Georgian soldiers who were on the territory of Ukraine that an All-Russian congress of Georgian servicemen would be held in Tiflis on August 22. Therefore, the Minor Council (Mala Rada) of the Central Council decided to take measures so that a message about this congress could be published in newspapers⁴.

Representatives of the Georgian people participated in the Congress of Peoples, which took place from September 8 to 15, 1917 in Kyiv⁵. At this Congress, the representative of the Georgian National Democratic Party, I. Mochavariani, also recalled that both Georgia and Ukraine at one time agreed to an alliance with Russia, but the Romanovs turned this union into a yoke. «Now the yoke is dumped and we should not think about breaking old

contracts, but about restoring these treaties", he said. "We need a strong organization and unification of nationalities in order to achieve the liberation of our countries, because no great power, and especially a little culture, does not recognize the free will of the rights of small nations"»⁶.

Another Georgian, the federalist socialist I. Baratashvili, in his inflammatory speech, pointed out that «the Georgian people lived in fraternal accord with all peoples, and above all, with the Muslim peoples of Transcaucasia. The new revolutionary government failed to remove the obstacles that make it difficult to build a new life. True, the old regime has left a difficult situation on its own, but the peoples of Russia are in power to solve those complex issues if they take it unanimously. To do this, we must unite all living forces under the slogan of equality, brotherhood and mutual love...

Ukrainian democracy has managed to rally all its aspirations around a single main task, namely, around achieving autonomy, which it already actually has. And it is the Council that convenes the Congress of Nations, and not the government, which is engaged in allegedly more important matters, but what, it is still unknown. We are facing a great danger, both from the outside and inside, and the way of salvation is the new decentralism of the state, which does not mean the collapse»⁷. Finally, he invited all those present, after all the peoples have achieved their goal of self-determination, to visit free Georgia⁸. Somewhat later, on November 7, 1917, at a meeting of the Minor Council, he, as a member of the Council of Peoples, welcomed such words only with the proclaimed proclamation of the Ukrainian People's Republic by the III Universal of the Central Council: «Words and speeches fade before the Universal, which was here proclaimed, but I can not refrain from congratulating this major historical act on behalf of the federal Georgians.

The Central Council has cut the Gordian knot with this act and the Ukrainian people are now free. That Centralism, which was the source of oppression of the peoples, the Central Council crushed and erased.

The pillar on which the imperialism of the Russian state stood... The revolution creates new laws, and on the basis of the laws of the revolution Ukraine has become free. The Ukrainian people chose their own way, from which a new life begins. Who wants to strengthen freedom and justice on the ground, he must go with the Ukrainian people and with the Ukrainian Republic... I want Ukraine to be that stone rock on which all nations would rely. Let the Ukrainian Republic live»⁹.

Soon, November 11, 1917, at an extraordinary meeting of the Minor Council on the bill on elections to the Ukrainian Constituent Assembly, Notadze spoke with a greeting on behalf of the Georgians of Kyiv. He read out a resolution in which the meeting of the capital's Georgians without any difference in parties showed «their sincere and boundless joy at the proc-

lamation of the Ukrainian People's Republic», and then expressed confidence that «the flag you raised, a symbol of the federation, will not be left alone and other nations as well consciously and proudly raise this flag»¹⁰.

Attempts to establish diplomatic relations between Georgia and Ukraine date back to December 1917. It was then that I. Lordkipanidze, a deputy of the All-Russian Constituent Assembly, who was in Odessa, was authorized by the Georgian National Council to perform the duties of military commissioner under the government of the UPR. In January 1918, I. Lordkipanidze (in connection with his departure for Petrograd) transferred his powers to D. Vacheishvili.

January 9, 1918 D. Vacheishvili appealed to the head of the Ukrainian Foreign Ministry O. Shulgyn with a request to allow citizens of Georgia to retain personal weapons for self-defense. At the same time, the Georgian military commissar unequivocally noted that in his country «there are not one thousand Ukrainian citizens who have not yet been subject to any restrictions of civil rights and will not be subject to»¹¹. Soon, on January 13, 1918, the Georgian Military Commissariat was established in Kyiv. The government of the UPR recognized it as the authorized body of the National Council of Georgia.

On the same day, a draft agreement was drawn up and adopted between the government of the UPR and the military commissioner of Georgia on the formation of Georgian military units in Ukraine and their relocation to their homeland to fight the Turkish troops and Bolshevik armed detachments¹². During the talks, D. Vacheishvili suggested that the Georgian troops «preserve weapons, equipment, equestrian staff and other property», if this was available in part, if not, then they should be provided with all of this by the Ukrainian Ministry of Defense's own order. However, the head of the foreign policy department of the UPR O. Shulgyn, by his resolution, questioned the satisfaction of such a petition, as he did not agree to inscribe in the agreement, so that if the Ukrainian People's Republic signed a peace treaty with the Central Council, its government undertook to «provide a rolling stock in two months for the transfer of all Georgian soldiers and called citizens on the same conditions outside Ukraine»¹³.

But the members of the Ukrainian part of the commission put their demand that «all expenses related to the maintenance of both Georgian soldiers and newly-called Georgians are returned to Ukraine either from the national fund of the federation into which Georgia will enter or the National Council of Georgia in the amount determined by a special commission of representatives of both nations»¹⁴. In the agreement, in fact, there was a speech: a) on the formation of parts in the territory of Ukraine from the soldiers-Georgians, who were in the wartime conditions in Ukraine and on the Ukrainian front; b) on the

transportation of these parts as they are formed on the territory of Georgia; c) in case of announcement of the mobilization by the National Council of Georgia, about the formation of commands from the drafted Georgians who were on the territory of Ukraine and their transfer to Georgia¹⁵. At the same time, a Georgian military detachment was formed in Kyiv, and all the Georgian servicemen switched over to the Georgian Military Commissariat, which was allowed to form military units (under the control of the UPR Military Ministry) for sending to their homeland.

After the arrival of the Central Council and the government of the UPR in March 1918, representatives of Armenian and Georgian detachments freed from the Bolsheviks of Kyiv again raised the issue of the return of their units to the Caucasus. Therefore, on March 13, 1918, the Council of People's Ministers of the UPR returned to the question of the stay of armed formations on its territory and decided that all national troops from the day of demobilization should be disbanded, and the existing military units should be disbanded by the order of the military minister of the UPR. These parts were guaranteed free travel outside Ukraine in echelons without weapons. As for financial security, the Ukrainian ministers decided that «this case can be arranged only in accordance with the national or regional government to which these parts are appointed»¹⁶.

Three days later, on March 16, the government of the UPR, having considered the introduction of the Ministry of Foreign Affairs about the return of Georgian and Armenian detachments to the Caucasus, reaffirmed its previous decision and decided to invite the Armenian and Georgian armed formations «to leave Ukraine without weapons»¹⁷. On March 19, the echelon of Georgian servicemen, with the consent of the Ukrainian government and the German military command in Ukraine, set out on its way, but barely reached Znamenska station and stopped. In this regard, the Georgian Commissioner asked the Ukrainian Foreign Ministry to help «speedy and unhindered passage of the named train to the border of Ukraine» along with military equipment, as well as to issue «a certificate for unimpeded passage across the Ukrainian border of parliamentarians from the echelon for negotiations with the Bolsheviks». The then manager of the affairs of the Ministry of Foreign Affairs of the UPR M. Lyubynsky reacted without delay and ordered to accept D. Vacheishvili's request «for immediate execution»¹⁸. In April 1918 N. Bregvadze was appointed military commissar of Georgia in Ukraine, and D. Vacheishvili became his deputy, and the secretary was N. Bokugava. It was these people who undertook in the future to directly solve the problems of their fellow countrymen in Ukraine and to decide the issue of their return to their homeland.

Meanwhile, on April 16, 1918, at a meeting of the political section of the Ministry of Foreign Affairs of the UPR, a report was heard by the member of

the Central Council, M. Svidersky, who was evacuating the property of the Ukrainianized units of the 5th Army Corps from Trebizond. Touching upon the Georgian issue, the speaker expressed the opinion that the Georgians are not able to resist the advance of the Turkish forces, since they «do not have a real army». At the same time, he analytically substantiated the arguments about the advantage for Ukraine of the embodiment of self-determination and statehood of Georgia and the Caucasian peoples, which, however, did not have high hopes through a virtually continuous internal interethnic strife. M. Svidersky also affirmatively answered the question of the chairman M. Lubynsky regarding «conversations about the Black Sea Federation» during his stay in Transcaucasia, adding that there it is desirable with the center in Kyiv, or in Sevastopol, which can become a free city¹⁹.

At the same time, it should be noted that diplomatic, as well as economic, trade relations between Georgia and Ukraine in the first year and a half after the February revolution in Russia and its actual decentralization developed too amorphously and did not receive practical implementation, but rather existed sooner in the hypothetical form of the impractical imagination of the then international-federalist views of political romantics, at least among Ukrainian revolutionary figures. For example, the chairman of the Central Council, M. Hrushevsky, could not think of spreading Ukrainian political or economic influence in the Black Sea region, let alone «imperialistic whims to seize foreign markets, exploit culturally backward margins as their colonies, expansion»²⁰. Instead, he expected the onset of a world federation in which economic and cultural cooperation, voluntary cooperation among the Black Sea peoples will take place, and thus «closely linking themselves, these Black Sea regions can create an unusually rich, large and multilateral economic base»²¹.

Quite soon the internal political structure of Ukraine changed radically, other people came to power in Kyiv, with a different worldview and ambitions. On April 29, 1918, as a result of the coup d'état, under the «active neutrality» of the German occupation administration, the power of the Central Council, and hence the Ukrainian People's Republic, was overthrown. There was a Ukrainian State with a liberal-bourgeois dictatorship in the form of the Hetmanate of General Pavlo Skoropadsky.

In Transcaucasia, on May 26 (June 8), 1918, the «Act of Independence» proclaimed the creation of the Georgian Democratic Republic*. In the «Act of

* After the Bolshevik coup in Russia, the Transcaucasian Commissariat, the joint government of Azerbaijan, Armenia and Georgia, was established on November 28 (15), 1917, which on February 23 (10) 1918 convened the Transcaucasian Seimas for the legal registration of interstate relations of the peoples of Transcaucasia. According to the decision of the Diet from April 22 (9), 1918, Georgia, together with Azerbaijan and Armenia, became part of the Transcaucasian Democratic Federative Republic (TDFR). On June 8 (May 26), 1918, the Georgian National Council proclaimed the Georgian Democratic Republic (GDR). It should

Independence of Georgia», which was adopted by the National Council, it was proclaimed in particular that «the Georgian Democratic Republic wishes to establish good-neighborly relations with all members of the international community»²². The coalition Government of the state was headed by N. Ramishvili, and the Ministry of Foreign Affairs – A. Chkhenkeli²³. Two days later, Georgia signed a military-political treaty with Germany, according to which allied (de jure), but in fact, all the same, occupation (de facto) German troops were stationed on its territory in order to ensure public order and state independence republic.

Since then, Georgia, like a few months ago, Ukraine, had to be under the protectorate of Germany (in fact it became the military-political and financial-economic satellite of the Central Council), since on April 27 (May 10), 1918, official Berlin and Istanbul signed a secret an agreement on the division of spheres of influence in the Transcaucasus, according to which Georgia was recognized as the sphere of geopolitical interests of Germany²⁴.

This fact, in fact, is not an unusual phenomenon in the then international policy (it is enough to recall the analogous agreement between France and Great Britain of December 23, 1917 on the division of former Russia into «zones of influence», in which the French was determined to the west of the line: The Kerch Strait – the mouth of the Don — Don — Tsaritsyn, the British — to the east of it, that is, including the Caucasus and Transcaucasia²⁵).

Nevertheless, at that historic moment, the mutual stay of both Kyiv and Tiflis (Tbilisi) in the orbit of the power attraction of the Central States with the center in Berlin objectively facilitated geopolitical logistics for Ukraine and Georgia on the way to mutual rapprochement both on the international political plane and in the horizons of financial and economic cooperation, as well as in the direction of the birth of a military-defense project, where Kyiv from the obvious weight measurements a priori assumed a leading role. And the further course of events developed precisely according to this spiral and logic, and its collapse was due to the intrigue of historical circumstances of both objective and subjective character for both states...

June 6, 1918 the Georgian Minister of Foreign Affairs A. Chkhenkeli through the attorney in the affairs of the Ukrainian State in Germany O. Koziy appealed to the official Kyiv with a diplomatic note. She reported on the termination of the existence of the Transcaucasian Democratic Federative Republic and on the self-dissolution of the Transcaucasian Seimas and the government «taking into account the events that arose with the onset of the

also be noted that from May to October 1918, most of the territory of Georgia was German, and from June to October 1918 in Adjara and other lands of Georgia — Turkish troops.

Ottoman forces in the Caucasus»²⁶. Another note, dated June 22, submitted by Minister A. Chkhenkeli, noted that the newly formed Georgian Democratic Republic, which «wants to organize its international relations in accordance with its vital interests and ensure its independence», asks for recognition of its Ukrainian State²⁷. It is interesting that in a note the Georgians argued for the emergence of their statehood by the fact that «the political agreements concluded with Russia to provide Georgia with certain internal freedom and inviolability of its territory, Georgia quickly saw its rights trampled, its freedom under threat and its liberties replaced regime of complete annexation»²⁸. Therefore, it was said in one of the notes, after the fall of tsarism, the collapse of the empire, taking into account the articles of the Brest Peace Treaty between the Central Council and the RSFSR, and the fact of the withdrawal of Russian troops from Transcaucasia «no connection links Georgia to Russia, it is free from all obligations in relation to another state»²⁹. Both notes were already broadcast on June 9 by O. Koziy to the hetman government led by F. Lyzohub.

Soon, on July 4 (17), 1918, the new Georgian Prime Minister N. Zhordania sent a letter to the Ukrainian Minister of Foreign Affairs D. Doroshenko stating that his government, with the aim of strengthening friendly relations between states, «appointed its representative in the Ukrainian the government of citizen Viktor Vasilievich Tevzai and his deputy — David Vissherionovich Vacheishvili, who was granted special powers»³⁰.

As for contacts in the sphere of finance, for example, on June 29, 1918, the temporary minister of Ukraine in charge of Ukraine was asked by N. Bregvadze, the interim acting commissioner of Georgia, who asked for «petitions» before the Hetman Council of Ministers on the possibility of immediate submission to his disposal 50 thousand rubles. to the account of the Republic of Georgia to meet the basic needs of Georgian citizens, former soldiers on the Ukrainian front (referring to the Russian South-Western and Romanian fronts running through Ukraine), a huge number of which accumulated in Kyiv, Kharkiv, Rostov and for their transfer to their homeland³¹.

Already on July 15, 1918, a relevant report was submitted to the Ukrainian Government for consideration by the Ukrainian Minister, who reported on the appeal of the Georgian Commissioner and asked to support «former military personnel on the Ukrainian fronts, military prisoners and invalids, who, thanks to the anarchy reigning in the Russian Soviet Republic, do not have the opportunity to return to their homeland and suffer much from material insecurity, “while adding that they” participated in the last war on the Ukrainian fronts and so in their time about told the Ukrainian State not a small help»³². The Ukrainian Government has met the request of the Commissioner of Georgia (a magazine of meetings of the small Council of Ministers on July 16 and 17)³³, and on July 20 Skoropadsky approved the Resolution

adopted by the Council of Ministers «On allocating 50,000 rubles to the War Minister for loan to the Commissioner of Georgia», which also noted that the loan was being provided «at the expense of the Georgian Republic» to help Georgian citizens to return to their homeland³⁴. This decision was subsequently published in the «State Gazette» in connection with which its editor was sent (July 29) the appropriate order³⁵. Thus, Ukraine has been formally granted a cash interest-free and unlimited loan to Georgia.

Meanwhile, July 25, 1918, the Ambassador of the Ukrainian State to Germany, Baron F. Shteingel, was visited in Berlin by the «head of a special delegation in Germany», Prince Avalov and her member E. Gegechkori, who confirmed the fact and force of the aforementioned note by Georgian Foreign Minister A. Chkhenkeli (he was also in the capital of Germany, but he could not visit the hetman's ambassador because of illness). In turn, Prince Avalov and E. Gegechkori again appealed to the Ukrainian representative (this time in the person of Ambassador F. Shteingel) with a request that Ukraine recognize the Georgian Democratic Republic as an independent state and, at the same time, they told him on behalf of their government that Georgia does not see any hindrance regarding its recognition of the Ukrainian State.

As a result of this meeting, Shteingel prepared a detailed report for the Ukrainian government and sent him with the first courier to Kyiv, and on July 30, 1918, sent a personal telegram to the Minister of Foreign Affairs of the Ukrainian State, in which he noted, in particular: «Given that it seems to me important to establish close and friendly relations with the Georgian people, I ask you, Mr. Minister, to present to the Most Serene Hetman the question of recognizing Georgia with your conducive conclusion. To establish diplomatic relations, Georgia can immediately send its permanent representative to Kyiv. About the results I ask you not to refuse to give me in reply by direct wire»³⁶.

In the report, there were considerations regarding the Ukrainian benefits for the future development of Ukrainian-Georgian economic relations, namely:

- Georgia could become for Ukraine by way of the entire Transcaucasus and further into Persia;
- Baku–Batumi railway and kerosene pipeline as a convenient means for transportation and receipt of petroleum products from Caspian oil, and thus the Ukrainian State could not only receive these energy resources, but also become a transit supplier to the Black Sea region and Europe;
- the countries of Transcaucasia each year needed about 200 thousand poods of sugar and 3 million poods of wheat;
- an opportunity to become an exporter-monopolist in the supply of Ukrainian grain and raw materials through Georgia to Transcaucasia, Persia, to the eastern provinces of the Ottoman Empire, etc.³⁷

In August 1918, a Georgian diplomatic mission headed by a member of the National Council of the Georgian Democratic Republic, V. Tevzaya, a lawyer

for education, departed from Tbilisi to Kyiv. The mission was to establish diplomatic, trade-economic and cultural relations with the Ukrainian State. Diplomatic routine work continued until September 1918. Eventually, at the beginning of September 1918, after thorough, but comparatively short, negotiations with representatives of the Ukrainian Government, the diplomatic representation of Georgia was officially opened and started operating in the Ukrainian capital. The head of by the Georgian Embassy in the Ukrainian State was V. V. Tevzaya, his deputy was D. V. Vacheishvili, government officials for special assignments were acting commissioner of Georgia in Ukraine N. Bregvadze and S. Asatilini, military attaché — Colonel Kavtaradze, temporarily acting as adviser — I. Moskalevsky, who was replaced by M. Skobelev on October 7, as well as other employees: A. Karpovych, A. Svanidze, G. Mamaladze, V. Makatsaria and others³⁸.

On October 24, V. Tevzaya informed the Hetmanan Minister of Foreign Affairs D. Doroshenko about the appointment of G. Hundadze as the plenipotentiary representative of Georgia under the Council of People's Commissars of the RSFSR and assured the Ukrainian Minister that the Ukrainian Power «in the person of the competent bodies will facilitate the work of citizen Hundadze in carrying out his diplomatic duties»³⁹.

The structure and staff of the Georgian Embassy in Ukraine was defined as follows: the first and second secretaries, the consular department, the military attache with the assistant, the economic department, the press bureau. Administrative and technical personnel included: the commandant of the building, typists, translators, the driver of the car, couriers, auxiliary workers (total — 20 people). The embassy was in Kyiv on Karavaevska Street, 9 (now — L. Tolstoy Street).

In Kyiv, as early as the end of 1917, Georgian newspapers printed in their native language the newspaper «Zari» (Ukr.: «Dzvin», Eng.: «Bell»), which since 1918 was actively assisted by the Georgian diplomatic mission in Ukraine, and also press releases were issued, which disseminated information about Georgia in the Kyiv newspapers.

In September 1918, the General Consulate of Georgia in Ukraine in Odessa and the Consulate in Kharkiv* headed by K. Tsagareli were opened. However, this diplomatic establishment on the Black Sea coast of Ukraine was laid already on the prepared soil, and not from a clean slate. As early as May 9, 1918 the military commissar of Georgia in Ukraine N. Bregvadze⁴⁰ approved the deputy attorney M. Jugeli as Georgia's commissioner for the Odessa

* In February 1919 in Kharkiv, the Bolsheviks shot the Georgian consul in Petrograd Cherkezishvili, who through Ukraine was returning to his Homeland.

Military District with the rights to «form Georgian units and transfer them to their homeland», and «to protect the interests of Georgia and the Citizens of Georgia within the Odessa Military District»⁴¹.

It should be noted that the first public mention of plans to create a Georgian consulate in Odessa appeared in the city press in early July 1918⁴². Officially, the foundation of the General Consulate of Georgia in Odessa, headed by A. Ushveridze, is considered September 11, 1918, but it began its wide-ranging activity only from October 1918⁴³. The Consulate General in Odessa was located first in a landmark Georgian point on the Polish Street, 3, and from November 1918 — on the Gogol Street, 15, from February to September 1919 (already with the UPR) — on the Sadova Street, 4*. The acting consul general was temporarily appointed and approved by the government of the Georgian Republic by the sworn attorney Evsei Illarionovich Ushveridze (he was elected chairman of the consular board of diplomats of all countries accredited in Odessa). The employees of the Consulate General were also V. Zhorzholiani and L. Mujiri, who sometimes served as the Consul General; The first secretary was H. Mefert.

Concerning the opening of the Georgian General Consulate in South Palmira, the local newspaper *Odessa leaf*, for example, wrote that the immediate task of establishing a consulate in Odessa is to assist prisoners of war, subjects of the Georgian Republic returning to their homeland from captivity. Negotiations on their return were conducted in due time with the Central Council and led to positive results. The consulate provided people who returned from captivity with rest areas at the transfer station at the consulate, gave them clothes, food, money, and, on preferential terms, arranged trips to Poti. It should be noted that the consulate assisted prisoners of war and other nationalities, up to the organization of the relevant consular institutions⁴⁴.

In practice, in fact, in Odessa, the Georgian Consulate General began with the purpose of protecting the rights of its citizens, first of all, from their registration (directly in the premises of the Consulate General on Polish Street, 3), and also contributed to the self-organization of the Georgian community of the Odessa province, holding, after approval of the charter, the first meeting of the national community of the city in November 1918 (then — at Gogol Street, 15)⁴⁵. In September 1918, the Georgian Consulate General even managed to obtain from the Odessa customs the simplification of formalities when transporting Georgian goods⁴⁶.

In the summer of 1918, the Ukrainian Foreign Ministry stepped up its work, which, after the first months after the Hetman coup and the organization

* In the XIX–XX centuries. Georgians in Ukraine lived mainly in cities where small colonies were founded. A significant percentage of them were employees, doctors, lawyers.

of its diplomatic missions in the Central States, tried to «escape» from the embrace of German-Austrian geopolitical trusteeship, which in fact was more of a policy international isolation of the Ukrainian State.

As a result, on July 4, 1918, Hetman P. Skoropadsky approved the Law «On the Establishment of Consulates General* and Consular Agencies Abroad» approved by the Council of Ministers⁴⁷, and the corresponding governmental Decree «for the maintenance of Consuls General Consulars and Consular Agents of the Ukrainian Power outside Ukraine on territory of the former Russian Empire⁴⁸, according to the states approved on July 4, 1918» 321 thousand 255 rubles were allocated⁴⁹. And already on July 20, 1918, by his order, the hetman approved Oleksiy Kulinsky**, consular agent of the 1st rank in Tiflis⁵⁰.

On August 15, by order of the Ministry of Foreign Affairs «On the establishment of new consular agencies», the Minister of Foreign Affairs, D. Doroshenko, ordered, with the consent of the Minister of Trade and Industry and the Minister of Finance, to establish consular offices of the Ukrainian State

* The Governmental Decree «On Temporary Diplomatic Representations of the Ukrainian State and on the Allotment of 1,127,072 rubles 26 kopecks. on their content» was approved by Hetman P. Skoropadsky on June 21, 1918 [Державний вістник. 1918. № 20 (5 липня)].

** Later in Tiflis on the Judicial Street, 33 a diplomatic mission (Extraordinary Diplomatic Mission) of the UPR in Georgia headed by I. Kraskovsky was opened. In February 1919, a Ukrainian diplomatic mission consisting of 19 people, led by L. Lisnyak, was already traveling from Vinnitsa to Tiflis through Odessa (February 18) [Украинская дипломатическая миссия в Грузию // Одесский листок. 1919, 18 февраля]. It was then that the UPR consulates began to function in Tiflis and Batumi, and later in Gagra. The Consulate General of the Ukrainian State in Tiflis, which dealt with the affairs of the North Caucasus and Transcaucasia, was headed by O. Kulinsky (M. Chekhovsky – military attache) appointed under the Hetmanate. In April 1919 O. Kulinsky will be released from office due to lack of personal authority and activities incompatible with consular duties. One of the reasons for this decision was the Georgian accusation of speculation and bribery, as well as the groundless issuance of Ukrainian certificates [Лотоцький О. В Царгороді. Варшава, 1939. С. 125–126]. Therefore, the Ministry of Foreign Affairs of the UPR recognized its behavior as a compromise of the consular representation and anti-Ukrainian policy [Матяш І. Б. Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 150]. The post of Consul General in Tiflis was entrusted to Lev Lisnyak. At the same time, his predecessor refused to deposit the archives of the consulate in the Ukrainian Commissariat in the Caucasus [Гасымлы М. Дж., Купчик О. Р., Дамиров А. У. Украинско-азербайджанские отношения: история и современность. К.: Изд. Дом Дмитрия Бугаго, 2014. С. 77]. In Batumi E. Zasyadko led the vice-consulate of Ukraine, and E. Petrenko became a consular agent of the 1st class in Sukhumi [Бежуашвілі А. Від Дніпра до Кури: Україна і Грузія, дипломатичні відносини 1918–1920 рр. // Голос України. 1996, 24 травня; Лашко О. Україна–Грузія, стратегічне партнерство: Геополітичні пріоритети з позиції національних інтересів // Розбудова держави. 1995. № 2].

(nominally on July 4) of I category in 10 cities* (including in Tiflis and Batumi) and II class in 20 cities** of the former Russian Empire⁵¹. However, the practical opening of the above-mentioned consular missions in the summer of 1918 actually did not happen. Their activities, states and funding began to be pledged only on September 1, 1918, and the corresponding Law «On the Formation of New Consular Institutions of the Ukrainian State and the Allocation 832.766 rubles. on their content» was approved by Hetman P. Skoropadsky only on November 6, 1918 (the previous law of July 4, 1918 was repealed). So, by subparagraph of the 17th paragraph of the third law of November 6, it was determined to form 25 consular establishments of the Ukrainian State, in particular «in the Caucasus — the Consulate General in Tiflis and the vice consulates in Baku, Yerevan and Batumi–Poti»⁵².

Ukrainian diplomatic assault arrived in the Caucasus already under the «curtain» of the Hetmanate and with the formation of the «second» UPR in the composition of only two people — the head of Ivan Ignatiovych Kraskovsky and Count Mykhailo Benedyktovich Tyshkevych's official. Already on the spot, the official O. Evtukhov was accepted into the mission⁵³.

However, it can not be said that all this time in the Transcaucasian region the Ukrainian State and its citizens did not have a representative. Ukrainian interests in Tiflis were represented by the Transcaucasian Ukrainian commissar Grygory Khymenko, and in Yerevan — by the chairman of the Council of the Yerevan Society «Prosvita» Volodymyr Hyrchenko authorized by him on May 22, 1918⁵⁴. I would also note that the Ukrainian Council played an important role in Georgia, that with the help of the Ukrainian representation issued its own newspaper (editor S. Chaly), which covered issues of mutual relations between the two peoples, the daily life of the Ukrainian community in Georgia, information from Ukraine and etc. In general, as the Ukrainian ambassador to Turkey O. Lototsky testified, then in the Caucasus there was a lot of the Ukrainian element — in big cities (Tiflis, Batum, Sukhum, Baku) and whole colonies — in the former Tiflis province, in Sukhumi district and especially in Muhani (near Azerbaijan), which was even called the third Ukraine. Here settled «mainly Ukrainian sectarians – the people are quite cultured and hardworking, that they settled on a fertile land, in conditions of a

* It was about the creation of consular representations of the Ukrainian State of the 1st category in Minsk, Vilno, Riga, Helsingfors, Samara, Novocherkassk, Tiflis, Batumi, Omsk and Tashkent.

** It was about the creation of consular offices of the Ukrainian State of the 2nd category in Novo-Nikolaevsk, Kazan, Tsaritsyn, Astrakhan, Stavropol, Nizhny Novgorod, Saratov, Ekaterinburg, Orsha, Voronezh, Kursk, Penza, Baku, Semipalatinsk, Biysk, Khabarovsk, Vladivostok, Irkutsk, Arkhangelsk and Bukhara.

temperate climate, they achieved good livelihoods, sowed mostly bread and cotton»⁵⁵.

Nevertheless, the Transcaucasian Ukrainians needed help and trade and economic preferences from the historical homeland. In addition, as reported by the Ukrainian Regional Council in the Transcaucasus, only from the export of sugar and bread to the local regional market, Kyiv could receive monthly profits amounting to 325 million 500 thousand rubles⁵⁶. As early as September 1918, the Ukrainian Regional Council appealed to the government of the Ukrainian State with the proposal «to create, at least temporarily, in the center of the Transcaucasus in Tiflis the Ukrainian Government's entire Transcaucasus agency, so that later, when a diplomatic mission is established, this agency would be subject to it»⁵⁷. November 27, 1918 with a similar proposal to the Minister of Foreign Affairs of the Ukrainian State G. Afanasyev addressed the Committee on Commodity Exchange of the Ministry of Trade and Industry of Georgia. In an effort to revive and strengthen commodity exchange between the countries, the Committee considered it expedient to establish at the Ukrainian consulate in Georgia «a commission that would allow the importation into Ukraine of goods allowed for export by the Commodity Exchange Committee of the Georgian Republic and, on the contrary, would allow the export from Ukraine of goods admitted to Ukraine import into the borders of Georgia»⁵⁸.

During the short existence of the Ukrainian State in the form of P. Skoropadsky's hetmanate, both sides prepared and eventually concluded a number of interstate (Ukrainian-Georgian) treaties, both political and financial-economic. On December 5, 1918, the Ukrainian State established official diplomatic relations with the Georgian Democratic Republic. At the embassy, the Economic Council was established, which dealt with issues of ordering trade between countries.

On the same day, December 5, 1918, a broad bilateral agreement was concluded between the Ukrainian State and the Georgian Democratic Republic, consisting of 22 articles and 6 sections, in particular: on the common rights of citizens of both sides; about consular relations; about trade; about navigation; on transit, on special conventions, a mixed commission and the term of the contract.

In the section «On the Common Rights of Citizens» of the treaty, it was noted that citizens of each of the two contracting parties were granted, subject to their laws, complete freedom of arrival, travel or residence in any locality on the territory of both states (while guaranteeing comprehensive protection of laws and power as a personal (personality), and property) (Article 1). Citizens of each of the parties obtained the right to acquire, own, use and dispose of movable and immovable property, as well as land plots on the same grounds as

local citizens (Art. 2). They could enjoy the same rights as local citizens (Art. 3), and also were exempted from any official service in court, administration or civil. Citizens of both countries were not subject to military service (both land and sea) and were also deprived of all duties imposed for wars or extraordinary circumstances, except when these duties were connected with the fact of possession of real estate and when these duties were due to citizens of other states (Art. 4).

Citizens of each of the contracting parties had the right in the territory of the other party to establish joint-stock companies and all kinds of trade and cooperative societies, as well as to participate in existing institutions of this kind, using the same rights that are granted in these cases to local citizens. Joint-stock companies, as well as commercial, industrial and financial enterprises legally operating in the territory of one of the contracting parties, were recognized after registration of their statutes or regulations by the relevant authorities of another state that had the legal right to operate within the country (Art. 5). Regarding literary and artistic property, as well as rights to patents, factory and trade drawings and stamps, the citizens of each of the contracting states could enjoy the same rights and protection as local citizens (Art. 6).

The section «On consular relations» determined that each party had the right to appoint another consul general, consular and trade agent to all ports and areas of another state. All the benefits and rights of these representatives were determined on the basis of reciprocity (Art. 7).

In the part «On trade» it was said that citizens of each of the two countries concerning bargaining and industry in the territory of another will enjoy the same rights as local citizens and will not be subject to additional or higher duties than local citizens (Art. 8). As a principle, it was established for both parties not to interfere with mutual trade relations. However, for goods that are or could be subject to state monopoly, or for which it would be necessary to take measures of prohibition in the interests of hygiene, veterinary police or public security, as well as those for which it would be necessary to establish export on the basis of barter, could special conditions must be applied (Art. 9). Imported from the territory of Georgia in Ukraine and vice versa — from the territory of Ukraine to the territory of Georgia, the goods were exempted from the export duty, but an import duty was collected (in the amount not less than the import duty on these goods with the second party to the contract (Art. 10). The fee that could be levied by each of the contracting parties when registering goods exported from it was not considered a duty (the amount of the above registration fee was set at no more than 2% of the value of the exported goods (Art. 11).

Traders and industrialists who live in another state, in the presence of legitimacy certificates issued by the relevant institutions of their province, and

evidence that have received permission to carry out fisheries in their state, had the right to personally purchase through the territory of the other party or through purchases, and, with them samples of goods, accept orders in the territory of this region. Such traders and industrialists enjoyed the same rights in both states to exercise their activities as local citizens (Art. 12). Both contracting parties were to formally notify each other of all important legislative projects in the commodity and industrial sphere (Art. 13).

The section «On Navigation» stated (Art. 14) that Ukrainian ships and their cargoes in the waters of Georgia, and Georgian and their cargoes in the waters of Ukraine — were used in all cases the same rights as vessels and cargoes are local. Any privilege or privilege that was envisaged by one of the parties in relation to a third state, thereby extending to the other side (the exceptions admitted from the above-mentioned decisions were recognized as privileges that were granted, or could be provided to the regional merchant fleet). The nationality of the vessel was established in accordance with the laws and regulations of each state on the basis of documents and patents issued by the relevant authorities (Art. 15). They were at all exempted from payment of pinnacle fees at the ports of both states: 1) ships that arrived with cargoes and with them departed, and 2) ships passing from one port to another by one of the contracting states (if they have a certificate of payment of these charges in any from the ports of this country). The exemption did not apply to the charges: lighthouse, pilotage, tow and others, which were charged for the service and accessories for loading and which were paid by local courts (Art. 16). At the same time, any ship of each side that ran aground or sunken off the coast of the other side enjoyed the same benefits as local vessels (Art. 17).

In the section «On transit» it was pointed out that all kinds of goods transported through the territory of one of the parties for the other party should have been exempted from any transit fee, however, that the order established to protect the fiscal interests of the state through which the goods were transported, must be dated (Art. 18). The Ukrainian State and the Georgian Democratic Republic mutually pledged to render assistance to transit (in accordance with Article 18) in all directions, which were not excluded for such transportation (Art. 19).

The last section, «On special conventions, mixed commissions and the term of the treaty», noted that in order to regulate the relationship between financial and those related to communication, as well as postal, telephone and telephone communications between the two contracting states, a special consent must be entered into (Art. 20). To develop the same issue of fees, a possible customs union, detailed development of customs relations, ways of registering exported goods and the amount of fees, a mixed commission of four members was to be formed: two from Ukraine and two from Georgia. The

commission also had to resolve misunderstandings that could arise between Ukraine and Georgia in applying this issue. When, however, a decision of an issue in the commission did not gather a majority of votes, the issue should be decided either by lot (when the commission members agreed to this), or by transferring the issue to an arbitration court with appropriate application of the rules of the Hague Conference (Art. 21).

The contract entered into force from the moment of its signing (with the exception of §10, which, prior to its ratification, was adopted in appropriate application only in respect of goods with which the importation and exportation of goods by one of the contracting parties to the second was offset in part or in full). After the ratification of the treaty, each of the parties retained the right to refuse the treaty (denounce it) at any time, and from the day the adverse party was informed of such denunciation, the agreement remained in force for another two months (Art. 22). The document was signed by the representative of the Georgian Democratic Republic V. V. Tevzaya and the assistant (deputy) minister of trade and industry of the Ukrainian State S. V. Borodaevsky⁵⁹.

On December 7, 1918, the parties also signed the Agreement «On the exchange of goods between Ukraine and Georgia», which regulated trade and economic relations between the two states, as well as an intergovernmental agreement on interbank transfer operations, which brought order to the relations between Georgian banks in Tbilisi, Tbilisi, Kutaisi, Batumi, Poti, Sukhumi in Georgia and Ukrainian in Kyiv, Kharkiv, Odessa and Katerynoslav.

It should also be noted that in October–December 1918, Hetman P. Skoropadsky and his entourage conceived plans to create a unified military-political anti-Bolshevik bloc consisting of Ukraine, the Don, Kuban, Terek, Georgia, the pre-Caucasian and Transcaucasian peoples. This was said, in particular, during the personal meeting of the Ukrainian Hetman P. Skoropadsky with the Otaman of the Great Don Army P. Krasnov in October 1918. After the November revolution in Germany, the Minister of Foreign Affairs of the Ukrainian State G. Afanasyev sent telegrams on November 4, the governments of the Don, Kuban, Terek, Georgia, as well as to the representative of the Volunteer Army with a proposal to hold a conference in Kyiv on issues related to the creation of a united anti-Bolshevik military bloc⁶⁰. On November 16, the government even instructed G. Afanasyev to draft a program for the congress⁶¹. On 20 November, a repeated telegram was sent to the above-mentioned governments with a proposal to convene a conference on December 5, and on December 2 one more with a new date — December 18, 1918.

However, as P. Krasnov recalled, such a military-political union was aggressively opposed by the Denikin Volunteer Army, which, in addition to

combating Bolshevism with the goal of restoring a united, indivisible Russia, also set itself the task of «destroying independent Ukraine, independent Georgia, encroachment on the full autonomy of the Crimea, The Don and the Kuban»⁶². Moreover, in the answer of general Dragomirov on behalf of the Volunteer Army, the Government of the South of Russia refused to send its delegates to Kyiv, proposed to hold a conference in Ekaterinodar or Simferopol, but ultimately stated that «the participation of the Georgian government, hostile to Russia and to the Volunteer Army, is unacceptable»⁶³.

After the defeat of Germany in the First World War, its troops were withdrawn from the territory of Georgia, and under the terms of the Mudrosian armistice of October 30, 1918 — and the armed forces of Turkey. Since December 1918 there were British troops in Georgia. In Ukraine, on December 14, 1918, the Hetmanate of P. Skoropadsky was overthrown and the Directory of the Ukrainian People's Republic came to power in Kyiv.

¹ Робітнича газета. 1917. 1 квітня.

² Вісти з Української Центральної Ради. 1917. № 3 (квітень).

³ Там само.

⁴ Нова Рада. 1917. 15 серпня.

⁵ Там само. 10 вересня.

⁶ Там само.

⁷ Народня воля. 1917. 12 вересня.

⁸ Нова Рада. 1917. 10 вересня.

⁹ Там само. 1917. 9 листопада.

¹⁰ Народня воля. 1917, 14 листопада.

¹¹ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 1–1 зв.

¹² Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії. К.: Видавн.-полігр. центр «Київський університет», 2002. С. 163–164.

¹³ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 7.

¹⁴ Там само. Арк. 6 зв.

¹⁵ Там само. Арк. 6.

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 3690. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 15–15 зв.

¹⁷ ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 2. Спр. 18. Арк. 14.

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 12.

¹⁹ Там само. Спр. 99. Арк. 23–23 зв.

²⁰ Великий українець: матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. К.: Веселка, 1992. С. 156.

²¹ Там само.

²² Царцидзе Т. Діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі (1918–1919 рр.) // Одеські вісті. 2015. 25 липня.

²³ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 13.

²⁴ Пития Г. В. Германский империализм в Закавказье в 1910–1918 гг. М.: Наука, 1978. С. 101–102.

²⁵ Гай-Нижник П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). К.: Дуліби, 2016. С. 45, 58; Horak S. The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. New-York: Columbia University Press, 1988. P. 30.

- ²⁶ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1, Спр. 134. Арк. 13.
- ²⁷ Там само. Арк. 11.
- ²⁸ Там само. Арк. 12–13.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Там само. Арк. 18.
- ³¹ ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 274, арк. 3–3 зв.
- ³² Там само. Арк. 2.
- ³³ Там само. Спр. 24 а. Арк. 16 зв.
- ³⁴ Там само. Спр. 274. Арк. 1.
- ³⁵ Там само. Арк. 4.
- ³⁶ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 17.
- ³⁷ Там само. Спр. 135, арк. 39.
- ³⁸ *Матвієнко В. М.* Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії. К.: Видавн.-полігр. центр «Київський університет», 2002. С. 175; ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 25, 27, 33, 34.
- ³⁹ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 35.
- ⁴⁰ Там само. Арк. 1.
- ⁴¹ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 28.
- ⁴² Грузинские консульства на Украине // Одесские новости. 1918, 4 июля.
- ⁴³ В Грузинском консульстве // Одесский листокъ. 1918, 4 октября; Генеральное консульство Грузии в Одессе // Одесский листокъ. 1918. 17 сентября; Грузинский консул в Одессе // Одесские новости. 1918. 8 октября.
- ⁴⁴ *Царцидзе Т.* Діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі (1918–1919 рр.) // Одеські вісті. 2015. 25 липня.
- ⁴⁵ *Музичко О.* Грузини в Одесі: історія та сучасність. Одеса: ВМВ, 2010. 291 с.
- ⁴⁶ Торговые отношения между Грузией и Украиной // Одесский листокъ. 1918. 24 сентября.
- ⁴⁷ Державний вістник. 1918. № 22 (14 липня).
- ⁴⁸ *Матяш І. Б.* Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 150.
- ⁴⁹ Державний вістник. 1918. № 35 (15 серпня).
- ⁵⁰ ЦДАВО України. Ф. 1118. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 114; Спр. 17. Арк. 143.
- ⁵¹ Державний вістник. 1918. № 58 (13 жовтня).
- ⁵² Там само. № 72 (19 листопада).
- ⁵³ *Лотоцький О.* В Царгороді. Варшава, 1939. С. 125.
- ⁵⁴ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 29.
- ⁵⁵ *Лотоцький О.* В Царгороді... С. 125.
- ⁵⁶ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 39.
- ⁵⁷ Там само. Арк. 39 зв.
- ⁵⁸ Там само. Арк. 53 зв.
- ⁵⁹ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923. Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Нью-Йорк, 1954. С. XXXV–XXXVIII.
- ⁶⁰ *Деникин А. И.* Очерки русской смуты. Т. 4. Париж, 1921–1926. С. 191; ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 8, 12.
- ⁶¹ ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 47–47 зв.
- ⁶² *Краснов П. Н.* Всевеликое войско Донское // Белое дело. Дон и Добровольческая армия. М.: Голос, 1992. С. 84.
- ⁶³ *Деникин А. И.* Очерки русской смуты... С. 192–193.

Ірина Матяш,
доктор історичних наук, професор
провідний науковий співробітник
відділу історії міжнародних відносин
та зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України

УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ В 1919–1921 рр.: ПОЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ

У статті висвітлено діяльність Надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки в Тифлісі та консульських установ Грузинської Демократичної Республіки в Одесі й Харкові в 1919–1921 рр. Приділено увагу правовим засадам започаткування українсько-грузинських дипломатичних відносин у 1918 р. та їх організаційним формам на першому етапі. На підставі архівних документів, що зберігаються в державних архівах України і Грузії, відтворено умови роботи українського дипломатичного представництва в Грузії та грузинських консульських установ в українських містах і ключові проблеми, які їм доводилося вирішувати. До таких проблем належали політичні (забезпечення визнання держави, яку вони представляли, іншими країнами; проведення переговорів щодо створення антибільшовицьких блоків), економічні (налагодження товарообміну), гуманітарні (організація повернення колишніх військовополонених і біженців на батьківщину, забезпечення матеріальної допомоги і харчування), господарські (пошуки приміщень для розташування установ та їх матеріальне забезпечення) тощо. Істотну увагу приділено персоналіям українських і грузинських дипломатів: І. Г. Красковського, Л. І. Лісняка, О. І. Ушверідзе, К. С. Цагарелі. З'ясовано, що О. І. Ушверідзе не лише забезпечував діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі в умовах переходу влади в місті від Добровольчої армії до більшовиків і навпаки, а й організовував роботу консульської колегії та допомогу іноземним підданам у найскладніших умовах. Досліджено, що припинення функціонування дипломатичних і консульських установ обох країн пов'язано з діями більшовицької Росії та порушенням нею норм міжнародного права по відношенню до дипломатичних представників іноземних держав.

Ключові слова: українсько-грузинські дипломатичні відносини, Надзвичайна дипломатична місія УНР на Кавказі, Генеральне консульство Грузії в Одесі, Консульство Грузії в Харкові, І. Г. Красковський, О. І. Ушверідзе, К. С. Цагарелі.

მატიანე ირინა,

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის უკრაინის ისტორიის
ინსტიტუტის საერთაშორისო ურთიერთობებისა და საგარეო
პოლიტიკის განყოფილების წამყვანი მეცნიერ-თანამშრომელი

**უკრაინა-საქართველოს დიპლომატიური ურთიერთობები 1919–1921
წლებში: პოლიტიკური ამოცანები და ორგანიზაციული ფორმები**

სტატიაში წარმოდგენილია თბილისში უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის დიპლომატიური მისიის და ხარკოვსა და ოდესაში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საკონსულო დაწესებულებების საგანგებო დიპლომატიური მისიების საქმიანობა 1919–1921 წლებში. ყურადღება გამახვილებულია უკრაინა-საქართველოს დიპლომატიური ურთიერთობების ჩამოყალიბების სამართლებრივ საფუძვლებსა და მის ორგანიზაციულ ფორმებზე პირველ ეტაპზე — 1918 წელს. საქართველოსა და უკრაინის არქივებში დაცული დოკუმენტების საფუძველზე შესაძლებელი გადხა საქართველოში უკრაინის დიპლომატიური წარმომადგენლობების და უკრაინის ქალაქებში საქართველოს საკონსულო დაწესებულებების წინაშე მდგარი საკვანძო პრობლემების გამოკვეთა, რომლის გადაწყვეტაც უზღუდოდათ აღნიშნულ დიპლომატიურ სამსახურებს. ასეთ პრობლემებს განეკუთვნებოდა პოლიტიკური (სახელმწიფოს ცნობის უზრუნველყოფა სხვა სახელმწიფოების მიერ, ანტიბოლშევიკური ბლოკების შესაქმნელად მოლაპარაკებების წარმოება), ეკონომიკური (ტვირთბრუნვის ორგანიზაცია), ჰუმანიტარული (ყოფილი სამხედრო ტყვეებისა და ლტოლვილების სამშობლოში დაბრუნების ორგანიზაცია, მატერიალური დახმარება, სურსათითა და კვების პროდუქტებით უზრუნველყოფა), სამეურნეო (დაწესებულებათა განთავსებისათვის შენობების გამოწახვა და მათი მატერიალური უზრუნველყოფა) და სხვა. არსებითი ყურადღება გამახვილებულია უკრაინელი და ქართველი დიპლომატების ი. გ. კრასკოვსკის, ლ. ი. ლისნიაკის, ა. ი. უშვერიძის, კ. ს. ცაგარელის შესახებ. უდავოა, რომ ა. ი. უშვერიძე არა მხოლოდ უზრუნველყოფდა ოდესაში საქართველოს გენერალური საკონსულოს საქმიანობას ხელისუფლების მოხალისეთა არმიიდან ბოლშევიკების ხელში და პირიქით გადასვლის პირობებში, ამავე დროს ორგანიზებას უკეთებდა საკონსულო კოლეგიის მუშაობას და უცხოეთის ქვეშევრდომებისათვის დახმარებას ურთულეს პირობებში. დადასტურებულია, რომ ორივე ქვეყნის დიპლომატიური და საკონსულო წარმომადგენლობების ფუნქციონირების შეწყვეტა დაკავშირებული იყო ბოლშევიკურ რუსეთის ქმედებებთან და უცხოეთის ქვეყნების დიპლომატიური წარმომადგენლების შესახებ არსებული საერთაშორისო სამართლის ნორმების უხემ დარღვევასთან.

საკვანძო სიტყვები: უკრაინა-საქართველოს დიპლომატიური ურთიერთობები, უკრაინის საგანგებო დიპლომატიური მისია კავკასიაში, საქართველოს გენერალური საკონსულო ოდესაში, საქართველოს საკონსულო ხარკოვში, ი. კრასკოვსკი, ო. უშვერიძე, კ. ცაგარელი.

Iryna Matiash,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Senior Researcher at the Department
of History of International Relations
and Foreign Policy of Ukraine
of the Institute of History of the NAS of Ukraine

UKRAINIAN-GEORGIAN DIPLOMATIC RELATIONSHIP (1919–1921): POLITICAL TASKS AND ORGANIZATIONAL FORMS

The article describes the activity of the Extraordinary diplomatic mission of the Ukrainian National Republic in Tiflis and consular institutions of the Georgian Democratic Republic in Odesa and Kharkiv in 1919–1922. The attention was paid to the legal principles of the initiation of Ukrainian-Georgian diplomatic relations in 1918 and their organizational forms at the first stage. On the basis of archival documents, which are stored in the state archives of Ukraine and Georgia, we restored working conditions of the Ukrainian diplomatic agency in Georgia and the Georgian consular institutions in Ukrainian cities and described the main problems that they had to solve. For example, political ones (support of the recognition their own states by other countries; holding talks about the creation of anti-Bolshevik blocs), economical ones (establishment of the commodity circulation), humanitarian ones (organizing the return of former prisoners of war and refugees to their homeland, providing material assistance and food) and household problems (search of premises for the placing of institutions and their material support) and etc. We characterized Ukrainian and Georgian diplomat personalities: I. H. Kraskovskiy, L. I. Lisniak, O. I. Ushverydze, K. S. Tsahareli. It was clarified that O.I. Ushviridze not only provided the activity of the General Consulate of Georgia in Odessa in the conditions of the transition of power in the city from the Volunteer Army to the Bolsheviks and vice versa, but he also organized the work of the consular board and assistance to foreign subjects in the most difficult conditions. The survey research showed that the termination of functioning of the diplomatic and consular institutions of the both countries were caused by actions of Bolshevik Russia and breach of the international law principles towards the diplomatic representatives of the foreign states.

Key words: *Ukrainian-Georgian diplomatic relations, the Extraordinary diplomatic mission of the UNR in the Caucasus, the General Consulate of Georgia in Odesa, the Consulate of Georgia in Kharkiv, I. H. Kraskovskiy, O. I. Ushverydze, K. S. Tsahareli.*

Особливості українсько-грузинських дипломатичних відносин у 1919–1921 рр. зумовлені перебігом революційних подій та протистояння з більшовицькою Росією, в яких Україна і Грузія виборювали свою незалежність і міжнародну правосуб'єктність. Тоді багатовікові взаємини

українського і грузинського народів набули нових форм, що мали свій вияв у заснуванні ще 1918 р. перших консульських установ Української Держави в Тифлісі й Батумі¹ та дипломатичного представництва Грузинської Демократичної Республіки в Києві й консульств у Одесі² й Харкові³. «Блискучий розвиток нашої державности, який на певний час зробив Україну «оазисом» серед всеросійського безладдя, — згадував згодом перший український міністр закордонних справ Олександр Шульгин, — звернув на себе загальну увагу. До Київа стали наїздити делегації від різних частин колишньої імперії царів і з захопленням дивитись на ту організаційну роботу, яка перейнята була всенароднім ентузіазмом. Дивитись і потім робити спроби досягти того ж й своїх країнах»⁴.

Серед офіційних представників урядів таких країн були репрезентанти Грузинської Демократичної Республіки, що постала відповідно до «Акту незалежності Грузії», ухваленому Національною Радою 26 травня (8 червня) 1918 р.⁵ До Києва з метою «укріплення дружніх стосунків між Україною і Грузією та торгово-промислових зносин» відповідно до надісланого грузинським урядом 4 (17) липня 1918 р. агреману були скеровані з особливими дорученнями Віктор Васильович Тевзадзе (Тевзая) — 35-річний правник і депутат Грузинського парламенту та Давид Віссаріонович Вачеїшвілі⁶. Останній мав певний досвід у цій сфері, перебуваючи на посаді офіційного представника Грузинської національної ради на території України та комісара у військових справах при Центральній Раді⁷.

Представництво Грузії в Києві відкрилося у вересні 1918 р. на вул. Караваєвській, 9⁸. В його структурі були консульський та економічний відділи, прес-бюро. Штатним розписом передбачалися посади першого і другого секретарів, військового аташе та його помічника, технічний персонал. Їх обіймали С. С. Асатіані, А. О. Сванідзе, Г. П. Мамаладзе, Н. П. Брегвадзе, В. Макацарія, військовий аташе полковник Кавтарадзе та інші (всього 20 співробітників).

В. В. Тевзая активно розпочав реалізацію доручень уряду, серед яких було й налагодження контактів із зарубіжними представниками, акредитованими в Києві. 2 листопада він вручив офіційну ноту представнику Фінляндії Герману Гуммерусу щодо визнання Фінляндією незалежності Грузії. Фінський дипломат негайно передав її до Хельсінки з позитивним відгуком⁹. Менше місяця знадобилося В. Тевзаї на переговори щодо підписання українсько-грузинських міждержавних угод. 5 грудня 1918 р., напередодні зречення гетьманом П. Скоропадським влади, з українського боку заступник міністра торгу і промисловості С. В. Бородаєвський, а з грузинського — В. В. Тевзая підписали «Договір між Українською державою і Грузинською Республікою»¹⁰. Перший українсько-грузинський міждержавний акт містив положення про загальні права громадян, кон-

сульські зносини, торгівлю, мореплавство, транзит. Його важливою нормою було надання права на взаємне призначення генеральних консулів, консулів, консульських і торгових агентів «у всі порти і місцевості». Пільги і права консульських представників визначалися на засадах взаємності. Відтак мали засновуватися грузинські генеральне консульство в Одесі та консульство в Харкові. 7 грудня було підписано угоди про міжбанківські переказні операції та про обмін товарами між Українською Державою і Грузинською Демократичною Республікою як незалежними державами. Однак договори не набули законної сили.

Правову підставу для заснування українських консульств на Кавказі склав Закон Української Держави від 4 липня 1918 р. «Про заклад генеральних консульств і консульських агентств за кордоном», відповідно до якого 16 серпня наказом № 266 було призначено консульськими агентами 1 розряду Євгена Засядька в Батум (з 4 липня) та Олексю Кулинського в Тифліс (з 20 липня)¹¹, 20 серпня — секретаря Василя Буткова. Однак через відміну цього закону, остаточно офіційне призначення українських консулів до грузинських міст відбулося в листопаді 1918 р. Згідно з Законом Української Держави від 6 листопада 1918 р. із 1 вересня скасовувалася раніше створені консульські установи та утворювалися серед інших генеральне консульство в Тифлісі та консульство Батумі-Поті. Генеральним консулом у Тифлісі 11 листопада було призначено Лева Лісняка, старшим секретарем — Миколу Ковалевського, секретарем 19 листопада — Олександра Дробишевського¹². На момент відновлення Української Народної Республіки і приходу до влади Директорії Лев Лісняк ледве встиг дістатися місця призначення. Відтак він залишився в Тифлісі, очікуючи підтвердження повноважень від нової української влади.

Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Кавказі

Дипломатичне представництво УНР на Кавказі було створено вже урядом Директорії 26 січня 1919 р.¹³, незадовго до захоплення Києва більшовиками. Очолив Надзвичайну дипломатичну місію УНР на Кавказі уродженець Підляшшя, білорус за походженням І. Г. Красковський. Його дипломатичні повноваження поширювалися на Азербайджан, Вірменію та Грузію. Місцем осідку місії було визначено Тифліс. 6 лютого 1919 р., уже в Вінниці, куди виїхав уряд Директорії УНР, на посаду радника місії було призначено письменника і публіциста, уродженця Бессарабії, вихідця з польської дворянської родини шведського походження, випускника Уманського училища землеробства і садівництва Євгена Адольфовича Ганейзера. Посаду аташе обійняв член Центральної Ради від Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст і останній київ-

ський губернський комісар (з грудня 1918 — по січень 1919 р.) Зіновій Григорович Моргуліс. Урядовцем місії став колишній службовець гетьманської комендатури, підосаул Іван Альойзович Полянський¹⁴. Однак не всі співробітники розпочали виконання своїх функцій. Зокрема, відмовився виїхати на Кавказ аташе З. Г. Моргуліс.

На утримання місії та подорож її співробітників до місця призначення відповідним законом було виділено 22 000 карб¹⁵. Додаткові сподівання на матеріальну підтримку діяльності місії на місці призначення, давав лист на ім'я І. Г. Красковського за підписом голови Директорії УНР В. К. Винниченка з дорученням отримати від грузинського уряду 500 000 рублів¹⁶. Таку суму рішенням Ради Народних Міністрів УНР від 10 січня 1919 р. за доповіддю міністра фінансів було виділено як безвідсоткову позичку з коштів Державної скарбниці на три місяці уповноваженому в справах Грузії, причому 100 000 — карбованцями, а 400 000 — керенками¹⁷. В. В. Тевзая підтвердив отримання коштів грузинською стороною і висловив зі свого боку клопотання перед грузинським урядом про повернення відповідної суми українському колезі. Вказані кошти мали залишитися в розпорядженні І. Г. Красковського для використання з метою підтримки українських установ і матеріальної допомоги українським громадянам¹⁸.

18 лютого Голова місії отримав доручення «подбати про скоріше визнання Генеральним консулом на Кавказі Л. Лісняка»¹⁹, а наступного дня персональний склад місії поповнився урядовцем Андрієм Венедиктовичем (Бенедиктовичем) Тишкевичем, нащадком відомої родини великих землевласників Віленщини. Дипломати невідкладно почали готуватися до від'їзду й уже 20 лютого виїхали з Вінниці.

Першим пунктом зупинки планувалася Одеса, куди місія прибула вже наступного дня, але затрималася через візування французькою адміністрацією паспортів та очікування сталої навігації майже на два місяці. Ще одна затримка чекала в Новоросійську, Севастополі та Ялті. В Криму написав рапорт про звільнення радник Є. А. Ганейзер, а І. А. Полянський тимчасово залишився для обстеження умов життя кримської української громади. І. Г. Красковський вирушив на Кавказ лише з А. Б. Тишкевичем.

У Новоросійську, де очікували на пароплав до Батумі, І. Г. Красковський зустрівся з Головою Кубанської крайової ради М. С. Рябоволом — патріотом Кубані й прихильником її суверенних прав²⁰. Вони обговорили перспективи створення Чорноморської конфедерації та питання про сплату проросійським урядом Кубані коштів на надане за Гетьманату військове спорядження. Однак надалі розвинулися домовленостям не судилося через вбивство М. С. Рябовола денікінцями в червні 1919 р. За допомогою кубанського лідера 25 березня українські представники виїхали до місця призначення, куди прибули лише 4 квітня.

Для розташування служб представництва і своєї резиденції І. Г. Красковський винайняв квартиру в будинку № 3 на Верійському узвозі²¹. Це було велике помешкання, що «мало сім кімнат, велику кухню й балкон до двору»²². Там влаштували канцелярію, кабінет голови місії, вітальню для відвідувачів, їдальню. Літньою резиденцією стала дача в селищі Сурамі — п'ять кімнат з меблями, садом, городом і водопостачанням²³.

Невдовзі після приїзду І. Г. Красковський повідомив МЗС УНР, що вірчі грамоти очільникам урядів Грузії, Вірменії та Азербайджану він вручив під час офіційних зустрічей²⁴. Представники дипломатичного корпусу в Тифлісі зустріли українського посла без особливих емоцій. На його офіційні візити згодились лише польські та литовські дипломати. Представник Великої Британії, в сфері політико-економічного впливу якої перебувало тоді Закавказзя, комісар Джон Олівер Уордроп відмовився прийняти І. Г. Красковського як державного представника, але зустрівся з ним як із приватною особою. Така позиція не засвідчувала готовності англійської адміністрації визнати незалежну УНР, у столиці якої вже порядкували більшовики. Однак уже сама зустріч сприймалася українцям як позитивний сигнал. Найкращі стосунки в українського посланця склалися з папським візитатором О. Дельфуше, який сприяв встановленню контактів української місії з італійським і французьким представництвами²⁵.

Відповідно до службових обов'язків Голові місії підпорядковувалися створені ще за Гетьманату консульства в Тифлісі, Батумі й Баку. З'ясовуючи причини затримки екзекватур Л. І. Лісняка, І. Г. Красковський виявив, що на перешкоді стали, з одного боку, непередбачувані обставини — багаж Л. І. Лісняка, в якому перебували й офіційні документи, було викрадено в дорозі; з другого — протидія О. Кулинського, призначеного раніше й відкликаного, який не хотів залишати посаду, а з третього — те, що «Л. Лісняк не тішився ніколи популярністю серед грузин»²⁶. І. Г. Красковський скерував до МЗС ДРГ вербальну ноту щодо прискорення визнання українського консула, однак скоро відповіді не отримав. 15 квітня він запропонував Л. І. Лісняку обійняти вакантну посаду радника місії. Лише після повторного звернення 8 травня надійшло повідомлення про визнання Л. І. Лісняка генеральним консулом УНР на Кавказі з розташуванням у Тифлісі. Той одночасно залишався на посаді радника місії до 1 грудня. Вдалося досягти І. Г. Красковському й визнання Л. І. Лісняка генеральним консулом зовнішньополітичними відомствами Вірменії (16 травня) та Азербайджану (5 серпня).

Перші звернення до грузинського зовнішньополітичного відомства стосувалися й виплати НДМ УНР 500 000 рублів, на розпорядження якими І. Г. Красковський мав доручення від уряду Директорії²⁷. Грузинська

сторона планувала негайно сплатити вказану суму з військового фонду, однак затвердження протоколу засідання уряду від 15 квітня, під час якого було ухвалено рішення про сплату українській стороні боргу, відкладалося²⁸.

Кадрова і фінансова ситуації ускладнювалася ще й через дії консульського агента О. Кулинського, звинуваченого грузинською владою в шахрайстві. І. Г. Красковському довелося проводити внутрішнє розслідування, в ході якого з'ясувалося, що О. Кулинський за короткий час перебування на посаді «вів не українську політику, а навіть часом ворожу до України», а з приходом до влади Директорії подав офіційний запит до Грузинського уряду щодо визнання ним уряду Директорії²⁹. Стало відомо також, що за безпідставне видавання українських посвідчень він був звинувачений грузинською стороною в спекуляції й хабарництві³⁰, приховував гроші, отримані за консульські збори. О. Кулинський відмовлявся передавати справи Л. Лісняку й не здав на зберігання архів консульства до Українського комісаріату на Кавказі³¹. Враховуючи ці обставини, голова місії категорично вимагав звільнення О. Кулинського без будь-яких виплат і наказав йому передати всі справи та архів Л. Лісняку³². Зрештою за відсутність особистого авторитету та діяльність, несумісну з консульськими обов'язками О. Кулинського було звільнено, і він залишив Тифліс.

На початку червня 1919 р. до Батумі прибула Українська військова місія до народів Північного Кавказу, сформована з ініціативи міністра військових справ отамана Олександра Шаповала з метою проведення підготовчої роботи щодо вербування горців до української армії та формування за умови одержання відповідних коштів 10 тисяч горських вояків³³. Її очільнику — полковникові Миколі Мусійовичу Чеховському — І. Г. Красковський запропонував обійняти посаду військового аташе НДМ УНР з огляду на збіг функцій і завдань. Відповідний наказ було видано 1 липня. Саме тоді місія дісталася Тифлісу, бо «без пояснення причин» голова місії і сотник Федір Шаповал були затримані на деякий час за наказом із Царгороду в Батумі британським командуванням³⁴. Та належно розгорнути роботу військовій місії не вдалося через дії колишнього командувача Окремої Запорозької дивізії, уродженця Аджарії генерала Олександра Натієва. За інформацією, що її мав посол УНР у Царгороді О. Г. Лотоцький, той вступив «до Добровольчої армії з метою набрати на Кавказі військовий кадр та, вступивши з ним на Україну, прилучитися до українського війська»³⁵. План було викрито, О. Натієва відкликано, але грузини, вважаючи, що він збирав війська для Денікіна, його ліквідували³⁶. Відтак припинила діяльність і військова місія, а М. М. Чеховський залишився військовим аташе НДМ УНР.

Для забезпечення позитивного іміджу УНР важливо було в цей час поширювати правдиву інформацію про Україну та її боротьбу з більшовизмом. Потреба в цьому була очевидна ще й через неправдиві тенденційні відомості, які систематично поширювало більшовицьке радіо, що було для Кавказу єдиним джерелом інформації. З метою ознайомлення місцевих мешканців і представників дипломатичного корпусу з українським життям І. Г. Красковський планував створити друкований орган місії. За участі представників Грузії, Вірменії, Туркестану ним було засновано тижневик «На Рубеже» та щоденну газету «Новь», але за браком коштів розвинути видавничу діяльність не вдалося.

Пріоритетним завданням дипломатичної місії залишалося налагодження політичної співпраці задля реалізації спільної мети — захисту інтересів новостворених держав на міжнародній арені. І. Г. Красковський ретельно вивчав ставлення політичних лідерів Кавказу і Кубані до ідеї Чорноморського союзу. Актуалізацію в закордонній політиці УНР ідеї створення Чорноморсько-Балтійського союзу він вважав дієвим інструментом захисту від «Московщини»³⁷. В надісланому до МЗС УНР звіті щодо цього питання дипломат наголошував, що ця ідея «зустрічає велике співчуття» на Кавказі й Кубані з розумінням, що ініціатива щодо створення такої організації і головна роль у ній має належати Україні, як тільки вона звільниться від більшовиків³⁸.

Окрім аналізу політичних питань, І. Г. Красковський досліджував економічні проблеми. Нагадуючи українському уряду про те, що під час Гетьманату Кубанська Рада отримала кілька мільйонів артилерійського спорядження, він пропонував вимагати від кубанського уряду повернення грошей, які могла б скласти спеціальний фонд для розвитку українських економічних підприємств на Кавказі та Кубані. Формулювалися при цьому і конкретні пропозиції: придбати для України мідні рудники на Кавказі; започаткувати українську бавовняну справу в Мугані, де мешкає багато українців і розвивається бавовнярство.

В серпні 1919 р. до І. Г. Красковського звернулися представники української громади в Криму з проханням щодо вирішення питання про визнання прав українського консульства в Криму за Виконавчим комітетом (Малою Радою) Крайової ради в Криму або заснування в Криму представництва УНР³⁹. Без коштів і достойних поводитирів «українське мійське громадянство в Криму лишиться беззахисним проти обрусительних заходів російського уряду і населення буде змушене цілком зденаціоналізуватися»⁴⁰, — йшлося в зверненні. Ідея, що спонукала кримських українців до такого звернення, була значно ширша за їхні побутові, навіть — культурні, інтереси. Йшлося про ідею національну. Її підтримувала Татарська Директорія і курултай. Керманичі татарського

народу вважали «бажаним і потрібним» заснування українського представництва в Криму «для спільної діяльності попліч з українцями в обороні національних прав обох народів»⁴¹. Прохання ґрунтувалося на рішенні з'їзду представників українських організацій Криму, що відбувся 11 серпня 1919 р. у Севастополі за участі представників українських громад Алупки, Євпаторії, Сімферополя, Севастополя, Ялти. Делегати з'їзду обрали українським консулом педагога, журналіста і громадського діяча Павла Єрофейовича Горянського, а місцем осідку консульства визначили Ялту (вул. Дворянська, 10)⁴². Подібні установи в Криму вже функціонували: в травні 1919 р. Грузинський національний комітет у Криму утворив у Ялті грузинське консульство, яке діяло до 1920 р.⁴³ Кримські українці вважали І. Г. Красковського авторитетним радником у справі утворення Українського представництва в Криму з огляду на його діяльність у сфері «дотримання українського національного руху в колоніях» та фахівця в «східній політиці»⁴⁴. За дорученням голови місії секретар А. Б. Тишкевич переслав відповідно засвідчені копії звернення витягу з рішення з'їзду та копію статуту Крайової української ради в Криму на рішення РНМ УНР⁴⁵. І. Г. Красковський, користуючись своїм правом глави дипломатичної місії в умовах практично повної відсутності комунікації з урядом доручив П. Є. Горянському «взяти на себе захист українців на правах Консула»⁴⁶.

В цей час відбулося помітне скорочення фінансування діяльності НДМ УНР. Задля створення більш-менш відповідних умов роботи для інших співробітників він вирішив виплачувати кожному щомісячну допомогу в розмірі ставки⁴⁷. Найскладнішим було матеріальне становище консульства в Батумі, очолюваного Є. П. Засядьком. З січня по квітень 1919 р. (до прибуття місії) консул практично не отримував платні; значно скоротилися прибутки від вчинення консульських дій, оскільки через тотальну дорожнечу (ціна 1 фунту м'яса сягала 100–150 рублів) клієнти консульства не мали змоги платити консульське мито.

15 листопада перед І. Г. Красковським як офіційним представником УНР було порушено питання представником коаліційної Ради оборони Північного Кавказу і Дагестану про потребу довести до відома українського уряду пропозицію щодо підписання договору про взаємне сприяння в боротьбі з Добровольчою армією. Окупація денікінцями Дагестану і Чечні, конфіскація продовольства для потреб армії та оголошення мобілізації серед горців спричинили збройний опір місцевого населення⁴⁸. Важливою умовою взаємодопомоги, відображеної в проекті угоди, було надання УНР як договірною стороною 45 млн рублів на організацію війська «не менше 15 000 бійців» для боротьби за незалежність Республіки Гірських Народів. Ці кошти мала передавати місія під керівництвом

І. Г. Красковського в міру формування загонів. Для практичної допомоги в формуванні армії горців УНР мала відряджати на Кавказ українських інструкторів. Натомість уряду Директорії пропонувалося вербувати у межах Гірської Республіки добровольців-вершників «після зміцнення політичного становища Гірської Республіки»⁴⁹. Пропозиція залишилася не реалізованою через поразку УНР у боротьбі з Добровольчою армією і «повною неможливістю переїхати на Україну кому би то не було»⁵⁰. Однак повідомлення про потребу підписання договору до МЗС УНР І. Г. Красковський спрямував.

У січні 1920 р. місія і підпорядковані їй консульства взагалі залишилися практично без грошей і можливості отримати фінансування від уряду УНР. Негативне ставлення до української місії демонстрували представництва держав Антанти. На припиненні діяльності віце-консульства в Батумі наполягала англійська влада. Ні англійці, ні французи не ставили візи на українські паспорти. Хоч І. Г. Красковському і А. В. Тишкевичу англійський губернатор «з огляду на те, що вони не знають ніякої України» зробив «пропозицію» взяти російські паспорти, на які невідкладно будуть поставлені візи, і виїхати з Кавказу⁵¹. Голова місії скористатися пропозицією не збирався й продовжував виконувати свої функції.

До завдань місії належало й з'ясування становища українців на Кавказі. Щодо організації реєстрації українських громадян І. Г. Красковський співпрацював із місцевими українськими громадами. В березні 1920 р. він отримав звіт щодо кількості українців у Абхазії, які мешкали як у суто українських селах (Спасіння, Стара й Нова Чернігівка, Полтавка, Володимирівка, Петропавлівка, Бомбори, Веселе, Парнаут), так і «в сумі з іншими націями» (Бакланівка, Дранди, Псхулати, Миколаївка), а також у містах (Сухумі, Гудаути, Гагри). Проблема реєстрації місією українських громадян полягала в тому, що багато з українців були записані в російських статистичних відомостях як «росіяни», значна частина українських родин виселилася під час революційних подій, багато кому не було чим заплатити членські внески за участь в діяльності української громади. З урахуванням можливої з цих причин похибки голова української громади в Абхазії подав до місії інформацію про зареєстрованих 225 її членів та просив матеріальної допомоги на розвиток української справи в Абхазії⁵².

І. Г. Красковський вживав також заходів щодо створення табору для примусово мобілізованих до Добровольчої армії українців, які відмовилися евакуюватися з цією армією в Грузію і Крим і висловили бажання боротися в Україні в лавах української армії «за демократичні республіканські ідеї»⁵³. Відтак вони перебували в концентраційних таборах

разом із іншими інтернованими «добровольцями»⁵⁴. Звертаючись до міністра закордонних справ Грузії, І. Г. Красковський просив сприяння щодо створення в м. Поті спеціального табору виключно для українців. Йшлося про зосередження на одному майданчику розпорошених по всій Грузії українців. Тут вони мали очікувати повернення в Україну⁵⁵. Передбачити час очікування було складно не лише з огляду на організаційні моменти, але ще й через те, що в Україні до влади прийшли більшовики, а уряд УНР діяв за межами рідної землі, не втрачаючи втім надії на повернення. Звернення українського представника міністр закордонних справ Грузії скерував до міністерств внутрішніх справ та військового «для висновку»⁵⁶.

26 травня 1920 р. Грузинська Демократична Республіка і РСФРР підписали мирний договір. І. Г. Красковський стверджував у свої дипломатичних звітах, що зробив усе можливе, щоб цього не сталося, однак його зусилля були неспівмірними із заходами більшовиків. Відповідно до його домовленості з міністром закордонних справ Грузинської Демократичної Республіки Є. П. Гегечкорі деякий час українське представництво на Кавказі зберігало свій статус⁵⁷. Та більшовики вимагали його ліквідації. І. Г. Красковський вислав до МЗС УНР секретаря місії А. Б. Тишкевича з доповіддю про політичне становище на Кавказі та отримання коштів на утримання установи і директив щодо подальшої діяльності. Однак ні коштів, ні директив керівник місії спершу не отримав.

Йому доводилося діяти в умовах надзвичайно ускладненого зв'язку з центром: іноземні дипломатичні кур'єри в Грузію не їздили, єдиним каналом зв'язку було Посольство УНР у Царгороді⁵⁸. В умовах реальної можливості переходу влади до більшовиків голова місії отримав пряму вказівку українського керівництва надавати візи для тих, хто збирався виїхати, лише на українські документи, ставити візи на російські паспорти заборонялося⁵⁹.

На початку червня офіційний орган — газета «Боротьба» опублікував телеграму народного комісара закордонних справ і голови Раднаркому УСРР Християна Раковського з пропозицією Грузії про встановлення двосторонніх відносин між республіками. Реагуючи на новину, І. Г. Красковський подав вербальну ноту до грузинського зовнішньополітичного відомства з роз'ясненням, що «єдино законним урядом України є уряд УНР, створений українським народом у процесі його боротьби за своє національне самовизначення і за своє незалежне державне буття»⁶⁰.

24 червня 1920 р. до Тифлісу надійшли настанови міністра закордонних справ Андрія Ніковського щодо пріоритетів у подальшій діяльності українського представництва. Проведену І. Г. Красковським роботу керівник зовнішньополітичного відомства визнав «корисною»⁶¹. Відтак і на-

далі йому доручалося дотримуватися головного напрямку закордонної політики УНР, який полягав у тому, щоб досягти визнання України «повним суб'єктом міжнародних відносин»⁶² та підтримувати національні держави в їх прагненні до не залежного від більшовицької Росії життя. Особлива увага в настановах приверталася до необхідності сприяти якнайтіснішим контактам Кубані з Україною та об'єднання з Україною Криму з огляду на важливість виходу до моря, а також встановлення зносин із Донбасом. Ключового значення надавалося досягнення взаємного визнання УНР та Грузії, Азербайджану і Вірменії⁶³. До листа міністра додавалися датоване 25 червня 1920 р. уповноваження І. Г. Красковському «бути представником Української Народної Республіки на Чорноморщині, Кубанщині і в Республіці Союзу Горських Народів — захищати там інтереси українських громадян і вести переговори по всяким політичним і економічним справам»⁶⁴.

Однак його становище поступово набувало загрозливого характеру. Істотно скоригувала перспективу діяльності місії зокрема скерована 20 вересня 1920 р. тимчасовим виконувачем обов'язків повноважного представника РСФРР у Грузії Леонідом Старком до МЗС Грузії нота-протест, що містила пряму вимогу припинити діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Кавказі та підпорядкованих їй консульських установ. Як особи, перебування яких не бажано в Грузії, називалися І. Г. Красковський, М. М. Чеховський, Л. І. Лісняк, Є. П. Засядько та А. А. Петренко⁶⁵. Додатково вимагалось поставити російського представника до відома, які заходи вживаються для припинення діяльності дипломатичних та консульських установ на території Грузії.

Грузинська сторона надала відповідь за підписом виконувача обов'язків міністра закордонних справ К. Сабахтарішвілі вже 1 жовтня 1920 р. У ноті-відповіді вказувалося, що українська місія прибула в Тбілісі як офіційне представництво УНР і була офіційно визнана грузинським урядом⁶⁶. Водночас висловлювалася готовність застосувати до українських представників відповідну норму ст. 5 договору, що визнавала незаконним перебування на території Грузії організацій, які претендували на виконання державних функцій, й доручити своєму представникові в Москві Г. Ф. Махарадзе розпочати переговори з представником УСРР щодо підписання мирної угоди⁶⁷. Тим самим грузинська сторона фактично зобов'язувалася припинити діяльність української місії.

Голова грузинського уряду Н. М. Жорданія запросив І. Г. Красковського на аудієнцію. Розмова була складною. Запевнюючи в незмінності ставлення грузинського народу до народу українського, «непохитності дружніх взаємовідносин» до національного українського уряду та його представництва на Кавказі, Н. М. Жорданія пояснив, що даліше перебу-

вання місії під керівництвом І. Г. Красковського на Кавказі може послужити для більшовиків *casus belli*, а тому він має організувати виїзд місії під будь-яким приводом. На пропозицію І. Г. Красковського повернути вірчі грамоти грузинський лідер запевнив, що не бажає розриву дипломатичних відносин з УНР, лише політичні обставини змушують шукати такий вихід із ситуації. Не маючи відповідних вказівок і матеріального забезпечення від українського уряду, І. Г. Красковський організував «інформаційну заслону» щодо основної — політичної — причини від'їзду місії. Місцева преса одностайно повідомляла, що він виїхав з Грузії «для докладу Правительству УНР і для участі в з'їзді закордонних представників УНР»⁶⁸.

Залишаючи посаду, І. Г. Красковський намагався зберегти найменшу можливість захисту українських громадян. Він провів нараду з генеральним консулом Л. І. Лісняком та членами місії А. А. Петренком і військовим аташе М. М. Чеховським. Його ідея полягала в дорученні опіки над українськими громадянами в умовах приходу більшовиків не «офіційним представникам українського уряду», а головам українських громад, якими фактично були ті самі особи: полковник М. Чеховський очолив громаду в Тифлісі, Волошинов — у Сухумі, Є. Засядько — в Батумі⁶⁹.

Після виїзду І. Г. Красковського з Тифлісу йому двічі довелося подавати рапорт про звільнення. Лише 31 травня він отримав інформацію про те, що діяльність НДМ УНР на Кавказі «тимчасово припиняється», а його рапорт про демісію буде прийнято «днем його приїзду до Тарнова»⁷⁰.

Генеральний консул УНР Левко Лісняк залишив Тифліс 25 лютого 1921 р., дізнавшись про вторгнення більшовицької кінноти в околиці міста. Він виїхав з міста останнім потягом, не попередивши родину, а в Батумі зустрівся з консулом Євгеном Засядьком. Разом дісталися Царгороду й довго поневірялися в пошуках притулку та порятунку від голоду. Відтак обидва консульства також припинили діяльність.

Діяльність консульства Грузії в Одесі

Грузинські консульства в Одесі й Харкові, засновані восени 1918 р., працювали в 1919–1921 рр. в умовах влади Добровольчої армії та більшовиків. Між білогвардійцями (грудень 1918 р. — квітень 1919 р. серпень 1919 р. — січень 1920 р.) і більшовиками (квітень–серпень 1919 р.) доводилося балансувати в цей час О. І. Ушверідзе — генеральному консулові Грузії в Одесі. Перші накази О. М. Гришина-Алмазова — Одеського військового генерал-губернатора від Добровольчої армії передбачали мобілізацію грузинів до лав білогвардійців. О. І. Ушверідзе вдавсь

до «енергійних протестів» проти його дій, спрямованих на порушення прав грузинських підданих (насамперед — проти примусової мобілізації) й досягнув «мовчазної відміни наказу»⁷¹.

Додаткову проблему для консула створив арешт добровольчими військами пароплава «Брати Феофані», що перебував у Одеському порту на ремонті. Грузинський уряд отримав його 1918 р. на підставі договору від Чорноморської залізниці, що пролягала територією Грузії. Судно було скеровано під грузинським прапором із порту в м. Поті в розпорядження консульства в Одесі⁷². Одразу після арешту орендар залишив судно, а утримання його повністю лягло на плечі консула. Очікуючи звільнення, він затримав капітана Хечінова й частину команди для обслуговування пароплаву⁷³. Однак арештоване судно не повертали законним власникам.

Це ускладнювало евакуацію військовополонених і біженців, чисельність яких у Одесі стрімко зростала. Відтак О. І. Ушверідзе взяв позичку в місцевої влади та інших осіб у розмірі 200 000 рублів і невдовзі частково повернув її. 50 000 рублів, позичених у О. М. Гришина-Алмазова, із цієї суми були вираховані через збитки в зв'язку реквізицією пароплаву та витратами на утримання його команди⁷⁴. В такий спосіб консул частково повернув витрачені кошти, а військовий губернатор розплатився за арешт судна власними коштами або коштами одеситів.

Упродовж листопада 1918 р. — лютого 1919 р. Грузинське консульство функціонувало за адресою: вул. Гоголя, буд.15⁷⁵. Зусилля О. І. Ушверідзе та його підлеглих зосередилися на реєстрації грузинських громадян, допомозі біженцям та демобілізованим солдатам, організації товарообміну. З метою активізації організації товарообміну при консульстві було засновано Особливу економічну раду, до компетенції якої належало забезпечення товарообмінних операцій і транспорту вантажу. Всіх зацікавлених заохочували звертатися з пропозиціями до цієї ради. Керівництво цим підрозділом покладалося на М. І. Скобелева, який спеціально прибув з Києва в Одесу. Економічним радником при консульстві став проф. С. Л. Аваліані — земляк консула і випускник Імператорського Новоросійського університету.

На початку 1919 р. О. І. Ушверідзе довелося боротися за існування своєї установи. Призначений А. І. Денікіним в січні 1919 р. на посаду головнокомандувача військами Добровольчої армії в Одесі генерал О. С. Санников видав наказ про припинення діяльності консульства і запропонував консулові залишити Одесу⁷⁶. Відмінити наказ не вдалося, але звернення О. І. Ушверідзе до союзного командування дозволило знову відкрити консульську установу.

Ця дія консула була вдалою не лише тому, що генерал д'Ансельм виявляв зацікавленість організацією торгівлі з Грузією, але й через те, що

у нового очільника одеської влади не складалися стосунки з французьким військовим командуванням. Відтак генерал д'Ансельм продемонстрував свої переваги у прийнятті рішень. Він дозволив О. І. Ушверідзе звертатися безпосередньо до нього для полегшення відправки з Одеси військовополонених⁷⁷. У березні 1919 р. генерал О. С. Санников залишив посаду, а спроби припинити діяльність консульства не повторювалися.

Захоплення Одеси більшовиками та утримування міста впродовж квітня–серпня 1919 р. спричинило істотні проблеми для всього консульського корпусу. Для обговорення організації взаємодії з владою в умовах непередбачуваної поведінки більшовиків щодо іноземців сформувалася консульська колегія. Її очолив О. І. Ушверідзе. На вимогу Х. Раковського впродовж 10 днів консули мали звернутися до своїх урядів і з'ясувати їхню готовність визнати радянську Україну⁷⁸. До 1 травня 1919 р. відповідь від своїх урядів про визнання УСРР отримали лише нідерландський та італійський консули⁷⁹. Діяльність інших іноземних консулів припинялася, вони втрачали консульський імунітет і переходили на права приватних осіб, а консульства зачинялися. Консули мали залишити Одесу впродовж восьми днів.

У цих умовах грузинський консул взяв на себе забезпечення евакуації іноземних консулств та іноземців з Одеси. Для відправлення транспортів було створено спеціальну комісію на чолі з проф. С. Л. Аваліані. Її завдання полягали в перевірці документів усіх, хто бажав виїхати. Посадка на пароплав відбувалася в присутності консула та співробітників консульства, а також співробітників Одеської «надзвичайки», які перевіряли особу і багаж кожного пасажера. С. Л. Аваліані виїхав із першою групою. Невдовзі він розпочав роботу в Тбіліському університеті. Задля виїзду на батьківщину 20 травня 1919 р. до Одеси прибули члени грузинської місії і консульства в Києві на чолі з В. В. Тевзаєю та 125 грузинських громадян.

З метою допомоги всім, хто її потребував, грузинське консульство організувало їдальню для колишніх військовополонених і біженців грузинів та іноземців⁸⁰. Обіди відпускалися безоплатно грузинським військовополоненим і найбіднішим громадянам (їм видавалися вхідні картки, що убезпечитися від проникнення радянських робітників), а іноземні громадяни отримували дешеві обіди з двох страв за ціною близько 30 руб. (тоді як найдешевший обід у інших їдальнях коштував не менше 100 руб.)⁸¹. Досягти такої вартості обідів грузинському консульству вдалося завдяки вигадливості комісії: продукти закуплялися в найближчих селищах у власників — із перших рук.

Крім того, військовополоненим і біженцям видавалася матеріальна допомога. За підрахунками О. І. Ушверідзе, його консульством було

видано іноземним громадянам 206 тис. 812 руб. 75 коп. матеріальної допомоги, зокрема, вірменам — 55 000, французам — 57 314, англійцям — 30 100, азербайджанцям — 9 025, австрійцям — 5 000, італійцям — 17 440, полякам — 13 050, бельгійцям — 6 300, фінам — 1 250, грекам — 4 050, німцям — 21 245, румунам — 35, японцям, швейцарцям, американцям, туркам і шведам — разом 2 900 руб.⁸²

Із поверненням до Одеси білогвардійців вирішенням питання про долю іноземних представництв, які залишалися в місті, зайнявся головнокомандувач Війська Новоросійського краю генерал-лейтенант Михайло Шиллінг. З 26 серпня 1919 р. по 18 березня 1920 р. він керував штабом війська, презентуючи в Одесі білогвардійську владу. Вже 29 серпня О. І. Ушверідзе отримав листа за його підписом, в якому зазначалося: «Грузинське консульство припиняє своє існування. Ви можете звертатися до мене лише як приватна особа, а як грузинському підданому Вам належить звертатися через те іноземне представництво в м. Одесі, яке взяло на себе захист інтересів грузинських підданих»⁸³.

Проте консул сподівався на збереження свого статусу. Та вже у вересні 1919 р. йому довелося залишити Одесу. Після отримання дозволу на виїзд 10 вересня О. І. Ушверідзе звернувся до Особливо уповноваженого з евакуації і біженців у Одесі з проханням вжити заходів щодо забезпечення виїзду «першим пароплавом» на батьківщину військовополонених, які залишалися на грузинському етапно-концентраційному пункті⁸⁴. Вони близько півроку очікували реевакуації й існували лише завдяки допомозі консульства. Консул гарантував, що жоден із цих звільнених військовополонених не перебував на радянській службі. Невдовзі питання виїзду були полагожені. За рішенням О. І. Ушверідзе, зі співробітниками консульства на батьківщину вирушали, окрім 100 звільнених військовополонених ще 100 грузинських громадян.

Іноземні громадяни — мешканці Одеси (представники вірменської, естонської, німецької, польської, французької громад), прощаючись з грузинським консулом, висловлювали вдячність за його допомогу. Зокрема, голова Одеського німецького комітету Г. Тауберг наголошував: «Ваше ім'я золотими літерами буде занесено на сторінки історії цього важкого часу більшовицького панування»⁸⁵.

В середині січня 1920 р. О. Ушверідзе повернувся до Одеси вже як голова Особливої економічної місії Демократичної Республіки Грузії на Півдні Росії та в Румунії. До складу місії увійшли також колишні співробітники консульства: О. Б. Хвітія, В. М. Жоржоліані, Л. С. Муджирі, В. Д. Думбадзе. Поспіль із завданням відновлення грузинсько-українських торговельних відносин місія мала за мету і повернення Грузії пароплава «Брати Феофані». Через величезні затрати на його утримання

під час очікування на звільнення від арешту в Одеському порту білогвардійцями й більшовиками, він, як зауважував О. І. Ушверідзе втратив матеріальне значення. Йшлося лише про питання принципу і державної гідності⁸⁶. Свою позицію як представника Грузії О. І. Ушверідзе окреслював у інтерв'ю місцевій пресі, наголошуючи, що його країна проти більшовизму. Такі виступи більшовики, що невдовзі повернулися в Одесу, йому не пробачили.

Діяльність грузинського консульства в Харкові

Налагоджувати співпрацю з більшовицькою владою довелося консульству в Харкові. Першим очільником харківського консульського представництва наприкінці 1918 р. став консул Г. Георгобіані. Як висуванець грузинської громади на посаді віце-консула розпочав діяльність Костянтин Соломонович Цагарелі-Цагарейлішвілі. 34-річний виходець із кутаїських міщан отримав правничу освіту в Харківському університеті й мав досвід роботи юрисконсультом (працював в управлінні Мер-Херсонської залізниці в Харкові). До 1910 р. належав до членів РСДРП на Кавказі, за політичну діяльність неодноразово потрапляв під суд у Харкові, Воронежі, Новочеркаську, Грозному, був навіть приречений до страти⁸⁷. Після захоплення влади більшовиками він продовжив виконання своїх обов'язків, а в березні 1919 р. відповідно до наказу Голови місії Грузинської Демократичної Республіки в УСРР В. Тевзаї змінив консула Г. Георгобіані⁸⁸.

У радянській столиці Харкові іноземні консули працювали під безпосереднім контролем Народного комісаріату закордонних справ УСРР. К. Цагарелі отримав у цей час від грузинського дипломатичного представництва в РСФРР право на встановлення ділових стосунків із усіма державними і громадськими установами в Харкові та підвищення статусу до консула з дипломатичними повноваженням. Штат генконсульства, секретарем у якому був рідний брат генконсула — Григорій Цагарелі, складав 7 осіб⁸⁹. Резиденція консула розташовувалася в його помешканні на вул. Дмитрівській, буд. 15. Нові повноваження К. Цагарелі українське радянське зовнішньополітичне відомство зустріло насторожено. Тим більше, що він не зголосився до Іноземного підвідділу Харківського губвиконкому і не отримав дозволу місцевої радянської влади на печатку⁹⁰.

Проте генконсул намагався активно виконувати свою місію в частині захисту прав та інтересів грузинських підданих. Серед перших звернень консула до уряду радянської України було прохання про сприяння безперешкодному отриманню дипломів грузинськими студентами, які здобували медичну освіту в харківських вишах, та поверненню їх після

закінчення навчання на батьківщину з огляду на гостру потребу Грузії в лікарях⁹¹. За його відомостями, в Харкові завершували курс навчання 12 вихідців із Грузії: 10 юнаків і 2 дівчини⁹².

Підписання 7 травня 1920 р. Грузинською Демократичною Республікою мирного договору з радянською Росією і визнання відповідно п. 1 цього договору Грузії незалежною державою змінювало статус грузинських громадян в УСРР на іноземців та актуалізувало консульські обов'язки К. Цагарелі в УСРР. Вже через два тижні після підписання договору, ґрунтуючись на вимогах Декрету робітничо-селянського уряду УСРР від 13 лютого 1919 р. і наказу Головного санітарного управління від 21 квітня 1920 р. про звільнення іноземних громадян від військової повинності та звільнення мобілізованих, він порушив перед українською владою питання про термінове доповнення згаданих актів нормою про грузинських громадян⁹³. У відповідь консул отримав роз'яснення, що норми декрету від 13 лютого не поширюються на грузинських підданих, оскільки між Україною і Грузією немає договору. А в Росії нові «іноземці»-лікарі звільняються від військової повинності за умови, якщо вони отримали освіту не в Росії⁹⁴. Піддані держав, з якими уряд РРФСР уклав або збирався укласти угоди, що не поширювалися на УСРР (Грузія, Латвія, Литва, Естонія), підлягали звільненню від військово-санітарної служби лише в тому випадку, коли вони були мобілізовані не на території УСРР.

Проте НКЗС УСРР розпорядився вважати недійсними офіційні документи, видані грузинським консулом, а його самого — приватною особою⁹⁵. 3 червня секретар НКЗС особисто роз'яснив К. Цагарелі, що його діяльність може вважатися легітимною в Харкові лише за умови підписання договору про мир і дружбу Грузинської Демократичної Республіки з Українською СРР⁹⁶.

Зі свого боку К. Цагарелі висловив прохання щодо донесення до грузинського уряду інформації про скрутне становище співробітників консульства, що проживають у Харкові, крім того, «без усяких прав і права виїзду на батьківщину»⁹⁷. Допомоги і сприяння в виїзді в Грузію потребувала й грузинська інтелігенція, що мешкала в Харкові (один професор, 15 лікарів, три юристи)⁹⁸. Вони прагнули залишити радянську Україну «хоч завтра». Намагався знайти підтримку К. Цагарелі і в особі Г. С. Лордкіпанідзе. Вітаючи його з призначенням на посаду в Військовому міністерстві, він констатував, що попри свій статус «напіввигнаного консула», все-таки проводив роботу, не «зайву» для міністерства закордонних справ Грузії. Консульство проіснувало до 17 червня 1920 р., коли його діяльність було припинено до «оформлення відносин» між Україною і Грузією⁹⁹. А 8 липня уповноважений Харківської Губернської надзви-

чайної комісії з боротьби з контрреволюцією, саботажем і спекуляцією Гуве здійснив допит К. Цагарелі, спершу — як свідка.

Крапку в протистоянні було поставлено рішенням Москви. Х. Раковський отримав розпорядження з РСФРР «войти в сношение для выра-ботки соглашений для восстановления между собой нормальных взаимоотношений с общими экономическими интересами»¹⁰⁰. Відповідну ноту № 7233 від 30 липня скерував Х. Раковському міністр закордонних справ Грузії. Доручення щодо проведення попередніх переговорів із українською стороною «для відновлення нормальних відносин» як Повноважний представник Грузії отримав Г. Ф. Махарадзе¹⁰¹. Питання щодо місця і часу проведення переговорів він порушив телеграмою 26 листопада 1920 р. Копію телеграми отримав і консул К. Цагарелі¹⁰². Місцем переговорів було обрано 1 грудня 1920 р. Москву, а вже 4 грудня Харків засвідчив готовність негайно їх розпочати¹⁰³.

31 січня 1921 р. у Москві між РСФРР, УСРР і Грузією було підписано загальний договір. З українського боку договір підписав повпред УСРР Ю. М. Коцюбинський, з грузинського — Г. Ф. Махарадзе. Договір містив положення про взаємне визнання суверенітету, започаткування дипломатичних та консульських зносин, встановлення принципу найбільшого сприяння в економічних зв'язках, повернення пам'яток мистецтва та архівів.

Відтак 20 лютого 1921 р. К. С. Цагарелі мав аудієнцію у Х. Г. Раковського, вручив йому свій «мандат» і формально отримав повноваження генерального консула в Харкові з правом користуватися прямим проводом, як у Раднаркомі, так і у центральному телеграфі, для зносин із представниками Грузії в Одесі, Києві, Москві та грузинським урядом у Тифлісі¹⁰⁴. Його родину, родину секретаря консульства, співробітника консульства М. Р. Клігулашвілі та родину кур'єра С. С. Татарішвілі на початку березня 1921 р. у НКЗС було поставлено на облік для забезпечення продовольством¹⁰⁵. Однак підписана угода підлягала ратифікації, якої через захоплення Тифлісу більшовиками 25 лютого 1921 р. не відбулося. На той момент К. С. Цагарелі не отримав офіційного повідомлення про визнання його повноважень урядом Української СРР і фактично не розпочав їх виконання.

В ніч з 8 на 9 березня до помешкання К. С. Цагарелі як «представника Грузії» завітали непрохані гості з Особливого відділу НК, щоб оголосити йому про домашній арешт¹⁰⁶. Напередодні з подібним формулюванням було арештовано в Одесі О. Ушверідзе, але вже 11 березня його випустили, розглядаючи колишнього консула як приватну особу, до якої застосування мір, аналогічних до представників Грузії, визнавалося «непорозумінням»¹⁰⁷.

Припис поширювався не лише на К. Цагарелі, але й на його дружину та її батьків, котрі не були громадянами Грузії¹⁰⁸. За розпорядженням наркома закордонних справ Х. Раковського під час оголошення консулові рішення був присутнім секретар Бюро реєстрації іноземців при НКЗС УСРР

А. Б. Стахов. Цей момент та формулювання підстав щодо арешту консула дали підстави думати йому, що арешт відбувся з відома Х. Раковського і не з причин особистого характеру. Скориставшись присутністю А. Б. Стахова, К. Цагарелі висловив до НКЗС УСРР три прохання: дізнатися про взаємини України з Грузією; забезпечити його харчами на час арешту; зменшити кількість представників Особливого Відділу (оскільки «сторожити» його залишилося аж 4 особи)¹⁰⁹. До уваги було прийнято лише другий пункт. Водночас, використовуючи всі можливості для роз'яснення ситуації, К. С. Цагарелі скерував до Х. Г. Раковського ноту протесту. В ноті наполягав на тому, що не вчиняв жодних дій, які могли спричинити ні його арешт, ні навіть протест з боку УСРР, так само як і його уряд не припускався ніяких «недружніх» дій щодо українського уряду, його представників чи громадян та констатував, що допущення зовнішньополітичним відомством його арешту може мати наслідком «надрид добрих відносин між двома Республіками»¹¹⁰. Однак його протест залишився без розгляду.

Перебування на консульській посаді й контакти з грузинською опозицією для Костянтина Цагарелі спричинили новий арешт у 1930 році. Тоді він провів два місяці у в'язниці і вийшов на волю. Працював у Харківській обласній колегії захисників як адвокат. Новий арешт восени 1937 року не залишив сподівань на порятунок. Йому висунули звинувачення в проведенні активної меншовицької діяльності, особистих зв'язках із українськими контрреволюційними колами та меншовиками Закавказзя¹¹¹. Під час допитів К. Цагарелі відкидав звинувачення, але не заперечував, що вважав українських «націоналістів» реальною силою, спільна боротьба з якими могла привести до звільнення України і Грузії. Сподіватися на помилування після такого зізнання людині, яка близько зналася з Остапом Вишнею, Лесем Курбасом, обговорювала з Василем Вишиваним тактику спільних дій, сприяла культурному зближенню українського і грузинського народів, влаштовуючи гастролі в Харкові театру Олександра Ахметелі не доводилося. 22 вересня 1938 р. на закритому судовому засіданні йому було винесено й негайно виконано вирок у формі вищої міри покарання з конфіскацією всього належного йому майна.

Висновки

Розвиток започаткованих 1918 року українсько-грузинських дипломатичних відносин у 1919–1921 рр. зумовлювався перебігом подій Української революції. Організаційними формами офіційного представництва Української Народної Республіки в Тифлісі й Батумі та Демократичної Республіки Грузія в Одесі та Харкові стали в цей період надзвичайна дипломатична місія та консульські установи (генеральне консульство, консульство). Забезпечення діяльності цих установ покладалося на українських і грузинських дипломатів: І. Г. Красковського, Л. І. Лісняка, Є. П. Засядька, В. В. Тевзаї, О. І. Ушверідзе, К. С. Цагарелі. Правові засади заснування грузинських дипломатичних та консульських установ у Києві, Одесі та Харкові втратили в умовах захоплення українських територій більшовиками (а в Одесі — неодноразовою зміною влади, за яку змагалася ще й Добровольча армія) легітимність. Представництво Демократичної Республіки Грузія в Києві припинило свою діяльність в травні 1919 р., а його очільник В. В. Тевзая вирушив через Одесу на батьківщину. Восени того ж року через заборону діяльності грузинського консульства в Одесі владою Добровольчої армії залишив місто консул О. І. Ушверідзе. Йому довелося не лише забезпечувати діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі в умовах переходу влади в місті від Добровольчої армії до більшовиків і навпаки, а й організовував роботу консульської колегії та допомогу іноземним підданам у найскладніших умовах. Останнім офіційним представником Грузії вже в радянській Україні, який продовжував діяльність створеного 1918 р. консульства в Харкові був К. С. Цагарелі. Він мав завдання захищати права та інтереси грузинських громадян, однак його визнання новою владою було поставлено в повну залежність від визнання Грузією УСРР. Відтак грузинському консулові доводилося балансувати між своєю неpolітичною місією і політичними цілями більшовиків.

Представництво незалежної України на Кавказі в умовах захоплення її території більшовиками здійснював І. Г. Красковський. Очолюваний ним Надзвичайній дипломатичній місії УНР на Кавказі підпорядковувалися також консульські установи, створені ще 1918 р. Йому вдалося на певний час легітимізувати діяльність цих установ і навіть призначити консула для української громади в Криму. Загалом дипломатові доводилося вирішувати політичні (забезпечення визнання держави, яку вони представляли, іншими країнами; проведення переговорів щодо створення антибільшовицьких блоків), економічні (налагодження товарообміну), гуманітарні (організація повернення колишніх військовополонених і біженців на батьківщину, забезпечення матеріальної допомоги і харчуван-

ня) та господарські (пошуки приміщень для розташування установ та їх матеріальне забезпечення) проблеми.

Припинення функціонування дипломатичних і консульських установ обох країн в 1921 р. зумовлено діями більшовицької Росії та порушенням нею норм міжнародного права по відношенню до дипломатичних представників іноземних держав. Практично всі ключові особи, пов'язані з розвитком українсько-грузинських дипломатичних відносин у 1919–1921 рр., були піддані репресіям. І. Г. Красковському вдалося вижити, а К. С. Цагарелі й О. І. Ушверідзе були в різний час розстріляні. В електронній базі даних «Сталинские списки из Грузии» прізвища Костянтина Цагарелі немає. Очевидно, що задля історичної справедливості пам'ять про першого грузинського консула в Україні, який чесно виконував свої обов'язки, слід відновити. Українсько-грузинські дипломатичні та консульські зносини, започатковані 1918 р. відновлені вже за доби незалежності України і Грузії.

¹ Див.: Матяш Ірина. Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. 482 с.

² Див.: Музичко Олександр. Грузини в Одесі: історія та сучасність. Одеса: ВМВ, 2010. 292 с.; Його же. Перший грузинський консул в Одесі Овсій Іларіонович Ушверідзе: толерантність як принцип дипломатії // Південний Захід. Одесика: историко-краеведческий альманах. Вип. 21. Одесса: «Печатный дом», 2016. С. 224–241.

³ Див.: Матяш Ірина. Судьба грузинского консула в Украине Константина Цагарели (по документам украинских архивов) // А а г х е і о н і. Tbilisi, 2017. Вип. XIV. С. 61–76.

⁴ Шульгин Олександр. Fatum історії (спроба історик-психологічного аналізу) // Політика (Державне будівництво України і міжнародні справи): статті, документи, промови. К.: Друкар, 1918. С. 15.

⁵ Кіладзе Симон. Невідомі сторінки дипломатії // Хроніка-2000. К., 2001. Вип. 43. С. 28.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 18.

⁷ Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. Т. 2 / Упоряд. В. Верстюк та ін. К., 1997. С. 355. Див.: Гай-Нижник Павло. Україна–Грузія: становлення міждержавних і дипломатичних взаємин у 1917–1921 рр. // Україна дипломатична: наук. щорічник. Вип. 18. К., 2017. С. 126–127.

⁸ Див.: Бежуашвілі А. Україна і Грузія: дипломатичні відносини 1918–1920 років // Хроніка-2000. К., 2002. Вип. 47–48. С. 35.

⁹ Гуммерус Г. Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства у Києві / пер. з фін., коментарі та передмова Й. Ремі, В. Пилипенка. К.: «Київський університет», 2004. С. 135.

¹⁰ Договір про дружбу і співробітництво між Українською Державою і Грузинською Республікою // Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української

державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. Львів: Свічадо, 2002. С. 510–514.

¹¹ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 22.

¹² Там само. Арк. 98.

¹³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 49. Арк. 42.

¹⁴ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 19.

¹⁵ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 49. Арк. 79.

¹⁶ Центральний державний історичний архів Грузії (далі — ЦДІАГ). Ф. 1861. Оп. 2. Спр. 94. Арк. 2.

¹⁷ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1919 — листопад 1920 р.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Т. 1 / Упоряд. Верстюк (керівник) та ін. — Київ: Видавництво Олени Теліги, 2006. С. 170; ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 45.

¹⁸ Там само.

¹⁹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 48. Арк. 49.

²⁰ *Польовий Ренат*. Микола Рябовол — великий українсько-кубанський політичний діяч // Кубанська Україна. URL: <http://ukrlife.org/main/kubann/riabovol.html>

²¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 48. Арк. 41.

²² *Красковська Людмила*. З давніх часів. Прешув, 1999. С. 57–58.

²³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 50. Арк. 99 зв.

²⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 49. Арк. 73.

²⁵ Там само. Арк. 49 зв.

²⁶ Там само. Арк. 49.

²⁷ ЦДІАГ. Ф. 1861. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 1.

²⁸ Там само. Арк. 3.

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 49. Арк. 73.

³⁰ *Гасымлы М. Дж., Купчик О. Р., Дамиров А. У.* Украинско-азербайджанские политические отношения: история и современность. Изд. второе, испр. и доп. К.: Изд. дом Дмитрия Бурого, 2014. С. 77, 89.

³¹ Там само. С. 77.

³² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 49. Арк. 43 зв.

³³ *Матвієнко В. М.* Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії. К.: Київський ун-т, 2002. С. 189.

³⁴ *Бежуашвілі А.* Україна і Грузія: дипломатичні відносини 1918–1920 років... С. 59.

³⁵ *Лотоцький О.* В Царгороді. Варшава, 1939. Серія «Праці Українського наукового інституту. Т. XL; Мамуари, кн. 5». С. 125.

³⁶ Там само. С. 126.

³⁷ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 311 а. Арк. 21 зв.

³⁸ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 74.

³⁹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 50. Арк. 4 зв.

⁴⁰ Там само. Арк. 4.

⁴¹ Там само.

⁴² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 50. Арк. 3.

⁴³ *Іванець А.* Кримське питання в політиці Української Народної Республіки періоду Директорії (кінець 1918–1920 рр.). Дис. ... канд. істор. наук. К., 2016. Арк. 83.

⁴⁴ Там само. Арк. 4 зв.

⁴⁵ Там само. Арк. 7.

⁴⁶ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 49. Арк. 46.

⁴⁷ Там само. Арк. 26.

- ⁴⁸ Див.: Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917–1921 років... С. 189–190.
- ⁴⁹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 311а. Арк. 1.
- ⁵⁰ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 49. Арк. 46 зв.
- ⁵¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 38. Арк. 13.
- ⁵² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 50. Арк. 16.
- ⁵³ ЦДІАГ. Ф. 1861. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 5.
- ⁵⁴ ЦДІАГ. Ф. 1861. Оп. 2. Спр. 185. Арк. 5.
- ⁵⁵ ЦДІАГ. Ф. 1861. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 5.
- ⁵⁶ Там само.
- ⁵⁷ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 88 зв.
- ⁵⁸ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 24.
- ⁵⁹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 50. Арк. 32 зв.
- ⁶⁰ Там само. Арк. 38–38 зв.
- ⁶¹ Історія української дипломатії : перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали / Держкомархів України, УНДІАСД; [авт. передм., упоряд.: І. Б. Матяш та ін.; редкол.: К. І. Грищенко (голова) та ін.]. К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. С. 401.
- ⁶² Там само.
- ⁶³ Там само. С. 402.
- ⁶⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 49. Арк. 149.
- ⁶⁵ Синюк Борис. Грузинсько-українські дипломатичні, економічні і громадські зв'язки на початку ХХ сторіччя // Дипломатичні, громадські та економічні відносини між Українською Народною Республікою та Грузинською Демократичною Республікою у 1917–1922 рр.: 36. м-лів науково-практичної конференції. Тбілісі, 2007. С. 52.
- ⁶⁶ ЦДІАГ. Ф. 1861. Оп. 2. Спр. 207. Арк. 4.
- ⁶⁷ Там само.
- ⁶⁸ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 89.
- ⁶⁹ Там само. Арк. 89 зв.
- ⁷⁰ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 50. Арк. 99.
- ⁷¹ ЦДІАГ. Ф. 1861. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 46 зв.
- ⁷² ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 132.
- ⁷³ ЦДІАГ. Ф. 1861. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 41 зв.
- ⁷⁴ Там само. Арк. 41.
- ⁷⁵ Музичко О. Перший грузинський консул в Одесі ... С. 230.
- ⁷⁶ ЦДІАГ. Ф. 1861. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 46.
- ⁷⁷ Там само. Арк. 46 зв.
- ⁷⁸ Там само.
- ⁷⁹ Там само. Арк. 64.
- ⁸⁰ Там само. Арк. 42.
- ⁸¹ Там само.
- ⁸² Там само. Арк. 43.
- ⁸³ ЦДІАГ. Ф. 1861. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 9.
- ⁸⁴ Держархів Одеської обл. Ф. Р-3865. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 32.
- ⁸⁵ ЦДІАГ. Ф. 1861. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 37.
- ⁸⁶ Держархів Одеської обл. Ф. Р-599. Оп. 3. Спр. 2.
- ⁸⁷ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 2. Спр. 575. Арк. 4 зв.
- ⁸⁸ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 121.
- ⁸⁹ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 61.
- ⁹⁰ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 129.

- ⁹¹ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 198.
- ⁹² Там само.
- ⁹³ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 124.
- ⁹⁴ Там само.
- ⁹⁵ Там само. Арк. 127.
- ⁹⁶ Там само.
- ⁹⁷ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 2. Спр. 575. Арк. 11 зв.
- ⁹⁸ Там само. Арк. 12.
- ⁹⁹ Там само. Арк. 8–8 зв.
- ¹⁰⁰ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 136.
- ¹⁰¹ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 183–184.
- ¹⁰² Там само. Арк. 184.
- ¹⁰³ Там само. Арк. 185, 186.
- ¹⁰⁴ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 114.
- ¹⁰⁵ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 2. Спр. 275. Арк. 3.
- ¹⁰⁶ Там само. Арк. 18.
- ¹⁰⁷ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 210.
- ¹⁰⁸ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 2. Спр. 575. Арк. 18 зв.
- ¹⁰⁹ Там само. Арк. 19.
- ¹¹⁰ Там само. Арк. 18 зв.
- ¹¹¹ ГДА СБУ (УСБУ Харків), ф. 011153, арк. 1.

Дорота Міхалюк,
доктор габілітований, професор
Університету Миколая Коперника в Торуню,
науковий співробітник Кафедри Східної Європи
Факультету політології і міжнародних досліджень

ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА КРАСКОВСЬКОГО В КОЛІ ВІЛЕНСЬКИХ БІЛОРУСІВ. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНЬОГО ГЛАВИ ДИПЛОМАТИЧНОЇ МІСІЇ УКРАЇНИ В ГРУЗІЇ

У статті розглядається життєвий шлях Івана Красковського до Першої світової війни. Красковский народився в 1880 р. у Дубичах Церковних у Гродненської губернії в сім'ї православних священиків, які протягом кількох поколінь управляли приходом в селі з білоруським населенням. Виховувався в російській культурі як вищої, але зі специфічним місцевими особливостями, що включав елементи білоруської та польської культур. Після відрахування з Варшавського університету в 1905 р. закінчив Історичний факультет в університеті в Санкт-Петербурзі, а потім працював учителем історії в Вільно. Там познайомився з діячами крайового руху, яке визнавало права історичних народів колишнього Великого Князівства Литовського — литовців, білорусів, поляків, євреїв — на те, щоб взяли відповідальність за територію проживання. Брав участь у білоруському русі. У той же час формувалося його національна самосвідомість. Красковського можна охарактеризувати як білоруса російської культури. Після початку Першої світової війни виїхав до Києва, де, як білоруський діяч, працював заради створення Української Народної Республіки.

Ключові слова: Іван Красковський, білоруський рух, крайовий рух.

დოროტა მიხალიუკი,
ნიკოლაი კოპერნიკის უნივერსიტეტის პროფესორი, პოლიტოლოგიისა და
საერთაშორისო კვლევების ფაკულტეტის აღმოსავლეთ ევროპის კეთედრის
მეცნიერ-თანამშრომელი

**ივანე კრასკოვსკის მოღვაწეობა ვილენელი ბელორუსების წრეში.
საქართველოში უკრაინის დიპლომატიური მისიის ხელმძღვანელის
სოციალ-პოლიტიკური მსოფლმხედველობის ფორმირება**

სტატიაში წარმოდგენილია ივანე კრასკოვსკის ბიოგრაფია პირველ მსოფლიო ომამდე. კრასკოვსკი დაიბადა 1880 წელს გროდნოს გუბერნიაში — დუბიჩე ცერკოვნიეში, მართლმადიდებლურ ოჯახში. ისინი რამოდენიმე თაობის მანძილზე მართავდნენ სოფელში ბელორუს მრევლს. იზრდებოდა ბელორუსული და პოლონური კულტურის ელემენტებთან ერთად რუსული კულტურის გავლენით და

ადგილობრივი წეს-ჩვეულებების გათვალისწინებით. 1905 წ. იგი გარიცხეს ვარშავის უნივერსიტეტიდან. ამის შემდეგ სწავლა გააგრძელა სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტში ისტორიის ფაკულტეტზე, რომლის დამთავრების შემდეგ მუშაობდა ვილნოში ისტორიის მასწავლებლად. აქ დაუკავშირდა სამხარეო მოძრაობის მონაწილეებს, რომლებიც აღიარებდნენ ყოფილი დიდი ლიტვის სამთავროს მცხოვრებთა — ლიტველთა, ბელოსრუსთა, პოლონელთა, ებრაელთა უფლებებს იმასთან დაკავშირებით, რომ აეღოთ პასუხისმგებლობა იმ ტერიტორიაზე, სადაც უზღებოდათ ცხოვრება. კრასკოვსკი მონაწილეობდა ბელორუსების მოძრაობაში. ასეთ პირობებში ყალიბდებოდა მისი ეროვნული მსოფლმხედველობა. კრასკოვსკი შეიძლება დავახასიათოთ, როგორც ბელორუსი რუსულ კულტურაში. პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ ჩავიდა კიევში, სადაც როგორც ბელორუსი მოღვაწე, მონაწილეობდა უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის შექმნაში.

საკვანძო სიტყვები: ივანე კრასკოვსკი, ბელორუსული მოძრაობა, სამხარეო მოძრაობა.

Dorota Michaluk,

the associate professor

at the Nicolaus Copernicus University in Toruń in Poland
(Department of Eastern Europe, Faculty of Political Sciences
and International Relations)

THE IVAN KRASKOVSKI'S ACTIVITY AMONG THE VILNO BELARUSIANS. THE CONSTRUCTION OF THE SOCIO- POLITICAL WORLD OUTLOOK OF THE FUTURE HEAD OF DIPLOMATIC MISSION OF UKRAINE IN GEORGIA

The article is concerned on the biography Ivana Kraskovskogo before the I World War. Kraskovski was bor in 1880 in Dubiche Cerkievne in Grodno gubernia in the family of Orthodox priests, who were ruling the parish over few generations in the village inhabited by Belarusians. He was brought up in Russian culture as the upper one, but with the local specific including the elements of Belarusian and Polish culture. After his removal from the Warsaw University in 1905 as the punishment for his activity in conspiracy and the support of revolution of 1905, he moved to Sankt Patersburg, where he finished the history at the university. Than he worked as the teacher in Vilno, where he was in close relations to two historians: Vsievolod Ignatovski and Vasilij Druztcich. They co-operated together and found the common platform based on the same geographical origin — from the western part of Grodno gubernia, the upbringing in the Belarusian society and the education in the Russian culture. In Vilno Kraskovski joined the society of the country ideology (krajova ideology), which the main idea was that the historical nations of previous Grand Duchy of Lithuania: Belarusians, Lithuanians, Poles and Jews had the rights to take the responsibility for the area they were living. Kraskovski took part also in the Belarusian national movement, he was known in the Belarusian society concentrated

around the periodic „Nasha Niva” published in Belarusian language. In that time his national identity was formed. Kraskovski maybe described as Belorusan of the Russian culture. After the I World War was broke out Kraskovski moved to Kiev, where as the Belarusian activist, formed the Ukrainian National Republic.

Key words: *Ivan Kraskovski, Belarusian national movement, Ukrainian National Republic, the history of diplomacy, the krajova ideology.*

Іван Красковський народився 24 червня 1880 року в Дубичах Церковних, неподалік містечка Клещеле Гродненської губернії. Нині це селище в Підляському воєводстві, в східній частині Польщі. Як і раніше, воно цілком населене людьми православного віросповідання.

У XIX і початку XX ст. основним центром суспільного і культурного життя в Дубичах Церковних була православна плебанія, господарем якої був священник Гнат Красковський, батько Івана — вже третій представник роду Красковського на чолі цієї парафії. Першим парафію в Дубичах Церковних прийняв священник Антон Красковський в 1825 або 1826 році, коли вона була ще уніатської. Його наступником був син Теофіл, після того — онук Гнат, батько Івана. Всі вони були представниками православного духовенства, випускниками Православної духовної семінарії у Вільно. Теофіл і Гнат Красковського поховані у спільній могилі біля церкви в Дубичах.

Сімейну традицію служіння православної церкви перервав Іван Красковський, єдиний син Гната, хоча батько, напевно, сподівався на продовження справи свого життя. За сімейною традицією Іван середню освіту здобув у Віленській духовній семінарії. У 1903 році він одружився з Валентиною Сокальської з Кам'янця-Подільського — дочкою Симеона Сокальського, офіцера ветеринарної служби російської армії¹. У цьому шлюбі народилося троє дітей Людмила (1904–1999), Сергій (1907–1945) і Мстислав (1910–1942).

Іван ріс у православному середовищі. Вдома говорили російською мовою, яка тоді вважався мовою освічених людей, а тому «кращою», ніж мова місцевого населення. Дубичі Церковні й інші довколишні села були населені переважно селянами, які говорили на місцевих діалектах білоруської та української мов. Цю культуру етнічного прикордоння Іван Красковський ввібрав в себе рівною мірою. Одним із завдань середовища православного духовенства було поширення популярної в колі російської інтелігенції західних губерній Російської імперії ідеології западнорусизму, яка передбачала, що російський народ складається з трьох етнічних гілок: великоросійської, малоросійської (української) і білоруської². Ця ідеологія ґрунтувалася на спадщині загальної російської історії, тобто Київської Русі, і православної церкви.

1903 року Іван вступив на історичне відділення історико-філологічного факультету Варшавського університету³. Освітня установа на той час була російськомовною, а дисципліни, що там викладалися, концентрувалися на російській та всесвітньої історії. В університеті Красковський приєднався до соціалістичного руху і був обраний делегатом на студентський Перший Соціалістичний з'їзд в Києві⁴. 1905 року студенти Варшавського університету висловили солідарність з петербурзьким робітниками, розстріляним військовими під час маніфестації. Серед молодих соціалістів був також Іван Красковський. За нелегальну політичну діяльність його заарештували, а невдовзі він був відрахований з навчального закладу. Далі продовжив навчання в Санкт-Петербурзькому університеті на історико-філологічному факультеті, де отримав диплом історика за фахом економіст-історик, що дало можливість викладати історію в приватних чоловічих гімназіях Павловського і Виноградова у Вільно. Його заслугою була популяризація футболу серед шкільної молоді⁵.

З 1912 сім'я Красковського жила у Вільно, по сусідству з двома істориками, з якими Іван підтримував тісні дружні стосунки⁶. Їх об'єднувала не лише професія і любов до історії, але також і те, що вони походили з однієї місцевості і виховувалися в середовищі білоруської православної села і православного духовенства. Всеволод Ігнатовський⁷ народився в Токар-Брестському повіті Гродненської губернії, а Василь Дружчіц⁸ в Пружанському повіті. Пізніше обидва друга відіграли велику роль у розвитку білоруської історичної науки в Білоруській РСР; виявляли інтерес до історії Білорусі та білоруських земель Великого Князівства Литовського. Знайомство і дружба з Дружчіцем та Ігнатовським формували світогляд Івана Красковського, а в майбутньому безсумнівно вплинули на його долю і професійну кар'єру в БССР. Дружчіц, Ігнатовський, Красковський у Вільно перед першою світовою війною вважалися то росіянами, то білорусами в російській культурі. Таке визначення по відношенню до Івана Красковського можна знайти в щоденнику крайовця, віленського демократа Михайла Ромера⁹.

Вільно того періоду було багатонаціональним і багатоконфесійним містом, яке населяли переважно євреї, поляки, білоруси, литовці, росіяни і німці. Національна структура литовсько-білоруських земель була дуже складною, тому що в етнічному плані була сильно змішана. На поділ за етнічною і релігійною належністю накладалося також соціальне.

У Вільно Іван Красковський був надзвичайно активний в місцевих колах прогресивної інтелігенції, відкритою по відношенню до різних національностей. Брав участь в роботі віленських білорусів, що згуртувалися навколо білоруськомовної газети «Наша Нива», заснованої бра-

тами Іваном і Антоном Луцкевичами. І. Красковській підтримував дружні стосунки з Михайлом Ромером, який ввів його в середовище віленських крайовців і масонів. З тими самими колами контактували лідери білоруського національного руху Іван і Антон Луцкевич.

В основі національної ідеології було переконання в спільності долі всіх жителів Литви і Білорусі на території колишнього Великого князівства Литовського в межах після укладення Люблінської унії 1569 року. Початок руху поклало дворянство цих земель, яке вважало себе громадянами Литви і Білорусі, що на початку ХХ століття називалися Краєм (звідси і назва руху — крайовість)¹⁰. Ідеологія крайовості передбачала, що історично народи Литви і Білорусі, тобто — білоруси, литовці, місцеві поляки і євреї мають рівні права та обов'язки щодо білорусько-литовських земель. Головна мета полягала в досягненні автономії цих земель в Російській імперії й створення Крайового парламенту у Вільно. В протиставленні націоналізму було прагнення до створення політичної громадянської нації, яка охоплює всі національності Литви і Білорусі. Передбачалася багаторівнева національна свідомість, подвійна або навіть потрійна національна ідентичність, без обов'язкової ідентифікації себе як представника однієї національності і зречення або зневаги до інших. Росіяни, однак, вважалися елементом чужорідним, стороннім, загарбницьким. Виняток для представників цієї нації складали Михайло Ромер і брати Луцкевичі, з огляду на те, пропри їх численні заяви про належність до російської національності, вони мали місцеві (білоруські або українські) корені.

Ідея національного примирення і співпраці на благо країни, сприйняття народу, згідно з сучасними поглядами, як народу політичного, що складається з представників різних націй, котрі привносять свою власну культурну спадщину без відмежування себе від інших, була дуже привабливою для багатьох людей, які хотіли працювати в соціальній і політичній сфері. До крайового руху, крім поляків, приєдналися також білоруси (Іван і Антон Луцкевичі¹¹, публіцист Вацлав Ластовський); литовці (юристи Миколас Слажевічюс і Миколас Біржішка); відомий віленський архітектор, росіянин за національністю, Іван Прозоров, а також євреї — публіцист Еліаш Ромм і його брат, хірург, Єжи Ромм, письменник Самуель Чорний. Програма віленських крайовців-демократів була приваблива також і для Івана Красковського, вихованого в православному російськомовному середовищі, однак з дитинства знайомого з білоруською, польською та українською культурами. У середовище віленських крайовців Іван Красковський вносив елемент російської культури, але не у вигляді великоросійського шовінізму: він був представником середовища російськомовних православних білорусів, які дотримувалися прогресивних поглядів.

У 1910 році Іван Красковський був залучений також до діяльності масонів, в якій брали участь практично всі віленські демократи — крайовці¹². У 1910 р з ініціативи Михайла Ромера і білорусів братів Луцкевич у Вільно діяло три ложі, які іменувалися «Єдність», «Литва» та «Білорусь». Назви їх були пов'язані з поняттями географічними, а не етнічними, тому що все ложі мали характер наднаціональний. Головною політичною метою віленського масонства була ліквідація самодержавства і встановлення парламентського управління, що ґрунтується на принципах демократії і лібералізму, а також створення в Російській імперії автономії для Литви і Білорусі.

Втіленням у життя ідеї автономії Литви і Білорусі також був зацікавлений Іван Красковський. Пізньої осені 1913 року він брав участь як делегат від білорусів у I з'їзді автономістів-федералістів в Москві¹³. Виявляв також активність на терені самоврядування: восени 1913 р. з подачі віленських демократів Красковський був обраний до міської ради Вільно¹⁴.

Але це були вже останні спокійні місяці. Плани щодо формування громадянської політичної нації перервала війна. Захоплення Вільно і околиць німцями в 1915 році, а також розпад Російської імперії загострили суперечливі питання в національних інтересах. У зовсім іншій політичній ситуації національні течії змогли вийти на домінуючі позиції перед крайовцями. Перемогла ідея будівництва національної держави, колишні землі Великого князівства Литовського, що утворюють західну частину Російської імперії, були пересічені межами великої кількості нових країн.

Насамкінець слід зазначити, що Іван Красковський об'єднував у своєму світогляді кілька ідеологій. З православного дому він виніс ідею західнорусизму, яку також можна розглядати як крайову течію, спрямовану на православних мешканців західних губерній Російської імперії: росіян, білорусів та українців. Хоча погляди віленських крайовців впливали головним чином на білоруських католиків, створюючи спільноту білорусів з польськими та литовськими католиками. Хоча обидві ідеології були адресовані різним релігійним колам, їх узагальнили білоруси. Тож не дивно, що обидві течії вплинули на формування білоруської національної ідентичності.

У цьому сенсі цікаво постає Іван Красковський, який вільно обертався в православних і католицьких колах, в російському, білоруському, польському та українському середовищі. Він зміг знайти спільну мову з монархістами, соціалістами і народними демократами. Однак можна припустити, що західнорусизм, керований державою, як частина російської державної ідеології, був для Івана Красковського занадто консервативним. Його погляди ґрунтувалися на соціалізмі і були далекі від мо-

нархізму. Його політичний світогляд, занурений в багатонаціональне середовище Вільно, підштовхнув його в бік віленських демократів, тим більше, що Антон Луцкевич і Михайло Ромер були відкриті для демократичного середовища мислячої російської інтелігенції, а також білорусів російської культури.

Життєвий шлях Івана Красковського, з Дубич Церковних через Вільно, Варшаву, Петербург і знову Вільно, професійна соціальна активність в різних сферах крок за кроком формували його національну ідентичність. Якщо ще в 1913 році його вважали росіянином або білорусом російської культури, то в подальшій своїй життя, в переломні дні Першої світової війни і революції, остаточно приєднався до білоруського національного руху. Можна припустити, що цьому посприяв віленський період його життя. Упорядкована система цінностей і отриманий в свій час досвід допомогли йому в служінні Україні, державі, що створювалася на принципах демократії. Від імені цієї країни Іван Красковський працював в Дипломатичній місії в Грузії¹⁵.

¹ Трус М. З гісторыі роду Краскоўскіх// Запісы Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва. New York-Miensk, 2013. № 36. С. 166.

² Див.: Цьвікевіч А. Западно-руссизм. Нарысы з гісторыі грамадзкай мыслі ў XIX і пачатку XX в. Менск, 1993.

³ Трус М. З гісторыі роду Краскоўскіх ... С. 166.

⁴ Ibidem. С. 166.

⁵ Краскоўская Л. З даўных часоў (урывак з успамінаў)//Запісы.Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва. New York-Miensk, 2013. № 36. С. 182.

⁶Ibidem, с. 185–186.

⁷ Див. зокрема: Краткий очерк истории Белоруссии. 5-е изд. Мн.: Беларусь, 1992 oraz Гісторыя Беларусі ў XIX і пачатку XX стагоддзя. Мінск 1928.

⁸ Див.: Палажэнне Літоўска-Беларускай дзяржавы пасля Люблінскай уніі// Працы БДУ ў Менску. 1923. № 6–7. С. 216–252; Idem. Места Вільня ў першай палове XVI стагоддзя // Чатырохстагоддзе беларускага друку, 1525–1925. Менск, 1926. С. 114–131; Idem. Места Менск у канцы XV і пачатку XVI ст. // Працы БДУ ў Менску. 1926. № 12. С. 1–22; Idem. Беларускія месцы ў гістарычнай літаратуры // Гістарычна- археалёгічны зборнік. 1927. № 1. С. 249–276; Idem. Да пытання аб мове Літоўскага Статуту // Гістарычна-археалёгічны зборнік. 1927. № 1. С. 347–353; Idem. Войты і іх улада ў беларускіх гаспадарскіх месцах з магдэбурскім правам // Запіскі Аддзелу гуманітарных навук Інстытута Беларускае культуры. Кн.3 Працы клясы гісторыі. Т. 2. Менск, 1928. С. 241–298; Idem. Магістрат у беларускіх месцах з майдэборскім правам у XV–XVII стагоддзях // Запіскі Аддзелу гуманітарных навук Інстытута Беларускае культуры. Кн. 8. Працы клясы гісторыі. Том 3. Менск, 1929. С. 377–458.

⁹ Römer M. Dzienniki. T. 1. 1911–1913. Warszawa, 2017. С. 654, 666.

¹⁰ Детальніше на цю тему крайової ідеології див: Sawicki J. Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Toruń, 1998; Solak Z. Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920. Kraków, 2004.

¹¹ Свої погляди на тему крайового руху представив у роботі: *Новіна А. [Luckiewicz A.]. Краєвае становішчэ / Упоряд. А. Смалянчук // Спадчына. 1996. № 1. С. 48–52.*

¹² *Латышонак А. Беларусы і масоны // Ніва. 1997. № 46. С. 4; 1997. № 47. С. 4; 1997. № 48. С. 4; Смалянчук А. Вольныя муляры ў беларускай гісторыі канец XVIII — пачатак XIX ст. / За ред. А. Смалянчука. Вільня, 2005.*

¹³ *Römer M. Dzienniki. T. 1. 1911–1913. Warszawa, 2017. С. 666–667.*

¹⁴ *Ibidem. С. 654.*

¹⁵ *Matiasz I. Z Podlasia do Kijowa. Wkład Iwana Kraskoŭskiego w organizację ukraińskiej służby dyplomatycznej i konsularnej w latach 1918–1924 // Migracje a tożsamość narodowa mieszkańców Europy Wschodniej w XIX i na początku XX wieku/ За ред. D. Michałuk. Ciechanowiec, 2016. С. 255–182.*

Валентина Піскун,
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу Інституту української
археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України

УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКІ ВЗАЄМИНИ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ПРОМЕТЕЇВСЬКОГО РУХУ В 1920–1940-х РОКАХ

Прометейський рух організаційно оформився в другій половині 1920-х рр. в середовищі політичних емігрантів державними діячами держав, створених після розпаду Російської імперії. Він розгорнувся як рух пригноблених Москвою народів за фінансової та політичної підтримки Польщі. Внаслідок захоплення території Української Народної Республіки і Грузинської Демократичної Республіки російськими більшовиками, уряди обох республік опинилися в еміграції. У статті йдеться про встановлення взаємозв'язків між лідерами УНР: Симоном Петлюрою, Олександром Шульгіним, Андрієм Лівичьким, Романом Смаль-Стоцьким, Миколою Ковалевським, В'ячеславом Прокоповичем, Володимиром Мурським та ін., і державними діячами Грузинської ДР — Олександром Асатіані, Євгеном Гегечкорі, Ноєм Жорданія, Георгієм Накашідзе, Ноем Рамішвілі, Акакієм Чхенкелі та ін.

Проаналізовано діяльність Комітету дружби народів Кавказу, Туркестану і України, створеного 10 травня 1934 р. у Парижі; клубів «Прометей» в Парижі, Варшаві; спільна діяльність в Лізі Націй; організація антирадянської пропаганди з цією метою створення періодичних видань в різних країнах.

У статті також йдеться про боротьбу органів державної безпеки СРСР з прометейським рухом, про заходи щодо припинення його впливу на громадян всередині країни і за кордоном; про інструментарій виявлення інформації (перлюстрація особистого листування діячів), агентурна робота: вербування з середовища емігрантів лояльних до Радянського Союзу діячів і впровадження в їх ряди секретних співробітників; організація контрпропаганди.

Ключові слова: прометейський рух, Комітет дружби народів Кавказу, Туркестану і України, клуб «Прометей» в Парижі, клуб «Прометей» в Варшаві.

ვალენტინა პისკუნი,

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი,
უკრაინის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის
მ. ს. გრუშევსკის სახელობის უკრაინის არქეოგრაფიისა
და წყაროთმცოდნეობის ინსტიტუტის განყოფილების გამგე

**უკრაინა-საქართველოს ურთიერთობები პრომეთეველების მოძრაობის
განვითარების პროცესში 1920–1940-იან წლებში**

პრომეთეველების მოძრაობა ორგანიზაციულად გაფორმდა 1920-იანი წლების მეორე ნახევარში პოლიტიკური ემიგრანტების წრეში, რუსეთის იმპერიის დამხობის შემდეგ ხელახლა შექმნილ სახელმწიფოში. იგი, როგორც მოსკოვის მიერ ჩაგრულ ხალხთა მოძრაობა ვითარდებოდა პოლონეთის პოლიტიკური და ფინანსური მხარდაჭერით. რუსი ბოლშევიკების მიერ უკრაინის სახალხო რესპუბლიკისა და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამხობის შედეგად ორივე ქვეყნის მთავრობა აღმოჩნდა ემიგრაციაში. სტატიამ საუბარია უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის ლიდერების: სიმონ პეტლიუროის, ალექსანდრე შულგინის, ანდრეი ლივიცკის, რომან სმალ-სტოცკის, ნიკოლოზ კოვალევსკის, ვიჩესლავ პროკოფოვიჩის, ვასილ მურსკისა და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წარმომადგენლებს: ალექსანდრე ასათიანს, ევგენი გეგეჭკორს, ნოე ჟორდანიას, გიორგი ნაკაშიძეს, ნოე რამიშვილს, აკაკი ჩხენკელს და სხვა ლიდერებს შორის ჩამოყალიბებული ურთიერთობებისა და კავშირების შესახებ.

ნაშრომში გაანალიზებულია კავკასიის, თურქესტანისა და უკრაინის ხალხთა მეგობრობის კომიტეტების საქმიანობა, რომელიც შეიქმნა პარიზში 1934 წ. 10 მაისს.

ნაშრომში განხილულია აგრეთვე პარიზისა და ვარშავის „პრომეთეს კლუბის“ საქმიანობა, ერთობლივი მოღვაწეობა ერთა ლიგასა და ანტისაბჭოთა პროპაგანდის ორგანიზაციაში, რისთვისაც სხვადასხვა ქვეყნებში შეიქმნა პერიოდული გამოცემები. გარდა ამისა, სტატიამ საუბარია სსრ კავშირის სახელმწიფო უშიშროების ორგანოების ბრძოლის საკითხებზე, რომელიც გულისხმობდა ინფორმაციის მოპოვებას (მოღვაწეთა პირადი მიმოწერების ლუსტრაცია), აგენტურულ საქმიანობას, ამ ორგანიზაციის გავლენის შესუსტებისათვის ბრძოლას, ემიგრანტებს შორის საბჭოთა წყობილებისადმი ლოიალური დამოკიდებულების მქონე მოღვაწეთა გადაბირებას და მათი, როგორც საიდუმლო თანამშრომლების ჩანერგვას ორგანიზაციის რიგებში, კონტრპროპაგანდის ორგანიზაციას და ა. შ.

საკვანძო სიტყვები: პრომეთეველების მოძრაობა, კავკასიის, თურქესტანისა და უკრაინის ხალხთა მეგობრობის კომიტეტი, „პრომეთეს კლუბი“ პარიზში, „პრომეთეს კლუბი“ ვარშავაში.

Valentyna Piskun,

Doctor of Historical Science, professor,
Head of department of M. S. Hrushevsky Institute
of Ukrainian Archaeography and Source Studies National Academy
of Sciences of Ukraine

UKRAINIAN-GEORGIAN RELATIONSHIP IN THE DEVELOPMENT OF PROMETHEAN MOVEMENT IN 1920–1940s.

The Promethean movement was organized in the second half of the 1920s in the circles of political emigrants — natives of the newly emerging states, which were formed after the collapse of the Russian Empire as a movement of the Moscow-enslaved nations with the financial support of Poland.

Because of the annexation of the territory of the Ukrainian People's Republic and the Georgian Democratic Republic by Russian Bolsheviks, the governments of both republics were in exile.

The article deals with the establishment of connections between the leaders: from the UNR side: Symon Petliura, Olexander Shulgin, Andriy Livytsky, Roman Smal-Stotsky, Mykola Kovalevsky, Vyacheslav Prokopovych, Volodymyr Mursky, et.al, from the Georgian side — Olexander Asatiani, Evgeniy Gegechkori, Noah Jordania, Georgy Nakashidze, Noah Ramishvili, Akakii Chhekhelly and others.

The activity of the Committee for Peoples' Friendship of the Caucasus, Turkestan and Ukraine that was formed on May 10, 1934 in Paris, Promethean Club in Paris and Warsaw; joint statements in the League of Nations, and anti-Soviet propaganda are characterized in this article.

In addition, the fight of the USSR state security organs against the Promethean movement, the tools used for information discovery (the inspection of personal correspondence), agency work, etc. are analyzed.

Key words: Prometheus Movement, Friendship Committee of the Peoples of the Caucasus, Turkestan and Ukraine, Prometheus Club in Paris, Prometheus Club in Warsaw.

Прометеївський рух виник у країнах Західної Європи у середовищах політичних емігрантів — вихідців із колишньої Російської імперії, народи яких після падіння самодержавства в Росії, під час національно-визвольних революцій, проголосили незалежність своїх держав, але не змогли її відстояти у процесі збройної боротьби з російськими більшовиками. Опинившись в еміграції, національні лідери продовжили боротьбу проти радянської Росії — СРСР іншими способами і методами. До складу інтернаціонального руху «Прометей», який діяв за моральної підтримки урядів Британії та Франції, і політичної та фінансової — Польщі, входили представники таких народів: Азербайджану, Дону, Грузії, Ідель-Уралу, Інгрії, Карелії, Комі, Криму, Кубані, Північного Кавказу, Тур-

кестану, України. Прометеївський рух як рух поневолених Москвою народів, розвивався в 1920–1940-х рр. у різних країнах Європи і Азії, і цілеспрямовано набув антирадянського характеру. Американський дослідник Т. Снайдер вважає, що «прометеїзм був великою ідеєю, яку конфедерати Пілсудського підносили проти ідеї комунізму. Але це була ідея, яка потребувала практики»¹. Вважаю, що прометеївський рух став не лише прикладом консолідації народів і національних лідерів у обстоюванні ідеї незалежності своїх країн, а в той же час конкурував на ідейно-політичному полі з ідеологіями більшовицького інтернаціоналізму, євразійства, панєвропеїзму² та фашизму. Зміст прометеївського руху і характеристики його завдань окреслив один із чільних діячів прометеїзму Георгій Накашидзе в Нью-Йорку в рефераті, виголошеному 21 березня 1963 року в фундації Костюшка з нагоди 20-ї річниці Інституту ім. Юзефа Пілсудського, що її видрукував у перекладі з польської журнал «Тризуб». В ньому, зокрема, зазначалося: «Завдання Прометея були: 1) поєднання вузлів правдивої приязні між народами перебуваючими в Союзі. 2) служба без застережень демократичним ідеалам і визначеним засадам Ліги Народів. 3) поборювання всюди і завше брехливої большевицької пропаганди й вимога повернення незалежності нашим народам. 4) прийняття засади арбітражу в усіх гранично-територіальних питаннях після звільнення наших народів. 5) усталення контакту з різними країнами з метою правдивого інформування та одержання відтіля вірогідних відомостей»³.

На сучасному етапі розвитку історичної науки актуалізувалися дослідження істориків Азербайджану, Грузії, Казахстану, Росії, Польщі та України у вивченні проблеми міждержавних стосунків у минулому. Однією із тем, яка стосується боротьби означених народів за утвердження державної незалежності, є тема співробітництва політичних емігрантів, які зорганізувалися в русі «Прометей» і продовжили спротив політиці денаціоналізації та русифікації в СРСР, спираючись на допомогу інших держав. Не претендуючи на повноту висвітлення питання прометеївського руху всіма окресленими національними історіографіями, зупинимось на деяких аспектах, які стосуються зазначеної теми.

В українській історіографії дослідники вивчають загальні питання руху «Прометей»⁴, біографії визначних українських прометеїстів (Романа Смаль-Стоцького, Іполита Бочковського, Олександра Лотоцького, Олександра Шульгина та ін.), співробітництво в рамках національних рухів спротиву, ініційованих політичними емігрантами у 1920–1940-х рр.⁵

Російські дослідники головну увагу приділяють викриттю контррозвідувальної та підривної (спрямованої проти СРСР) діяльності політичних емігрантів прометеїстів — противників захоплення влади в цих країнах (Україні, Грузії, Азербайджані, Туркестані) більшовиками⁶.

Польські дослідники головну увагу зосереджують на допомозі Польської держави поневоленим Москвою народам, висвітленню організаційних структур прометеївського руху, визначним особистостям, взаємозв'язкам представників різних народів та ролі прометеїзму в геополітиці міжвоєнного періоду⁷.

Дослідження українсько-грузинських стосунків у рамках прометеївського руху розпочалося ще самими його учасниками⁸. В сучасній історіографії одним із першопрохідців, який вивчає українсько-грузинські взаємини в середовищах міжвоєнної політичної еміграції загалом і в межах прометеївського руху зокрема, є грузинський історик Георгій Мамулія. Ним же актуалізовані документи про спільну боротьбу політичних емігрантів, які обстоювали незалежність Української Народної Республіки і Грузинської Демократичної Республіки в боротьбі за визволення своїх народів від влади Москви⁹.

Г. Мамулія виділяє три основні етапи в розвитку українсько-грузинського співробітництва у досліджуваній період: 1) Кавказько-український прометеїзм до «Прометей» (1918–1926); 2) Кавказько-українське співробітництво на початковому етапі руху «Прометей» (1926–1930); 3) Кавказько-український прометеївський альянс в 1930–1939 рр.¹⁰ Загалом погоджуючись зі згаданою схемою, вважаю, що хронологію взаємин в межах руху слід дещо уточнити, як нижню хронологічну межу, так і верхню. Розгортання українсько-грузинської співпраці активізувалося після падіння російського самодержавства в лютому 1917 року і продовжувалося до падіння обох республік УНР та ГДР¹¹. Так, наприклад, представник грузинської демократії був присутній на засіданні Всеукраїнського національного конгресу на початку квітня 1917 року. 8–15 вересня 1917 року у роботі З'їзду народів у Києві брали участь грузини: від націонал-демократичної партії І. Мочаваріані, від соціалістів-федералістів І. Бараташвілі, а останнього було обрано до складу президії з'їзду¹². Тоді ж розпочалася підготовка й підписання торговельно-фінансових угод. Після проголошення 8 червня (26 травня) 1918 р. Грузинською Національною Радою Грузинської Демократичної Республіки (ГДР) взаємини між її керівниками головою коаліційного уряду Н. Рамішвілі, міністром закордонних справ ГДР А. Чхенкелі та українськими лідерами значно активізувалися зважаючи й на те, що на території Грузії проживала вагома частка українців, які потребували допомоги і, в першу чергу, — забезпечення продовольством. Голова Української крайової ради на Закавказзі 30 серпня 1918 року звертався до Голови ради Міністрів і до Міністерства закордонних справ Української Держави з проханням зробити розпорядження: «1) про негайне призначення Українського консула і якомога швидше прибуття його до Тифліса; 2) про

надсилку до Поті українських пароплавів; 3) аби представники України в Царгороді дістали від Оттоманського уряду дозвіл на виїзд із Батума громадян України. Зробити все можливе для поліпшення становища духоборів в анексованих Турцією Ардаганській окрузі і Ахалкалакському повіті на Закавказзі. Було б доцільно призначити до м. Ахалкалак, де скупчилося близько 5000 душ духоборів, окремого консульського агента. Пропонуємо на посаду агента д[оброд]ія Протасія Яковлевича Храмцова, обраного на посаду комісара самими духоборами»¹³. Як відомо, 20 липня 1918 року консульським агентом 1-го розряду у Тифліс було призначено Олексія Кулінського¹⁴. Перед від'їздом до Грузії він звернувся 12 серпня 1918 р. до міністра закордонних справ Української Держави з проханням дати розпорядження «видати: 25 пудів борошна пшеничного, 15 пудів житнього, 10 пудів крупи, 20 пудів цукру, 1 пуд чаю, 5 пудів сала, 1 пуд масла і посвідчення на провоз їх до Тифлісу»¹⁵. Такий дозвіл було отримано від міністерства і О. Кулінський зміг виїхати до Грузії лише на початку вересня. Тоді ж у вересні 1918 р. в Києві, після переговорів з урядом України, почало функціонувати дипломатичне представництво Грузії, послом призначений В. В. Тевзая. У свою чергу послом України було призначено І. Г. Красковського¹⁶. Полковник Армії УНР Іван Цапко, який у квітні–травні 1920 року побував у Тифлісі, згадував: «Між урядами Грузії й української Народної Республіки були тоді надзвичайно дружні відносини й цими днями голова Місії УНР сподівався отримати важливі звідомлення й документи від міністра закордонних справ Грузії Є. П. Гегечкорі, що їх треба доставити нашому урядові в Києві». А про зустріч із міністром зазначав: «Е. Гегечкорі цікавився останніми подіями на Кубані, а в дальшій розмові говорив про Україну як природного союзника Грузії та Кавказьких народів і з великим захопленням висловлювався про Головного отамана Симона Петлюру»¹⁷. Проте, через складну політичну і військову ситуацію в Україні та Грузії налагодити нормальні стосунки між країнами так і не вдалося. Надзвичайна Дипломатична Місія УНР у Грузії припинила свою діяльність у лютому 1921 р., а Генеральний консул УНР Л. Лісняк залишив Тифліс 25 лютого 1921 р., дізнавшись про вторгнення більшовицької кінноти в околиці міста.

Співробітництво урядів УНР та ГДР і державних лідерів продовжалося в еміграції. Співпраця між українськими політичними емігрантами і їхніми грузинськими колегами розпочалася з початку 1920-х років і мала переважно міжособистісний характер: встановлення контактів між лідерами національних рухів в еміграції, спільні заяви з приводу різних подій пов'язаних із долею обох народів тощо. Так, наприклад, в українській газеті «Воля», що видавалася у Відні, у 1921 р. повідомлялося, що представники України, Грузії і Вірменії в Берліні звернулися до міністра

закордонних справ Німеччини д-ра Розена з листом, в якому просили надати допомогу окремим регіонам колишньої Росії, які потерпали від голоду і тифу. У листі наголошувалося і на дійсних причинах катастрофи на Сході Європи і які є можливості допомоги населенню. Лист підписали: від імені України Р. Смаль-Стоцький; від Вірменії — др. Грінфельд і від Грузії — др. Ахметеллі¹⁸.

У процесі становлення прометеївського руху одним із найбільш важливих документів, підготовлених відомими діячами народів, які обстоювали свої права на створення суверенних держав, була спільна декларація, підписана в Парижі 26 липня 1925 року. Від України її підписав В'ячеслав Прокопович — міністр народної освіти УНР, від Азербайджану Алі Мардан Топчибаши — голова делегації Республіки Азербайджан, від Республіки Північного Кавказу Гайдар Баммат — тимчасово виконуючий обов'язки делегації республіки Північного Кавказу, від Грузії Ной Рамішвілі — міністр внутрішніх справ Грузії. В декларації зазначалося: «Беручи до уваги окупацію території України, Азербайджану, Північного Кавказу і Грузії радянсько-російськими військами, представники згаданих республік прийшли висновку, що необхідно надавати один одному підтримку в політичній і економічній сферах, для захисту незалежності держав, і об'єднання зусиль їхніх націй в боротьбі за повне звільнення захоплених територій.

У той же час представники згаданих республік висловлюють свою впевненість у тому, що після звільнення їхніх республік від чужоземного панування, їхні уряди ще тісніше налагодять співробітництво шляхом укладання договорів і конвенцій, здатних ефективніше сприяти процвітанню і величі їхніх націй у вільній сім'ї народів»¹⁹. Про підписання цієї декларації А. М. Топчибаши 12 серпня 1925 р. писав у листі до М. Е. Расулзаде: «Я вже писав Вам про те, що Нарада 3-х зв'язалася з українським представником у питаннях особливо про зближення з деякими країнами (див. лист від 7 квітня). В загальних інтересах, а головне з метою переконання деяких країн в солідарності Кавказу й України Нарада 3-х підписала в кінці липня з українським представником декларацію про надання один одному політичної і економічної підтримки з метою захисту незалежності їхніх республік і про об'єднання їхніх зусиль для спільної боротьби за звільнення від окупації. Намічено план дій»²⁰. Поділяю думку Г. Мамулії про те, що тези декларації стали по суті майбутньою програмою дій для вихідців із Кавказу та українців, які через рік об'єднали свої зусилля в русі «Прометей». Саме про це порозуміння Іларіон Косенко 2.X.25 р. писав до Є. Бачинського: «дякуючи Токаржевському та Шумицькому доведено до кінця справа формального порозуміння між нашим урядом та урядами Кавказьких республік (Азербайджану, Грузії, Північного Кавказу). Відповідний указ підписано в Парижі»²¹.

За фінансової, політичної й організаційної підтримки Польщі прометеївський рух розгорнувся у декількох центрах: Варшаві, Парижі, Стамбулі, Харбіні. Головними дієвими особами в прометеївському русі з українського боку були: Симон Петлюра, Олександр Шульгин, Андрій Лівницький, Роман Смаль-Стоцький, Максим Славінський, Микола Ковалевський, В'ячеслав Прокопович, Іполит Бочковський, Іван Токаржевський-Карашевич, Володимир Мурський та ін., з грузинської — Олександр Асатіані, Георгій Гвазава, Євгеній Гегечкорі, Ной Жорданія, Георгій Накашидзе, Ной Рамішвілі, Акакій Чхенкелі та ін. Українсько-грузинська співпраця в рамках руху «Прометей» розгорнулася по декількох напрямках: політичному — пошук союзників поміж різними державами світу для відновлення незалежності своїх держав, інформаційно-пропагандистському — створення друкованих органів і використання інформагенств для розповсюдження інформації про становище своїх народів під владою більшовиків в СРСР; культурно-просвітницька і диверсійна робота на території республік.

Ще з 1924 року польські дипломати в Туреччині на прохання Ю. Пілсудського та його найближчого оточення започаткували тісні зв'язки з кавказькою еміграцією, значна кількість представників якої перебували в Туреччині після поразки повстання в Грузії. Цю місію виконував Тадеуш Шетцель — військовий аташе (1924–1926 рр.) в Туреччині. Проте йому не вдалося зорганізувати представників Кавказу в єдину організацію через розбіжність їхніх поглядів. Проте, така об'єднавча місія стала вдалою для іншого політика Польщі Тадеуша Голувка, який зробив ставку на найвпливовіші політичні партії, такі як Мусават серед азербайджанців та грузинський уряд в еміграції. Переговори Голувка з грузинським політиком Ноєм Рамішвілі та лідером Мусавата Мамедом Еміном Расулзаде призвели до створення 15 липня 1926 року Комітету незалежності Кавказу (КНК). Як зазначає польська дослідниця Шахла Казимова, — «турецький період (1922–1930) був дуже важливим для політичної та журналістської діяльності кавказької еміграції. У той час було створено Управління іноземного Мусавату, Національний центр Азербайджану, найважливіша еміграційна Кавказька організація — Комітет незалежності Кавказу та антирадянська преса. Турки терпіли політичну активність біженців з Кавказу, і вдавали, що не знали про їхню антибільшовицьку діяльність»²². У Туреччині також зорганізувалася українська громада, яка підтримувала зв'язки з Урядом УНР. Одним із її керівників був сотник армії УНР Микола Забелло (Забілло), йому допомагала його дружина Катерина (1900–1943), уроджена Бабич; у 1917–1918 рр. бунчужна полку кінноти Армії УНР, а з 1920 р. в еміграції. Уряд УНР в еміграції на території Туреччини з 1929 р. представляв В. Мур-

ський²³, який проводив координаційну та пропагандистську роботу, спрямовану проти СРСР.

Важливу роль у пропагандистській діяльності на європейському політико-культурному просторі відігравав журнал «Прометей» (*Prométhée — organe de défense nationale des Peuples du Caucase, de l'Ukraine et Turkestan*) (1926–1938), започаткований як орган захисту інтересів Кавказу, України і Туркестану²⁴. Його редактором був грузинський націонал-демократ, адвокат за професією, публіцист та перекладач Георгій Гвазава, а Олександр Шульгин, історик і державний діяч УНР — обіймав посаду редактора-радника. Членом редакції «Прометей» упродовж 4 років був Микола Шульгин, радник Місії УНР в Парижі, начальник Бюро Опіки над українськими емігрантами при цій місії. Рідний брат Олександра Шульгина²⁵. Перший номер журналу «Прометей» вийшов 15 листопада 1926 року. Програма і мета його окреслені так: «показати громадській думці Європи, що Росія, виходячи із процесу свого утворення, приречена на розпад; що існування СРСР, як нової форми російського імперіалізму, є загрозою як для спокою світу, так і для долі європейської цивілізації; що звільнення Кавказу в формі єдиної конфедеративної держави може покласти край цьому імперіалізму»²⁶. Упродовж 10 років журнал виходив щомісячно, а з 1935 року Кавказька конфедерація оголосила його органом Ради Кавказької Конфедерації і з січня 1936 р. було розроблено новий регламент. Проте оновлений часопис вийшов лише в другій половині 1938 р. під назвою «*La Revue de Promethee*» (1938–1940). Змінено його формат, оновлено редколегію, її очолив Олександр Шульгин. Часопис став значно соліднішим міжнародним виданням, виходив із регулярністю що два місяці, і був присвячений національним проблемам європейського Сходу, Центральної та Північної Азії. Найважливіші публікації в «Прометей» також аналізувалися в журналі «Тризуб», офіційному виданні Уряду УНР в еміграції, що видавався в Парижі.

Однією з форм співпраці прометеїстів став українсько-кавказький клуб «Незалежність», відкриття якого відбулося 18 березня 1928 року в Парижі за офіційною адресою: 21, Rue de l'Odeon. Paris.VI. Про це знаходимо повідомлення в «Тризубі»: «Нарешті зреалізовано думку про клуб, що складався б з представників колоній чотирьох національностей: української, грузинської, азербайджанської та північно-кавказької. Кожна з цих національностей має в президії клубу по два своїх представники. Головування спочиває зараз в руках українського представника п. М. Шумицького»²⁷. В клубі проходили різноманітні заходи за участі громадськості обох країн.

Українсько-грузинська співпраця розгорталася і під час взаємної присутності в міжнародних організаціях. Так у 1925 році українці ввійшли до

складу комітету Франс-Оріян (Франція-Схід) у Парижі, французької організації, яка займалася пропагандою на Близькому сході та в Центральній Європі. Основними формами роботи комітету були: проведення зустрічей політичних діячів, доповіді на різні теми, проведення вечорів, концертів тощо. Видавався також офіційний бюлетень «Supplément au Bulletin Officiel du comité “France — Orient”. Section Ethnique “France-Ukraine”», в якому друкувалася інформація про українських політичних діячів, про становище на Україні та про співпрацю українців, грузин та представників інших народів упокорених Москвою, у відстоюванні прав політичних емігрантів в країнах проживання»²⁸. В інших часописах висвітлювалися різні спільні заходи. Так, наприклад, 6 грудня 1932 р. в Парижі українською секцією згадуваного комітету було проведено україно-кавказький день, під час якого було окреслено самобутність культури народів України і Кавказу²⁹.

Співпраця здійснювалася і в Лізі Націй та інших міжнародних організаціях. Як зазначає О. Шульгин, — однією з форм співробітництва був меморандум, поданий у 1927 р. восьмій Асамблеї Ліги Націй представниками урядів Кавказьких республік — Азербайджану, Грузії і Північного Кавказу та України. В ньому зазначалося: «В боротьбі за незалежність представники народів Кавказу та України створили єдиний фронт, продиктований географічним становищем цих країн і освячений багаторічною їх співпрацею, що велася ще під царським режимом. Національне почуття і тверда воля здобути собі свободу так глибоко вкорінилися в народню свідомість на Кавказі і на Україні, що навіть комуністи цих країн, хоч вони самі і спіраються на московські багнети, не зважуються одверто апробувати агресивну політику їх господарів»³⁰. Ще на початку 1920-х рр. постало Українське товариство Ліги Націй, яке представляло українців в Міжнародній унії товариств Ліги Націй, вона створена в 1919 р. на Паризькій мирній конференції і об'єднувала представників народів, а не держав. Центром її діяльності була Женева. Постійними представниками Українського товариства у Женеві були О. Шульгин і Р. Смаль-Стоцький, а від 1933 р. журналіст Микола Лівіцький. Останній мав тісні контакти з акредитованим при Лізі Націй представником «Бюро грузинської преси» Харитоном Шавішвілі³¹. Як зазначає М. Лівіцький, — «Часом до Женеві приїздили також представники названих східних урядів і тоді відбувалися також спільні демарші в делегаціях різних держав при Лізі Націй»³². Однією з найгучніших акцій був спільний протест проти прийняття СРСР до Ліги Націй. 18 вересня 1934 р. було оприлюднено спільну заяву: «В імені народів Кавказу, Туркестану й України ми протестуємо проти прийняття совітського уряду та відмовляємо йому права представляти наші народи й

виступати в їх імені». За Азербайджан Мір Якуб — Голова делегації Азербайджану; за Північний Кавказ — І. Чулік, б. місто голова парламенту; за Грузію — А. Чхенкелі, уповноважений міністр у Франції; за Туркестан — М. Чокай, представник Туркестану в національному комітеті; за Україну О. Шульгин — представник українського національного уряду³³.

Інформаційно-пропагандистська діяльність представників української і грузинської політичної еміграції виявлялася й через публікацію в різних часописах матеріалів про свої країни, про спільні заходи, що відбувалися в різних країнах світу. Офіційним органом Уряду УНР в еміграції з 1925 по 1940 рік був часопис «Тризуб». Саме на його сторінках знаходимо як розлогі статті про події, що стосуються Грузії, так і короткі повідомлення. Особливого розголосу в пресі набула подія про підтримку сенатом США боротьби грузинського народу у зв'язку з тим, що сенатор від Нью-Йорка п. Капеланд виступив з проектом резолюції в справі Грузії³⁴. «Тризуб» інформував про всі спільні акції та події.

В одному з листів зі Стамбула сотник М. Забелло писав підполковнику В. Филоновичу 25 березня 1929 р.: «По цьому поважному питанню — легалізація українців та Громади (має на увазі українську громаду в Туреччині — *В.П.*) я звертався до тутешніх кавказців — наших друзів, але отримав не зовсім-то приємну пораду — одкласти це питання на деякий час, а перш усього познайомити владу і громадянство Туреччини (через місцеві часописи) з Україною, з її питанням, з деякими можливостями в майбутньому у відносинах двох сусідів на Чорному морі, кинути вигляд в історичне минуле та розумно зв'язати і зацікавити Туреччину Україною. А потім вже, кажуть, можна буде це зробити». Отож, українці такі, що зовсім себе не виявляють, а я взяв на себе вагу (більше бажаючих не знайшлося за браком часу) працювати та популяризувати тут усього українського. Почин вже зроблено і місячник «*Odлу-Jurt*»³⁵ в першому числі вже помістив матеріал про Україну»³⁶. В Галузевому державному архіві Служби зовнішньої розвідки України у справі «Дело оперативной переписки 1928–1929 гг. Гетьманцы. УНДО. Разное» про цю ж подію знаходимо таку інформацію: «Забелло у Расул-Заде³⁷. При останній зустрічі з Забеллою Расул-Заде повідомив, про те, що він отримав листа від професора Шульгина, в якому той просить його посприяти підтримати українську справу. Расул-Заде повідомив, що днями вийде № I їхнього нового журналу «Одлу-Юрт», в якому буде передрукована із «Тризуба» замітка про те, що в англійській пресі опублікована велика стаття пані Сецілії Генбарі про необхідність самостійної України для спокою Європи»³⁸. Уже в 1930 році В. Мурський турецькою мовою видав книжку «Україна та її боротьба за незалежність»

тиражем 1000 примірників, вона була поширена з інформаційною метою між турецькими діячами³⁹. А в 1932 р. в Константинополі вийшла ще одна його праця «Истина о новой России», 110 с. з передмовою лідера кримсько-татарського народу в еміграції Д. Сейдамета. Це була своєрідна відповідь на пропагандистську книгу Фалиха Ривки «Новая Россия». В. Мурський наголошував, що влада в країні тримається вогнем ГПУ, терором, і писав про голод, як спосіб боротьби із незалежним українським селянством. Тобто, така інформаційна активність була спрямована на те, щоб здійснити наступ на друзів нової Росії в Туреччині.

Взаємні контакти між урядом УНР в еміграції та представниками народів Кавказу особливо активізувалася на початку 1930-х років. Вони також обумовлювалися і зміною геополітичної ситуації в Європі та світі. За ініціативою колишніх міністрів закордонних справ Грузії Євгенія Гегечкорі та Української Народної Республіки Олександра Шульгина створено Комітет дружби народів Кавказу, Туркестану й України. 10 травня 1934 року відбулися установчі збори. Головою Комітету обрано Олександра Шульгина, заступником — Мустафу Чокая, секретарем — Аббаса Атама Алібекова. Членами Комітету стали: Мір Якуб Мехтієв і Аббас Атам Алібеков від Азербайджану, Акакій Чхенкелі від Грузії, Ібрагім Чулік від Північного Кавказу, Мустафа Чокай від Туркестану, Олександр Шульгин та Іларіон Косенко від України. В префектурі поліції Парижа 12 липня 1934 р. під № 2.030 зареєстровано Статут товариства, підписаний О. Шульгиним⁴⁰. Статутна діяльність передбачала читання лекцій, проведення вечорів та іншу культурно-просвітницьку діяльність, а також захист інтересів зазначених народів перед міжнародними організаціями. Склад бюро мав оновлюватися кожні два роки. Заходи, що їх організовували емігранти носили не лише політичний характер, а й культурно-просвітницький як в середовищі самих емігрантів, так і серед французів. Про проведені заходи знаходимо повідомлення у «Тризубі». Так, наприклад, 11 лютого 1935 р. в Географічному товаристві в Парижі під головуванням депутата Парижа і містоголови комісії закордонних справ Палати депутатів п. Едуарда Сульє заслухано доповідь професора паризької Школи Політичних наук п. Рене Пінона на тему «Проблеми національностей Сходу Європи й Центральної Азії»⁴¹; 11 березня Комітет дружби народів Кавказу, Туркестану і України улаштував у «залі Societe Savante у Парижі лекцію визначного азербайджанського діяча п. Ахмед-Емін бея Расул-Заде на тему «Націонал-ухилизм» у Азербайджані»⁴². 17 травня, в Парижі заходами Комітету Франс-Оріан і Комітету Приязні народів Кавказу, Туркестану і України відбулася лекція відомого французького поета і політичного діяча, давнього приятеля України Ксав'є де Магалона на тему «Поезія — душа народів та українська поезія». Лекцію

одкрив Голова Комітету Приязні народів Кавказу, Туркестану і України О. Шульгин промовою⁴³. Шульгин наголосив на тому, що пан Рене Пінон розпочав серію виступів у Франції, а Ксав'є де Магалон продовжив. Активну діяльність комітет проводив упродовж двох років, а пізніше його робота дещо підупала через розходження у поглядах щодо прийняття нових членів — представників Ідель-Уралу і Криму. Українці настоювали на тому, що Крим як географічна одиниця повинна була творити нерозривний зв'язок з Україною. Переговори з цього питання між представниками Уряду УНР в еміграції та лідером кримсько-татарського народу Джафаром Сейдаметом (за участі Польщі) тривали ще з другої половини 1920-х років.

Непорозуміння між представниками України і республік Кавказу загострилися після підписання мюнхенської угоди й створення Підкарпатської України. У «Звіті про діяльність Ради Конфедерації Кавказу і його президії за період від 24 вересня 1938 р. по 3 липня 1939 р.» читаємо: «В результаті мюнхенської угоди і тих подій, які розгорнулися в подальшому в Центральній Європі — постало питання Підкарпатської України. Створення незалежної Підкарпатської України збурило багатьох і справа дійшла до того, що відносини між Польщею і навіть українцями прометеївського фронту стали дуже напруженими. Постановка українського питання в такій площині стосувалася всього прометеївського руху і його єдності. Настав відповідальний час. Президія, беручи до уваги, що метою прометеївського руху є боротьба за звільнення пригноблених народів Радянського Союзу і, що, головне, історія Підкарпатської України не спрямована проти спільного ворога, а розрахована на послаблення Польщі, — президія, зваживши становище, ухвалила в цьому дусі резолюцію, передавши її друзям і повідомивши українцям, як погляд Кавказу на ці події»⁴⁴. Тобто, представники Кавказу не підтримали боротьбу Підкарпатської України за незалежність, що і спричинило кризу в стосунках з українськими прометеїстами. Після початку другої світової війни розходження ще більше поглибилися, оскільки Уряд УНР в еміграції був противником співпраці з гітлерівською Німеччиною, а після вторгнення німців до СРСР ситуація дещо змінилася.

Активізація українсько-кавказьких взаємин на початку 1920-х років особливо стурбувала органи державної безпеки СРСР, бо саме в успішному розгортанні співпраці народів і була найбільша загроза для його існування. Розгорнулося своєрідне протиборство між спецслужбами СРСР, Польщі та інших держав за впливи на політичних емігрантів, вихідців із України, Грузії, Азербайджану, Туркестану. А оскільки останні продовжували запеклу боротьбу за відновлення незалежності своїх держав, то гострота боротьби з ними органів безпеки СРСР набула

всебічного характеру: засилання в їхні ряди або вербування в їхньому ж середовищі радянської агентури, перлюстрація листування, виявлення каналів зв'язків із їхніми республіками і навіть вбивство лідерів. Кавказько-український блок був небезпечним для існування СРСР, оскільки міг бути використаний для влаштування збройного повстання на Україні та Кавказі, припасувавши його до військового виступу Польщі та за підтримки зацікавлених фінансових кіл Європи та США. Слід наголосити, що саме в цей час йшли переговори про ймовірне вторгнення в межі СРСР з метою визволення Кавказу між колишніми юридичними власниками нафтопромислів Кавказу: Альфредом Нобелем, Генрі Детердінгом (власником нафтового концерну «Ройал Датч Шел»), Чермоевим і Топчибаши⁴⁵. ОДПУ СРСР розпочало потужну розкладову роботу в середовищі кавказької і української еміграції, а в межах республік терор щодо місцевих опозиціонерів, чи просто підозрілих, на думку влади, осіб.

З метою виявлення зв'язків українських та грузинських політичних емігрантів із внутрішньою опозицією в СРСР органами ОДПУ була проведена спецоперація «Надія». В середовище українських і грузинських політичних була заслана агентура, як у Варшаві, так і в Стамбулі. Стамбул у 1920 рр. став одним із важливих центрів через який українські і грузинські політичні емігранти спільно з їхніми польськими кураторами здійснювали агентурно-розвідувальну та пропагандистську діяльність. Також був налагоджений канал переправлення в УСРР нелегальної літератури. Проте органи ОДПУ не лише викрили ці канали, а й використали їх для проникнення в середовище самих емігрантів. Прикладом перлюстрації листування українських політичних діячів органами контррозвідки СРСР, постійного стеження за пересуванням визначних українських діячів є поїздка В. Прокоповича в червні 1930 року до Стамбула. Агент під № 300 подав ретельний звіт до Іноземного відділу ОГПУ про перебування В. Прокоповича в Стамбулі 24/VII.30 «Поездка проф. Прокоповича /УНР/ в Константинополь» і ним же зроблена копія перехопленого листа М. Забелло до генерала В. Сальського від 20/VI-30 г. № 62-356. Із листа дізнаємося, що Прем'єр міністр УНР В. Прокопович прибув до Стамбула разом з грузинським князем Накашидзе⁴⁶. Вони мали низку зустрічей в тому числі й з Константинопольським патріархом Фотієм. Про свої зустрічі В. Прокопович написав у листі до Олександра Лотоцького 15 липня 1930 р. (24.VII, лист уже було перекладено на російську мову й доставлено в ІНО ОДПУ тим же агентом, 300): «П.С. З грузином у повному контакті. Він доволі мила людина. Перебування його тут і робота з нами — зразок того, як слід виступати спільно. Влаштували йому аудієнцію у патріарха наші представники тут. Американського питання⁴⁷ поки що не торкалися ще залишиться на майбутнє»⁴⁸.

Органи контррозвідки СРСР стежили за всіма подіями, що відбувалися в середовищі політичної еміграції, і про деякі події, що відбувалися в їхніх колах ми дізнаємося саме з агентурних донесень. Так, наприклад, як свідчить доповідна записка «Прометей» 9 березня 1939 р. «5 березня в 9 годин вечора відбулося офіційне відкриття прометеївського клубу у Франції. Тимчасове приміщення дирекції і канцелярії клубу розміщується: Відкриття клубу і урочисте засідання відбулося в приміщенні 16

Засідання відкрито тимчасовою президією у такому складі: голова О. Асатіані (Грузинська еміграція), Магерамов (Азербайджанці), Л. Чермоєв (горці), Ковальський (українці). В найближчий час повинні відбутися вибори до президії клубу. На засіданні, окрім членів клубу, були присутні й запрошені особи. Всього зібралося 80–100 людей. За національною ознакою тих, хто прибув можна приблизно поділити: грузинів до 70%, українців, козаків 20%, азербайджанців, горців, вірмен 10%.

Від українців і козаків були присутні: Шульгин (редактор Прометеївського вісника і по суті керівник Прометеївського руху у Франції), генерал Удовиченко, інженер Білий (голова кубанських самостійників).

Від азербайджанців: Мір Якуб, Алібеков, Магерамов (усі три колишні члени азербайджанської делегації) і Топчибашев (син колишнього, нині померлого голови азербайджанської делегації).

Від вірмен: були присутні три особи: А. Хатісов, Заврієв і син Джамаляна.

Від горців: генерал Хогандоков (кабардинець), генерал Клич-Гірей (черкес), Бічераков (осетин), Курієв (дагестанець), Шашманов (дагестанець).

Від грузин: А. Чхенкелі (меншовик, колишній представник Грузії у Парижі, Є. П. Гегечкорі (меншовик, колишній міністр).

Народи Туркестану були представлені особою Ахмеда Чокаєва. Характерно, що із іноземців, які були присутні на зібранні, була пані Пельс за чоловіком полька, за національністю українка. Сам Пельс, співробітник польського посольства і фактичний керівник закулісної частини Прометеївського руху у Франції, який виконує роль зв'язкового між Прометеївською організацією і міністерством закордонних справ Польщі, на засіданні не був присутнім. Серед присутніх 40% були жінки»⁴⁹.

Уже після закінчення Другої світової війни контррозвідка СРСР зафіксувала намагання прометеїстів відновити свою діяльність. «Довідка. За листом № 2 від 27/IX-1947 р. в Гаагу тов. Лузіну. По § 2. В Листі повідомляємо про те, що в 1946 р. в Гаазі відбувся конгрес т.з. «Прометеївської Ліги», про прийняття організацією нової назви, про видання

маніфеста. Одним із лідерів цієї організації є відомий націоналіст Шульгин Олександр Якович, колишній прем'єр міністр т.з. УНР, живе нині в Парижі. Просимо інформувати нас про діяльність організації та її керівництво. Ст.референт 2 відділу майор (підпис) С. Бурденко. 29/IX-47 р.»⁵⁰.

Отже, взаємини між українською і грузинською політичною еміграцією розгорталися у міжвоєнний період на рівні різноманітних зв'язків між Урядами Української Народної Республіки та Грузинської Демократичної Республіки. Найбільш активними вони були в рамках Прометеївського руху, що ставив собі за мету боротьбу за відновлення державної незалежності обох республік.

¹ *Snyder Timothy*. Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine. Yale University Press, 2005. P. 43.

² Див.: *Бочковський О.* «Пан – Европа» (Pan-Europa). Тризуб. 1928. Ч. 31. С. 21–23.

³ *Накашидзе Юрій*. Польща і прометеївський рух (переклад з польської). Тризуб. 1964. Ч. 27. С. 17.

⁴ *Комар В. Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 pp.). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 360 с.; *Komar W.* Emigracja kaukaska w ruchu prometejskim okresu międzywojennego. Kaukaz w stosunkach międzynarodowych. “Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość” / [pod red. P. Olszewskiego, K. Borkowskiego]. Piotrków Trybunalski. 2008. S. 217–226; *Бурдега Тетяна, Кость Степан*. «Biuletyn Polsko-Ukraiński» (1932–1938) як відображення спроби українсько-польського порозуміння. Вісник Львівського університету. 2011. Вип. 35. С. 126–137; *Яручик Ольга*. Володимир Бончковський – речник польсько-українського культурного зближення. Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи. Науковий часопис Інституту Польщі Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки URL: <http://ukrpolnauka.wordpress.com/>; *Smal-Stocky R.* The Struggle of the Subjugated Nations in the Soviet Union for Freedom. Sketch of the History of the Promethean Movement. The Ukrainian Quarterly. 1947. Vol. III. Nr. 4. S. 329.

⁵ *Новак Богдан*. Відносини української і грузинської політичної еміграції в контексті прометеївського руху (1921–1939). Українська діаспора: проблеми дослідження : тези доповідей Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р., м. Острог / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. С. 70–71; *Czajnskij Jurij*. Tag Archives: Rezulzade Tevfik Rüşti i polska polityka prometejska w kontekście sprawy wydalenia Simona Mdiwaniego z Turcji w 1928 r. Nowy Prometeusz. Nr. 6. Październik 2014, S. 103–118. URL: <http://nowyprometeusz.pl/tag/rezulzade/>

⁶ *Соцков Л. Ф.* Неизвестный сепаратизм: на службе СД и Абвера: из секретных досье разведок. М., 2003, 336 с.; *Секреты польской политики. 1935–1945*. Сб. док. (составитель Л. Ф. Соцков). М., 2009. 382 с.; *Былинин В. К., Зданович А. А., Коротаев В. И.* Организация «Прометей» и prometejsкое движение в планах польской разведки по развалу России / СССР. Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. М., 2007. Т. 3. С. 318–414. Виключенням із загальної негативної оцінки прометеївського руху є роботи Салавата Ісхакова і Тетяни Симонової. Вони наділені тією долею історичного реалізму, де, використовувані в історичних дослідженнях джерела, не є під-

твердженням уже готових пропагандистських схем і узагальнень. Окрім того, С. Ісхаков підготував до друку значну кількість різнорідних джерел присвячених прометеїзму, зокрема, праць провідних мусульманських діячів прометеїстів, їхнє взаємне листування. Див.: Мухамед-Гаяз-Ісхаки: из политической биографии писателя. Публикация подготовлена С.М. Исхаковым. Вопросы истории. 2004. № 8. С. 3–27; № 9. С. 3–22; *Исхаков Салават*. К вопросу об актуальности и задачах прометееведения. Nowy Prometeusz. 2012. Nr. 2. S. 121–122; Топчибаши А. И. и Расулзаде М. Э.: Переписка. 1923–1926 гг. / Сост., предисл. и прим. С. М. Исхаков. Москва, 2012. 148 с.; *Симонова Т. М.* «Прометеизм» во внешней политике Польши. 1919–1924. Новая и новейшая история. 2002. № 4. URL: <http://vivovoco.ibmh.msk.su/VV/JOURNAL/NEWHIST/POLAND.HTM>

⁷ *Mikulicz S.* Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. Warszawa, Książka i Wiedza, 1971; *Kornat M.* W kręgu ruchu prometejskiego. Związek zbliżenia narodów odrodzonych (1921–1923) i Instytut Wschodni w Warszawie (1925–1939). Politeja. Pismo wydziału studiów międzynarodowych i politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, 2004. Nr. 2. S. 349–391.

⁸ *Накашидзе Юрій.* Польща і прометеївський рух... С. 16–19.

⁹ *Мамуля Георгій.* Борьба за свободу и независимость Кавказа (1921–1945). Тбилиси–Париж, 2012, 604 с.; Кавказская Конфедерация в официальных декларациях, тайной переписке и секретных документах движения «Прометей»: Сборник документов / Сост. Пред, пер., прим. Г. Г. Мамуля, М., 2012. 240 с.

¹⁰ *Мамуля Г.* От Тифлиса до Киева и Варшавы. Из истории кавказско-украинского сотрудничества в рамках движения «Прометей» (1918–1926). Nowy Prometeusz. Nr. 1. Październik 2011. S. 133–155.

¹¹ *Гай-Нижник П. П.* Українсько-грузинські дипломатичні взаємини за часів УНР і ГДР (грудень 1918 р. — листопад 1921 р.). Науковий вісник Дипломатичної академії України, вип. 24. Зовнішня політика і дипломатія: інституціоналізація, трансформація, традиціоналізм. Ч. 1, серія «Історичні науки». К., 2017. С. 82–91.

¹² ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1.

¹³ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 187. Арк. 79, 79 зв.

¹⁴ Там само. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 22.

¹⁵ Там само. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 18–19.

¹⁶ Детальніше див.: *Матяш І. Б.* Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 375–376.

¹⁷ *Цапко Іван.* Перша українська військова місія в Криму (травень 1920 р.). Вісті Комбатанта (Нью Йорк). 1963. Ч. 3. С. 20–21.

¹⁸ З українського життя на чужині. Воля, 1921, 20 серпня. Ч. 3–5. С. 168.

¹⁹ Кавказская конфедерация в официальных декларациях, тайной переписке и секретных документах движения «Прометей»: Сборник документов ... С. 55–56.

²⁰ А. М. Топчибаши и М. Э. Расулзаде: Переписка 1923–1926 гг. / Сост., предисл. и прим. С. М. Исхаков. М., 2012. С. 105.

²¹ Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Видано Українською Вільною Академією наук у США. Нью-Йорк, 1956. С. 444.

²² *Szahla Kazimowa.* Działalność antysowieckiej emigracji kaukaskiej w Turcji. Nowy Prometeusz. Nr 2, lipiec 2013. S. 222. URL: <http://nowyprometeusz.pl/dzialalnosc-antysowieckiej-emigracji-kaukaskiej-w-turcji/>

²³ Мурський Володимир (1888–1935) — український громадсько-політичний діяч, публіцист. Родом з Галичини. У 1917–1918 рр. працював на уряд Центральної Ради в Одесі та Києві. Згодом — в еміграції в Австрії, Польщі й Туреччині, де був пред-

ставником Уряду УНР в еміграції. Автор книжок про Україну турецькою мовою. Помер у Стамбулі.

²⁴ Публікації в журналі, а також редакційну політику охарактеризував Георгій Мамулія у публікації: «Краткий очерк журнала «Прометей»». Историко-культурологический журнал «Prometheus», № 8. URL: <http://ru.scribd.com/doc/46082075/PROMETHEUS-8-1>.

²⁵ Див.: Микола Шульгин (Некролог) // Тризуб. 1932. Ч. 2–3. С. 13–14.

²⁶ Отчет Г. Гвазава о журнале «Прометей». Кавказская конфедерация в официальных декларациях, тайной переписке и секретных документах движения «Прометей»: Сборник документов... С. 150–152.

²⁷ Україно-Кавказський клуб // Тризуб. 1928. Ч. 12. 1 квітня. С. 32.

²⁸ F.U. S.E.M. André Liwicki. Président interimaire de la République Ukrainienne. Supplément au Bulletin Officiel du comité "France — Orient". Section Ethnique "France-Ukraine". 1928. Nr. 64-VI. Octobre. P. 1–2.

²⁹ Див.: Пискун Валентина. Мамулія Георгій. Документ по истории кавказско-украинских взаимоотношений в период создания движения «Прометей». Novy Prometheus. 2014. Nr. 6. S. 135–148.

³⁰ Шульгин Олександр. Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині. З передмовою В'ячеслава Прокоповича. Paris, Видавництво «Меч», 1934. С. 233.

³¹ Харитон Шавішвілі (1886–1975) — представник грузинського національного уряду у вигнанні, соціал-демократ. У 1918–1921 рр. входив до складу дипмісії, яка ставила за мету визнання Швейцарією демократичної Республіки Грузія. З 1921 р. представник дипломатичної місії Республіки Грузія в Швейцарії, представник Грузинського Червоного Хреста. З 1922 р. акредитований при Лізі Націй представник «Бюро грузинської преси». Автор мемуарів «Батьківщина, в'язниці, еміграція» (1946), виданих французькою мовою, письменник.

³² Лівіцький М. ДЦ УНР в Екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен-Філядельфія: Вид-во Українське інформаційне бюро, 1984. С. 37.

³³ Спільний протест поневолених Москвою народів проти прийняття совітів до Ліги Націй. Тризуб. 1934. Ч. 35. 30 вересня. С. 6–7.

³⁴ В.М. Американський сенат і Грузія. Тризуб. 1926. Ч. 29. С. 7–8.

³⁵ «Odlu-Jurt» («Країна вогнів») журнал, що видавався з 1 березня 1929 до 1931 року, редактор Мамед Емін Расул-Заде.

³⁶ З листа сотника М. Забелло підполковнику В. Филоновичу про стан української еміграції в Туреччині. Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. К.: Парламентське вид-во, 2008. С. 354.

³⁷ Мамед Емін Расул-Заде (1884–1955), азербайджанський державний, політичний і громадський діяч, журналіст, драматург, Голова Національної ради Азербайджану у 1918 р., голова партії Мусават. Із 1922 р. перебував в еміграції Туреччині, видавав літературний журнал «Jeni Kafkasja» («Новий Кавказ») (1923–1927 рр.) та журнал «Odlu-Jurt».

³⁸ Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України. «Дело оперативной переписки 1928–1929 гг. Гетьманцы. УНДО. Разное». Арх. № 12617. Т. 4. Арк. 41.

³⁹ Наріжний Симон. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. Друге вид. Львів–Кент–Острог, 2008. С. 250.

⁴⁰ Archives de la préfecture de Paris (Paris, France). Carton ASS 2066. Comité d'Amitié des Peuples du "Caucase, du Turkestan et de l'Ukraine".

⁴¹ З діяльності Комітету дружби народів Кавказу, Туркестану і України в Парижі. Тризуб. 1935, Ч. 7. 17 лютого. С. 15.

⁴² *Заташанський І.* З діяльності Комітету дружби народів Кавказу, Туркестану і України в Парижі. Тризуб. 1935. Ч. 11. 17 березня. С. 11–12.

⁴³ *І.К.* Лекція маркіза Ксав'є де Магалона в Парижі. Тризуб. 1935. Ч. 21–22, 25 травня. С. 24–26.

⁴⁴ Кавказская конфедерация в официальных декларациях, тайной переписке и секретных документах движения «Прометей»: Сборник документов... С. 203–204.

⁴⁵ *Георгий Мамулия.* Борьба за свободу и независимость Кавказа (1921–1945). Тбилиси–Париж, 2012. С. 181–189.

⁴⁶ Георгій Накашидзе (1890–1991), грузинський політичний та громадський діяч, соціаліст-федераліст, доктор філософських наук і права. Походив із грузинського князівського роду. Служив в Російській армії, штабс-капітан. Виконував обов'язки військового агента Росії в Бельгії та Голландії. До початку 1921 р. представляв інтереси Демократичної Республіки Грузії в різних країнах Європи. Член товариства «Прометей», а в 1927 р. став віце-президентом Прометейвського Клубу у Варшаві. З другої половини 1920-х років був науковим працівником Східного інституту і сходознавчої школи при ньому. Був викладачем Варшавського університету, де читав лекції з грузинської мови та літератури. 1937 рік оголошений еміграцією роком Шота Руставелі, організаційний комітет очолив Георгій Накашидзе. Після другої світової війни жив у Мюнхені (Німеччина), Аргентині, США, де викладав грузинську мову в Гарвардському та Колумбійському університетах.

⁴⁷ Як відомо, на початку 1920-х рр. генеральним дипломатичним і економічним представником Грузинської і Азербайджанської республік в США був Василь Давидович Думбадзе. Він відкрив у Вашингтоні «Конфіденційне агентство національних урядів Грузинської і Азербайджанської республік». У 1926 р. виступив з ініціативою визнання Грузії урядом США. У квітні 1926 р. цьому питанню було присвячено два засідання комісії з закордонних справ американського Сенату. В даному випадку в тексті йдеться про лобіювання грузинами питання про визнання Сенатом США Уряду УНР в еміграції й незаконної окупації території України більшовиками.

⁴⁸ ГДА СЗР України. Арх. № 12617. Т. 1. Арк. 22.

⁴⁹ ГДА СЗР України. Арх. № 6687. Т. 1. Арк. 177–179.

⁵⁰ ГДА СЗР України. Арх. № 6687. Т. 1. Арк. 228.

Людмила Вовчук,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
міжнародних відносин та зовнішньої політики
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили
Олександр Тригуб,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ІНОЗЕМНІ КОНСУЛИ У ГРУЗИНСЬКИХ МІСТАХ ПРИЧОРНОМОР'Я (1840–1923 рр.)

Історія становлення та розвитку інституту консулів у чорноморських портових містах грузинського узбережжя, які на середину 50-х рр. XIX ст., відігравали провідну роль у зовнішньоекономічному житті Російської імперії, забезпечуючи торгівельні потреби Східного Кавказу, належить до малодосліджених питань історичної науки. Запаси нафти, значний розвиток портових міст і, власне, геополітичне значення території Грузії для тогочасних світових лідерів (Великої Британії, Франції та Російської імперії) сприяло відкриттю тут іноземних консульств, одним з основних завдань яких був розвиток торговельно-економічних відносин.

Перше іноземне консульство, яке представляло інтереси Великої Британії, було відкрито у Батумі (на той час у складі Османської імперії) у 1840 році. Невдовзі, протягом 1859–1860 років, у Сухумі та Поті (територія Російської імперії) також почали діяти консульські установи Британського королівства. Згодом, до кінця XIX ст., у цих містах було відкрито консульські інституції Туреччини, Франції, Греції та інших країн.

Невдовзі, починаючи з 1878 р., коли Батумі відійшов до Російської імперії й, отримавши порто-франко, перетворився на третє за значенням місто Закавказзя, усі іноземні консули залишили Сухумі і тільки у 1884 році тут було відновлено консульство Туреччини. На початку XX ст. у Поті також залишалося лише 6 консульств, у той час, коли у Батумі діяло 14 дипломатичних місій різних країн світу (станом на 1902 рік).

Однак після 1921 р., після повалення демократичного уряду у Грузії та проголошення радянської влади, іноземні консульські установи були практично закриті, як у більшості радянських республік.

Ключові слова: консульська установа, консул, Грузія, Східне Причорномор'я, Сухумі, Поті, Батумі.

ლუდმილა ვოვჩუკი,

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, პეტრე მოგილის სახელობის შავი ზღვის
ეროვნული უნივერსიტეტის საერთაშორისო ურთიერთობებისა და საგარეო
პოლიტიკის კათედრის დოცენტი

ალექსანდრე ტრიბუნი,

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, პეტრე მოგილის სახელობის
შავი ზღვის ეროვნული უნივერსიტეტის საერთაშორისო ურთიერთობებისა და
საგარეო პოლიტიკის კათედრის გამგე

**უცხოელი კონსულები საქართველოს შავიზღვისპირა
ქალაქებში (1840–1923 წლები)**

უკრაინის თანამედროვე ისტორიული მეცნიერებისათვის ერთ-ერთი ყველაზე ნაკლებადგნობილი საკითხია საქართველოს შავიზღვისპირა საპორტო ქალაქებში საკონსულო ინსტიტუტების ფორმირება და განვითარება. საკონსულოებმა 950-იანი წლების შუა ხანებში ითამაშეს გარკვეული როლი რუსეთის იმპერიის საგარეო ეკონომიკურ ცხოვრებაში — აღმოსავლეთ კავკასიის სავაჭრო მოთხოვნილებათა უზრუნველყოფის საქმეში. ნავთობის რეზერვი, საქართველოს საპორტო ქალაქების მნიშვნელოვანი განვითარება, იმჟამინდელი მსოფლიო ლიდერებისათვის (ბრიტანეთი, საფრანგეთი და რუსეთის იმპერია) საქართველოს ტერიტორიის გეოპოლიტიკური მნიშვნელობის გააზრება ხელს უწყობდა აქ უცხოური საკონსულოების გახსნას, რომელთა ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანა სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარება იყო.

პირველი უცხოური საკონსულო (ჩვენი მონაცემებით), რომელიც წარმოადგენდა ბრიტანეთის ინტერესებს, გაიხსნა ბათუმში ჯერ კიდევ ოსმალთა ბატონობის პერიოდში — 1840 წელს. მოგვიანებით საკონსულო დაწესებულებები გაიხსნა სოხუმსა და ფოთში (1859–1860 წლებში). აღნიშნულ ქალაქებში გაერთიანებული სამეფოს, თურქეთის, საფრანგეთის, საბერძნეთის და სხვა ქვეყნების საკონსულოები ფუნქციონირებდა მე-19 ს. ბოლომდე.

1878 წელს ბათუმი გადავიდა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში. იგი გამოცხადდა პორტო-ფრანკოდ და კავკასიაში იქცა მესამე ქალაქად. ყველა უცხოელმა კონსულებმა დატოვეს სოხუმი და მხოლოდ 1884 წელს განაახლეს თავიანთი წარმომადგენლობა. მე-20 ს. დასაწყისში ფოთში დარჩა ექვსი საკონსულო, მაშინ როცა ბათუმში 1902 წლისათვის იყო სხვადასხვა ქვეყნის 14 დიპლომატიური მისია.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამხობისა და საბჭოთა რესპუბლიკის გამოცხადების შემდეგ, 1921 წელს, პრაქტიკულად დაიხურა უცხოეთის საკონსულო დაწესებულებები. ეს პროცესი დამახასიათებელი იყო თითქმის ყველა საბჭოთა რესპუბლიკისათვის.

საკვანძო სიტყვები: საკონსულო დაწესებულებები, კონსული, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი, სოხუმი, ფოთი, ბათუმი.

Lyudmila Vovchuk,

Candidate of historical sciences

PHD of Department of International Relations and Foreign Policy

Black Sea National University by Petro Mohyla

Olexander Trigub,

Doctor of historical sciences, professor

Head of the Department of International Relations and Foreign Policy

Black Sea National University by Petro Mohyla

FOREIGN CONSULS IN GEORGIAN CITIES OF THE COSTS OF THE BLACK SEA (1840–1923)

Today one of the little-known pages of modern Ukrainian historical science is the history of the formation and development of the consulate's institution in the Black Sea port cities of the Georgian coast, which, in the mid-1950's, played a main role in the foreign economic life of the Russian Empire, ensuring the trade needs of the Eastern Caucasus. The oil reserves, the significant development of port cities and the geopolitical significance of the territory of Georgia for the then world leaders (Britain, France and the Russian Empire) contributed to the opening of the foreign consulates here, one of the main tasks of which was the development of trade and economic relations.

The first foreign consulate (according to our data), which were representing the interests of Great Britain, was opened in Batumi (at that time in the Ottoman Empire) in 1840.

Subsequently, during 1859–1860, Sukhumi and Poti (the territory of the Russian Empire) attracted interest in themselves, where, until the end of the nineteenth century, consular institutions of the United Kingdom, Turkey, France, Greece, and others operated.

However, for the period of 1878, when Batum went to the Russian Empire and received the port of Franco and became the third largest city of Transcaucasia, all foreign consuls leave Sukhumi and only in 1884 resumed its Consulate in Turkey. And in Poti at the beginning of twentieth century only 6 consulates were left. While in Batumi there were 14 diplomatic missions from different countries of the world for the period of 1902.

However, since 1921, after the overthrow of a democratic government in Georgia and the announcement by the Soviet republic, foreign consular institutions were virtually closed, which was characteristic of almost all Soviet republics.

Key words: consular office, consul, Georgia, Eastern Black Sea, Sukhumi, Poti, Batumi.

У комплексному дослідженні історії дипломатичних зв'язків різних регіонів і країн особливий інтерес має чорноморсько-азовський басейн, що знаходиться на перетині Європи й Азії. Цим зумовлена актуальність

вивчення історії становлення та розвитку інституту консулів у чорноморських портових містах грузинського узбережжя. На сьогоднішній день є лише окремі згадки про діяльність іноземних консульств у чорноморських портових містах Грузії (Заур Маргієв¹, Елгуджа Чаганав², Людмила Вовчук³).

Консульська служба має багаторічну історію. Її виникнення було пов'язане з потребами держави у розвитку зовнішньої торгівлі та торговельного мореплавання. Протягом багатьох століть головними завданнями консульської служби було обслуговування інтересів своєї країни у сфері захисту економічних інтересів і надання покровительства підданам, що перебували у Російській імперії.

На середину 50-х рр. XIX ст., окрім таких провідних портових міст Чорноморсько-азовського регіону як Одеса, Таганрог, Маріуполь, Бердянськ, Ростов-на-Дону, важливу роль у зовнішньоекономічному житті Російської імперії почали відігравати чорноморські портові міста грузинського узбережжя — Поті та Сухум, які забезпечували торговельні потреби Східного Кавказу.

Одним з перших до Росії у 1810 р. було приєднано Сухум (Сухум-Кале), яке отримало статус портового міста лише у 1848 році. У 1828 р. було приєднано Поті. Третє портове місто — Батум продовжувало залишатися у складі Османської імперії. Міста відзначалися поступовим піднесенням міжнародної торгівлі, а Батумі, до свого приєднання у 1878 р., у свою чергу, і з Російською імперією.

Особливий інтерес для тогочасних світових лідерів (Британії, Франції та Російської імперії) територія Грузії мала і з геополітичної точки зору. Яскравим прикладом цього є посилення інтересу до Кавказу з боку агентів розвідок провідних держав, політичних звітів консулів і консульських агентів тощо.

Так, з боку Британського уряду Грузією займалися низка британських дипломатів і розвідників, які перебували на службі у британських дипломатичних представництвах та агентствах різного рівня у Батумі, Трабзоні, Ерзурум, Ісфакані та Тебрізі. Слід наголосити, що займатися Закавказзям (у тому числі Грузією) доручили у 1860-ті роки й одному з найталановитіших британських сходознавців Вільяму Палгрейву (1826–1888). Відомий своїми дослідженнями Сирії, Туреччини, Кувейту та зони Євфрату, лінгвіст, етнограф і блискучий географ, Палгрейв став у 1866 році консулом у Сухумі-Кале, а у 1867 р. очолив британське консульство у Трабзоні, а з 1870 по 1872 р. був ще й емісаром у Турецькій Грузії.

Про те, як була організована повсякденна робота у цьому напрямку, свідчать спогади Вільяма Палгрейва про його перебування консулом у Сухум-Куле та його доповіді з Трабзону. У доповідях, більшу частину яких склав сам Палгрейв, міститься детальний аналіз політичних, еко-

номічних, військових і навіть податково-фінансових проблем названих територій, аж до окремих сіл⁴.

Вивчали Кавказ і дипломати Франції: консули у Тифлісі, Одесі, Трапезунді, Ерзерумі та консульські агенти у Сухум-Кале. Відомий дослідник французької дипломатичної кореспонденції М. Лезюр відзначав, що «Французькі консули у Тифлісі й Одесі передавали до Міністерства закордонних справ не тільки військову, але і політичну й адміністративну інформацію, яку вони могли збирати офіційним шляхом. Часто вони містили відомості, які військова цензура забороняла поширювати, а також чутки, що давали уявлення про моральний стан російської армії, неохвальні оцінки про представників військової та місцевої адміністрації, про громадську думку тощо»⁵.

Велику допомогу французам у вивченні чорноморського узбережжя Кавказу надав і нідерландський консул в Одесі Тетбу-де-Мариньї. Так, у кабінеті естампів Національної бібліотеки Франції були знайдені його малюнки із зображенням подій Кавказької війни (1817–1864) й етнографічних сюжетів про кавказьких горців. Це наводить на думку багатьох дослідників, що саме в такий спосіб нідерландський консул здійснював збір даних про тогочасний маловідомий і стратегічно важливий для західних європейців Кавказ. Оскільки, як зазначав французький геолог на Півдні Росії К. Оммер де Гель «у Франції на рубежі XVIII–XIX ст. було відомо лише, що Кавказ знаходиться південніше Північно-льодовитого океану». Ще до початку Кримської війни Тетбу-де-Мариньї скрупульозно займався дослідженням узбережжя Чорноморського моря та за результатами роботи опублікував декілька праць, зробивши тим самим безцінну послугу для французів у період зазначеної війни⁶.

Перше іноземне консульство (за наявними у нас даними), яке представляло інтереси Великобританії було відкрито у Батумі (на той час у складі Османської імперії) в 1840 р. 10 листопада 1840 р. на посаду віце-консула було призначено Фредеріка Гуаррачино, який пробув на цій посаді до свого переведення у Самсун 17 березня 1846 р. Його наступником протягом 6 років був віце-консул Вільям Р. Холмс (1846–1852)⁷.

У 1849 р., коли Батум отримав перше порто-франко, у ньому було відкрито офіс Російського товариства пароплавства та торгівлі (РОПіТ). В якості агента компанії та віце-консула Російської імперії до міста прибув Петро Миколайович Джиудічі⁸, який очолював російське консульство до кінця 1860-х років. В. Палгрейв у своєму звіті з Трабзону від 20 березня 1868 р. писав: «Крім цього, Батум має митницю, ... карантинний будинок, ... будинок російського консульства красивий і найкраще розташований, ніж усі інші міські будівлі. Російський консул, який є у той же час агентом пароплавства, діє, крім того, в якості консула для всіх

інших іноземних національностей, включаючи й англійську. Одні лиш персіяни мають тут свого окремого консульського агента»⁹.

У 1859–1860 рр. почали діяти консульські установи у містах підвладних Російській імперії. Першість, як завжди, тут мали британці. У Сухумі було засноване Великобританське консульство на чолі з Карлом Гамероном Діксоном, а у Поті — віце-консульство, яке очолив Камерон (тут і далі імена консулів і дати їх призначення чи звільнення подаються за «Кавказьким календарем» відповідного року¹⁰).

У 1866–1867 р. були відкриті віце-консульства Туреччини у Поті (1866, Хассан-ага) та Сухумі (1867, Тамаджан-Ефенді). У 1868 р. у Поті з'являється перське консульське агентство на чолі з Хаджи Якубом Вантісовим.

Відкриття у Поті в 1872 р. залізниці Поті-Тифліс, яка, враховуючи тогочасний розвиток Бакинських нафтових промислів, у 1883 р була продовжена ділянкою Самтрєді-Батум і Тифліс-Баку¹¹, сприяло розширенню консульської мережі. Для вивчення регіону та його економічних можливостей консульське агентство у Поті відкривають Сполучені Штати Америки (1874, Рудольф Пикок), яких цікавив, насамперед, нафтовий бізнес Кавказу (цікавим є те, що саме у 1874 р. у Грузії відбулося розширення нафтопромислу завдяки використанню американських технологій глибинонасосної експлуатації).

З 1878 р. у Поті з'явилося віце-консульство Франції (де-Ла-Шом), а упродовж 80-х рр. ХІХ ст. з'явилися ще три віце-консульства: Бельгії (1882, Гараньон), Німеччини (1887, Адольф Бер) і Греції (1889, Ніколо Белізаріос).

У 1878 р. Сухум залишають усі іноземні консули і лише у 1884 р. відновило своє консульство Туреччина (Фейзі Ефенді, 1878–1896), яке, перетворившись у 1897 р у віце-консульство на чолі з Хусейном Тікрі-Ефенді, взагалі у 1899 р. припинило своє існування. Періодично перебували протягом 1885–1898 рр. у Сухумі консульські агенти США (проживаючи переважно у Поті). Також у 1897 р. Персія вирішила відкрити окреме консульство, але не знайшовши протягом двох років претендента на цю посаду, відмовилася від даної ідеї. Таким чином на межі століть у 1899 р. Сухум залишили іноземні консули і за часів імперії більше не з'являлися.

Трохи краще ситуація з консульським представництвом залишилася у Поті. У 1891 р. у місті перебувало 8 дипломатів різного рангу — від консульського агента до консула: консульські агенти: Джемс К. Шамберс (США) і Жак Бартелло (Франція); віце-консули: Вільсон Стерджа (Великобританія), Тігран Ванциєв (Персія), Гараньон (Бельгія), Адольф Бер (Німеччина) і Ніколай Белізаріос (Греція) та консул Еймер Люфті Ефенді (Туреччина).

На початку ХХ ст. у Поті залишилося лише 6 консульств (фактично 4), оскільки з них перське та німецьке були вакантними, тобто консулів не було. Це було пов'язано з тим, що протягом 1896–1897 рр. Франція та США перевели офіси своїх консульств до Батумі, який швидко перетворювався на центр морської міжнародної торгівлі на східному узбережжі Чорного моря та провідника нафтової торгівлі між бакинськими нафтовиками та Заходом.

У подальшому протягом 1901–1914 рр. кількість дипломатів коливалася від 3 до 8, зменшившись в 1911–1914 рр. до трьох: віце-консул Туреччини Єюб-Сірі-Ефенді, консульський агент Італії Джовані Павоні та нештатний консул Греції Монолопуло.

У 1878 р. за результатами Сан-Стефанського мирного договору, укладеного між Туреччиною та Російською імперією, до останньої відійшов Батум, отримавши того ж року статус порто-франко (діяв до 1886 р.).

За короткий час Батум став третім як за величиною містом Закавказзя так і за значимістю порту у Російській імперії. Статус порто-франко сприяв швидкому залученню до регіону іноземного капіталу, почався промисловий розвиток міста, розширилася торгівля. Батумський порт за кількістю вантажообігу вийшов на третє місце у російській імперії після Петербурзького й Одеського портів, а населення міста з 3 тисяч чоловік збільшилася до 35000. Значення міста ще більше зросло після того, як з 80-х років ХІХ ст. Батум за географічним розташуванням став найбільш зручним транспортним вузлом для вивозу бакинської нафти. У 1883 р. Батум залізницею поєднався із Закавказькою залізничною магістраллю¹².

Інтенсивне зростання обсягу експортованої нафти викликало необхідність розвитку відповідної портової інфраструктури. Обсяг першого експорту нафтопродуктів, здійсненого у 1883 р., склав 3 мільйони пудів. З 18 товариств, що займалися перевезенням нафти, особливо виділялися об'єднання Ротшильдів, Манташева та Нобелів.

У 1885–1892 рр. у глибині Батумської бухти було збудовано перше нафтоналивне підприємство. Окрім цього, упродовж 1886–1889 рр., для прийому суден, завантажених нафтопродуктами, були збудовані 2 нафтових причали довжиною у 80 і 95 метрів. У 1892 р. з англійського порту «Вест Хартлпул» (West Hartlepool) вийшов перший британський танкер «Мюрекс» (Murex). Він попрямував до порту призначення — Батума, а звідти, завантажений нафтою, взяв курс на Сінгапур і Таїланд. Це ж судно, завантажившись у Батумському порту, 23 серпня 1892 р. відкрило рух танкерів по Суецькому каналу¹³.

Тому упродовж 80-х рр. ХІХ ст. у місті починають активно відкриватися консульські представництва багатьох іноземних країн. Так, у 1882 р. почали діяти генеральне консульство Туреччини (Рефкі Ефенді) та

два віце-консульства: Великобританії (Пікок) і Франції (Лакост). З 1885 р. з'являються італійське консульське агентство (Фердинант Коррадіні), австро-угорське почесне віце-консульство (Антон Теренціо), а також консульське агентство США (Фредерік Едісон Джіббінс), діяльність якого поширювалася на Батум, Поті та Тифліс. У 1887 р. — перське консульство, де консулом був Мірза-Алі-Екбер-Хан та бельгійське віце-консульство (Карл Жюстен). Упродовж 1888–1889 рр. у місті були встановлені віце-консульства Німеччини (Фрідріх Буркхардт), Греції (Георгій Генімати), Нідерландів (Генріх Блей), Данії, Швеції та Норвегії, інтереси яких представляв Герань Ольсон.

На 1902 р. у місті діяло вже 14 дипломатичних представництв:

1. Австро-Угорське консульство (консул Дж. Стівенс);
2. Бельгійське консульство (консул О. Дейбель);
3. Консульство Великобританії (консул П. Стівенс);
4. Консульство Німеччини (консул Буркгардт);
5. Консульство Греції (консул А. Павлідіс);
6. Консульство Данії (консул Г. Х. Варнеке);
7. Консульство Італії (в.о. консула Е.спаніолі);
8. Іранське консульство (консул Мірза-Ага-Хан);
9. Північноамериканські Сполучені Штати (консул Дж. Чемберс);
10. Консульство Нідерландів (консул Г. Блей);
11. Генеральне консульство Туреччини (консул Садін-Бей);
12. Консульство Франції (консул Делакура);
13. Швецько-норвезьке консульство (консул Гагот);
14. Консульство Японії (консул А. Н. Ваншейдт)¹⁴.

У 1903 р. з'явилося також і консульство Іспанії на чолі з нештатним віце-консулом Спадаро.

Отже, як бачимо, величезні запаси нафти у Баку зробили значний внесок у зростання ролі та значення Батумського порту в усьому світі, який став цікавим для багатьох країн світу, що прагнули розширити тут сферу своїх економічних інтересів, сприяючи тим самим відкриттю у Батумі різних консульств і дипломатичних представництв.

Проте, упродовж 1903–1907 рр., у Батумі прокотилися хвилі революційних протестів робітничого класу, що призвели до падіння нафтової промисловості й експорту нафти через місто. Лише з 1910 р. галузь почала оживати. Батумі, як першокласне портове місто на Південно-Західному Кавказі, відновив свою попередню роль. Крім нафтопродуктів Батумі також експортував промислову та сільськогосподарську продукцію¹⁵.

У ці непрості роки Першої російської революції у Батумі сталася досить неприємна подія його дипломатичної історії. У 1904 р. амери-

канським віце-консулом було призначено Уільяма Стюарта, який у 1906 р. також виконував і обов'язки британського консула. Під час служби у Батумі Стюарт активно лобіював інтереси США у регіоні та був пов'язаний з американським міднорудним концерном на Кавказі. Також він представляв інтереси низки британських компаній, був одним із великих судновласників та експортерів Батума.

20 травня 1906 р. близько 11 години У. Стюарт повертався додому, коли із-за дерева пролунали постріли, що виявилися смертельними. Не дивлячись на те, що йому надали першу допомогу та відвезли у найближчі казарми, через годину він помер. Найвірогіднішою версією було те, що вбивство було скоєне з особистих причин найманими вбивцями Кассімом Диджавадже та Алі Порхал Огли. Натомість висувалися версії і про зв'язок консула з революціонерами, яким він начебто надавав досить значні суми¹⁶.

На початку 1917 р. у Батумі діяло 11 консульств: консульства Персії (вакансія), США (консул Фелікс Віллобей Сміт і віце-консул Вільям Крейсі), Нідерландів (Мінас Берберов) і Норвегії (в.о. Ф. В. Сміт); віце-консульства Великобританії (Патрік Стівенс), Франції (Едде), Бельгії (вакансія), Греції (Дм. Спефаріс), Данії й Іспанії (вакансії) та консульське агентство Італії (Костянтин Ваццано).

Через анархію, що прийшла за жовтневими подіями у Петрограді, повністю розпався кавказький фронт. На початку 1918 р. місто стає складовою частиною незалежної Демократичної Республіки Грузія, але вже у квітні 1918 р. Батумі окупували османські війська¹⁷. У результаті у місті й надалі продовжили діяти консульські установи, насамперед країн — союзників Четверного блоку. Окрім того, функціонували консульства нейтральних країн, таких як Швейцарія, Швеція та Персія.

Після поразки Османської імперії у Першій світовій війні Батумі, у грудні 1918 р., переходить під контроль Антанти та контролюється британськими військами. Таким чином, у місті відновлюється діяльність англійського, американського й іспанського консульств. А після розпаду Німецької імперії, починають діяти консульські установи Польщі та Литви. З визнанням у лютому 1918 р. РСФРР суверенітету України, яка тим самим отримала право самостійно провадити зовнішньополітичну діяльність, у Батумі почало функціонувати українське консульство¹⁸.

У липні 1920 р. Англія повертає це місто Грузії. До 1921 р. у Батумі діяло 9 консульств: Німеччини (К. Т. Корнеозін), Персії (у складі якого було 8 працівників), Італії (А Губбі / Туббі та 5 працівників), Швеції (А. Тейхлер та 5 працівників), Австрії (Т. Є. Гранц), Естонії та Литви, інтереси яких представляє А. Д. Гузакович, Латвії (І. Блумберг), а також азербайджанське та перське консульства, які очолив І. Бахри; 2 віце-консульства: Данії (Г. Г. Канреве) й Іспанії (А. О. Парсенгіян) та одне

консульське агентство Швейцарії, де відповідальність була покладена на секретаря Г. К. Госвеєра, а надалі функції здійснював А. А. Лорен¹⁹.

З 1921 р., після повалення у Грузії демократичного уряду й оголошення її радянською республікою, іноземні консульські установи фактично були закриті, що характерно було майже для всіх радянських республік. Оскільки, по-перше, як відомо, майже усі провідні актори тогочасної міжнародної арени не визнавали даного утворення, а по-друге, що більш є переконливим, іноземні консульські представники безпідставно почали переслідуватися та піддаватися арештам з боку місцевої влади. Архівні документи містять інформацію про причини цих арештів, серед яких: невчасна сплата податків та інших платежів. На той час лише Генеральне консульство Туреччини продовжувало свою діяльність. А у 1923 р. в Батумі відкрилося дипломатичне агентство Наркомату закордонних справ Радянського Союзу, основною метою якого було співробітництво з Генеральним консульством Туреччини²⁰.

Перебуваючи на своїй посаді, консул мав сприяти заступництву торгівлі та мореплаванню своєї країни, інформувати як уряд, так і приватних осіб про стан торгівлі та промисловості у консульському окрузі та, по можливості, відстоювати доступ туди вітчизняним виробникам; опікуватися інтересами своїх підданих у Росії й у разі потреби надавати їм захист; спостерігати за правильним виконанням місцевою владою міжнародних договорів, наполягати на їхньому дотриманні та доповідати МЗС про будь-яке порушення. Консули надалі продовжували діяти на правах нотаріусів при здійсненні правових актів; засвідчували законність актів і документів, які повинні одержати законну силу у своїй країні та засвідчували своїм підписом і печаткою консульства власних підписів іноземної влади та приватних осіб на різного роду документах; давали на прохання приватних осіб та урядових закладів свідчення, щодо фактів та обставин, а також видавали національні паспорти своїм підданим; завідували спадщинами своїх підданих у тих країнах, з якими укладені спадкоємні конвенції; сприяли торговельним і військовим суднам, а також виконували різного роду доручення МЗС та інших урядових установ; збирали на користь своєї скарбниці мита за здійснення консульських дій та інші збори.

Така різноманітна та складна діяльність вимагала від консулів знань російського права, міжнародних договорів, законів держави їх призначення. Вітчизняні закони «про нотаріальну частину, цивільні та карні закони, закони торговельні та про торговельне мореплавання, про військову повинність, паспорти, векселі, гербовий збір і митні» повинні були бути вивчені консулами, відзначалося у циркулярі, у тій мірі, щоб їх дії «відповідали вимогам закону і щоб вони могли давати авторитетні роз'яснення особам, що звертаються до них за допомогою та порадою».

Отже, все-таки головною особливістю діяльності консулів була її багатофункціональність. Виникнувши як інститут правового захисту торгівлі та мореплавства, консульська служба по мірі розширення та поглиблення міжнародних зносин ускладнювала свої завдання. Однак серед різноманіття консульських функцій завжди виділялися дві основні — забезпечення прав та інтересів підданих своєї країни за кордоном, а також розвиток і зміцнення торгово-економічних зв'язків іноземної держави з Російською імперією.

¹ Маргиев З. Батум во времена Османской империи. Москва: Минувшее, 2008. 336 с.; Маргиев З. Батумский бульвар. История в документах и фотографиях. Батуми, 2012. 320 с.

² Чаганова Е. З історії дипломатичних місій — консульства у Батумі (грузинською мовою) // *Archeion (Batumi)*. 2011. № 1. С. 62–65.

³ Вовчук Л. А. Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII — початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02; Миколаївський державний ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2012. 276 с.

⁴ Абашидзе А.Х. Аджария в геополитических планах начала XX века [Электронный ресурс]. URL: <http://viperson.ru/data/200412/a1.txt>

⁵ Дзамихов К. В. Французская консульская корреспонденция как источник по истории Черкесии XIX века // *Народы Северного Кавказа в европейской культуре и общественном сознании (историографические и источниковедческие аспекты)*. Ч. 1: Мишель Лезюр. Франция и Кавказ в эпоху Шамиля в свете донесений французских консулов. Нальчик: Изд. отдел КБИГИ, 2015. С. 6.

⁶ Вовчук Л. А. Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII — початок XX ст.). С. 173.

⁷ FO 78/442: Ottoman Empire: correspondence with Consul R.W. Brant, Smyrna; Vice Consul John Charnaud, Smyrna; Vice Consul Francis J Stevens, Trebizond; Consul Henry Suter, Kaisseriah; Vice Consul Frederick Guarracino, Batoom; [Batumi]; Vice Consul R. W. Stevens, Samsoon; Consul Robert Taylor, Bagdad; Vice Consul M Rassam, Bagdad // The National Archives URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk>; Wilson D. List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and its former territories, from the sixteenth century to about 1860 URL: [http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey\(1581-1860\)-D_Wilson.pdf](http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey(1581-1860)-D_Wilson.pdf)

⁸ Владиславская И. Батумские мотивы Заура Маргиева // *Русский клуб*. 2015. № 8. С. 43.

⁹ Маргиев З. Батум во времена Османской империи. Москва: Минувшее, 2008. С. 26.

¹⁰ Кавказский календарь на 1858... 1917 годы / Изд. при Департаменте общих дел Глав. Упр. Наместника Кавказского. Тифлис: Тип. Главного управл. наместн. кавказ., 1859–1917.

¹¹ Поті // Вікіпедія: Вільна енциклопедія. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

¹² История Аджарии // Аджария. URL: <http://www.adzar.net/history.htm>

¹³ Batumi sea Port. История порта // Batumi sea Port. Официальный сайт. URL: <http://www.batumiport.com/history-ru.html>

¹⁴ Вовчук Л. А. Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII — початок XX ст.). С. 62–63.

¹⁵ *Сичинава В.* Из истории Батуми. Батуми, 1958 (на груз. яз.)

¹⁶ Papers relating to the foreign relations of the United States with the annual message of the president transmitted to Congress December 3, 1906 / The United States Department of State. Washington: Government Printing Office, 1909, Part 2. P. 1290–1295; 4, P. 520.

¹⁷ Історія Батумі // Офіційний сайт Батумі (англійською мовою). URL: <http://www.batumi.ge/en/?page=show&sec=2>

¹⁸ *Чаганова Е.* З історії дипломатичних місій — консульства у Батумі (грузинською мовою) // Archeion (Batumi). 2011. № 1. С. 63.

¹⁹ Там само. С. 64.

²⁰ Там само.

Наталія Татаренко,
кандидат економічних наук, професор,
проректор Дипломатичної академії України
при МЗС України

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКИХ ВІДНОСИН

Автор аналізує стан українсько-грузинських відносин, пояснюючи невдачі у їхньому розвитку обраною моделлю економічного розвитку, внутрішньою і зовнішньою політикою держав, а також прорахунками економічної дипломатії. У статті обґрунтовується припущення, що ця модель має визначальний вплив як на зовнішню політику так і на її найважливіший інструмент — дипломатію, зокрема економічну.

Одна з найважливіших складових самоідентифікації країн — політико-економічна, яка стосується вибору концепції розвитку, тобто, фактично, визначення головної моделі та шляху розвитку країни, який може бути заснований або ж на реалізації глобального інтересу, або ж — національного. Цей вибір повинен був бути зроблений з оглядкою на економіко-інституційний контекст і парадигму глобалізації, які передбачають деатомізацію національних економік до рівня приватного підприємництва.

Не сприяє становленню національних економік і посиленню їх конкурентоспроможності і економічна дипломатія, яка сьогодні не стоїть на варті національних інтересів. Автор стверджує, що принципи організації економічної дипломатії між нашими країнами в даний час є похідними від обраної ними моделі економічного розвитку і тому вона здійснюється на низовому рівні — підприємницькому, що прямо визначає її завдання — захист приватних інтересів та ігнорування національних, тоді як прерогатива повинна віддаватися міждержавної економічної дипломатії, яка на перше місце ставить загальнонаціональні економічні інтереси. Результатом таких підходів могли б стати великі міждержавні проекти, що дозволяють вирішувати соціально-економічні проблеми країн, сприяють зміцненню їх економічної незалежності, розвитку інтеграційних зв'язків і забезпечують стійкість економічним зв'язкам між Україною та Грузією.

Ключові слова: парадигма розвитку, загальнонаціональні та приватні інтереси, пріоритетність економічних інтересів, економічна дипломатія, рівні економічної дипломатії, експорт, імпорт, товарообіг.

ნატალია ტატარენკო,

ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი,
უკრაინის დიპლომატიური აკადემიის პრორექტორი

ეკონომიკური დიპლომატია საქართველო-უკრაინის ურთიერთობების კონტექსტში

სტატია ეფუძნება შეხედულებას, რომ ეკონომიკური დიპლომატიის მოდელი გარკვეულწილად გავლენას ახდენს პოლიტიკასა და მის უმთავრეს ინსტრუმენტზე-დიპლომატიაზე. თვითიდენტიფიკაციის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი — პოლიტიკურ-ეკონომიკური მდგომარეობაა. იგი ეფუძნება განვითარების კონცეფციის არჩევითობას, რაც ფაქტობრივად არის ქვეყნის განვითარების მოდელისა და გზების განმსაზღვრელი. შესაძლოა მასზე დაეფუძნოს ან გლობალური, ანდა ეროვნული ინტერესების რეალიზაცია. ეს არჩევანი შესაძლოა გაკეთდეს ეკონომიკურ-ინსტიტუციონალური კონტექსტისა და გლობალიზაციის პარადიგმის თვალთახედვით.

აღნიშნული პრობლემა როგორც უკრაინაში, ასევე საქართველოში დროდადრო წყდებოდა კერძო ინტერესების სასარგებლოდ. ივარაუდება, რომ ქვეყნებმა აირჩიეს საერთაშორისო ქცევის ის მოდელი, რის შედეგადაც ისინი აღმოჩნდნენ მაღალი კონკურენტუნარიანობისა და რიგი ქვეყნების ლიდერობის იმპერატივის წინაშე. ამ მოდელში დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი იმედს მძლავრი შინაგანი ძალის არსებობის შესახებ (ეს იქნება ერთმანეთთან ინტეგრირებული რამდენიმე ქვეყანა, თუ ერთი რომელიმე ქვეყანა-ლიდერი) რომელსაც ექნებოდა შესაძლებლობა თავის თავზე აეღო ქვეყნის პრობლემის გადაჭრა.

ავტორი თეორიულად ასაბუთებს დასკვნას იმის შესახებ, რომ უკრაინისა და საქართველოს მიერ არჩეულ ეკონომიკურ სტრატეგიას არაფერი ჰქონდა საერთო სახელმწიფოს განმტკიცების ამოცანების გადაწყვეტასა და ეროვნული ეკონომიკური ინტერესების რეალიზაციასთან, იმდენად, რამდენადაც იგი თავიდანვე მიმართული იყო კერძო ბიზნესის, საბაზრო ეკონომიკის, კონკურენტული გარემოს საფუძვლებისა და საგარეო ბაზარზე შეღწევის პლატფორმის ფორმირებაზე.

ავტორი ამტკიცებს, რომ საქართველოსა და უკრაინას შორის ეკონომიკური დიპლომატიის ორგანიზაცია თანამედროვე პირობებში ამ ქვეყნების მიერ არჩეული ეკონომიკური მოდელის განვითარებასთანაა დაკავშირებული. ამიტომაც იგი ხორციელდება ქვედა, მეწარმეების დონეზე, რაც პირდაპირ განსაზღვრავს მის ამოცანებს — დაიცვას კერძო, შესაბამისად იგნორირება გაუკეთოს საერთო ეროვნულ ინტერესებს. პრეროგატივა უნდა მიეცეს საერთაშორისო ეკონომიკურ დიპლომატიას, რომლის თავში არის ზოგადეროვნული ეკონომიკური ინტერესები. ასეთი მიდგომების შედეგად მსხვილი საერთაშორისო პროექტები შეიძლება გახდეს შესაძლებლობა, რომელიც ხელს შეუწყობს ქვეყნის წინაშე მდგარი სოციალ-ეკონომიკური პრობლემების გადაწყვეტას, განამტკიცებს მის ეკონომიკურ დამოუკიდებლობას, ინტეგრაციულ კავშირებს, ორ ქვეყანას შორის არსებულ ეკონომიკურ თანამშრომლობას.

საკვანძო სიტყვები: განვითარების პარადიგმა, ზოგადნაციონალური და კერძო ინტერესები, ეკონომიკური ინტერესების პრიორიტეტულობა, ეკონომიკური დიპლომატია, ეკონომიკური დიპლომატიის დონე, ექსპორტი, იმპორტი, ტვირთბრუნვა.

Natalya Tatarenko,

Candidate of economic sciences, professor Vice-Rector
of the Diplomatic Academy Ukraine
under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine,

ECONOMIC DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF UKRAINE-GEORGIAN RELATIONS

The author analyzes the state of Ukrainian–Georgian relations, considering the failures in their development as result of chosen model of economic development and internal and external policies of the states. The article suggests that this model has a decisive impact both on politics and on its most important instrument — diplomacy, in particular — economic diplomacy.

One of the most important components of self-identification is political and economic which deals with the choice of the concept of development that is, in fact, the definition of main model and path of development of the country. This path could be based on the implementation of the global or national interest. This choice should have been made in accordance with the economic and institutional context and globalization paradigm which envisages de-atomization of the national economies up to the level of private entrepreneurship.

This problem both in Ukraine and in Georgia over time has been resolved in favor of private interests, and this, also, assumed that countries have chosen a model of international behavior. Due to this choice they faced the imperative of high competitiveness and leadership of a number of countries. Therefore in this model a great place was given to hopes for a powerful external force—an integration association or a separate country-leader, which is-capable of resolving the country's problems.

The author also theoretically substantiates the conclusion that economic strategies chosen by Ukraine and Georgia have nothing in common with strengthening of the state and the realization of national economic interests, since they were initially aimed at forming the foundations for development of private business, market competitive relations and, on this basis, the formation of a platform for entering foreign markets. Without strong positions in the global competitive environment, the de-atomized and privatized national economies of the post-soviet countries and their national entrepreneurship, which was in its infancy, were doomed to destruction.

The economic diplomacy that does not stand guard over national interests does not contribute to the establishment of national economies and their competitiveness. The author asserts that the principles of organization of economic diplomacy between

our countries are currently derived from the model of economic development that they have chosen, and therefore it is carried out at the grassroots level — the entrepreneurial one. Therefore that directly determines its tasks — the protection of private interests and the neglect of national interests, while the prerogative should be given to the interstate economic diplomacy, which focuses on national economic interests. Such approaches could result in large-scale interstate projects that help to solve social and economic problems of countries, help strengthen their economic independence, develop integration ties and strengthen economic ties between Ukraine and Georgia.

Key words: *paradigm of development, national and private interests, priority of economic interests, economic diplomacy, levels of economic diplomacy, export, import, trade turnover.*

Україна і Грузія — суверенні держави, які понад чверть століття тому, вибравши шлях незалежного розвитку, зіткнулися з викликами глобального середовища. Усвідомлення потреби відповідати глобальним «правилами гри» поставило наші країни перед необхідністю вибору нової парадигми подальшого їхнього розвитку в глобальному світі.

Важливо було розуміти, що в цьому контексті відповідно до основоположного принципу формулювання парадигми розвитку і футуристичного пошуку місця в уже оновленому світовому просторі перед країною обов'язково постане питання співвідношення та пріоритетності загальнонаціональних економічних інтересів щодо глобального, регіонального і, особливо, приватного вимірів. Важливо, також, було розуміти, що закономірність процесів, які на початку нового тисячоліття передували переходу України і Грузії від реальних наслідків реалізації «стратегії виживання», в яку країни були глибоко занурені, до «стратегії модернізації», обумовлювалась, перш за все, об'єктивними зовнішніми чинниками та супутніми їм змінами, що корінилися в співвідношенні економічних сил в глобальному просторі. Розпад СРСР і розрив усталених економічних зв'язків свого часу обумовили колапс, характерний для всіх пострадянських країн, а відсутність стратегії економічного розвитку занадто надовго затримав країни на стадії «виживання». Перш ніж перейти до нової стадії, країнам необхідно було самоідентифікуватися, обрати власний шлях розвитку і партнерів для економічного співробітництва.

Одна з найважливіших складових самоідентифікації — політико-економічна, яка стосується вибору концепції розвитку, тобто, фактично, визначення головної моделі та шляхи розвитку країни, який може бути заснований або ж на реалізації глобального інтересу, або ж — національного. Природно, цей вибір мав бути зроблений з урахуванням економіко-інституційного контексту та вимірів глобалізації і наслідків її «переможної» ходи.

Кілька тез з цього приводу. Перша теза: сучасний етап глобалізації тісно пов'язаний з концепцією неолібералізму, згідно з яким весь світовий простір має стати ринковим, а відносини в його межах повинні вибудовуватися на принципах конкуренції не між державами (!), а між приватними суб'єктами господарювання.

Друга теза: основний принцип ринкової економіки — невтручання держави в приватну діяльність суб'єктів господарювання, в тому числі і на міжнародному рівні.

Третя теза: не завжди діяльність суб'єктів національної економіки відповідають інтересам суспільства. На нинішньому етапі глобалізації ефективними є ті виробництва, де не залишилося місця проблемам суспільства і соціальній сфері. Такий підхід боляче вдаряє по добробуту суспільства в цілому. Тим більше, що відповідальність за стан соціальної сфери та загального добробуту в країні в цілому покладається на державу.

Четвертий теза: всі ми розуміємо, що економічна ефективність розвитку національних виробництв зокрема, і національних економік у цілому звичайно ж залежить від тієї політики, якою керуються держави не тільки у внутрішній, але і, в рівній мірі, — зовнішньоекономічній сфері. Разом з тим, свобода підприємництва не передбачає врахування політико-економічних намірів і загальнонаціональних інтересів. В основі їхньої діяльності завжди один мотив — це економічна ефективність, нехай і за рахунок суспільства. І потрібно знайти в собі політичну мудрість, політичну волю і мужність, щоб вчасно зупинити руйнування суспільства під гаслами досягнення високого рівня ефективності господарювання окремих індивідуумів, зрозуміти, що найважливіша умова успіху країни (в епоху ринкової глобалізації!) — вся політика держави має бути спрямована на досягнення балансу між інтересами суспільства в цілому та інтересами незалежних від держави національних суб'єктів господарювання.

Це питання як в Україні, так і в Грузії, було вирішено на користь приватних інтересів, і це також означало, що країни обрали модель міжнародної поведінки, завдяки якій вони постали перед імперативом високої конкурентоспроможності і лідерства низки країн. Саме тому в цій моделі було відведено велике місце надіям на потужну зовнішню силу — інтеграційне об'єднання або окрему країну-лідера, — здатних взяти на себе вирішення проблем суверенної (?) країни, якими себе декларували і Україна, і Грузія.

Стратегії розвитку Грузії і України від самого початку були спрямовані на формування основ, покликаних забезпечити умови для розвитку приватного бізнесу, ринкових, конкурентних відносин та формування на цій основі платформи для виходу на зовнішні ринки.

За час реалізації цієї стратегії розвитку наші країни, ставши на шлях, який передбачає саморозвиток і самоорганізацію економіки (це відбивається у принципі «менше держави»), спираючись на силу головного суспільного інституту — «приватна власність», повільно і неухильно втрачали можливість формування умов значних економічних і соціальних успіхів. Відмова від політики розрахунку на власні сили, обов'язкової умови розвитку перехідних економік, привів до того, що в наших країнах так і не були забезпечені ні макроекономічна стабільність, ні розвиток інноваційних виробництв (в рамках яких до того ж вирішується основна соціальна проблема — зайнятості), ні формування власних сегментів на зовнішніх ринках (в той час, як втрати цих ринків — стало буденним явищем), ні зростання конкурентоспроможності національних економік.

Стратегія розвитку в цьому контексті зводилася до забезпечення стійкості банківської системи, як неодмінної умови стабільного економічного розвитку. Але і це завдання не було виконане — для цього нічого не було (та й не могло бути) зроблено: не вдалося досягти посилення фінансової стабільності та конкурентоспроможності банків, фінансових установ, і відповідно — державних підприємств і установ. І це ще один індикатор, який вказує на те, що в наших країнах не реалізується курс на зміцнення основ економіки з метою реалізації національних економічних інтересів в глобальному нестійкому світі. Включившись в глобальну фінансову систему, параметри і алгоритм життя якої задають країни-лідери, Україна і Грузія повинні були усвідомлювати, що їх власна відкритість для щодо потужних у фінансовому сенсі країн спочатку узалежнить їх від світової фінансової політики, а далі гарантовано забезпечить незavidну долю національних фінансів.

Ця залежність і явне економічне відставання, згортання економічного потенціалу завжди призводить до однакового результату — нівелювання соціальних складових в національній стратегії економічного розвитку, у тому числі, послаблення уваги до проблеми розвитку людського потенціалу — важливої умови швидкого технологічного ривка і ключового фактора забезпечення стабільного економічного і соціального зростання.

Мобільність робочої сили — важливий компонент забезпечення розвитку світової економіки, для розвинених економік означає наявність конкурентних переваг, але для наших економік — це сигнал, адже у виграші залишаються лише ті країни, які не допускають процесів відтоку робочої сили, особливо висококваліфікованого, тобто володіють конкурентоспроможним людським потенціалом, здатним забезпечити розвиток національної економіки. Тому з метою підвищення якості людського потенціалу країни, що стають на шлях модернізації, приділяють особливу увагу не тільки рівню і якості освіти, причому, з орієнтацією на майбутні

структурні зміни в національній економіці, а й науці, охороні здоров'я, культурі, соціальному захисту, відтворенню населення, забезпеченню адекватними житловими умовами, чистою питною водою, а також якості навколишнього середовища. Все це формує у громадян не лише прихильність до власної країни, а й спонукає брати участь в її розбудові, забезпечує базу, в тому числі і фінансову, для кумулятивного і структурного розвитку.

На жаль, доводиться констатувати, що стосовно наших країн ми можемо говорити лише про банкрутство обраного нами протилежного шляху розвитку. Більше того, цей шлях визначив і продовжує визначати відсутність стратегії національного соціально-економічного розвитку. Наші країни знаходяться в ринковому мейнстрімі, плывуть за течією, не намагаючись ідентифікувати не тільки власні полюси зростання, щоб опиратися на них, а й вибудовувати єдину, виходячи із національних інтересів власної країни, лінію взаємин із зовнішнім світом.

Серед складових, які б вказували на наявність свідомо сформульованої стратегії розвитку національної економіки, і на цьому слід наголосити окремо, також важливим був вибір інструментів реалізації її завдань у зовнішньому, не завжди дружньому до країни середовищі, а саме — правильне її дипломатичне оформлення і супровід. При цьому важливо розуміти дві речі: по-перше, що дипломатія і за формою, і за змістом, і за завданнями завжди похідна від внутрішньої політики; по-друге, що зовнішня політика визначається внутрішньою політикою; і, по-третє, що обрання шляху, на якому національний інтерес превалює над іншими різновидами суспільних інтересів, як мета і як засіб розвитку, як підґрунтя їхньої реалізації обов'язково пов'язане з опором зовнішніх сил, а вміле, професійне подолання цього опору — найважливіша функція дипломатії. Розуміти, що в умовах нинішньої парадигми глобалізації існує багато рівнів і безліч суб'єктів (і не лише тих, що ідентифікують себе за соціо-національною приналежністю), котрі формулюють свою власну економічну політику і дипломатію, часто потужнішу за державну.

Розуміння цього контексту може стати основою формулювання відповідей на багато питань, які постають перед такими країнами, як наші, а, також, основою реального прогнозування майбутнього. Проте, як уже зазначалося, вибір і в цій сфері було зроблено на користь підприємливих суб'єктів господарської діяльності, а не суспільства в цілому. В результаті політика комплексного економічного розвитку країн істотно програє приватному підприємництву. І, можна з певністю стверджувати, наслідком цього є саме такий стан двосторонніх відносин між Грузією і Україною, що, у першу чергу, не можна розглядати як стійкий і звернений до перспективи.

Про це свідчить динаміка двосторонніх зовнішньоторговельних зв'язків і взаємного інвестиційного процесу. З 1995 року по лютий 2015 року загальний торговельний оборот між Грузією і Україною складав 7 075 млрд. дол. (з них експорт Грузії в Україні — 1 274 млрд. дол., імпорт з України до Грузії — 5,8 млрд. дол.). З 2004 року і до початку 2014 року, Україна перебувала серед країн-лідерів по торговельному обороту з Грузією – в цей період Україна постійно входила в десятку країн — головних її торговельних партнерів, більше того — посідала 2–4-е місця в цьому списку. Але з лютого 2014 року між Україною і Грузією почав значно скорочуватися загальний торговельний оборот: зокрема на початок 2017 року його обсяги зменшилися на 18,7%, в тому числі експорт з України в Грузію (тобто грузинський імпорт) скоротився на 15,3%, а експорт з Грузії в Україну скоротився на 32,2%¹.

Ще більш тривожний сигнал — це те, що з початку кризи в Україні, з другої половини 2014 року розпочинає різко скорочуватися частка України в загальному зовнішньоторговельному обороті Грузії, в основному по експортному напрямку. Хоча імпорт за ці роки на відміну від експорту скоротився значно менше — всього на 8 млн. дол. у порівнянні з 2013 роком, але, з огляду на загальні обсяги і це падіння стало істотним ударом по економіках країн.

Показово, що падіння обороту двосторонньої торгівлі та інвестиційної активності викликано не стільки економічними, як політичними, позаекономічними причинами, і тіснота кореляції цих факторів сьогодні не піддається сумніву:

- по-перше, на ці показники вплинула внутрішня нестабільність в Україні (революція, анексія Криму, збройний конфлікт і т.д.), що спричинило дестабілізацію економічної ситуації (переривання усталених економічних зв'язків і технологічних ланцюжків);

- по-друге, мотивації до розвитку економічного співробітництва у Грузії, як і у інших країн, які співпрацювали з Україною, з огляду на посилення ринкових ризиків, були сильно підірвані;

- криза суттєво вплинула на ємність українського ринку — скоротилася його ємність і потенційний попит — купівельна спроможність населення. А з огляду на структуру експортно-імпортних операцій, споживачі, які перебувають у грошовій скруті, можуть легко обходитися без продукції, якою торгують між собою наші країни;

- в кумулятивному контексті цієї проблеми, з іншого боку, знецінення української гривні, призвело до подорожчання експортованої з Грузії продукції для українських покупців і імпортованої Грузією продукції українських виробників;

- одночасно відбулося коливання курсу грузинського ларі, відбулося, хоча й не так як в Україні, його падіння в кінці 2014 року, що має

зворотний ефект — грузинська експортна продукція подорожчала, як і імпорт з України.

Дуже важливим фактором, який суттєво вплинув на економічні зв'язки двох країн, став перерозподіл експортних орієнтирів Грузії на порівняно стабільні ринки (країни Євросоюзу), які, у порівнянні з пост-радянським простором, є більш стійкими і, крім того, ринками з високою купівельною спроможністю. Тобто, ще одним додатковим фактором послаблення економічних зв'язків стало підписання і ратифікація Договору про асоціацію між Грузією і Євросоюзом. З січня 2015 року, різниця експорту з Грузії в СНД і ЄС скоротилася до 1% (ЄС — 33%, СНД — 34%), також скоротився імпорт з ЄС, на відміну від експорту, який в тому ж році зріс на 8% по відношенню до попереднього рівню². Грузія, природно, скористалася можливістю, яка була їй надана Європою. Це не гарантує Грузії в подальшому зростання показників експорту, але частково закриває проблему збуту продукції, попит на яку маржинальний.

Проте особливо хотілося б відзначити ще один позаекономічний, політичний аспект даної проблеми — це, як нам здається, невинне відкриття російського ринку для грузинської продукції в той час, як в Україні криза тільки назривала. Ринок Росії завжди становив альтернативу українському ринку для конкретних грузинських товарів. І Росія, і Україна для Грузії, як країни пострадянського простору, є ідентичними за ринкову кон'юнктуру, спроможністю і структурою попиту, на відміну від ринку ЄС. Частка експортної продукції, яка під час застосування санкцій Росії щодо Грузії потрапляла в Росію через Україну, була суттєвою, але після відкриття ринку Росії, коли експортні товари пішли безпосередньо в Росію, це катастрофічно вплинуло на обсяги як прямого, так і непрямого експорту в Україну.

В результаті, в торгових відносин із Грузією Україна за статтями експорту в 2014 році перемістилася з 3-го місця, яке він займав 2013-му році, на 8-е місце, а по імпорту виявилася на 6-му місці. Станом на початок 2017 року скорочення обсягів зовнішньої торгівлі з цією країною набуло явного і проблематичного характеру. Згідно зі статистичними даними³, сьогодні Україна не потрапила навіть до десятки країн-імпортерів з Грузії. Експорт з Грузії в Україну в порівнянні з 2013 роком скоротився майже в 6 разів, приблизно на 40 млн. дол., а частка грузинського експорту в Україну склала всього 3% від загального експорту з Грузії (такий низький показник фіксувався лише в 2004 році, теж на початку чергової української кризи).

Судячи з даних про обсяг товарообігу, можна сказати, що прямі втрати експорту для Грузії через скорочення торгівлі з Україною, склали близько 40 млн. дол. Вже починаючи з травня 2014 року, в результаті

скорочення експорту, лише за один рік, в порівнянні з 2013 роком, Грузія отримала менше доходів на 52,5 млн. дол., що також можна вважати втратою експортної потужності і непрямим результатом української кризи. Якщо ця тенденція збережеться, і Грузію, і Україну очікують значні втрати доходів від експорту в 2017, що ще більшою мірою погіршить їх і так вкрай негативні торгові баланси.

І це з огляду на те, що починаючи з 1995 року торговельні відносини між Україною і Грузією характеризувалися висхідним трендом (за виключенням 2009 року — тоді на тлі глобальної кризи торговий оборот впав до 505 млн. дол.). Окремо слід зауважити, що у 2013 році навіть намітився суттєвий прогрес, особливо на тлі «пожвавлення» процесів реалізації раніше досягнутих домовленостей про розгортання великих взаємовигідних проектів. З цього можна зробити висновок, що українсько-грузинські відносини у повній відповідності до закону «раціональним очікувань»⁴, інтенсифікувалися на тлі позитивних прогнозів, але залишалися нестійкими і схильними до реагування на кризові впливи будь-якого характеру через відсутність реальної бази економічних зв'язків, яка мала всі шанси стати реальною. Така база корениться в раціоналізації державної політики, яка передбачає не тільки політичну конвергенцію, а й економічну диверсифікацію, причому, як складові, зафіксовані в стратегіях і планах розвитку країн.

Слід також, відзначити, що через відсутність такої бази українська криза перетворилася на кризу СНД. Вона вплинув на всі економіки країн цього простору, в тому числі і Грузії, і актуалізувала проблему формування нової платформи співпраці.

Одним із показників якості такої платформи, природно, є взаємне, перехресне інвестування. Крім торговельно-економічних відносин, Україна була і може стати важливим економічним партнером Грузії, незважаючи на те, що належала до пострадянського простору, країни якого сьогодні не вирізняються великими інвестиційними потенціалами. Серед країн СНД в 2013 році Україна була другою після Азербайджану за обсягом інвестицій в грузинську економіку, які в тому році склали 22,9 млн. дол. Але вже в 2014 році через кризу українські інвестори почали полишати Грузію — інвестиції скоротилися на 2, 17 млн. дол. У 1996–2014 роках українські інвестори вклали в Грузію інвестицій на суму 63 млн. дол., грузинські в Україну — 14,7 млн. дол. Відповідно, різниця в 48,3 млн. дол. забезпечувала вирівнювання платіжного балансу країни і підтримувала стабільність національної валюти.

На тлі скорочення обсягів інвестицій з України в 2015 році обсяг прямих іноземних інвестицій в грузинську економіку склав понад 1,35 мільярда доларів, що на 6% більше в порівнянні з 2014 роком. З них

більшу частину інвестицій було вкладено в сферу транспорту та зв'язку — 594 мільйонів доларів, що на 37% більше, ніж в 2014 році. На частку галузей, що розвиваються припадає 44% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій, вкладених в економіку Грузії за 2015 рік, що свідчить про їх ємності⁵, а значить великих реципієнтних можливостях, які можуть бути використані і Україною. Більше того, відплив капіталів з України, пов'язаний з внутрішньою нестабільністю, є чинником пожвавлення процесів інвестування, але цей потенціал залишився нереалізованим з багатьох причин, в тому числі і через недопрацювання дипломатичного корпусу, точніше — слабкості економічної дипломатії.

До речі, усвідомлення продуктивної ролі економічної дипломатії у Грузії вже приходить. Зокрема, в червні 2016 року під час зустрічі з представниками грузинських бізнес-асоціацій М. Джанелідзе, глава МЗС Грузії, презентуючи План дій економічної дипломатії Грузії на 2016–2017 роки і декларуючи завдання відомству наголосив: «Економічна дипломатія сприятиме інтернаціоналізації малого та середнього бізнесу, виходу грузинської продукції на нові ринки, залученню новітніх технологій та викоріненню бар'єрів для менеджменту», вона «буде спрямована на ... збільшення грузинського експорту, лобіювання грузинських бізнес-інтересів на міжнародному рівні і розвиток комерційних представництв на цільових ринках». Цьому буде підпорядковане і реформування роботи посольств, які будуть «сприяти поширенню інформації серед місцевих бізнесменів про економічний стан Грузії та її бізнес-можливості»⁶. Щоправда, слід у цьому зв'язку зауважити: на жаль, ні в Грузії, ні в Україні немає чіткого розуміння того, що державний рівень економічної дипломатії не допускає створення спеціальних державних структур для просування приватних інтересів за її рахунок, а концентрація зусиль держави в сфері економічної дипломатії повинна здійснюватися на напрямках, передбачених комплексними державними програмами.

Криза в Україні вплинула, також, прямо і непрямо на обсяги грошових переказів і показники доходів грузинських емігрантів, які були головним джерелом грошових переказів і, відповідно, внутрішніх заощаджень і інвестицій. Зокрема, лише за один рік, вже у 2014 році грошові перекази з України до Грузії склали всього 30,8 млн. дол. проти 45,6 млн. дол., а це на 32,4% менше в порівнянні з 2013 роком. Ці надходження, які, як наголошувалось, є основою внутрішніх заощаджень і внутрішніх інвестицій, за обсягами продовжують падати і сьогодні.

Природно, що в результаті політичної та економічної кризи в Україні через скорочення надходжень від експорту, звуження потоків інвестицій і зменшення інших видів валютних надходжень збільшився негативний баланс зовнішньої торгівлі, а також посилились проблеми зі станом платіжного балансу.

Особливо, і вкотре слід наголосити: те, що на показники торгово-економічних відносин такою мірою вплинули події в Україні, зайвий раз підтверджує, що стійкі економічні зв'язки, здатні хоча б конвергувати, якщо не інтегрувати, національні економіки України і Грузії, ще не збудовані. Важливо також звернути увагу й на те, що існують різні варіанти успішного економічного розвитку, поза інтеграцією і конвергенцією. Вони досягнуті іншими пострадянськими країнами, такими як, наприклад, Азербайджан, Білорусія: незважаючи на відсутність спільної платформи міжнародної економічної співпраці і розвитку, вони мають інше підґрунтя міжнародних економічних зв'язків і забезпечені міцністю національних інститутів і наявністю національної економічної стратегії, яка відображає загальнонаціональні інтереси і принцип їх пріоритетності.

Тобто, з точки зору обумовленості успіхів розвитку національної економіки, держави і суспільства неодмінно рано чи пізно постають перед питанням кінцевої мети такого розвитку: задоволення потреби в урівноваженому розподілі ресурсів в межах всього глобального простору, чи добробуту нації, яка цими ресурсами вже забезпечена. Ми — Україна і Грузія — вибрали перший шлях, безумовно програваний для нас, але правильний з точки зору інтересів світового співтовариства. На словах втілюючи модель розвитку відповідно до своєї ідентичності і національної гідності, на ділі — ми активно руйнуємо національну економіку. Така модель не може слугувати прикладом для країн, що бажають залишатися незалежними і суверенними — ми постійно перебуваємо в пошуку і очікуванні захисту ззовні, оскільки взялися обстоювати інтереси глобального співтовариства, забувши про власні.

Зрозуміло, на сучасному етапі розвитку національної економіки інтереси суспільства хоча і протистоять всім іншим зрізам інтересів, в тому числі (або в першу чергу) інтересам інших країн, проте без їх узгодження, підпорядкування і синергії неможливий розвиток самої країни. Заціклення на ідеї приналежності до всього глобального, а не до власної, національної спільноти, матиме своїм наслідком те, що цей, зовнішній по відношенню до нас світ, буде використовувати наші економіки як обслуговуючі, допоміжні, як джерело додаткових вигод, а в кращому випадку — супутні, що доповнюють лідуючі економіки світу, як це буває, коли слабкі країни вступають на нерівноцінних умовах у різні інтеграційні союзи.

Посилення відкритості національних економік, яке відбувається на тлі їх ринкової уніфікації, переважання індивідуалізму (лібералізму) над солідаризмом і організованістю у внутрішньому економічному облаштуванні країни призводить до того, що не вирішуються головні проблеми наших економік — формування стійкості щодо зовнішнього економічного,

часто більш конкурентного середовища, а також формування (і це головне!) конкурентоспроможної структури національної економіки. Ослаблення центру — держави-координатора цих найважливіших економічних процесів призводить до того, що ядро міжнародних економічних відносин все більше зміщується в бік взаємин господарюючих суб'єктів-підприємців, а, значить, не налаштуються економічні зв'язки, які мають працювати на вирішення проблем власної країни, структура експорту буде неухильно скочуватися до низового рівня — монокультурного, сприятиме перетворенню національної економіки на обслуговування економік інших держав, знищуючи саму можливість експортної експансії і нарощування майбутніх доходів країни.

Саме тому вже сьогодні внутрішня і зовнішня економічна політика України та Грузії вимагають змін. І це обумовлено як бажаними наступними базовими зрушеннями в розвитку країни, так і метою відповідного позиціонування її в світовому економічному середовищі. Нашим країнам вже зараз гостро необхідні концепція і стратегія розвитку, в основу яких буде покладено принцип пріоритетності національних інтересів щодо всіх їх інших форм прояву.

У цьому контексті загострюється і проблема нової якості економічної дипломатії для просування економічних інтересів країн на світовій арені. В той час, як стратегічне завдання розгортання експортної експансії вимагають від держави нових підходів до формування основ економіки та державного масштабу економічної дипломатії — нового напрямку, покликаного за формою і змістом відобразити сучасний інституційний стан національної економіки, в наших країнах ми віддаємо політику зовнішньоекономічних відносин у руки, в кращому випадку, корпорацій, а в гіршому — «човників». Економічна дипломатія в наших країнах фактично скочується до рівня «човникової». І наслідки цієї невирішеної за роки незалежності проблеми вже очевидні: це зміна структури експорту, нестійкість економічних відносин, які останнім часом вичерпуються в основному торговельними відносинами, причому такими, які характеризуються спорадичністю на нижньому шарі піраміди національних виробників. Тим часом вона вже давно вимагає реформування, перш за все на концептуальному рівні.

Як вже зазначалось, при формулюванні концепції розвитку економічної дипломатії сьогодні природно покладатися на два полярних підходи щодо просування національних інтересів на міжнародній арені — індивідуалістичний і комунітаристський. Ринковий характер сучасної економіки як на національному рівні, так і в глобальному аспекті вимагає ослаблення корегуючої ролі держави у внутрішньоекономічній і зовнішньоекономічній сферах, відкритих для руху товарів і капіталів ринків, а

головне — природних і надбаних ресурсів. Саморегулювання цих процесів, як вже зазначалося, нібито покликано забезпечити їх раціональний перерозподіл в масштабах світового економічного простору. І прямим відображенням такої концепції є сучасні підходи до бачення ролі економічної дипломатії як такої, яка покликана просувати і захищати приватні інтереси суб'єктів національної економіки в міжнародному середовищі.

Дійсно, зовнішньоекономічна політика держав в усі часи існування дипломатичної служби була в основі своїй продовженням внутрішньої економічної політики — від заснування колоніальних торгових компаній в нинішніх інтервенцій на підтримку «євро». Функція захисту зовнішньоекономічних інтересів національного економічного суб'єкта завжди покладалася на державу. Але за умови, що ці інтереси вписувалися в концепцію національного економічного розвитку. На жаль, українська держава, як, судячи з усього, і грузинська, захищає приватні інтереси національних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, не переймаючись проблемою субординації загальнонаціональних і приватних інтересів, і вибудовує економічну дипломатію на вимогу саме приватних. Водночас і паралельно приватний сектор формує свою службу економічної дипломатії, яка, як правило, діє більш ефективно, оскільки на неї не покладається додаткове завдання, що обмежує свободу дій — захисту, або хоча б урахування загальнонаціональних інтересів. У конкуренції приватної та державної економічної дипломатії завжди програє держава. З цього виходили успішні країни, коли ними розроблялася концепція розбудови економічної дипломатії. Ця концепція знаходить своє відображення в стратегіях розвитку цих країн і будується не тільки на принципі суворого дотримання своїх міжнародних зобов'язань, а й на тому важливому концептуальному підході, який вимагає, щоб національні економічні інтереси є пріоритетними.

По суті, в основу розвитку економічної дипломатії країн, подібних до України і Грузії, якщо вони орієнтовані на достойне позиціонування, повинна бути закладена концепція, базована на принципах економічного націоналізму, що передбачають у зовнішньоекономічній діяльності керуватися загальнонаціональними економічними інтересами, віддаючи їм пріоритет щодо інтересів приватних. Звичайно ж, такий підхід базується на комплексному баченні і шляхів розвитку національної економіки, і напрямків розвитку міжнародного економічного співробітництва. Тобто, формулюючи концепції розвитку економічної дипломатії нашим країнам сьогодні було б природним завжди пам'ятати про те, що як і в зовнішньоекономічній, похідній від внутрішньоекономічної, політиці існують ці два полярних підходи щодо просування національних інтересів на

міжнародній арені засобами економічної дипломатії: індивідуалістичний, ліберальний і комунітаристський, солідарний, причому останній стосується в першу чергу суспільства, а не світової спільноти в цілому, бо на її рівні це завдання не вирішуване.

І якщо ринковий характер економіки насправді передбачає ослаблення корегуючої ролі держави і у зовнішньоекономічній сфері, а також ослаблення інструменту реалізації зовнішньоекономічної політики — державної економічної дипломатії, то солідаристський підхід вимагає посилення цієї ролі.

Саморегулювання національних економічних процесів, як вже зазначалося, покликане забезпечити «раціональний» перерозподіл ресурсів в масштабах світового економічного простору, звичайно на користь сильних. Держава не має права опікуватись саморегулюванням, створювати умови для нього. Вона має дбати про мобілізацію цих ресурсів і їхнє використання для посилення національної економічної конкурентоспроможності.

Проте, процеси розбудови економічної дипломатії в наших країнах ідуть протилежним шляхом, що проявляється у делегуванні своїх повноважень наднаціональним дипломатичним інституціям. Слід взяти до уваги, що сформувавшись спочатку на базі двосторонніх відносин держав, сучасна «державна» економічна дипломатія переросла в основному в багатосторонню. Це пояснюється як глобалізацією ринків, так і тією обставиною, що практично всі країни є учасниками тих чи інших інтеграційних союзів і міжнародних організацій. Виправдовується і неможливістю захищати свої інтереси за кордоном, розпорошуючи сили на переважно індивідуальні двосторонні напрямки. Саме тенденції до утвердження саморегулювання в національних економіках породжують цю багатосторонність, а вона, в свою чергу, і зумовлює появу нових інститутів економічної дипломатії, а саме міжнародних, наднаціональних економічних організацій, покликаних взяти на себе частину функцій національних держав з координації міжнародної економічної діяльності. Проблема полягає в тому, що в такому випадку національні економічні інтереси не просто відступають на другий план, але розчиняються в інтересах глобального економічного середовища.

На сучасному етапі розвитку глобалізаційних процесів державним інтересам починає протистояти, як правило, дуже успішно, і «корпоративна» дипломатія транснаціональних корпорацій. Крім того, сучасна економічна дипломатія стає ще і «колективною», «народною» («човниковою»), тобто представлена формами вже абсолютно невідконтрольними державі. Наступний крок — вже від держави вимагається обслуговувати потреби суб'єктів господарювання не зважаючи на потреби

суспільства і підпорядковувати державну дипломатію означеним формам прояву економічної дипломатії.

Відкрита ринкова українська економіка втягує в орбіту прийняття міжнародних рішень крім зовнішньополітичних ще й широке коло загальногосподарських або спеціалізованих відомств, міністерств. Звичайно, за таких умов існує загроза, що економічна дипломатія може бути роздробленою і багатовідомчою. Поки що, на щастя, що стосується відомств і міністерств, які часто просувають приватні і власні інтереси, економічна дипломатія все ще залишається більш-менш скоординованою, оскільки роль координатора поки ще делегована державою як в Україні, так і в Грузії, Міністерству закордонних справ, і з цією роллю на цьому рівні вони поки справляються. Проте зазіхання на роль координатора міжнародної економічної діяльності продовжуються і швидше за все будуть успішними.

Ми повинні виходити з того, що розшарування економічної дипломатії на державну, приватну, корпоративну, відомчу, колективну, так звану «народну» і інші види, не призводить автоматично (як наслідок саморегулювання) до синергетичного ефекту, який би забезпечував успішне просування національних інтересів країни на зовнішній арені. Навпаки – таке розшарування часто має серйозний деструктивний вплив на їхню презентацію за кордоном, і, скоріше, супроводжується послабленням потенціалів всіх учасників зовнішньоекономічної діяльності. Більш того, якщо врахувати, що така економічна дипломатія доповнюється різного роду консультативними радами, політичним лобіюванням найбільших проектів і угод, а то і своєрідними формами «унії» працівників цих сфер, вона часто виходить не тільки за рамки представництва національних інтересів, а й за межі вимог до дотримання дипломатичного статусу.

Саме тому в основу головної і, природно, протилежної обраній нами сьогодні ліберальної концепції розвитку дипломатії, повинен бути покладений новий принцип — економічного націоналізму, який має враховувати при формулюванні основ і завдань економічної дипломатії, що вимагає у зовнішньоекономічній діяльності керуватися загальнонаціональними економічними інтересами, віддавати їм пріоритет щодо інтересів приватних. А це також вимагає коригування і координації з боку держави засобами економічної дипломатії в тім числі і багатосторонніх зовнішньоекономічних процесів і проектів, зовнішньоекономічної діяльності приватного і корпоративного бізнесу: її основне завдання не допустити відтоку національних ресурсів та забезпечити формування конкурентоспроможності і, як наслідок, експортну експансію в усіх напрямках міжнародної взаємодії.

Але слід, також, враховувати, що увага держави не може бути зосереджена на тих напрямках, які легко обійдуться без її коригуючого втручання, якщо тільки їх зовнішньоекономічна діяльність не йде врозріз з національними економічними інтересами.

Як приклад, економічна дипломатія в розвинених країнах зосереджена на реалізації великих міжнародних проєктів, які передбачають синергію державно-приватного партнерства. Деякі з них можуть бути цікавими і для України, і для Грузії — це досить перспективні напрямки участі українських підприємств, компаній і організацій, скажімо, в економічному розвитку Грузії і навпаки. Україна, наприклад, уже сьогодні може виступати ефективним партнером у реалізації проєктів в гідроенергетичній галузі (особливо в розвитку малої гідроенергетики, будівництві ЛЕП), переобладнанні існуючих заводських комплексів, у створенні спільних підприємств у вугільній і нафтогазопереробній галузях, у виробництві та переробці сільськогосподарської продукції, а також в поставках пасажирських і вантажних вагонів, комплектуючих для капітального ремонту і модернізації рухомого складу.

Але Україна, як і Грузія, ігнорують ринки, де вони вже мають конкурентні переваги, прагнучи завойовувати ті, на яких їх візьмуть з милості, і, тим самим, недоотримують фінансовий ресурс, щоб не консервувати відсталу економічну структуру, а розвивати її. Коли існує єдина державна політика реструктуризації економіки в напрямку підвищення її конкурентоспроможності, то одним з джерел первинних засобів для такої реструктуризації завжди слугує експорт (не важливо, де знаходяться ринки збуту — на початку реструктуризації вони не визначають структуру економіки). У структурі такого експорту повинні переважати високотехнологічні товари (та ж сама фармацевтична продукція, ядерні реактори, котли, машини і т.д.), які забезпечують високі експортні доходи.

Економічне співробітництво з Грузією актуалізувалося в 2016 році в зв'язку з нагальною потребою знайти альтернативу російському транзиту для українського експорту: Україною було прийнято рішення про освоєння маршруту Україна–Грузія–Азербайджан–Казахстан–Китай (через Каспійське і Чорне море). Цей напрямок розцінюється як пошук «нового Шовкового шляху». В рамках Міжнародного Морського Форуму в Батумі представники урядів України і Грузії підписали угоду про організацію прямого міжнародного залізничного сполучення через порти двох країн. Але і для України, і для Грузії ці досягнуті домовленості не представляють особливого інтересу ні з точки зору економічних пріоритетів, ні з точки зору економічної ефективності. Зокрема, щоб проєкт став економічно вигідним, необхідно уніфікація зниження тарифів і переговори

про введення наскрізного тарифу та спрощення митних процедур все ще тривають. З огляду на відсутність зацікавленості на державному рівні і, в першу чергу, відсутність державного стратегічного бачення, можна з упевненістю припустити, що цей проект реалізований не буде.

Доречно зазначити, що в той час як Грузія без особливого ентузіазму «стає» для України «вікном» в Центральну Азію і Китай, Україна вже сьогодні з'єднує Грузію з країнами ЄС — вона є одним з двох головних повітряних воріт, що з'єднують Грузію з ними. Авіасполучення з Україною має стратегічне значення для розвитку життєво важливого для Грузії туристичного сектора. Щорічно кількість туристів як з ЄС, так і з України (особливо після анексії Криму) зростає. Тільки протягом семи місяців 2016 Грузію відвідало 92 000 туристів з України. В цілому українці посідають п'яте місце серед іноземців, які відвідують Грузію. Це ще раз доводить, що відносини, які будують лише тільки на політичних симпатіях, не мають тривалої перспективи. А усвідомлення того, що економічне співробітництво між нашими країнами має життєво важливе значення поки ще не настало, тоді як мова не йде просто про збіг інтересів двох держав, а про ті можливості, на яких може бути побудовано ця співпраця і які до цих пір ігноруються.

Разом з тим, шукати консенсус економічних інтересів і знаходити спільну платформу для їх реалізації можна тільки в рамках національних економічних стратегій, в які б ці проекти вписувалися як логічне ланка вирішення загальнодержавних завдань⁷.

До пріоритетних напрямів співпраці в економічній сфері, де ми можемо вже найближчим часом вийти на рівень спільних програм і проектів, і які заслуговують на особливу увагу належить реалізація таких великих і перспективних напрямків, як створення Євразійського нафто-транспортного коридору по доставці каспійських енергоносіїв на світові ринки; розвиток вантажних перевезень поїздом комбінованого транспорту «Вікінг» в рамках транспортного маршруту, що зв'язує країни Балтії з Каспійським морем, реабілітація діючих і будівництво нових гідроелектростанцій в Грузії українськими енергетиками і будівельниками.

Це прекрасне поле для застосування мистецтва дипломатії. Але це тільки в тому випадку, якщо економічна дипломатія і України, і Грузії буде спиратися на концепцію реалізації національних економічних інтересів, а не політично ангажовані вектори, що не припускають обопільних економічних вигод для країн.

У зв'язку з цим з жалем можна констатувати, що сучасна модель української економічної дипломатії хворіє тими ж хворобами, що й грузинська, і поки ніяк не вписується в нинішні реалії, не може відірвати коріння від застарілої радянської моделі: економічна дипломатія все ще

займається лобіюванням інтересів українських виробників, але ж тепер ці інтереси вже приватні, часто знаходяться поза контекстом інтересів країни і занадто часто вступають в суперечність з ними. Наполегливо намагаючись перетворитися на інституцію, яка обслуговує приватні інтереси, українська (як і грузинська) дипломатична служба старанно уникає функцій економічної координації, нагляду і контролю, захисту, забезпечення економічної безпеки, аналітичної розвідки, які мають знаходитися в контексті загальної державної політики. Вона залишає за собою лише супровідну, логістичну роль і ніяк не впливає на формування і реалізацію зовнішньоекономічної політики, яка, до речі, нею ж і не сформульована. Правда, слід зазначити, що це цілком об'єктивно в умовах, коли не сформульовані стратегія розвитку.

Водночас, як уже зазначалось, не можна стверджувати, що лобіювання інтересів приватних підприємців і структур не є завданням державної економічної дипломатії, яка, при цьому, повинна залишатись на сторожі суспільних інтересів, однак, ще раз підкреслю, що таке лобіювання шкідливе, якщо йде врозріз з національними цілями. Тобто, сприяння приватним національним суб'єктам міжнародних господарських відносин є завданням державної економічної дипломатії, але за умови відповідності цієї діяльності стратегіям національного економічного розвитку.

Якщо сьогодні українська економічна дипломатія обслуговує приватні інтереси суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а ці суб'єкти користуються державної дипломатичною службою, яка утримується на кошти держави, не беручи на себе ніяких зворотних зобов'язань по відношенню до своєї країни, то це одна з форм корупції. З іншого боку, не відомо жодного випадку, щоб державними закордонними дипломатичними установами було ініційовано або хоча б обґрунтована необхідність призупинення зовнішньоекономічної діяльності національних виробників через її антагонізм з національними економічними інтересами. Тим часом ця діяльність дуже часто має своїм наслідком подорожчання і відтік валюти за кордон, відтік стратегічно важливого інвестиційного ресурсу, подорожчання обслуговування державного боргу, асиметрію і вразливість торгового і платіжного балансів, макроекономічну нестабільність, інфляцію і зубожіння населення, а, головне, втрату надії на свідому, в заздалегідь обумовленому напрямку трансформацію структури національної економіки, на забезпечення її стійкості і самодостатності (суверенності і незалежності).

Випадання з глобальної економічної структури, скочування на периферію світового розвитку, втрата позицій в світовому економічному просторі — це причина того, що Україна, країна з надзвичайних людським

ресурсом, природними і набутими національними перевагами, об'єктивно не може на паритетних засадах розвивати міжнародні взаємозв'язки, швидко поступається своїми позиціями іншим країнам, як держава, яка не впоралося з викликами реструктуризації.

Повертаючись до проблем розвитку економічної дипломатії, слід зазначити, що будь-яка політика приречена на небуття, якщо країна позбавлена економічного голосу. Зовнішня політика ніщо без внутрішньоекономічної і зовнішньоекономічної політики.

І Україна, і Грузія мають відчуті, що інноваційне оновлення економічної дипломатії може зіграти свою роль в оновленні їхніх позицій в світовому економічному просторі, що економічна дипломатія повинна відповідати вимогам, які висувають до неї провідні країни світу, що сучасна світова модель економічної дипломатії, ефективність якої підтверджена міжнародним досвідом, базується на принципах:

- пріоритетності захисту і просування загальнонаціональних інтересів;
- координації економічних інтересів держави та приватних економічних інтересів;
- координації державною діяльністю багаторівневих суб'єктів економічної дипломатії.

Вона будується на цих принципах і передбачає (це сьогодні в національних трендах провідних країн світу):

- урахування позицій національного бізнесу при розробці основ зовнішньоекономічної політики держави;
- надання підтримки вітчизняним бізнес-структурам;
- забезпечення рівних і недискримінаційних умов міжнародної торгівлі;
- надання вітчизняними дипломатичними установами професійної допомоги бізнесу, зокрема консультацій і аналітичної інформації про політичне та ділове середовище країни перебування;
- сприяння встановленню контактів з ключовими іноземними державними і приватними центрами прийняття рішень;
- надання кваліфікованої підтримки участі в міжнародних торгах;
- надання допомоги у вирішенні інвестиційних і ділових суперечок, а в разі експропріації — допомоги в отриманні швидкої і повної компенсації, тощо.

Зрозуміло, така модель забезпечення зовнішньої економічної діяльності вимагає відповідного кадрового забезпечення. Очевидно, що дипломатичний корпус може і повинен підживлюватися фахівцями-економістами, і дипломати зобов'язані оволодівати економічними знаннями, володіти загальноприйнятими прийомами економічного аналізу. Однак є

розуміння, що тільки цими вимогами до професіоналізму дипломата-економіста сьогодні обмежуватися не можна. Перш за все, дипломат повинен досягнути ази державного управління та державної політики економічного націоналізму. Як уже зазначалося, самому цього навчитися не можна, і вчити цьому нікому, якщо країна не сповідує таку політику, якщо більш як за 25 років не змогла виробити чітку стратегію реалізації національних інтересів у глобальному середовищі.

Важливо, також, ще раз підкреслити, що в таких, вже згадуваних пострадянських, але досить успішних, країнах, як Азербайджан і Білорусія функція розробника і координатора не тільки зовнішньополітичної, а й зовнішньоекономічної діяльності покладено на Міністерство закордонних справ, оскільки суть зовнішньої політики і дипломатії як раз і полягає в тому, щоб забезпечувати успіхи власній державі, в першу чергу на економічному напрямі. Разом з тим, важливо, також, усвідомлювати, що виконання даної функції стає можливим лише тоді, коли сформульована стратегія розвитку країни і є розуміння, що міжнародні економічні відносини покликані всього лише обслуговувати реалізацію цієї стратегії.

¹ Дані Мінекономрозвитку України

² Див.: Герлиани Р. Экономические отношения между Грузией и Украиной и итоги украинского кризиса для Грузии. URL: <http://regional-dialogue.com/ru/ekonomicheskietochnoszenia-gruzia-ukraina>

³ Там само.

⁴ Теорія раціональних очікувань (*Rational expectations theory*) — концепція макроекономіки, сформульована Д. Ф. Мутом в 1961 році і пізніше доповнена Р. Лукасом, К. Симсом і Т. Сарджентом (їм була присуджена Нобелівська премія з економіки). Суть полягає в тім, що економічні агенти, володіючи доступною їм інформацією, будують прогноз господарського процесу і діють у відповідності з ним. Якщо економіка і політика стабільні, економічні процеси розгортаються кумулятивно, якщо дестабілізуються — сповільнюються і згасають.

⁵ Див.: Герлиани Р. Экономические отношения между Грузией и Украиной и итоги украинского кризиса для грузии. URL: <http://regional-dialogue.com/ru/ekonomicheskietochnoszenia-gruzia-ukraina>

⁶ Там само.

⁷ Ці наміри уже задекларували віце-прем'єр-міністр України І. Климпуш-Цинцадзе і віце-прем'єр-міністр, міністр енергетики Грузії К. Каладзе на прес-конференції за результатами засідання міжурядової українсько-грузинської комісії з питань економічного співробітництва у Києві (квітень 2017). Також країни домовились про співробітництво в рамках конвенції про правила походження товарів ЄС Пан-Євромед.

СПІЛЬНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ І ГРУЗІЇ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Алла Киридон,

доктор історичних наук, професор,
директор Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»

Сергій Троян,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій
Національного авіаційного університету

ГРУЗІЯ—2008 — УКРАЇНА—2014: ЗАПАРАЛЕЛЕНІСТЬ РОСІЙСЬКИХ СТРАТЕГЕМ

Дезінтеграція та розпад Радянського Союзу і прагнення Російської Федерації як спадкоємиці СРСР повернути собі статус повноцінного наддержавного міжнародного актора визначило особливості генези та еволюції інтеграційних процесів на пострадянському просторі у контексті становлення нової — постбіполярної — системи міжнародних відносин. Пріоритетність для Росії геополітичної складової і активна реалізація концепції по формуванню альтернативного — євразійського — центру впливу веде до розгляду Москвою пострадянського простору як зони своїх «легітимних» життєво важливих інтересів, до прагнення підпорядкувати Кремлю євразійський простір всупереч міжнародному праву і волі суверенних держав. Фактична безкарність Росії за події серпня 2008 року стала вагомим чинником її політичних і військових дій щодо України як ще однієї ключової сфери в геополітичному пасьянсі Кремля в 2014–2017 рр. Події 2008 р. у Грузії та 2014–2017 рр. в Україні свідчать про запаралелення російських стратегем і початок того, що Росія вдалася до наймасштабнішого геополітичного проекту з часу руйнування Берлінської стіни, розпаду Радянського Союзу і світової системи соціалізму. Серпневий 2008 року конфлікт на Кавказі та «гібридна» війна проти України з 2014 році стали віхами в боротьбі Росії за пострадянський простір і створили серйозну загрозу руйнації всієї системи міжнародних відносин.

Ключові слова: Україна, Грузія, Російська Федерація, стратегеми, міжнародні відносини.

ალა ნიკოლოზის ასული კირიძონი,
 ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი,
 სახელმწიფო სამეცნიერო დაწესებულება —
 „ენციკლოპედიური გამოცემის“ დირექტორი
ტროიან სერგო სტანისლავის ძე,
 ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ეროვნული საავიაციო
 უნივერსიტეტის საერთაშორისო ურთიერთობების, ინფორმაციისა
 და რეგიონალური კვლევების კათედრის პროფესორი (ქ. კიევი)

საქართველო-2008 — უკრაინა-2014: რუსული სტრატეგიების პარალელიზმი

რეზიუმე. საბჭოთა კავშირის დაშლამ და დეზინტეგრაციულმა პროცესებმა, რუსეთის ფედერაციის, როგორც სსრ კავშირის სამართალმემკვიდრის მცდელობამ — დაიბრუნოს საერთაშორისო მოთამაშის სრულფასოვანი სტატუსი, საერთაშორისო ურთიერთობებში ახალი, პოსტბიპოლარული სისტემის ჩამოყალიბების კონტექსტში განსაზღვრა ინტეგრაციული პროცესების გენეზისისა და ევოლუციის თავისებურებანი.

რუსეთისათვის პრიორიტეტული გეოპოლიტიკური სტრატეგიის — ალტერნატიული ევრაზიული ცენტრის ჩამოყალიბების კონცეფციის რეალიზაცია მოსკოვის მიერ განიხილება, როგორც თავისი „ლეგიტიმური“ ზონის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ინტერესი. შესაბამისად, ეს არის მცდელობა საერთაშორისო სამართლის ნორმებისა და სახელმწიფოთა სუვერენული უფლებების უგულვებელყოფით კრემლს დაუქვემდებაროს პოსტსაბჭოთა სივრცე.

2008 წლის აგვისტოს მოვლენების გამო რუსეთის დაუსჯელობა იქცა უკრაინის წინააღმდეგ მისი პოლიტიკური, საინფორმაციო და სამხედრო ქმედებების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორად. 2008 წლის მოვლენები საქართველოში და 2014–2017 წლების მოვლენები უკრაინაში ადასტურებს.

რუსეთის დანაშაულებრივ მისწრაფებას — ბერლინის კედლის დანგრევის, საბჭოთა კავშირის დაშლისა და მსოფლიო სოციალისტური სისტემის დაშლის შემდეგ ყველაზე მასშტაბური გეოპოლიტიკური პროექტის რეალიზაციისა. 2008 წლის აგვისტოს კონფლიქტი კავკასიაში და „ჰიბრიდული“ ომი უკრაინის წინააღმდეგ, რომელსაც აწარმოებს რუსეთი 2014 წლიდან, იქცა სერიოზულ საფრთხედ საერთაშორისო თანამშრომლობის მთელი სისტემისათვის.

საკვანძო სიტყვები: უკრაინა, საქართველო, რუსეთის ფედერაცია, სტრატეგია, საერთაშორისო ურთიერთობები.

Alla Kyrydon,

Doctor of History, Professor, Director of the State Scientific
Institution «Encyclopedic publishing»

Serhiy Troyan,

Doctor of History, Professor, Professor of the Department
of International Relations, Information and Regional Studies
of the National Aviation University

GEORGIA–2008 — UKRAINE–2014: THE PARALLELISM OF RUSSIAN STRATEGISTS

Disintegration and collapse of the Soviet Union and the desire of the Russian Federation as the successor to the Soviet Union to regain the status of a full-fledged international actor supranational features identified genesis and evolution of the integration processes in the post in the post-soviet area context of the formation of a new — post-bipolar — the system of international relations. Priority for Russia's geopolitical component and active implementation of the concept of forming an alternative — Eurasian — center of influence leads to consideration of Moscow's post-soviet area as their "legitimate" vital interests. The August 2008 conflict in the Caucasus and "hybrid" war against Ukraine in 2014 were milestones in the fight against Russia for the post-soviet area and created a serious destruction of the entire system of international relations.

Historical experience shows that none of the previous international systems based on trying to unilateral domination of one superpower or, conversely, a multi-polar world, not guaranteed nor stability or lasting peace. Meanwhile in the world of political science notable is the increase in pessimism regarding the possibility of at least some consolidation of the international system.

Key words: *Ukraine, Georgia, Russian Federation, stratagems, International Relation.*

У результаті розпаду радянського блоку і краху біполярності на міжнародній арені світ з рубежу 80–90-х років XX ст. вступив у смугу невпевненості та зростаючих ризиків. Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, що відповідним чином позначається на стабільності її регіональних і периферійних вимірів, доказом чого слугують військові дії або війни на території колишньої Югославії, Іраку, Афганістану, Сирії, Грузії, а останнім часом і України. На думку сучасного західного дослідника Мартіна ван Кревельда, треба відмовитися від розуміння війни в трактуванні Карла фон Клаузевіца і сприймати її в дусі неполітичного конфлікту — «конфлікту низької інтенсивності»¹, суть якого полягає в тому, що високотехнологічним військам протистоять слабо озброєні, але надмотивовані державні та недержавні

об'єднання, для яких війна виступає не засобом, а ціллю. З точки зору професора Лондонської школи економіки Мері Келдор² цілі цих воєн обгрунтовані не стільки геополітичними, національними чи ідеологічними інтересами, а насамперед політичною ідентичністю як знаряддям політичної боротьби і формою політичної мобілізації. У цьому сенсі сучасні війни, етнічні чистки, геноцид розглядаються нею як «інструменти проведення політики ідентичності»³. Такі типологічні характеристики сучасних воєн ми спостерігаємо, зокрема, і на прикладах збройних конфліктів на просторі колишнього СРСР.

Дезінтеграція та розпад Радянського Союзу і прагнення Російської Федерації як спадкоємиці СРСР повернути собі статус повноцінного наддержавного міжнародного актора визначило особливості генези та еволюції відповідних дій офіційного Кремля на пострадянському просторі у контексті становлення нової — постбіполярної — системи міжнародних відносин. Зазначимо, що концептуально пострадянський простір розглядається офіційною Москвою як «природна зона міждержавної інтеграції Росії». Принагідно зауважимо, що ще 1997 р. російські політологи К. Затулін і А. Мігранян запропонували здійснювати керування пострадянським простором шляхом маніпулювання конфліктами на його території. При цьому Кремль чітко усвідомлює ризик поширення інтеграційних процесів на пострадянський простір, коли нові незалежні держави «будуть включені у периферію інших центрів інтеграції, в рамках яких вони розвиватимуться абсолютно за іншим вектором»⁴. Не дивно, що згідно з національними інтересами Росії утверджується теза про невідповідність російським економічним інтересам європейської моделі економічної інтеграції.

Ці обставини й підходи зумовлюють найважливіший принциповий наслідок. Суть його полягає в активній розробці концепції формування навколо Росії альтернативного — євразійського — центру впливу. Пріоритетність для Росії геополітичної складової, як визначального чинника стимулювання, прискорення і скерування у відповідному руслі інтеграційних процесів на переважній частині пострадянського простору, веде до намагання Москви розглядати його як зону своїх «легітимних» життєво важливих інтересів. Доказів цього останнім часом не бракувало, а особливо наочно відповідні положення були продемонстровані політикою Кремля у контексті реакції на Європейську Революцію, Революцію Гідності та повалення правлячого режиму В. Януковича в Україні (події 21 листопада 2013 — 21 лютого 2014 рр.). Російська Федерація фактично розв'язала проти України неоголошену війну, здійснивши у формі анексії окупацію Криму, провокуючи і всіляко підтримуючи незаконні збройні формування сепаратистів на Донбасі (Луганська і Донецька області).

З самого початку, тобто з рубежу лютого–березня 2014 року, такі дії Росії призвели до окупації Криму й до силового протистояння на Сході з усіма ознаками війни. У бойових зіткненнях задіяні добре організовані загони озброєних сил — армія, нацгвардія, інші силові відомства двох сусідніх держав. При цьому, як відзначають дослідники, не має принципового значення спосіб їх комплектування: строкова служба або служба за контрактом, добровольці чи найманці, відпускники або відряджені, тимчасово звільнені зі збройних сил або ті, хто «заблукав»⁵. Використовується важка техніка (танки, БТР, БМП, артилерія, в тому числі самохідна, мінометна, реактивна), авіація, ракети, системи ППО і ПТО. Облаштовані укріпрайони, зокрема, під Савур-Могилою, Маріуполем, Мар'їнкою, заміновані танконебезпечні ділянки.

Наявне руйнування промислових підприємств і житлових будівель, об'єктів інфраструктури, зокрема йдеться про Донецький міжнародний аеропорт імені С. Прокоф'єва вартістю 1,5 млрд. дол., Вуглегірську ТЕС, електростанцію в м. Щастя, газопровід в Ясиноватій, водопровід у Луганській, промзону в Авдіївці тощо. Через державний кордон України безконтрольно переміщуються люди, зброя і боєприпаси. Є заручники, полонені та біженці, убиті й поранені, причому як серед військовослужбовців, так і серед нонкомбатантів. За даними ООН, тільки з середини квітня по 18 листопада 2014 року на Сході України було вбито 4 317 і поранено 9 921 осіб⁶.

Безвідповідальні протиправні дії та гібридна війна Росії проти України підірвали фундаментальні засади міжнародної безпеки і права, загрожуючи зруйнувати всю сучасну постбіполярну систему міжнародних відносин⁷. Оборонні дії України дипломатичного та воєнного характеру й антиросійські санкції Заходу поки що недостатні для вирівнювання ситуації і повернення її в кероване міжнародно-правове русло. Усе це актуалізувало проблему ролі локальних і регіональних конфліктів і їх подолання в сучасному світі. Одним із таких конфліктів, уроки якого надзвичайно важливі в контексті сьогоденних подій в Україні та довкола неї, є п'ятиденна російсько-грузинська війна 8–13 серпня 2008 року.

З точки зору характеристики геополітичної ситуації у рамках «постміжнародних відносин нового глобального безпорядку» й операційного пояснення нових підходів до ведення військових дій її можна класифікувати як «конфлікт низької інтенсивності». В сучасній геополітиці таке протистояння визначається як «військове зіткнення нижче порогу стратегічної війни, без підключення основних військових сил конфліктуючих сторін»⁸. Значення та наслідки російсько-грузинського збройного конфлікту вийшли далеко за межі локальної військової операції. Вони зі всією очевидністю проявилися на регіональному та глобальному рівнях і мали

суттєве значення, але, на жаль, без належної оцінки та відповідних уроків і для України, її політичних сил і громадськості. Водночас фактична безкарність Росії за події серпня 2008 року з-поміж інших стала вагомим чинником її політичних і військових дій щодо України як ще однієї ключової сфери в геополітичному пасьянсі Кремля 2014–2017 рр. З огляду на зазначене, аналіз військового конфлікту на Кавказі в серпні 2008 року з екстраполяцією на сьогоднішні події російсько-українського протистояння зберігає свою актуальність.

У контексті аналізу порушеної проблеми прагнемо зупинитися на розкритті таких основних аспектів: перший — поняття стратегеми і стратегемності сучасного російського геополітичного мислення; другий — російська концептуалізація пострадянського простору і причини локальних конфліктів; третій — Кавказ і Україна як ключові зони в боротьбі Росії за пострадянський простір; четвертий — Україна: як протидіяти російському стратегемному підходу?

Категорія стратегема водночас має як древньогрецьке коріння (дав.-гр. *στρατήγημα* — «військова хитрість»), так і китайське походження в формулюванні «стратагема». Загалом це — певна ідея, стратегія поведінки, оригінальний шлях вирішення військових, політичних, економічних чи особистісних цілей. Стратагема подібна алгоритму, вона організовує послідовність дій.

Дипломатичні стратегеми — зорієнтовані на вирішення важливого зовнішньополітичного завдання чи планів, розраховані на тривалий період й відповідають національним та державним інтересам. В дипломатії поняття стратегемності передбачає суму цілеспрямованих дипломатичних і військових заходів, розрахованих на реалізацію довгострокового стратегічного плану вирішення кардинальних завдань зовнішньої політики держави.

Стратегема фактично вибудовується на глибокому вивченні ситуації та супротивника. З огляду на це, стратегема як засада сучасних інформаційних, класичних і гібридних воєн передбачає:

- уміння розраховувати ходи та передбачати їх наслідки;
- знання та врахування психологічних особливостей супротивника (тих, проти кого спрямований план);
- наполегливість в реалізації;
- високий рівень поінформованості про дії супротивника (тут — особливо вагома роль інформаційної складової з опорою на такі методи як розвідка, шпionaж тощо).

Історія класичних військових та інформаційно-психологічних операцій налічує тисячі років. Однією з перших праць з цієї проблематики є класичний твір китайського вченого і полководця Сунь Цзи (544–470 рр.

до н.е.) «Про війну» («Закони війни учителя Суня»), де він визначив проблему психологічних аспектів впливу на масову та індивідуальну свідомість⁹. Безумовно, учення Сунь Цзи належить передовсім тій епосі, в яку воно було створене. Але наявність у ньому концепції, яка ґрунтується на засадах системного підходу до осмислення багатьох сторін війни як історичного і соціального явища, дозволило цьому вченню зберегти свою актуальність і нині.

Сунь Цзи писав, що найкраща політика зводиться до захоплення держави взагалі, зруйнувати її значно легше. Узяти у полон армію противника краще, ніж знищити її. Одержати сотню перемог у сотні боїв — це ще не межа мистецтва. Скорити противника без бою — ось вінець мистецтва. Найвигідніша з усіх воєнних стратегій — маніпулювання ворогом таким чином, щоб домогтися легкої перемоги над ним без бою. Краще атакувати свідомість противника, ніж його укріплені міста.

Війна — гра обману. Атакуй ворога, коли він найменше до цього готовий. Дій, коли він найменше тебе очікує. У цьому полягає тонкість командування стратега, що неможливо заздалегідь передати чітко визначеними правилами, готовими для негайного застосування.

Президент Російської Федерації В. Путін очевидно позиціонує себе «гідним учнем» Сунь Цзи, серед стратегем якого «війна — це шлях мистецтва омани». Можна припустити, що В. Путін спирається на стратегему — «повнота і пустота Світу». Він реалістично враховує сильні й слабкі сторони як власні, так і США, ЄС і України. Стратегемна тактика російського президента полягає в тому, що «противник не знає, де він буде стинатися». Сьогодні Слов'янськ, завтра — центр Донецька, після-завтра — Краматорськ. Потім — Одеса, Луганськ, Дебальцеве... 20 тисяч військових і силовиків щодня відступають-наступають, здають зброю, перероджуються в «колорадів», гинуть на безлюдній дорозі, відбиваються від чисельних і невпинних атак на блокпостах. З обох боків запрацювала важка артилерія і бронетехніка. Переговорний процес не дає бажаного ефекту, офіційна Москва заперечує будь-які звинувачування у втручанні у внутрішньоукраїнські справи.

Такі кроки добре вписуються й у інші, взяті на озброєння Кремлем, китайські стратегеми, зокрема: «Перемога в протистоянні — наслідок «війни ілюзій». Якщо ти слабкий — нехай думають, що ти сильний, якщо ти сильний — нехай думають, що ти слабкий, якщо ти на півночі — нехай думають, що ти на півдні...».

Інша успішна для В. Путіна стратегема: «Ідеальна перемога — без вступу у воєнні дії». Працюють невеликі профрозвіддиверсійні групи командос. Їх кінцеве завдання — перетворити Схід на українське «Косово». У липні–серпні 2014 р. зростає психологічна агресія. Масова

жорстокість, істерія проти «бандерівців», «хунти», «Правого сектору» разом із «Свободою» мають сформувати ненависть, етнічне несприйняття всього українського. Водночас, що показово, зростання ролі традиційних силових компонентів як інструментів державної політики у вирішенні конфліктів.

Дуже вдало офіційна Москва використовує і стратегему «керування ворогом як основа легкої перемоги». Ми не можемо діяти рішуче, бо боїмося кровопролиття. Не можемо нейтралізувати спецзасобами терористів, бо вони прикриваються «живим щитом», «мирними найманцями». Ми звільнили місто, але тут же відступили, аби не допустити людських жертв. Потім знову його беремо з жертвами.

Тактика Києва здебільшого нагадує орієнтування на стратегему Секста Юлія Фронтіна, що вивчав війну на вісім століть пізніше знаменитого китайця Сунь Цзи. Візантії в боротьбі проти македонського царя Філіпа II усіляко уникали рішучого бою, відмовились від оборони кордонів, відступили за міські укріплення, добились того, що цар, не маючи терпіння на тривалу осаду, відступив. Однак через два роки потому Філіп завоював усю Грецію. Київські політики також орієнтуються на допомогу ззовні, демонструють згубну для збереження державності, неприпустиму поступливість і непротивлення.

Вірогідно, в контексті оцінки змістовної направленості стратегеми «таємно цупити дрова з-під котла іншого», українська сторона програла інформаційну війну. Водночас варто зауважити, що нерішучі та непослідовні кроки українського державного керівництва по захисту держави, відсутність тривалий час чіткої офіційної оцінки дій Росії в Криму та на Донбасі, поряд з іншими чинниками не сприяли рішучій політичній і економічній протидії Росії з боку Заходу.

У 2014 р. обережні пацифісти Б. Обама й А. Меркель не розпочали реальної війни за Україну (як не почали її із Башаром Хафезом аль-Асадом у Сирії), потрапивши в пастку «мирних ініціатив» В. Путіна або, іншими словами, зіткнувшись із свого роду «філософією неприємних істин»¹⁰. Це і є основа його воєнної стратегеми: мир і дружба в обмін на розширення Росії разом із призупиненням глобалізації. Та загрожує розчинити державу з найбільшою в світі територією в мультикультурності і «огидній толерантності».

Москва оголосила про створення власної консервативної «руської євразійської цивілізації», як «останнього носія цінностей древньої європейської і римської цивілізації». Для цього Путін, як колись і лідер КНР Мао, почав культурну революцію. Проти тих же «мультикультуризму і толерантності». 2014 він оголосив роком культури у Росії. 12 грудня 2013 р., у Думі, він заявив, що в світі «все більше людей, які підтримують

нашу позицію по захисту традиційних цінностей, що тисячоліттями складала духовну, моральну основу цивілізації кожного народу, цінностей традиційної сім'ї, справжнього людського життя, у тому числі, і життя релігійного». Із безсумнівного лідера нації він стає духовним вождем. Це перші важливі кроки до культу особистості. Антиглобалізація — його повивальна бабка.

У тому числі й на цій основі Путін хоче відродити могутність сучасної Росії як спадкоємиці Радянського Союзу, розпад якого він вважає найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття. Росія прагне відновитися як імперія і розробляє (в особі різних інституцій і політиків) плани історичного реваншу. Як підкреслив М. Михальченко: «Оскільки Росія не може реваншуватися по відношенню до США і НАТО, які перемогли її у Третій «холодній» війні, то вона пробує реваншуватися на тих країнах, які оголосили стратегії євроінтеграції, тюркізації, китаїзації. Україна є об'єктом «№ 1» такої реваншизації, оскільки без України Росія як імперія відродитися не може»¹¹. Ще раніше — у 2008 році — об'єктом геополітичної експансії Російської Федерації і полігоном для реалізації стратегічного підходу Кремля стала Грузія.

Ретроспективний аналіз причин, характеру і наслідків російсько-грузинської війни 2008 року з екстраполяцією на дипломатичні, політичні, інформаційні та воєнні дії Росії проти України в 2014–2017 рр. дозволяє зробити певні узагальнення в площинах глобального, регіонального, українського, а також загального безпекового і міжнародно-правового вимірів цих міжнародних конфліктів.

На нашу думку, приблизно в середині першого десятиліття ХХІ ст. Росія завершила своєрідну «геополітичну паузу» і перейшла до відновлення надпотужних міжнародних позицій. Свідченням цього став хоча б виступ В. Путіна на конференції з безпеки в Мюнхені (2007 р.) і тиск на НАТО з метою недопущення прийняття на Бухарестському саміті (2008 р.) Планів дій України та Грузії по членству в Альянсі. Взагалі в ході саміту НАТО в Бухаресті Російська Федерація по суті перекреслила принципи Основоположного Акту «Росія — НАТО», підписаного в 1997 р., згідно з яким Росія визнавала право будь-якої країни Європи самостійно забезпечувати свою безпеку, тобто вступати чи не вступати до тих чи інших оборонних союзів, а НАТО натомість гарантувало, що на території нових його членів не розміщуватиметься ядерна зброя.

Тому не дивно, що ситуації довкола Грузії 2008 р. та України 2014–2017 рр. стали новим свідченням своєрідного тлумачення Росією норм міжнародного права та своїх зобов'язань як у межах європейського безпекового виміру, так і глобального світового співтовариства. У цьому плані додамо, що кожному з великих міжнародних акторів сучасності не

менш небезпечно вважати, що він може безкарно чинити порушення в галузі міжнародно-правових міждержавних відносин у ситуації, яка постійно змінюється в умовах розвитку інтеграційних процесів і глобалізації світу.

Слід звернути увагу і на той промовистий факт, що реальністю ХХІ ст. стала ситуація, коли напруга старих і нових конфліктів перевищує політичні й інституційні можливості міжнародного співтовариства чи окремих держав по їх вирішенню. У цьому сенсі війна на Кавказі розцінюється як серйозний виклик міжнародному співтовариству. Професор С. Ларрабі стверджує, що події на Кавказі показали явну обмеженість Заходу в плані механізмів впливу на регіон, де Росія має потужний стратегічний інтерес та перевагу у військовій силі¹². Ще яскравіше все це проявилось в теперішній ситуації довкола України і відверто агресивних і протиправних у міжнародно-правовому аспекті кроків Кремля, у тому числі з використанням проросійської п'ятої колони і «подвійних стандартів» у тлумаченні норм міжнародного права у своїх інтересах і з власною вигодою.

Ще один важливий чинник, який зумовив агресивну експансіоністську поведінку Росії спочатку щодо Грузії, а потім й України — історична обумовленість конфліктів в умовах розпаду і після розпаду імперій. Саме процесами пострадянського імперського синдрому спробував пояснити причини конфлікту український політолог В. Карасьов. Відповідь на запитання «чому саме Грузія і Україна?», на його думку, треба шукати у певній диференціації пострадянського простору після «революції троянд» у Грузії, Помаранчевої революції в Україні (а тепер уже й Революції Гідності — *прим. авт.*) та формування постреволюційних режимів. Відносини з Російською Федерацією засвідчили, що Росія ніколи не погодиться на те, щоб на пострадянському просторі, на колишньому імперському просторі формувалися інші держави з іншими політичними моделями та з іншими геополітичними орієнтаціями. Весь сенс так званого цивілізованого розпаду Радянського Союзу полягав у тому, що всі країни одержують умовну державність, умовний суверенітет і не обиратимуть інші системи безпеки, інші геополітичні орієнтації, окрім російських. Ось на це погодилася тоді і російська еліта, і пострадянські еліти національних республік, які потім утворили нові незалежні держави.

Події 2003 р. у Грузії і 2004 р. в Україні спричинили розірвання цього пост-Біловезького консенсусу. Нові країни почали формувати нові державні системи, перейшовши з пост-Біловезького етапу умовної державності на інший етап, який В. Карасьов називає етапом створення націй, або етапом будівництва держав. Але, розпочавши цей новий етап свого

державного будівництва, не просто державотворення, а конвертації пост-Біловезької державності в націю, і в державність, яка орієнтується на європейські принципи і має геополітичні орієнтації, пов'язані з євроатлантичною системою колективної безпеки, Грузія та Україна опинилися перед вибором: або створити асиметричні федерації, або перейти до дійсно консолідовано-національного буття. Тобто створити сильні нації або заморозити ту ситуацію, яку вони отримали внаслідок Біловезької угоди, розпаду Радянського Союзу і конфліктів у стані стагнації на початку 1990-х років. «Оце і є фундаментальне підґрунтя конфлікту, — підкреслює автор. — Грузія хоче перейти від стану малої імперії, якою вона є через відсутність консолідованої інтегрованої нації, і нарешті стати цією нацією, територіально цілісною, інтегрованою державою. Інакше вона так і залишиться у своєму замороженому малоімперському стані. Це використає Росія, яка розуміє, що формування нових, сильних, серйозних націй на постімперському просторі розмиває його, формує нові регіональні конфігурації, і, головне, що РФ ризикує втратити пояс напівдержав (сірих зон, буферних зон), які вона завжди розглядала як пояс безпеки»¹³.

Прогнозованість конфліктів на постімперському просторі підкреслив і політичний аналітик В. Горбач: «Коли радянська імперія відходила з колишніх республік, вона робила «закладки», — такі конфлікти для того, щоб геополітично впливати на них, щоб мати можливість тримати на цих територіях війська у вигляді миротворчих сил, щоб мати «больові точки» у новостворених країнах, на які можна тиснути, і вони вже рефлекторно реагуватимуть таким чином, як потрібно тому, хто тисне»¹⁴.

На наш погляд (і ми тут солідарні з точкою зору політтехнолога В. Бали¹⁵), події серпня 2008 р. засвідчили, що Росія так і не змогла позбавитися «комплексу імперії». Щось подібне ми вже переживали, коли Кремль заявив претензії на свій ексклюзивний особливий вплив на країни «ближнього зарубіжжя», до яких було включено всі країни колишнього СРСР, в тому числі Україну. Не дивно, що цей «імперський комплекс» вийшов на чільне місце в 2014 році як своєрідна агресивна рефлексія на події в і довкола України — Європейська Революція, Революція Гідності, крах правлячого промосковського режиму В. Януковича, підписання Україною Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом, які загрожували остаточно вирвати Київ з-під впливу Москви.

Тим самим, як у глобальному вимірі, так і з точки зору сучасних російських владних центрів, проблема територіальності та кордонів набула серйозного геополітичного значення. На початку другого терміну президентства В. Путіна (2004 р.) пріоритетними визнавалися ті напрямки східної політики Росії, які були пов'язані з країнами, територіально близькими до Росії або такими, що мали з нею спільні інтереси.

Водночас, усі вони в єдиному ланцюгу продовжують становити зону життєвих інтересів Росії. Російські політики й політологи намагаються сформулювати «концепцію розширеного тлумачення поняття «кордон»: російський кордон від Курил до Закавказзя і Криму видається їм не лише демаркаційною лінією, але й потенційною зоною російського впливу, здатною «подолати» офіційні рубежі»¹⁶.

У цій складній багатоходовій конкурентній грі Російської Федерації проти інших потужних міжнародних акторів — США, ЄС насамперед — надзвичайно великої ваги в сучасному світі набуває боротьба за енергоносії і, відповідно, за енерготранспортні коридори. Іншими словами — це велике питання конкуренції за транзитні магістралі енергоносіїв й транспортні коридори, у якій Україні та Кавказу відводяться дуже серйозні ставки з точки зору глобального виміру проблеми. Прагненням Росії є не тільки постачати власні енергоносії переважним чином до Європи та контролювати шляхи їх поставок (а значить отримувати прибутки від транзиту) але й перебрати на себе роль єдиного посередника в поставках газу та нафти з країн Каспію й Центральної Азії¹⁷. Помилково вважати, що конфліктність у відносинах між Росією і Заходом постала у зв'язку із конфліктом між сепаратистами і центральною владою на грузинській чи українській території та збройним втручанням Росії. Вона почала нагнітатися обома сторонами на тлі газових криз і політизації Кремлем енергетичного чинника у відносинах насамперед з Києвом. За будь-яких обставин Росія завжди шукатиме можливі ресурси для відновлення і посилення своєї енергетичної складової. У сенсі екстраполяції на проблему нашого дослідження це означає, що найближчим часом Східна Європа/Україна і Кавказ з його російсько-грузинським сегментом залишатимуться регіонами підвищеної конфліктогенності.

Разом з тим, як підтверджують російсько-грузинська 2008 р. та російсько-українська 2014–2017 рр. війни, Захід не готовий до прямого збройного конфлікту з Росією, зокрема як з позицій тісної співпраці з нею деяких провідних держав (насамперед це стосується Франції та ФРН), так і з психологічної точки зору. Однак пропозиція Москви відтворити багатополюсність також деструктивна, оскільки базується на заздалегідь конфліктних ідеях антиамериканізму, руйнування стратегічних відносин між США і Євросоюзом, внесення розколу в НАТО, забезпечення російського політичного домінування і контролю на пострадянському просторі. Насправді для російського керівництва вирішальними виглядають механізми поширення своїх впливів на пострадянському просторі чи забезпечення якомога потужнішого контролю у Східній Європі разом із стримуванням процесів подальшого розширення сфери західного впливу на Європейському континенті.

Однак історичний досвід показує, що жодна з попередніх міжнародних систем, базованих на спробах одностороннього домінування однієї наддержави чи, навпаки, багатополюсного світу, не гарантувала ні стабільності, ні сталого миру. Тим часом у світовій політичній науці помітне наростання песимізму стосовно можливості бодай якоїсь консолідації міжнародної системи¹⁸. Російсько-грузинський і російсько-український конфлікти не лише не додали оптимізму, але й призвели до зростання скептичних настроїв стосовно перспектив стабільності та безпеки сучасного і майбутнього світопорядку.

Збройний конфлікт на Південному Кавказі 2008 р. та агресивна й анексіоністська політика Російської Федерації щодо України 2014–2017 рр. зі всією очевидністю показали, що Росія, відчуваючи останнім часом зростання своєї потужності, перш за все енергетичної та військової, хоче суттєво посилити власні позиції в координатах динамічної системи міжнародних відносин початку XXI століття. Це спричинило активізацію Росії на всіх напрямках і насамперед у сфері відновлення свого впливу над пострадянським простором. Шляхи і методи реалізації такої політики, зокрема силою зброї й визнання суверенітету Абхазії та Південної Осетії, анексії та включення Криму до складу Росії, підтримки незаконних сепаратистських угруповань на Сході України — фактично на основі стратегії «повзучої легітимації тероризму», можуть завести Москву в глухий кут, стати Пірровою перемогою в її стратегічному плані.

На думку політика і дипломата Ю. Щербака, в кінцевому підсумку відбулася матеріалізація й реалізація доктрини Путіна, політично-юридичною підставою чого є Косово. Саме Косово стало тим прецедентом, який використовується сьогодні для того, щоб на євразійському просторі утвердити нову модель ліквідації низки міжнародних домовленостей. Перемогла Realpolitik, коли йдеться про брутальне порушення домовленостей і державного суверенітету та руйнування всіх угод¹⁹.

Російсько-грузинський збройний конфлікт і анексіоністсько-загарбницька політика Росії щодо України повинні послужити серйозним уроком для української держави і суспільства.

По-перше, потрібно кардинально переглянути питання захисту власного існування: життя громадян України, суверенітету і територіальної цілісності держави. Вона повинна передусім розраховувати на власні сили, в тому числі ефективну економіку, дієву професійно підготовлену армію, дипломатичне та інформаційне забезпечення тощо.

По-друге, необхідно найрішучішим чином приділити увагу структурам і особам, дії яких можуть прямо загрожувати саботажем, шпигунством та диверсіями, а також тим інституціям (як місцевим, так й іноземним), хто вже зараз фінансує сепаратистську та іншу антидержавну діяльність в Україні.

По-третє, Україна не настільки багата держава, щоб підгодовувати на державних і виборних посадах своїм бюджетом своїх же ворогів. Насамперед мова йде про реальних і потенційних колаборантів з числа урядовців, держслужбовців і представників різних політичних партій.

По-четверте, українській владі слід нарешті розібратися з проблемою подвійного громадянства в Україні. Причому, це проблема не лише Криму, але й, зокрема, Чернівецької та Закарпатської областей. Цивілізована і водночас рішуча практика політики надання громадянських прав існує, зокрема, в такій державі як Швейцарія, і їй варто було б повчитися.

По-п'яте, провідні українські політики повинні знайти в собі мужність і відповідальність об'єднуватися навколо національних інтересів. Потрібне насамперед згуртування еліт довкола загальнонаціональних інтересів, посилення безпекової складової в загальнодержавній концепції розвитку, визначення й відстоювання принципових пріоритетних зовнішньополітичних напрямків, значимих для всього суспільства та держави, і, що надзвичайно важливо, інформаційне забезпечення відповідного курсу в міжнародній політиці та відносинах із своїми державами-сусідами, в тому числі й з метою піднесення ролі іміджевої складової в зовнішній політиці.

Якщо ми надалі прагнемо не лише виправити недолугість у позиціонуванні держави на міжнародній арені, але й посилити позитивну складову нашого іміджу, то маємо насамперед усвідомити, що внутрішньополітичний чинник завжди відіграватиме важливу, а іноді й визначальну роль під час ухвалення зовнішньополітичних рішень. Апелювання до міжнародної спільноти заслуговує на повагу лише в разі власної спроможності захищатися. Такий комплексний підхід повинен працювати на переконання наших зарубіжних партнерів у тому, що конкретні завдання їхньої країни можуть бути ефективніше вирішені саме в співробітництві з Україною.

Війна чітко увиразнила й інші суттєві проблеми України: держава виявилася демілітаризованою, не розвинула системи союзів у своєму органічному геополітичному просторі, не налагодила належних стосунків із наймогутнішим і найближчим до себе військовим блоком — НАТО, і водночас ніяк не працювала на геополітичну протидію агресії з боку Росії, бездіяльність владних структур проявилася в т.ч. в інформаційному просторі.

Звідси, тільки активна зовнішня політика на основі врахування національних пріоритетів і реальних можливостей Української держави в поєднанні зі зваженою консолідованою й ефективною внутрішньою політикою і прогнозованим прагматичним проєвропейським зовнішньополітичним курсом може забезпечити позитивний імідж і гідне місце

Україні на міжнародній арені. Потрібно покінчити з ситуацією «внутрішнього дисбалансу», яка для нашої держави особливо небезпечна з точки зору програми світового простору як єдиного організму, що ґрунтується на визнанні світового лідерства в якості провідної цінності світової політики. За справедливим судженням російського науковця І. Ф. Кефелі, «твердим ядром цієї програми є твердження, згідно з яким в світовому просторі існують ключові зони, а контроль над ними забезпечує світове лідерство»²⁰. У нашому випадку Росія прагнула і надалі прагнутиме зберегти контроль над ключовою зоною євразійського геополітичного простору. Звідси, особлива вразливість України була не стільки в тому, на кого з міжнародних акторів (Російську Федерацію, Європейський Союз чи США) вона робила ставку, а, насамперед, у тактичній і стратегічній невизначеності нашої офіційної позиції та лінії поведінки в суперечливих конфліктогенних ситуаціях у ключових геополітичних зонах. Європейський вибір як наслідок революційних потрясінь 2013–2014 рр. не лише ліквідує загрозливу проблему «внутрішнього дисбалансу», але й кардинально зміцнює міжнародні позиції України.

Уповні погоджуємося зі знаним українським політологом М. Михальченком²¹, що докорінний зовнішньополітичний вибір у новій ситуації переструктуризації пострадянського світу тісно пов'язаний зі світоглядною переорієнтацією більшості українського суспільства на новий тип мислення — цивілізаційний (замість ідеологічного, який домінував у період «холодної війни»). Якщо виходити з позицій ідеологічного підходу, ситуація змінилася докорінно: Схід, тобто Росія, прагне підкорити Україну.

Цивілізаційний спосіб мислення «працює» не в площині «класовий ворог — світова війна», а в площині конкуренції ідей, технологій, способів життя, взаємодопомоги, тобто щодо цивілізаційних цінностей життя: яка країна, об'єднання країн забезпечують вищий рівень життя і соціального захисту. І тут доведеться ламати старі стереотипи мислення: хто ворог, а хто цивілізований партнер; які норми взаємовідносин націй у глобалізованому суспільстві; чи потрібна нова «холодна війна» і відродження імперій, новий тип і стиль взаємовідносин великих, середніх і малих країн тощо. На перспективу для України важливо було не тільки зробити свій вибір, підписавши Угоду про Асоціацію з Європейським Союзом, але і відстояти його шляхом успішної інтеграції до європейської системи економічних, політичних, громадянських цінностей.

Це також означає, що мирний потенціал України повинен стати могутнім засобом у справі припинення збройного конфлікту на Сході України і війни з Росією, яка в постанові Верховної Ради від 27 січня 2015 р. була визнана державою-агресором. У спробах стабілізувати ситуацію та припинити конфлікт, як пише Р. О. Додонов, не можна і не

слід покладатися лише на озброєних людей. Мирне врегулювання обов'язково повинно передбачати культивування альтернативних джерел влади, реконструкцію інституцій громадянського суспільства, цивільного самоврядування тощо²². Уповні ймовірно, така позиція «не переконає тих адептів *gealpolitik*, які вважають, що якщо є пістолет, то добре слово зайве. Для нескаламутненої-мілітаристської, «реконструкторської» свідомості міркування про «гібридні війни» й «асиметричні відповіді» звучать музикою, яка заглушає питання «якою ціною?» або навіть «заради чого?». Вони здатні причиняти страждання, але у певному важливому сенсі вже програли»²³. Формування такого «третього шляху» подолання збройних конфліктів сучасності — справа непроста і тривала в часі. Але саме можливість мирного врегулювання конфліктів треба на перспективу перетворити в реальну альтернативу військовим методам.

Таким чином, регіональні та субрегіональні конфлікти, в тому числі «конфлікти низької та середньої інтенсивності» перетворилися в одну з рис міжнародних відносин після завершення «холодної війни», стали показовим чинником сучасного нового глобального порядку. В цих умовах характер зростання потенціалу Росії та нарощування нею військової могутності відбувається в тому числі з метою демонстрації сили та прагнення упокорення «свободолюбних» народів. «Кольорові революції» в Грузії й Україні Росія розцінила як своєрідний виклик. Вона діє з великодержавної позиції усунення «іншого», пошуку ворога, протистояння «ворожому» оточенню. Серпневий 2008 р. конфлікт на Кавказі та «гібридна» війна проти України в 2014–2017 рр. стали віхами в боротьбі Росії за пострадянський простір. При цьому Москва грубо знехтувала чинними нормами міжнародного права. Зокрема, у випадку з Україною це стосується недотримання положень Будапештського меморандуму 1994 р. про гарантії ядерних держав, у тому числі Росії, територіальної цілісності та суверенітету України, а також Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р.

Генеральна мета Росії — за допомогою успіхів у локальних конфліктах підтвердити не лише можливість вирішувати тактичні завдання, але й зробити своєрідну заявку на глобальне лідерство на основі «особливої моделі» відносин із навколишнім світом. Москва шляхом визнання незалежності Південної Осетії й Абхазії, анексії та включення до свого складу Криму вирішила дати свою відповідь у якості своєрідної реакції на «прецедент Косово». Росія хоче в довгостроковій перспективі гарантувати свій вплив завдяки створенню «зони привілейованих інтересів» по периметру власних кордонів і домогтися визнання свого права на втручання у внутрішні справи суверенних держав і силові дії в цій зоні. Фактично така поведінка Російської Федерації — це виклик для ЄС і

США, очікувальна стратегія яких чи позиція м'якої сили можуть бути неефективними в протистоянні з Росією. Відтак, існує необхідність дієвіших кроків з боку Заходу в прийнятті рішень, а також необхідність переглянути структурне та функціональне навантаження міжнародних організацій і міжнародно-правові норми, покликані забезпечити ефективне функціонування системних міжнародних механізмів.

Безсумнівно, що, при всій значущості для Москви успіхів у битві за Кавказ, «українське питання» є ключовим у російській стратегії домінування на пострадянському просторі. При цьому очевидне чітке тактичне та стратегічне перспективне бачення і розуміння Росією того беззаперечного факту, що тільки досягнувши своїх цілей в Україні вона остаточно реалізує запропоновану їй керівництвом «особливу модель» відносин із навколишнім світом. Фактично риторичним стало питання: чи буде Росія й надалі прагнути реалізувати свої імперські цілі методами примусу і сили, чи вона готова працювати всередині системи міжнародних відносин, яка зароджується, в якій цінуються співробітництво і консенсус?

Загалом стратегія Кремля спрямована на перерозподіл сфер впливу, на розкол союзів і запобігання створення нових, розвал незалежних країн, створення «буферних зон» і «поясів нестабільності», отримання певних преференцій і оволодіння новими ринками збуту. Припускаємо, що події 2008 року в Грузії та 2014–2017 рр. в Україні є свідченням початку того, що Росія вдалася до наймасштабнішого геополітичного проекту з моменту руйнування «Берлінської стіни», розпаду Радянського Союзу і світової системи соціалізму. В. Путін відчинив «скриню Пандори», прагнучи підпорядкувати Кремлю євразійський простір всупереч міжнародному праву і волі суверенних держав. Військова агресія Росії проти Грузії, а зараз проти України — це, насправді, виклик-випробування для всієї системи європейської та міжнародної безпеки. Світ знову, очевидно, поринає у марево «холодної війни» з «гарячими» точками. На часі — необхідність створення нової дієвої архітектури європейської безпеки. У сенсі цього особливого звучання й актуальності не лише для України, але й для всіх потужних міжнародних акторів сучасності, набуває ще одна стратегема: «Прозріти може лише той сліпий, що вдивляється у пільму».

¹ *Куприяшкин И. В.* Современные вооруженные конфликты в трактовке М. Кревельда и М. Калдор // Вестник ВГУ. Серия: Философия. 2017. № 1. С. 128.

² *Михеев В. Ю.* Причины современных конфликтов и методы их урегулирования в концепциях М. Калдор и С. Хантингтона // Этика войны и мира: история и перспективы

исследования / под общ. ред. Б. Н. Кашникова, А. Д. Куманькова. СПб.: Алетейя, 2016. С. 109–128.

³ Калдор М. Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху; пер. с англ. А. Апполонова, М. Дондуковского; ред. перевода А. Смирнов, В. Софронов. М.: Издательство Института Гайдара, 2015. С. –184.

⁴ Киридон А. М. Російсько-грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико-політологічний аналіз: Монографія. К.–Рівне: КиМУ; РІС КСУ, 2009. С. 3–4.

⁵ Додонов Р. О. Конфлікт на Сході України у дзеркалі соціально-філософської рефлексії: монографія. Український інститут стратегій глобального розвитку та адаптації. Вінниця: ГЛОБУС ПРЕСС, 2016. С. 11.

⁶ Оприлюднена доповідь ООН з прав людини в Україні. URL: <http://religions.unian.ua/religinossociety/1012058-oprilyudnenadopovid-onn-z-prav-lyudini-v-ukrajini.html> (доступ — 15.12.2017).

⁷ Це навіть дало підстави науковцям говорити про початок Третьої світової війни. Див., напр.: Станчев М. Третя Світова: Битва за Україну; Перекл. Володимир Єшкілев. К.: Publish Drive, 2016. 408 с.

⁸ Василенко И. А. Геополитика современного мира: учебное пособие. М.: Гардарики, 2007. С. 75.

⁹ Сунь-цзы. Искусство стратегии. М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2006. 528 с.

¹⁰ Мурзин Н. Н. История и Ничто. М.: ИФРАН, 2010. С. 6.

¹¹ Михальченко М. Реваншизм як прояв геополітики: погляд з України URL: <http://dc-summit.info/temy/vneshnjaja-politika/1682-revanshizm-jak-projav-geopolitiki-pogljad-z-ukraini-1.html> (доступ — 13.12.2017).

¹² Камінський Є. Між Росією та Америкою: хто винен і що буде? // День. — 2008. — 14 жовтня.

¹³ Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської: експертна дискусія. Національний інститут стратегічних досліджень, 14серпня 2008 року. URL: <http://www.niss.gov.ua/table/408008/index.htm> (доступ — 13.12.2017).

¹⁴ Там само.

¹⁵ Що ж насправді відбувається в Грузії. URL: <http://blog.liga.net/user/bala/article/1912.aspx> (доступ — 13.12.2017).

¹⁶ Лузянин С. Г. Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004–2008 гг.). М.: АСТ: Восток–Запад, 2007. С. 12–13.

¹⁷ Мартинюк В. Російсько-грузинський конфлікт: зміна тенденцій поставок енергоносіїв з Каспійського регіону // Українська правда. URL: pravda.com.ua/news/2008/9/19/81534.htm (доступ — 11.12.2017).

¹⁸ Войтоловский Ф. Г. Единство и разобщенность Запада: Идеологическое отражение в сознании элит США и Западной Европы трансформации политического миропорядка 1940–2000-е гг. М.: Крафт, 2007. 464 с.

¹⁹ Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської: експертна дискусія. Національний інститут стратегічних досліджень, 14серпня 2008 року. URL: <http://www.niss.gov.ua/table/408008/index.htm> (доступ — 13.12.2017).

²⁰ Кефели И. Ф. Философия геополитики. СПб.: Петрополис, 2007. С. 34.

²¹ Михальченко М. Україна зробила перший крок, що далі? // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. 6(68) (листопад–грудень). С. 299–300.

²² Додонов Р. О. Конфлікт на Сході України у дзеркалі соціально-філософської рефлексії. С. 135.

²³ Соколов Е. Война как бриколаж // Калдор М. Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху / пер. с англ. А. Апполонова, М. Дондуковского; ред. перевода А. Смирнов, В. Софронов. М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. С. 7.

Volodymyr Makukha,
PhD (Economic),
Deputy Minister of Energy of Ukraine (2007–2013)

BILATERAL AND MULTILATERAL COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND GEORGIA IN THE ENERGY SECTOR

In the article the author considers the possible areas of cooperation in energy sector between Ukraine and Georgia and the ways how it could contribute to the strengthening of energy security of Ukraine, Georgia and the whole region.

The author provides the extensive analysis of current situation of the energy sectors of both countries and its influence on national economic development. The special attention was paid to the issue of how the institutional reforms are influencing the further development of the energy sectors and its global competitiveness.

Among the major areas of cooperation between our countries the author identifies the further diversification of energy supplies by development of the coordinated political position of the countries of Black Sea region concerning the transit routes of hydrocarbons namely Turkish Stream pipeline, TANAP and others.

Taking in account Ukraine's vast experience in the implementation energy project (many of them with the participation of international financial organizations like the World Bank, EBRD and EIB) it is proposed to consider the participation of Ukrainian design, construction and engineering companies in the implementation of such projects in Georgia.

Special attention should be also paid to the different formats of energy cooperation between Ukraine and Georgia in different multilateral formats including BSEC, GUAM and Energy Community.

Key words: *energy strategy, energy security, Georgian energy sector, transit routes, harmonization of energy legislation, EU 3rd energy package, FDI, green energy, BSEC, GUAM.*

Володимир Макуха,
кандидат економічних наук,
заступник Міністра енергетики України (2007–2013)

ДВОСТОРОННЄ І БАГАТОСТОРОННЄ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ УКРАЇНОЮ І ГРУЗІЄЮ В ЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ

У статті розглядаються можливі напрямки співробітництва в енергетичній сфері між Україною та Грузією та їх роль у зміцненні енергетичної безпеки України, Грузії та всього регіону.

Автор дає детальний аналіз сучасного стану енергетичних секторів обох країн та розглядає його вплив на національний економічний розвиток. Особливу увагу було приділено питанню, як інституційні реформи сприяють прискоренню

подальшого розвитку енергетичних секторів та їх глобальній конкурентоспроможності.

Серед основних напрямків співпраці між нашими країнами автор відзначає подальшу диверсифікацію постачання енергоносіїв шляхом розвитку узгодженої політичної позиції країн чорноморського регіону щодо транзитних маршрутів вуглеводнів, зокрема газопроводів Турецький потік, ТАНАП та інші.

Беручи до уваги величезний досвід України у впровадженні енергетичних проектів (багато з них за участі міжнародних фінансових організацій, таких як Світовий банк, ЄБРР та ЄІБ), пропонується залучати до участі українські проектні, будівельні та інжинірингові компанії у реалізації таких проектів у Грузії.

Також вважається за доцільне приділити особливу увагу енергетичному співробітництву між Україною та Грузією в різних багатосторонніх форматах, включаючи ОЧЕС, ГУАМ та Енергетичне Співтовариство.

Ключові слова: енергетична стратегія, енергетична безпека, енергетичний сектор Грузії, транзитні шляхи, гармонізація енергетичного законодавства, третій енергетичний пакет ЄС, прямі іноземні інвестиції, зелена енергія, ОЧЕС, ГУАМ.

ვლადიმერ მაკუხა,

ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი,
უკრაინის ენერგეტიკის მინისტრის მოადგილე (2007–2013)

ორმხრივი და მრავალმხრივი ურთიერთობები უკრაინასა და საქართველოს შორის ენერგეტიკის სექტორში

სტატიაში გახილულია უკრაინასა და საქართველოს შორის ენერგეტიკულ სფეროში თანამშრომლობის შესაძლო მიმართულებები და მისი როლი უკრაინის, საქართველოსა და ზოგადად რეგიონის ენერგეტიკული უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად.

სტატიაში ავტორი იძლევა ორ ქვეყანას შორის ენერგეტიკული სექტორის თანამედროვე მდგომარეობისა და ეროვნული ეკონომიკის განვითარებაზე მისი გავლენის დეტალურ ანალიზს. განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულია ინსტიტუციონალური რეფორმების მნიშვნელობის შესახებ ენერგეტიკული სექტორის შემდგომი დაჩქარებული განვითარებისა და გლობალური კონკურენტუნარიანობის საკითხებზე.

თანამშრომლობის ძირითად მიმართულებებს შორის ავტორი ასახელებს ენერგომატარებლების მოწოდების შემდგომი დივერსიფიკაციის აუცილებლობას შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნების ტრანზიტული მარშრუტების შესახებ შეთანხმებული პოლიტიკური პოზიციის გამოყენებას. ავტორს მხედველობაში აქვს გაზსადენები: თურქეთის ნაკადი, ტანაპი და სხვა.

ყურადსადებია უკრაინის უზარმაზარი გამოცდილება ენერგეტიკული პროექტების დანერგვის თვალსაზრისით (მათ შორის მსოფლიო ბანკისა და სხვა

საერთაშორისო ფინანსური ორგანიზაციების მონაწილეობით). ავტორი გვთავაზობს უკრაინის საპროექტო, სამშენებლო და საიჟინრო კომპანიების ჩართვას საქართველოში მსგავსი პროექტების რეალიზაციისათვის.

ასევე, მიზანშეწონილად არის მიჩნეული უკრაინასა და საქართველოს შორის ენერგეტიკულ სფეროში სხვადასხვა მრავალმხრივ ფორმატში, მათ შორის გუამის და სხვა ენერგეტიკული ორგანიზაციების ფორმატში თანამშრომლობა.

საკვანძო სიტყვები: ენერგეტიკული სტრატეგია, ენერგეტიკული უსაფრთხოება, საქართველოს ენერგეტიკული სექტორი, სატრანზიტო გზა, ენერგეტიკული კანონმდებლობის ჰარმონიზაცია, ევროპის კავშირის მესამე ენერგეტიკული პაკეტი, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები, გუამი.

In recent decades the significance of the Black Sea region has become increasingly important. This is the area where the national interests of not only the regional powers (like Turkey, Russia, Ukraine), but also major world players like the United States and the European Union are intersected. The transit significance of the region which is linking Western countries with rich hydrocarbons in Central Asia and Transcaucasia, sizable deposits of shale gas and gas hydrates available in the region define the growing role of the Black Sea region in the world economy and geopolitics.

To achieve maximum benefits from the huge potential of Black Sea area the countries of this area should develop and implement the consistent and effective long-term policy of economic cooperation, especially in energy sector, in bilateral and multilateral formats. This is especially true to the countries like Ukraine and Georgia despite significant difference in the size of their economies and their energy sectors.

The energy sector of Georgia is comparably small with predomination of the hydro power stations which produce almost 78% of electricity. Considering that Georgia is one of the top countries in terms of water resources per capita, there still is vast untapped potential, as only 25% of economically feasible hydro potential is being exploited today. Therefore, 17 new hydropower plants are now under construction. Seven of them, with total installed capacity of around 300 MW, started in 2015¹.

The thermal power plants which have total capacity of close to 1000 MW are mostly used in winter period when because of existing energy mix the country is experiencing shortages in electricity supply from hydro power stations. In winter period Georgia not only started the operation of thermal power facilities but also imported electricity from neighboring countries in amounts close to 6.5% of annual production. During summer country exported almost the same amount of excess electricity produced by hydro power stations.

To improve the seasonality of electricity production Georgia initiated several projects of construction of new thermal power plants. By the end of

2015, first 230 MW gas-fired combined cycle power plant was built by Turkish company Çalık Enerji. Currently, second 250 MW combined cycle gas turbine power plant is under construction with participation of Chinese companies. It will be commissioned in 2019 and another one with 250 MW is considered for the future.

Despite Georgia's significant potential for the development of the renewable energy projects there are no sizable projects of this kind except pilot 20 MW "Kartli 1" wind farm project and several others at the stage of consideration.

Georgia is relatively poor country in energy resources. The Georgian coal mines produce less than 400 thousand tons. The oil and gas production are also at a very modest levels. Most of gas and oil products are imported from Russia and Azerbaijan.

Nevertheless, there are several encouraging reports from international companies about sizable gas deposits found in Georgia. The American company Frontera Resources announced in early 2016 that in South Kakheti region (Mtsare Khevi and Taribani fields) it found natural gas deposits with the capacity of more than 5 trillion cubic meters. In case if these deposits will be proved it will drastically change the situation with energy supplies in Georgia.

But even not being rich with energy resources Georgia plays an extremely important role in the region providing the transit of hydrocarbons from Transcaucasia and, potentially, from Central Asia.

Oil pipeline Baku-Tbilisi-Ceyhan provides first alternative route for exporting oil from Azeri-Cirac-Guneshli and Shakh Deniz fields in Azerbaijan not using Novorossiysk port in Russia but directly transiting Azerbaijan oil to Mediterranean port of Ceyhan (Turkey). This pipeline also could be used for the transit of oil from huge Kashagan field in Kazakhstan but in the situation of unsettled legal status of the Caspian Sea the issue of supplies from this field is still unresolved.

The other very important transit route through Georgia is Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline which supplies gas from Shakh Deniz field in Azerbaijan to Turkey and represents the part of future Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP) project. This project plays an important role in the implementation of the strategy of diversification and strengthening of security of supplies of hydrocarbons to Europe.

Ukraine has a different structure of energy sector. First of all the country is rich with natural resources. Last year it produced more than 40 million tons of coal including 32.5 million tons for energy needs, 20 billion cubic meters of gas, 1.6 million tons of oil.

Ukraine has a very diversified energy mix which includes 4 nuclear power stations with 15 nuclear power units with total capacity of 13800 MW,

6 thermal generation companies which operate 14 thermal power stations with total capacity of more than 25000 MW, one hydro generation company which operates 7 big hydro power stations on Dnieper and Dniester rivers and 2 pump storage hydro stations with total capacity of more than 5500 MW.

Today the share of renewable energy sources in Ukraine does not exceed 1% in the total energy balance, and their installed capacity is close to 1100 MW (while in annexed territory of Crimea there are almost 500 MW of solar power stations built in 2010–2013, including such large ones as SES Perovo with a total capacity of 106 MW). However, starting from last year in Ukraine, the construction of such facilities was dramatically accelerated — in 2016 — 120 MW was commissioned or 4 times more than in 2015, and in the 1st quarter of 2017 — 66 MW (more than half of the previous year). The development of this type of energy will continue at an accelerated pace and by the beginning of the 2020s Ukraine will achieve a share of 10% of total energy production from green energy facilities.

Ukraine has also an extensive high voltage grid which effectively supports United Energy System (UES) of Ukraine together with second largest in Europe (after Russia) gas pipelines network.

Today the situation in the energy sector of Ukraine became extremely complicated. The main reason is the tremendously difficult political and economic situation that has developed in the country as a result of the annexation of the Crimea and the military conflict in Donbass region. This conflict led not only to the deaths and suffering of tens of thousands of Ukrainians, but also to significant material losses, the disruption of economic ties, and a sharp aggravation of social problems in the country.

In the energy sector this conflict caused significant decline in coal production, which is still one of the major sources of electricity generation. The production of coal has been decreased during last three years by almost 50%.

Especially difficult situation has happened with anthracite coal which is mostly produced on uncontrolled territories. This coal is used by 50% of Ukrainian thermal power plants.

The consumption of electricity due to serious decline in Ukrainian industry was also shortened approximately by 20%.

Ukraine lost serious amounts of hydrocarbons' production. Only in Crimea in 2016 it was produced more than 1.6 billion cubic meters of gas. In Donbass area the Production Sharing Agreement with Shell on shale gas production was terminated in 2014. This so called Uzivska project with Shell had the potential to provide in few years more than 8 billion cubic meters of gas annually.

The conflict with Russia also raised a very urgent issue of how to ensure an acceptable level of energy security of Ukraine in current circumstances. To resolve this problem the Government of Ukraine made a decision to provide a

complete reorientation of Ukraine's energy sector in the purchases of energy supplies, power equipment and technical components.

Now, the direct purchases of gas in the Russian Federation are close to zero. Today, almost all the volume of imported gas (which is about 11 billion cubic meters) is supplied by European counterparties through reverse schemes.

Within the framework of the agreements with the Westinghouse Company, there is a constant increase in the numbers of its fuel rods used in Ukrainian nuclear reactors, which replace Russian TVELs.

The projects on completion of 3rd and 4th units of Khmelnytsky NPP and construction of a Plant for the Production of Nuclear Fuel, which were supposed to be implemented with the Russian side, have been stopped.

In addition, recently it was decided to organize total blockade of the goods, which are delivered from uncontrolled territories of the Donbass. As a result of such decision coal purchases from these territories, mostly anthracite, were completely stopped.

Of course, such solutions have their own, rather high price. Reverse gas from Europe costs Ukraine 20–30 dollars per 1,000 cubic meters more than direct supplies from Russia. The fuel from Westinghouse is also more expensive than Russian TVELs.

As a result of the termination of coal purchases from uncontrolled territories, Ukraine experienced a total deficit of anthracite coal. Today 5 out of 6 thermal power plants that work on anthracite coal are stopped. And it is extremely difficult to replace this coal from other sources in required volumes because of its relative scarcity in the world, insufficient level of development of the corresponding port infrastructure in Ukraine.

Of course, it is also the issue of price. Even after the establishment in 2017 of the price formula for coal, used at thermal power plants (so called "Rotterdam +"), it did not exceed 1700 UAH per ton or slightly more than 60 US dollars (before 2017 the price of coal was 1100 UAH per ton or about 40 US dollars). Now the price of such coal at the last tender, which was held by the state-owned power generation company Centrenergo, amounted to more than \$ 95 per ton.

The ongoing military conflict accelerated the efforts of Russia to organize the transit of Russian gas to Europe using the pipelines which bypass the territory of Ukraine. Today, a number of decisions have been made that open the way for Gazprom to start the construction of such gas pipelines — the Nord Stream-2 and Turkish Stream. As a result, gas transit via the Ukrainian gas transit system could be reduced to minimum level and will not be economically viable.

Another very serious problem in Ukrainian energy sector is that almost all thermal generation plants are over 40 years old. And today the level of depreciation of the most of thermal units' equipment is close to 90%. In

nuclear generation by 2020 the regulatory deadlines for the operation of almost all nuclear power units are going to be completed and they require the prolongation of their service life. Therefore the industry requires a sizable investments not only in modernization of existing facilities but also in construction new generation capacities.

To resolve existing problems in the energy sector Ukraine needs to accelerate radical reforms in order to ensure the country's energy security, attract investment in the extraction of energy resources, modernize existing and build new energy facilities, develop green energy.

Considering that in 2011 Ukraine became a Contracting Party of the Treaty Establishing of the Energy Community the major directions of reforms in the energy sector are carried out in accordance with the obligations undertaken by Ukraine to implement the Third Energy Market Package of the EU.

This Package was adopted by EU in 2009 to accelerate investments in energy infrastructure to enhance cross border trade and access to diversified sources of energy. It consists of two Directives and three Regulations².

The major goal in adoption of these documents is to correct existing market transposition in the electricity and gas legislation in all EU Member States, mainly to offset the problem of the market concentration on the energy market in the EU where a small number of companies control a large part of the market. The EU 3rd Energy Market Package provides three options to weaken the market power of the biggest energy firms: ownership unbundling, independent system operator (ISO) and independent transmission operators (ITO).

Ownership unbundling is intended to separate generation from transmission (in electrical sector — from electrical generating facilities through electricity network to a distribution system operator or to the consumer). Such approach could ensure that the European energy market will not suffer from vertical integration. There are some controversial issues concerning this approach, including the questions of the ownership of transmission networks, principles of regulation of such markets, possible compensations to the energy firms, effectiveness of the whole scheme, etc³.

If the transmission networks will remain under the ownership of energy groups, the operation and control of their activities should be provided by an independent system operator, which could also participate in investments into the networks using its own funds⁴. Such a scheme is a specific form of ownership unbundling, which helps to eliminate conflict of interest in transmission operation.

The other option in the case when energy companies retain ownership of their transmission networks is to establish on the base of their transmission subsidiaries legally independent joint stock companies operating under their

own brand name as an independent transmission operators, with strictly autonomous management and under stringent regulatory control.

In Ukraine the implementation of the 3rd Energy Market Package aimed at harmonization of Ukrainian energy legislation with European energy aquis is realized through adoption and implementation of the laws on the gas market and the electricity market were. These laws and related regulations are aimed at formation of competitive energy markets, the establishment of market prices for energy products, and the attraction of domestic and foreign investment in this critical sector of the economy.

In particular, within the framework of the Law on the Gas Market it was initiated the unbundling of the state monopoly NAK Naftogaz of Ukraine into separate, legally independent companies for the production of hydrocarbons, the transit of gas to the territory of Ukraine and the sale of gas to consumers, as well as the division of oblgases (private regional gas companies, holding a monopoly position in the regional gas markets) into separate legal entities responsible for gas transportation and its realization to the consumers.

In electricity sector the implementation of the Law on Electricity Market envisaged the transition from the existing “pool” model to the market model for direct contracts and a balancing market, which creates new opportunities for attracting investments in so needed modernization of outdated equipment and construction of the new electric generation capacities.

The reforms in the electricity and gas sectors already facilitated several positive developments. Recently the Agreement on Joining of the United Energy System of Ukraine to the ENTSO-E was approved by the Regional Group Continental Europe of the ENTSO-E. The signing of this Agreement will be a turning point of the integration of the UES to its European counterpart. This will enhance the sustainability of the UES, provide the opportunity to strengthen the competition on Ukrainian market, facilitate the increase the export of the electricity from Ukraine to EU.

At the same time several ambiguous decisions were made in the reform process, especially in the sphere of tariff policy, when gas prices were raised instantaneously almost 6 times, the tariffs for electricity more than 3 times in the year and half period, for heat and other types of communal services more than 2 times.

And the first results of introduction of this tariff reform are far from positive. In fact, the profitability of Naftogaz is ensured by direct transfers from the budget of huge amounts of subsidies (their total volume was about 50 billion UAH). At the same time, the level of public utilities payments has sharply decreased, despite the fact that more than half of the country's households have already issued subsidies (this, by the way, is a record indicator, and not only for European countries). As a result, for example, even

in Kiev, the capital of Ukraine, the level of utility payments in December 2016 fell to 58% (previously it was at least 90%). Of course, this is the way to nowhere.

But despite all these negative developments Ukraine remains a very important player in Eastern Europe and Black Sea region.

Analyzing the potential of cooperation in the energy sector between Ukraine and Georgia it should be mentioned several areas.

First of all, within the framework of further diversification of energy supplies Ukraine is interested in supplies of the hydrocarbons produced in this area. If the reports of the discovery by Frontera Resources in the South Kakheti region huge gas deposits will be confirmed it could be a very important area of our future cooperation.

In regard to the issue of security of energy supplies, the development of the coordinated political position of the countries of this region became of crucial importance. It is especially true in case if Gazprom will start implementation of its new pipeline project in Black Sea area — Turkish Stream. This project not only significantly reduces the volume of gas transit by the territory of Ukraine, but also is a direct competitor of the TANAP project for the transportation of gas from Azerbaijan through the territories of Georgia and Turkey to Europe. And the prospects of its implementation calls into question the feasibility of construction of TANAP gas pipeline and effectiveness of existing Baku-Tbilisi-Erzurum pipeline which are extremely important not only for the economies of Azerbaijan and Georgia but for Ukraine also.

Another important area of cooperation may be the participation of Ukrainian design, construction and engineering companies in the implementation of energy projects in Georgia. Ukraine has a vast experience in the implementation of such projects, many of them with the participation of international financial organizations like the World Bank, EBRD and EIB. This includes the construction of high-voltage networks and substations (750, 330, 220 kV), the construction of large hydrotechnical facilities such as the Dniester Hydro Pump Storage Station (the 4th largest in the world with total capacity of 2268 MW), the modernization of the hydro power stations' cascade on the Dnieper river, the construction of gas pipelines and compressor stations with gas and electric drives. The experience and high qualification of Ukrainian designers, engineers and constructors can be very much in demand in Georgia.

The other large area of cooperation with Georgia could be the development of the green energy. This direction becomes a priority global trend in the energy sector and Ukraine in this sense is no exception. In wind power sector Ukraine already established several joint ventures with well known foreign companies for production of wind turbines which were already successfully operated not only in Ukraine but in other countries. Recently first 22 such Ukrainian wind turbines with total capacity of 45 MW produced by Fuhrlander

Wind Technology company (city of Kramatorsk, Donetsk region) were installed in Kazakhstan in Ereymentau city area with further development up to 300 MW by 2022. Ukraine could also share with Georgia its significant experience in development solar power stations.

Very important in today's geopolitical situation is to continue the active cooperation between Ukraine and Georgia in the multilateral formats, in particular, within the framework of Black Sea organizations — Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) and Organization for democracy and economic development — GUAM⁵. This is especially true in the energy sector, given the strategic importance of this region in the context of ensuring energy security in Europe and other countries.

Today the BSEC⁶ have been focused on Energy Efficiency, Green Energy, Oil and Gas Transportation, Creation of a Data Bank on Energy Programs and other important issues. Participation in these programs will facilitate the implementation of such projects as development of the interconnection of electric power systems encompassing all the member states, creation an integrated Black Sea energy market, which is aimed at harmonizing the energy legislation of the BSEC member countries. Active participation in this project will help expand opportunities to attract investments in the energy sector of our countries from the EU and IFI, increase the energy security of the region, and increase the use of renewable energy sources.

The experience of Ukraine proves the effectiveness of participation in the Treaty Establishing of the Energy Community. Among the countries of this region Georgia recently received observer status. The proposed by the High Level Reflection Group of the Energy Community more flexibility in the time and scope of the adaptation of the energy acquis⁷ could speed up the process of adaptation to European energy legislation other countries of the region. This, of course, will help accelerate the processes of creating energy markets the whole area, and, thereby, increase the opportunities for our cooperation.

Considering the importance of energy sector for the Black Sea area and that with Ukraine has a long history of friendship and good-neighborly relations with Georgia, there are all needed opportunities for the successful development of cooperation in the energy sector that will contribute to the prosperity of the countries of this region.

¹ Invest in Georgia. Investment Opportunities. Energy. URL: <https://www.investingeorgia.org/ru/keysectors/energy>

² Directive 2009/72/EC. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0055:0093:EN:PDF>; Directive 2009/73/EC. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0094:0136:en:PDF>; Regulation (EC) No 714/2009. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0015>:

0035:EN:PDF; Regulation (EC) No 715/2009. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0036:0054:en:PDF>; Regulation (EC) No 713/2009. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0001:0014:EN:PD>

³ *Politt Michael*. The arguments for and against ownership unbundling of energy transmission networks// *Journal of Energy Policy*. Vol. 36. Is. 2. 2008, February. P. 704–713; *Pielow Johann-Christian*. Legal and economic aspects of ownership unbundling in the EU // *Journal of World Energy Law and Business*. Vol. 2. Is. 2. 2009, February. P. 96–116; *Diathesopoulos Michael*. Ownership Unbundling in European Energy Market & Legal Problems under EU Law // *Piraeus Case-Law*. 3/2011. P. 248-262. URL: https://works.bepress.com/michael_diathesopoulos/2

⁴ *Diathesopoulos Michael*. Competition Law and Sector Regulation in the European Energy Market after the Third Energy Package: Hierarchy and Efficiency. University of Cambridge, Faculty of Law. URL: https://works.bepress.com/michael_diathesopoulos/5/

⁵ Charter of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation. URL: <http://www.bsec-organization.org/documents/LegalDocuments/statutory/charter/Download/CHARTER%20web%20080630.pdf>; Charter of Organization for democracy and economic development — GUAM. URL: <http://guam-organization.org/node/449>

⁶ BSEC Declaration on Cooperation with the EU in the Field of Energy, Kyiv, Ukraine, 9 April 2008. URL: <http://www.bsec-organization.org/documents/declaration/ministerial/Reports/Combined%20Statements.pdf>; Declaration of the 25th Anniversary Summit of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation, Istanbul, 22 May 2017. URL: <http://www.bsec-organization.org/documents/declaration/summit/Reports/Summit%20Declaration%20-%20With%20LOGO%20-%20ENGLISH.pdf>

⁷ An Energy Community for the Future. Report by the High Level Reflection Group of the Energy Community. May 2014. 24 P.

Джемал Каралідзе,
асоційований професор Батумського державного
університету імені Шоти Руставелі,
керівник департаменту історії, археології та етнології
Реваз Діасамідзе,
асоційований професор Батумського державного
університету імені Шоти Руставелі

БАТУМІ — ОДИН З НАЙВАЖЛИВІШИХ ПОРТІВ НА ЧОРНОМУ МОРІ В КІНЦІ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Батумі має одну з найбільш зручних природних бухт на Чорному морі. Проте до 19 століття тут не було значних гаваней. З початку 19 століття, після закріплення в Закавказзі, Росія зацікавилася Батумі. Після російсько-турецької війни 1877–1878 років Аджарія потрапила під юрисдикцію Російської імперії, включаючи Батумі. Відтоді Батумі розпочало стрімкий розвиток. У той час Росія була однією з найбільших експортерів нафти на світовому ринку. Експорт бакинської нафти здійснювався через порти Поті та Балтійського моря, що часто підвищувало ціну. У цьому аспекті Батумі виявився найбільш зручним і придатним місцем. Відкриття залізниць у 1883 році, а також будівництво нової гавані значно збільшило потенціал Батумі. Обіг товарів у Батумі в 1878 р. становив не більше 500 тис. т, тоді як у 1899 р. цей показник досягав 90 000 000 ф. На межі ХІХ–ХХ століть Батумський порт став одним з найбільш значних центрів на Чорному морі.

Ключові слова: Батумі, порт, нафта, Чорне море.

ჯემალ კარალიძე,
ბათუმის სახელმწიფოს ასოცირებული პროფესორი
შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტი ისტორიის,
არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის განყოფილების უფროსი
რევაზ დიასამიძე,
ბათუმის სახელმწიფოს ასოცირებული პროფესორი
შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტი

ბათუმი — ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პორტი შავი ზღვის სანაპიროზე XIX ს. ბოლოს — XX ს. დასაწყისში

ბათუმს შავი ზღვის სანაპიროზე ერთ-ერთი ყველაზე ხელსაყრელი ბუნებრივი მდგომარეობა გააჩნია. თუმცა, მე-19 საუკუნემდე ის არ იყო მნიშვნელოვანი ნავსადგური.

მე-19 საუკუნის დასაწყისში, ამიერკავკასიაში შემოსვლის შემდეგ, რუსეთი განსაკუთრებით დაინტერესდა ბათუმით, ვინაიდან დიდ ბრიტანეთსა და

საფრანგეთთან ერთად რუსეთიც აქტიურად იბრძოდა ახლო აღმოსავლეთში გაბატონებისათვის. რამაც კიდევ უფრო გააძლიერა ინტერესი ბათუმისადმი, როგორც შავი ზღვის ერთ-ერთი ყველაზე მოხერხებული ბუნებრივი ნავსადგურისადმი. მე-19 საუკუნეში ოსმალეთთან წარმოებული ომების ერთ-ერთ ძირითად მიზანს რუსეთისათვის სწორედ ბათუმის დაუფლება წარმოადგენდა. საბოლოოდ რუსეთმა ამას მიაღწია. 1877–1878 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, როდესაც აჭარა ბათუმითურთ რუსეთის იმპერიის იურისდიქციაში გადავიდა, სწორედ ამის შემდეგ იწყებს ბათუმი სწრაფ განვითარებას. ამ დროისათვის რუსეთი მსოფლიო ბაზარზე ნავთობის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ექსპორტიორი იყო. ბათუმის შეერთებამდე, ბაქოს ნავთობის ექსპორტი ხორციელდებოდა ფოთისა და ბალტიის ზღვის ნავსადგურებით, რაც მასზე ფასების ზრდას იწვევდა. ამ მხრივ ბათუმი ყველაზე მოსახერხებელი და შესაფერისი იყო. 1883 წ. სარკინიგზო მაგისტრალის გახსნას, ასევე, ახალი ნავსადგურის მშენებლობას, ბაქო-ბათუმის ნავთობსადენის გაყვანას ბათუმის პოტენციალის მნიშვნელოვნად გაზრდა მოჰყვა. ბათუმის საქონელბრუნვა 1878 წ. იყო არაუმეტეს 500 ათასი მანეთისა, ხოლო 1899 წ. მან 90 მლნ მანეთი შეადგინა. ბათუმის პორტის სწრაფ განვითარებაზე ტვირთბრუნვის მოცულობის ზრდასთან ერთად მოწმობს პორტში შემოსული გემების რაოდენობის ზრდაც. მაგალითად, თუ 1879 წ. ბათუმში შემოვიდა მხოლოდ 466 გემი, 1887 წ. მათი რიცხვი 1263-მდე გაიზარდა, ხოლო 1893 წ. 1539-ს მიაღწია.

ამრიგად, მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში ბათუმის პორტი შავი ზღვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სამრეწველო და საზღვაო ცენტრი გახდა.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი, ნავსადგური, ბათუმის პორტი, ნავთობის ექსპორტი, პორტის, ირთბრუნვა.

Jemal Karalidze,

Associate Professor of the Batumi State

Shota Rustaveli University

Head of the Department of History, Archeology and Ethnology

Revaz Diasamidze,

Associate Professor of the Batumi State

Shota Rustaveli University

BATUMI — AN IMPORTANT PORT ON THE BLACK SEA AT THE TURN OF THE 19TH–20TH CC

Batumi possesses one of the most convenient natural bays on the Black Sea. However, there had been no significant harbours here up to the 19th century. From the beginning of the 19th century, after settling in Transcaucasia, Russia became interested in Batumi. After the Russian-Turkish war of 1877–1878 Ajara fell under the jurisdiction of the Russian Empire including Batumi. Since then Batumi started rapid development. At that time Russia was one of the biggest oil exporters in the world market. Before acquiring Batumi, exporting Baku oil was conducted through Poti and

Baltic Sea harbours that often increased prices. In this aspect, Batumi appeared to be the most convenient and suitable location. Opening of railways in 1883 as well as the construction of a new harbor tremendously increased Batumi's potentials. Turnover of Batumi in 1878 was no more than 500.000 f whereas in 1899 this number reached 90 000 000 f. At the turn of the 19th–20th centuries Batumi port became one of the most significant centers on the Black Sea.

Key words: *Batumi, Port, BatumiPort, exportsofoil, Portturnover.*

Визначальну роль у формуванні Батумі як значного центру відіграло його зручне положення на березі моря. Існує думка, що спочатку Батумський порт розташовувався не в тому місці, де нині. Територія сучасного міста в історичному минулому була покрита морем. У зв'язку з тим, що на Чорноморском узбережжі Грузії на передній план висунулися спочатку Фазісі, а потім Петра, Батумі, незважаючи на своє вигідне місце розташування, тривалий час не міг сформуватися як велике портове місто. Вихід його на передній план помітний у XVIII столітті. В основному в цей період завершилося формування портової затоки. Це стало справжньою знахідкою для суден нової доби¹. Відтоді загострилося суперництво між Британією, Францією і Росією за вплив на Близькому Сході. У такій ситуації ще більше зросла роль Батумі як одного з найзручніших портів на Чорному морі.

З XIX століття особливий інтерес до Батумі починає виявляти Росія. «Приєднання Аджарії, зокрема, Батумі, стало невід'ємною частиною зовнішньої політики Росії після закріплення останньої в Закавказзі»². Ця проблема була вирішена в результаті російсько-турецької війни 1877–1878 років, після якої Батумі був переданий Росії зі статусом порто-франко — вільного торгового порту. Царизм спочатку був проти оголошення Батумі порто-франко, бо це створювало загрозу економічним і стратегічним інтересам країни, тому прагнув скасувати цей режим, що і було зроблено 1886 р.

До приєднання до Росії Батумі був порівняно невеликим містом. Після 1878 р. його становище змінилося. Газета «Кавказ» повідомляла: «Через без сумніву багате майбутнє Батумі величезна кількість грошовитих людей намагається перейти сюди жити. Земля в місті нарощує і продається за казково високими цінами. Будинки ростуть як гриби»³. Російські торговельні фірми просили виділити їм землю під склади на території Батумського порту⁴. В цьому відношенні багато хто прагнув заручитися підтримкою влади. Про те, наскільки цікавилися Батумі буржуазні кола Росії, свідчить лист директора Російського товариства судноплавства і торгівлі контр-адмірала П. Чихачева від 28 вересня 1878 р. наміснику імператора на Кавказі. Автор листа дякує наміснику за підтримку в питанні відкриття судноплавства між Батумі й Кримом і зазна-

чає, що придбати зараз зручне місце на узбережжі у приватних власників, через спекулятивну лихоманку в Батумі, неможливо, відтак існує нагальна потреба підтримки громадськості урядом⁵.

З 80-их років XIX ст. завдяки зручності порту Батумі швидко розвивалося. Темпи розвитку прискорилися 1883 року з вводом у експлуатацію Самтредіа-Батумської ділянки залізниці. Ілюстрацією цього зростання можуть служити дані вантажообігу Батумського порту. Так, якщо сюди в 1878 р. було ввезено 29 776 пудів вантажу, в 1883 р. — вже 922 423, в 1886 р. — 2 732 746 пудів. Якщо раніше ввезення було більше, ніж вивезення, то тепер ситуація змінилася⁶. Зручне розташування Батумі надалі визначало великі перспективи його розвитку: «Батумський затока вирізняється своїми блискучими природними даними, які забезпечують входження сюди лінійних кораблів найбільших розмірів»⁷. Тобто, «місто мало прекрасну природну затоку і репутацію тутешнього порту, як блискучого своєї потенцією, відомого серед всіх мандрівників, хто плавав уздовж східного узбережжя Чорного моря, кого турбувала морська хвороба і хто відчував її припинення, як тільки судно входило в тиху Батумську затоку»⁸. «Батумський порт дуже зручний і глибокий ... Глибина води чудова — досягає 26–40 сажнів. На відстань в 20 сажнів від берега може підійти найбільший військовий корабель», — писав Френкель⁹.

Для економічного розвитку Батумі життєво важливим було будівництво порту і проведення залізниці. Вирішення цих питань зумовлювалося економічними інтересами імперії в цілому, яка тоді займала перше місце в світі з експорту нафти. До приєднання Батумі до Росії бакинська нафта вивозилася з Поті і балтійських портів. А вивезення його з Балтики коштувало дорого і займало багато часу. Нафтопромисловці шукали вихід з ситуації, що склалася. З цієї точки зору Батумі був чудовою базою з природною затокою і зручним розташуванням для транзиту¹⁰. У 1879 році за розпорядженням намісника Кавказу, великого князя Михайла Миколайовича, було створено спеціальну комісію під головуванням військового інженера Флорова. Їй було доручено проектування робіт, спрямованих на розширення Батумського порту і поліпшення його обслуговування¹¹. Комісія працювала протягом трьох років. Було розроблено два варіанти проекту, й подані на розгляд головному управителю Кавказу Дундукову-Корсакову, але влада відкинула обидва варіанти. Міністерство шляхів сполучення розробило новий варіант проекту, в основі якого був проект начальника Батумського порту А. Греве¹². Новий проект передбачав проведення робіт, спрямованих на збільшення глибини вод затоки (або порту — *Д.К., Р.Д.*), удосконалення складського господарства¹³. У створенні цього проекту брали участь інженери Батумського порту Н. Зубов і А. Бунге¹⁴.

Для будівництва нового порту необхідна була велика площа вільної землі. Території, прилеглі до затоки, були власністю приватних осіб, що перешкоджали початку робіт. 1884 року Державна рада виділила 600 000 рублів для закупівлі земель у приватних власників у будівельних зонах Батумського порту¹⁵. Проблема браку землі для порту існувала і в кінці XIX ст. Очевидно, що землю для порту мало виділити місто. 12 червня 1898 р. голова міста Батумі Лука Асатіані на підставі рішення міської думи оформив договір з Міністерством шляхів сполучення, відповідно до якого 9 636,17 квадратних сажнів землі з прибережної смуги міста передавалися порту за ціною 20 рублів за квадратний сажень¹⁶. У травні 1884 р. Міністерство шляхів сполучення ухвалило рішення про виконання робіт у Батумському порту, які повинні були завершитися протягом трьох років, хоча реально вони почалися в вересні 1885 р. Для будівництва виділили 3 млн рублів. Першочергові роботи були завершені 1889 року. Побудували нафтовий порт, облаштували причал для танкерів, заробили 3 лінії розливу нафти, в порту звели берегову стіну довжиною в 65 сажнів, поставили кам'яний будинок маяка¹⁷. Для завершення робіт уряд виділив ще 2 млн рублів. Ці роботи в основному були завершені 1893 року. Витрати в цілому склали 5 млн рублів. У результаті значно покращилися умови обслуговування в Батумському порту, але в наступні роки зростання експорту нафти з очевидністю показало, що здійснений проект не відповідає масштабам вантажообігу. Судна часто стояли на рейді, чекаючи своєї черги для входження в порт і отримання вантажу.

Щоб виправити становище було вирішено побудувати на схід від нафтового порту ще й порт каботажного плавання. Для цього влада виділила 750 тисяч рублів. У цю суму входили і витрати на роботи з технічного контролю. Роботи почалися в 1895 році і завершилися в 1897 р.¹⁸, але в обладнанні каботажного порту виявилися недоліки. Так, причал не захищений від штормів, що унеможливлювало обробку суден в погану погоду. Тому начальник будівництва Батумського порту, дійсний статський радник Н. Зубов в своєму листі від 29 травня 1898 р. до комісії з будівництва комерційних портів просив виділити 350 тисяч рублів для проведення необхідних робіт з реконструкції в каботажному порту¹⁹.

Для торгово-промислового розвитку Батумі визначальне значення мав експорт бакинської нафти. Вивезення нафти в величезних масштабах на світовий ринок Баку в основному здійснював за допомогою Батумі. І кількість вивезеної нафти зростала небаченими темпами. Такими самими темпами зростав і вантажообіг порту. Якщо при входженні Батумі до складу Росії вантажообіг порту не перевищував 500 000 пудів, через 20 років, в 1899 році, він досяг 90 000 000 пудів²⁰. Провідну роль у загальному вантажообігу відігравав експорт. 1890 року в Батумському

порту з-за кордону ввезли 5 115 тисяч пудів вантажу, вивезли 45 395 709 пудів²¹, а 1893 року ввезли 5 760 000 пудів, а вивезли 57 724 000 пудів²². Основну частину вивезеного за кордон товару становили нафта і нафтопродукти. 1884 року з Батумі вивезли 4 745 653 пудів нафтопродуктів, 1892 року цей показник досяг 51 419 838, 1893 року — 55 397 994, а 1899 року — 72 098 886 пудів²³. Вивезення нафти і нафтопродуктів з Батумі свого піку досягло 1902 року, коли склало 78 338 800 пудів²⁴. Про швидкий розвиток торгівлі в Батумі свідчить зростання числа суден, що входили в порт. Якщо 1879 року їх кількість дорівнювала 466, то 1887 р. — 1 263, а 1893 р. — 1539²⁵. Батумський порт інтенсивно приймав і відправляв судна. 1887 року тут щодня в середньому оброблялися 7,3 парових і 28,2 вітрильних суден, і це без урахування малих човнів²⁶. Того ж року вантажообіг всіх видів, крім нафтопродуктів, склав 7 млн пудів, а вивезення нафтопродуктів досягло 18,5 млн пудів²⁷, але цей обсяг не був максимальним. З будівництвом нафтопроводу на Сурамську хребті експорт нафти з Батумі ще більш зріс. Припускали, що він міг зрости до 50 млн пудів. Було ясно, що порт не готовий до таких масштабів. Як уже зазначалося, суднам часто доводилося стояти на рейді і чекати своєї черги. Тільки в грудні 1892 року 12 океанських теплоходів чекали своєї черги для входу в порт²⁸.

Такі успіхи Батумі робили його серйозним конкурентом сусідніх портів на Чорному морі. Газета «Дроеба» писала: «Англійський консул в Батумі в доповіді своєму уряду зазначає: Батумі поступово досягає такого успіху, що його порт безсумнівно завдасть великої шкоди і зменшить торгівлю Поті і Трабзона»²⁹.

Про перевагу Батумського порту не тільки перед Потійським, але і перед портами всього східного узбережжя Чорного моря свідчить звіт Кутаїської губернії за 1887 рік. У таблиці 1 дана статистика суден, що увійшли за рік в Батумський порт, включаючи каботажні. Відзначимо, що в Батумі увійшло більше суден, ніж в інші 5 портів³⁰.

Таблиця 1

Найменування порту	Прийшло	Вийшло
Гудаутський	158	158
Сухумський	364	364
Очамчирський	217	217
Потійський	475	474
Миколаєвський	7	7
Батумський	1263	1267
Всього	2484	2487

Ще більше вражають дані за 1893 рік, коли число суден, які увійшли в Батумський порт досягло 2 751, а в усі інші 6 портів — 2 012³¹. Батумський порт в 90-ті роки XIX століття обійшов Потійський не тільки за загальним обсягом вантажообігу, а й за обігом нафтопродуктів. Про це свідчать дані за відповідні роки, подані в таблиці 2³².

Таблиця 2

Найменування порту	Рік	Обсяг вантажу (в пудах)
Батумі	1889	2502908
	1892	9063869
	1895	18321625
Поті	1889	5996000
	1892	6317813
	1895	5992623

Розвиток Батумського порту на межі XIX–XX століть зумовив зростання торгівлі і промисловості міста. На початку XX ст. за обсягом торгівлі місто посіло третє місце в Закавказзі після Тбілісі й Баку. За даними 1902 року в ньому було 1 026 торгових закладів.

Керівництво порту, влади міста та області приділяли належну увагу проблемам Батумського порту. Вони дбали про підтримку порядку і чистоти в ньому³³, про освітлення і загальний благоустрій³⁴. Це природно, тому що розвиток міста Батумі визначався розвитком порту. Фактично Батумський порт на межі XIX–XX століть займав друге місце за вантажообігом серед чорноморських портів Росії.

¹ Сургуладзе А., Сіорідзе М. Порто-франко в Батумі. Груз. мова. Батумі, 1996. С. 13.

² Каралідзе Джемал. Аджарія в 1878–1903 роках (політичне, економічне, соціальне становище). Груз. мова. Батумі, 2009. С. 26.

³ Кавказ. 1882. № 97.

⁴ Центральний державний архів Аджарії (далі — ЦДАА). Ф. 6. Спр. 1. Арк. 12.

⁵ ЦДАА. Ф. 6. Спр. 1. Арк. 14.

⁶ Батумъ и его околицы. Батумъ, 1906. С. 357–375.

⁷ ЦДАА. Ф. 34. Спр. 24. Арк. 14.

⁸ Обзор. 1878. № 24.

⁹ Френкель А. Очерки Чурук-су и Батума. Тифлисъ, 1879. С. 89.

¹⁰ Батумская газета. 1911. № 15.

¹¹ Батумъ и его околицы. Батумъ, 1906. С. 364.

- ¹² Узунадзе Р. Суднопластво в Батумській області. Груз. мова. Батумі, 2001. С. 100.
- ¹³ ЦДАА. Ф. 16. Спр. 42. Арк. 18–19.
- ¹⁴ ЦДАА. Ф. 34. Спр. 11. Арк. 1.
- ¹⁵ ЦДАА. Ф. 16. Спр. 6. Арк. 5.
- ¹⁶ ЦДАА. Ф. 34. Спр. 10. Арк. 26–27.
- ¹⁷ ЦДАА. Ф. 16. Спр. 42. Арк. 83–84.
- ¹⁸ ЦДАА. Ф. 16. Спр. 28. Арк. 15–18.
- ¹⁹ ЦДАА. Ф. 16. Спр. 36. Арк. 18.
- ²⁰ Національний архів Грузії. Ф. 12. Спр. 713. Арк. 52–53.
- ²¹ Національний архів Грузії. Ф. 13. Оп. 24. Спр. 350. Арк. 12.
- ²² Національний архів Грузії. Ф. 12. Оп. 7. Спр. 1 396. Арк. 2.
- ²³ Національний архів Грузії. Ф. 12. Оп. 7. Спр. 1396. Арк. 1–2.
- ²⁴ Батум и его околицы, Батум 1906. С. 310–311.
- ²⁵ Кутаїський центральний архів. Ф. 130. Спр. 178. Арк. 14.
- ²⁶ ЦДАА. Ф. 7. Спр. 3. Арк. 11.
- ²⁷ ЦДАА. Ф. 7. Спр. 3. Арк. 12.
- ²⁸ ЦДАА. Ф. 6. Спр. 99. Арк. 2.
- ²⁹ Дроеба. 1882. № 195.
- ³⁰ Кутаїський центральний архів. Ф. 130. Спр. 170. Арк. 11.
- ³¹ Кутаїський центральний архів. Ф. 130. Оп. 1. Спр. 178. Арк. 14.
- ³² Кутаїський центральний архів. Ф. 130. Спр. 258. Арк. 4.
- ³³ ЦДАА. Ф. 16. Спр. 29. Оп. 37.
- ³⁴ ЦДАА. Ф. 16. Спр. 7. Арк. 22–47; Спр. 6. Арк. 24–34.

Вячеслав Циватий,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри зовнішньої політики
і міжнародного права

ГРУЗІЯ ЯК МІЖНАРОДНИЙ ГРАВЕЦЬ (МІЖНАРОДНИЙ АКТОР) У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: ІСТОРИКО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ І РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано історичний досвід, зовнішньополітичні процеси та особливості демократичних транзитів у Грузії, які розпочалися у 2004 році після «Революції троянд». Показано стан, модель, особливості, тенденції розвитку демократизаційних процесів та інституцій у Грузії, їх місце серед аналогічних переходів у країнах пострадянського простору. Особливу увагу приділено інституціональному розвитку, здобуткам, проблемам і перспективам сучасної дипломатичної служби Грузії (2004–2017рр.).

Питання розвитку й становлення держав пострадянського простору в ХХІ ст. потребує вивчення та узагальнення набутого ними досвіду. У більшості пострадянських держав демократизація передувала дуже складним і драматичним процесам раціонально-бюрократичної модернізації держави і національної консолідації. Перспективним напрямом вирішення численних суперечностей і парадоксів може бути застосування теорії історичного інституціоналізму, що акцентує увагу на часовій послідовності трансформацій та регіонально-інституційних наслідках відповідного розходження соціально-політичних траєкторій розвитку.

Станом на сьогодні, Грузія — у ході процесу демократизації — подолала певний відрізок шляху і перебуває в завершальній фазі перехідного етапу — інституціоналізації політичних інститутів демократії. Подальшому вирішенню проблем консолідації та стабілізації демократичного політичного режиму в Грузії можуть сприяти досягнення суспільного консенсусу відносно стратегічних пріоритетів розвитку грузинської держави в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції, розбудова нормативної бази демократії, вдосконалення повсякденної демократичної практики, приєднання до «політичної» Європи.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, дипломатична служба, модель дипломатії, Грузія, Україна.

ცივატი ვიაჩესლავ გრიგორის ძე,
ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, საგარეო პოლიტიკისა და
საერთაშორისო სამართლის კათედრის დოცენტი

საქართველო, როგორც საერთაშორისო მოთამაშე შავი ზღვის რეგიონში: ისტორიულ-ინსტიტუციონალური და რეტროსპექტული ასპექტები

სტატიაში გაანალიზებულია 2004 წლის „ვარდების რევოლუციის“ შემდგომი პერიოდის საქართველოს ისტორიული გამოცდილება, საგარეო-პოლიტიკური პროცესები და დემოკრატიული განვითარების თავისებურებანი.

აღნიშნულ კონტექსტში ნაჩვენებია საქართველოს დემოკრატიული პროცესების განვითარების ტენდენციები, მოდელი, თავისებურებანი, მისი ადგილი პოსტსაბჭოთა სივრცის ქვეყნების ანალოგიურ პროცესებში. განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულია ინსტიტუციონალურ განვითარებაზე, საქართველოს თანამედროვე დიპლომატიურ მიდწევებსა და პერსპექტივებზე (2004–2017 წწ).

XXI საუკუნის პოსტსაბჭოთა სივრცეში სახელმწიფოს განვითარება და სახელმწიფოებრიობის განმტკიცება მოითხოვს შესწავლასა და დაგროვილი გამოცდილების გაზიარებას. პოსტსაბჭოთა ქვეყნების ნაწილში დემოკრატიზაციის პროცესებს თან ახლდა სახელმწიფოს რაციონალურ-ბიუროკრატიული მოდერნიზაციის და ეროვნული კონსოლიდაციის რთული, დრამატული მოვლენები. მრავალი წინააღმდეგობისა და პარადოქსული საკითხების გადაწყვეტის პერსპექტიული მიმართულებება შეიძლება იყოს ისტორიული ინსტიტუციონალიზმის თეორიის გამოყენება, რომელიც აქცენტირებულია ტრანსფორმაციის თანმიმდევრულობაზე და სოციალ-პოლიტიკური განვითარების ტრაექტორიის შესაბამისი განსხვავებულობის რეგიონალურ-ინსტიტუციონალურ შედეგებზე.

ამჟამად საქართველომ გადალახა დემოკრატიული განვითარების გზაზე არსებული სირთულეები და იმყოფება გარდამავალი პერიოდის დემოკრატიის პოლიტიკური ინსტიტუტების ინსტიტუციონალიზაციის დამამთავრებელ ფაზაში. საქართველოში დემოკრატიული პოლიტიკური რეჟიმის სტაბილიზაციის და კონსოლიდაციის პრობლემების შემდგომ გადაწყვეტას ხელს შეუწყობს: საქართველოს სახელმწიფოს სტრატეგიული პრიორიტეტების განვითარება ევროპული და ევროატლანტიკური ინტეგრაციის კონტექსტში, საზოგადოებრივი კონსენსუსის მიღწევა, დემოკრატიის ნორმატიული ბაზის გარდაქმნა, ყოველდღიური დემოკრატიული პრაქტიკის სრულყოფა.

საკვანძო სიტყვები: საგარეო პოლიტიკა, დიპლომატია, უსაფრთხოება, ინსტიტუციონალიზაცია, დიპლომატიური სამსახური, დიპლომატიის მოდელი, საქართველო, უკრაინა.

Viacheslav G. Tsivaty,

PhD, Professor of History

Department of Foreign Policy and International Law

GEORGIA AS AN INTERNATIONAL PLAYER (INTERNATIONAL ACTOR) IN THE BLACK SEA REGION: HISTORICAL, INSTITUTIONAL AND RETROSPECTIVE ASPECTS

The historical experience, political processes and features of democratic transformations in Georgia, which began in 2004, have been analyzed in the article. The current state, model, features and trends of democratization processes and institutions in Georgia, as well as their place among similar transitions in the former Soviet Union have been described. Particular attention has been given to the institutional development, achievements, problems, and prospects of modern diplomatic service in Georgia (2004–2017).

The development and establishment of the post-Soviet states in the twenty-first century requires studying and generalizing the acquired experience. In most post-Soviet states, democratization was followed by very difficult and dramatic processes of rational and bureaucratic modernization of the state and consolidation of the nation. An effective way to solve the numerous contradictions and paradoxes might be the application of the theory of historical institutionalism, which focuses on the chronological sequence of transformations, as well as on regional and institutional consequences of differences in social and political ways of development.

Georgia today is in its final stage of transition, which involves institutionalization of democratic political institutions. Further stabilization and consolidation of the democratic political regime in Georgia can be facilitated by a social consensus on strategic priorities of the Georgian state in the context of European and Euro-Atlantic integration, an enhanced regulatory framework of democracy, modern democratic practices, and joining the «political» Europe.

Key words: foreign policy, diplomacy, institutionalization, diplomatic service, a model of diplomacy, Georgia, Ukraine.

Питання розвитку й становлення держав пострадянського простору в ХХІ столітті є актуальним. Набутий ними досвід потребує вивчення та узагальнення. Інституціонально-політична еволюція пострадянських держав є однією з важливих тем сучасних історичних та політологічних досліджень. Зростання розмаїття моделей і форм політичних режимів пострадянського зразка стимулювало перегляд і уточнення багатьох сталих концептуальних схем і підходів до аналізу пострадянського розвитку.

У більшості пострадянських держав демократизація передувала дуже складним і драматичним процесам раціонально-бюрократичної модернізації держави і національної консолідації. Перспективним напрямом вирішення численних суперечностей і парадоксів може бути застосування

теорії історичного інституціоналізму, що акцентує увагу на часовій послідовності трансформацій та інституційних наслідках відповідного розходження соціально-політичних траєкторій розвитку. Пострадянські переходи до демократії мають ряд специфічних особливостей та відбуваються за принципово відмінних внутрішніх і зовнішніх умов, ніж аналогічні процеси в авторитарних державах.

Спроба теоретико-методологічного синтезу структурного і процедурного підходів до демократизації не лише припустима, але й безумовно бажана, оскільки дозволила б враховувати більш широкую сукупність факторів та змінних, а також побудувати більш багатовимірні моделі процесів, які досліджуються на прикладі пострадянських держав. Для узагальненого, комплексного дослідження передумов, умов, контексту і обставин демократизації, очевидно, все ж таки є необхідним теоретико-методологічний синтез усіх підходів і рівнів аналізу. Лише за цієї умови можна розраховувати на більш або менш цілісний і систематизований опис та пояснення ключового моменту демократизації — встановлення демократичного політичного режиму і відповідних процедур.

Переважає більшість нових незалежних держав на просторі колишнього СРСР нині в цілому завершили власне пострадянський транзит¹. Досить тривалий термін існування на пострадянському просторі нових незалежних держав дає підстави констатувати, що теперішній політико-інституціональний стан кожної з держав — це саме результат, а не одна з проміжних стадій на шляху його досягнення. Магістральним напрямом трансформаційно-модернізаційних змін є саме впровадження нових державно-політичних інститутів і встановлення політико-дипломатичних, міждержавних та інтеграційних відносин, які є свого роду калькою з тих зразків, які склалися в Європі та Америці у Новий та Новітній час².

При цьому варто акцентувати увагу, що інтеграція та глобалізація в поліцентричному світі XXI століття не лише позначилася на перебігу пострадянського транзиту колишніх республік СРСР, а і значною мірою визначили його природу, характер і національні особливості.

Проблема глобального управління й політико-дипломатичного врегулювання, нерозривно пов'язана з питанням про статус, роль і місце кожної держави, зокрема — Грузії, у механізмах такого регулювання на сучасному етапі розвитку світової та регіональної спільноти. На перебіг трансформаційно-модернізаційних та інституціональних процесів у Грузії початку XXI століття суттєво впливає ціла низка вагомих чинників: геополітичних, глобалізаційних, цивілізаційних та історико-культурних.

Успішна подальша демократизація в Грузії можлива лише за умови цілеспрямованої розбудови моделі сучасної ліберальної демократії, послідовного обстоювання демократичних цінностей, досягнення суспільного

консенсусу щодо стратегічних пріоритетів розвитку держави, неухильного захисту прав і свобод громадян, приєднання до «політичної» Європи в контексті сучасних демократизаційних процесів «третьої хвилі» та особливостей пострадянських демократичних транзитів. Основною специфічною рисою пострадянських транзитів є те, що вони відбуваються в рамках особливого політичного, дипломатичного, інституціонального, ідеологічного та соціально-економічного середовища, яке склалося за часів радянського правління.

Об'єктом дослідження є міжнародно-політичний статус Грузії в умовах глобалізації. Предметом аналізу в даному дослідженні є зовнішня політика Грузії та особливості інституційного розвитку її дипломатичної служби після «Революції троянд» 2004 року й до сьогодення.

Мета статті полягає в аналізі історичного досвіду, історико-політичних процесів та особливостей демократичних транзитів у Грузії в період 2004–2017 рр. та з'ясуванні ролі дипломатичного інструментарію в зовнішньополітичній діяльності Грузії в контексті реалізації курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію і міжнародно-регіональне лідерство у Чорноморському регіоні.

Дана проблематика знайшла своє відображення в працях грузинських і українських науковців та дослідників з держав пострадянського простору: А. Анджапарідзе³, З. З. Бахтурідзе⁴, Д. З. Гудіашвілі⁵, М. С. Дорошка⁶, А. М. Киридон⁷, З. С. Маршанія⁸, О. Месхія⁹, Г. М. Перепелиці¹⁰, Д. Т. Сухіашвілі¹¹, С. С. Трояна¹², А. О. Фурси¹³, В. Г. Ціватого¹⁴, Г. В. Шелест¹⁵ та ін.

Станом на сьогодні Грузія в ході процесу демократизації подолала певний відрізок шляху і перебуває на завершальній фазі перехідного етапу — інституціоналізації політичних інститутів демократії. Подальшому вирішенню проблем консолідації та стабілізації демократичного політичного режиму в Грузії можуть сприяти досягнення суспільного консенсусу відносно стратегічних пріоритетів розвитку грузинської держави, розбудова нормативної бази демократії, удосконалення повсякденної демократичної практики, приєднання до «політичної» Європи, утвердження і стабільність Грузії як регіонального лідера у Чорноморському регіоні тощо¹⁶.

Грузію початку XXI століття почали сприймати у світовій спільноті як самостійну державу з курсом на проведення кардинальних ліберальних економічних реформ. Оціночна результативність даних реформ на сьогодні експертами вважається питанням дискусійним. Покращення міжнародного іміджу та активне надходження іноземних інвестицій у 2015–2017 роках дають підстави вважати, що обрана державою національна стратегія розвитку відповідала потребам громадян¹⁷.

Реформи внутрішнього життя держави не змогли не відобразитися й на зовнішній політиці і дипломатії Грузії. Переорієнтація зовнішніх інтересів і дипломатичних пріоритетів на зближення із західними державами та їх військово-політичними та економічними організаціями, активна участь Грузії у формуванні нового балансу сил у Закавказзі на основі розширення НАТО і двосторонніх військових зв'язків зі США, західно-європейськими країнами і сусідніми державами є основними характеристиками зовнішньополітичних пріоритетів Грузії¹⁸.

Особливої актуальності нові вектори зовнішньої політики Грузії набули після подій російсько-грузинської війни в серпні 2008 року, у результаті якої Грузія втратила контроль над частиною своїх територій, а Російська Федерація посилила свій вплив на Кавказі¹⁹.

За умов напружених відносин з Російською Федерацією, відсутності політичного діалогу між двома державами, інтеграція Грузії до євроатлантичних структур є гарантом для Грузії в забезпеченні безпеки, суверенітету, економічної та політичної незалежності, сталого демократичного розвитку. Так, положення Концепції національної безпеки Грузії 2011 року²⁰ — документа, що визначає загрози та пріоритети розвитку з урахуванням особливостей поточної ситуації у світі та державі, наряду з результатами всенародних референдумів останніх років, підкреслюють «непохитне бажання грузинських громадян» інтегруватися до європейських та євроатлантичних структур²¹.

У процесі інституціональної розбудови державності будь-якої країни особливе місце займає мета визначення свого місця у світовій співдружності, створення і підтримка відносин з іншими державами та міжнародними організаціями²². Ефективність участі в міжнародному житті багато в чому залежить від можливості Грузії впровадити відповідну забезпеченню національних інтересів зовнішню політику і дипломатію. Реалізація нового європейського та євроатлантичного курсу держави обумовлює організацію діяльності всіх органів влади та виконавчих структур відповідно до сучасних викликів світового масштабу, а саме — економічна криза й загострення протистоянь навколо територіальних питань у регіоні. Так реформування адміністративного сектору державного управління не оминуло й провідну, з точки зору реалізації зовнішньої політики держави — дипломатичну службу Грузії.

Вона зазнала у період 2004–2017 років певних інституціональних трансформацій, зберігши при цьому класичні риси, притаманні більшості дипломатичних служб світу. Її модель, форми, методи й засоби відповідають суспільному та економічному базису сучасної Грузії. Подолавши з часу відновлення незалежності Грузії в 1991 році шлях від представництва Грузії в Москві без визначеного правового статусу, фактично

канцелярського підрозділу зовнішньополітичної служби замість МЗС, за умов відсутності особистого дипломатичного корпусу, необхідних знань і практики діяльності на міжнародній арені, до сучасної динамічної, інституціоналізованої, організованої структури з чіткими пріоритетами діяльності та ефективною організацією виконавчих елементів, вона стала свідченням можливості змін на користь забезпечення національних інтересів держави за умови політичної волі еліти.

У своєму функціонуванні дипломатична служба Грузії спирається на внутрішні нормативно-правові акти які містять визначальні засади зовнішньополітичної діяльності: Конституцію Грузії (1995), Закон «Про дипломатичну службу Грузії» (2007)²³, Положення про діяльність МЗС (2010), Закон Грузії «Про консульські установи», Концепцію національної безпеки (2011)²⁴, укази та розпорядження Президента Грузії та ряд інших нормативних актів. Правові та організаційні аспекти, положення та діяльність на міжнародному рівні регламентуються двосторонніми угодами, Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 року, рядом інших документів.

На сьогодні, у посольствах, постійних представництвах при міжнародних організаціях, дипломатичних місіях Грузії працює понад 300 дипломатів. Станом на 2017 рік Грузія має 54 дипломатичні представництва за кордоном, покликані захищати національні інтереси Грузії на міжнародній арені. Для захисту інтересів громадян Грузії в Росії після ліквідації Посольства Грузії в Російській Федерації функціонує Секція Інтересів Грузії при посольстві Швейцарської Конфедерації в Російській Федерації.

Генеральні консульства Грузії за кордоном є в Нью-Йорку, Трабзоні, Стамбулі, Одесі, Салоніках. Попри світову фінансову кризу та об'єктивне зниження темпів економічного розвитку Грузія, усвідомлюючи важливість розширення представництва на світовій арені, знайшла можливість відкрити нові дипломатичні представництва за кордоном та забезпечити їх діяльність на високому організаційному рівні. Так у 2011–2017 роках розпочали роботу Посольства Грузії в Південній Кореї, Бразилії, Аргентині, Кубі, Норвегії, Індонезії, Австралії, Чилі, Молдові та інші.

На сьогодні інтеграція в Європейський Союз і набуття членства в НАТО є не лише зовнішньополітичним пріоритетом, а й гарантією стабільності та безпеки Грузії в поліцентричному світі і Чорноморському регіоні, зокрема. Отже, потреба в більш координованій діяльності та поглибленому діалозі з європейськими структурами окреслила необхідність для Грузії розширення можливостей співпраці влади з ЄС і НАТО.

Практичний вимір цієї потреби знайшов відображення в новій інституції, у новій структурній одиниці виконавчої влади — Державному міністерстві з питань євроатлантичної інтеграції. Ця інституція у період

2004–2017 років відповідала за координацію та моніторинг діяльності, що здійснювалася на шляху інтеграції Грузії до ЄС і НАТО. Уже як Державне міністерство з європейської та євроатлантичної інтеграції Грузії воно було реформоване в листопаді 2017 року шляхом включення з відповідними функціями до структури МЗС Грузії.

Сталість зовнішньої політики і практичні кроки дипломатії Грузії перебувають у залежності від вміння посилити інституціональну основу управління в забезпеченні досягнень стратегічних цілей. Саме сталість зовнішньої політики є основою взаємовигідних і тісних зв'язків між Грузією та дружніми їй державами. Зовнішня політика Грузії, націлена на забезпечення національних інтересів у механізмі підтримки ефективної співпраці передбачає досягнення консенсусу та дотримання норм міжнародного права в життєво важливих питаннях взаємодії між державами. Дипломатична служба Грузії, Міністерство закордонних справ, дипломатичні місії та консульські установи — служать сформульованим у Концепції національної безпеки Грузії фундаментальним національним інтересам і цінностям, які, відповідно до бачення Президента, визначають головну мету зовнішньої політики — зміцнення безпеки Грузії та її міжнародного статусу, належне й гідне місце в системі міжнародних відносин і захист державних інтересів в умовах глобалізації.

Провідною ж установою в реалізації зовнішньополітичної діяльності Грузії є Міністерство закордонних справ. Текст Місії МЗС²⁵ на офіційному сайті МЗС Грузії визначає цінності та принципи які є основою співпраці з міжнародною спільнотою і гарантом міжнародної підтримки в реалізації визначених векторів політики держави — дотримання національних інтересів Грузії, захисті прав громадян, які перебувають за кордоном й внесення вкладу у формування розвинутої світової спільноти. Забезпечення власної безпеки для Грузії можливе лише за умови участі в підтримці глобальної безпеки — так свобода і незалежність Грузії ґрунтуються на повазі суверенітету інших держав і регіонів.

Мета грузинської дипломатії ХХІ століття — сприяти активізації міжнародних зусиль на шляху захисту інтересів Грузії та її громадян, й активна участь у формуванні основ мирної, безпечної, демократичної та економічно розвинутої світової спільноти. У МЗС Грузії вважають, що зовнішня політика є мостом, який з'єднує Грузію і світ, і — відповідно, Міністерство впроваджує зовнішню політику і дипломатію, в яких рушійною силою виступають принципи прогнозованості, сталості, послідовності. Завдання Міністерства — розробити стабільний курс зовнішньої політики, здатний швидко адаптуватися до обставин, що змінюються. Така політика забезпечить ефективність роботи відомства в умовах неочікуваних змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі, й дозволить

запобігти загрозам безпеці держави та її іміджу на міжнародній арені в умовах глобалізованого світового простору.

З часу здобуття незалежності до сучасного етапу розвитку МЗС Грузії в різний час очолювали дванадцять міністрів закордонних справ, серед яких чотири жінки: Саломе Зурабішвілі, Ека Ткешелашвілі, Майя Панджикідзе і Тамара Беручашвілі. Нині цю посаду обіймає Міхеїл Джанелідзе (з 30 грудня 2015 р.).

1 жовтня 2012 року в Грузії відбулися парламентські вибори, на них перемогу отримала політична коаліція «Грузинська мрія» Бідзіни Іванішвілі. Після перемоги на парламентських виборах її лідер Бідзіна Іванішвілі заявив, що він здійснить свій перший візит до США, а також підкреслив, що коаліція впритул працюватиме з Європою, НАТО і налагоджуватиме відносини з іншими державами-сусідами. Кардинальних змін зовнішньої політики і зовнішньополітичної стратегії Грузії у 2013 р. не відбулося. Б. Іванішвілі продовжив демократичні реформи в Грузії, зокрема через діалог із президентом Грузії М. Саакашвілі²⁶.

Попередник прем'єр-міністра Грузії Іраклія Гарібашвілі (2013–2015) розпочав цикл реформ, які торкаються всіх сфер життя грузинського суспільства, з метою виконання умов для підписання й ратифікації Угоди про асоціацію²⁷. 3 грудня 2015 року ці інституціональні процеси продовжив прем'єр-міністр Грузії Георгій Квірікашвілі.

Грузія, в умовах світової кризи, не тільки змогла зберегти цінні кадри своєї дипломатичної та консульської служби, але й відкрила нові посольства в Південній Кореї, Бразилії, Аргентині, Кубі, Норвегії, Індонезії.

Щоб залишатися конкурентоспроможною та успішною, Грузія повинна не лише мати уряд, який сповідуватиме демократичні цінності та сучасне бачення, але й покращувати імідж країни на міжнародній арені, та в західних політичних й академічних колах, над чим працює сучасна дипломатична служба Грузії. Усвідомлення національних інтересів, глибоке їх розуміння та зведення до злагодженої несуперечливої системи можливе лише за умови обов'язкового врахування сучасної геополітичної ситуації. Грузія чітко визначила національно-державні цілі, обґрунтувала пріоритетні завдання зважила співвідношення питань стратегії та тактики в межах обраного зовнішньополітичного курсу. Експертне середовище вважає, що взаємодія громадянського суспільства має можливість у значній мірі компенсувати відсутність дипломатичних відносин між Росією і Грузією, сприяти відновленню повномасштабного співробітництва в різних сферах.

У 2014–2017 роках Грузія продовжила свій курс на європейську інтеграцію. Також Грузія цілеспрямовано реалізує свої плани й щодо євроатлантичної інтеграції. Членство в НАТО для Грузії є одним із пріоритетів на короткострокову перспективу.

Грузія підписала з Європейським Союзом Угоду про асоціацію, що передбачає входження в зону вільної торгівлі ЄС. З боку Грузії документ підписав прем'єр-міністр Іраклій Гарібашвілі, а з боку ЄС — голова Єврокомісії Жозе Мануел Баррозу та голова Єворади Герман ван Ромпей, а потім голови всіх 28 держав-членів Євросоюзу. «Підписання Угоди про асоціацію означає початок нового етапу нашої інтеграції в Європу, цікавого і непростого шляху в напрямку Європи, який потребуватиме зусиль, взаємодопомоги та самовідданості від усіх нас — від уряду, політичних сил і суспільства. Сподіваюся, що з вашою допомогою і підтримкою ми успішно пройдемо цей шлях. І я сподіваюся, що скоро Грузія стане повноцінним членом європейської сім'ї — Європейського Союзу»²⁸, — заявив Іраклій Гарібашвілі під час церемонії підписання.

Після підписання 27 червня 2014 р. у Брюсселі, Парламент Грузії ратифікував Угоду про асоціацію з ЄС на позачерговому засіданні 18 липня 2014 р. Більша частина Угоди (DCFTA), набула чинності з 1 вересня 2014 р. «За процедурами Євросоюзу, відповідно до статті 431 Угоди про асоціацію Грузії з ЄС, тимчасове використання конкретних частин договору розпочалося 01 вересня 2014 року»²⁹.

У реаліях поліцентричного світу початку XXI ст. Грузія посіла чільне місце регіонального лідера у Чорноморському регіоні³⁰. Після краху біполярної системи, на початку XXI ст. людство виявилось в ситуації існування різних центрів сили/центрів впливу. У повсякденне вживання увійшло поняття багатополарності (поліцентричності). Необхідно відзначити, що аналогів їй в історичному минулому не було; попередниками в XIX — початку XX ст. були різні «концерти держав», зокрема «система європейського концерту націй», закріплена на Віденському конгресі (1814–1815рр.).

Поліцентричний світ, що формується на наших очах, стає унікальним продуктом безпрецедентної стадії глобалізації, яку вона досягла до теперішнього часу. Як у цю міжнародно-політичну картину вписується Грузія? Адже вона встигла побувати у своїй багатій політико-дипломатичній історії в різних інституціональних і регіональних іпостасях... Для закріплення свого успіху Грузія зацікавлена в подальшому використанні як механізмів регулювання, створених у другій половині минулого століття, так і в розвитку нових, постбіполярних.

Більше того, для підвищення шансів інституціоналізувати і закріпити за собою статус регіонального центру впливу в XXI столітті, Грузії доводиться систематично нарощувати ефективну зовнішньополітичну й дипломатичну активність, удосконалювати і осучаснювати дипломатичний інструментарій. Тут важливу роль відіграє наступний парадокс сучасності: нарощування впливу можливо тільки через регіональну інтеграцію,

навіть за рахунок делегування частини свого національного суверенітету, а в більш широкому плані — у здатності стати ядром того чи іншого регіонального об'єднання держав.

Роль Чорноморського регіону в зовнішній політиці Грузії неодноразово змінювалася протягом її історії. У XV–XVII століттях Чорне море розглядалося як перехрестя найважливіших транспортних комунікацій, за якими безпосередньо здійснювався товарообмін із сусідніми державами й народами³¹. У результаті змін політико-регіональної ситуації в Чорноморському регіоні в 2000-і роки, склалася сприятлива ситуація для розгляду Чорного моря як транспортного коридору, що відкриє Грузії альтернативні транспортні й торговельні шляхи в Східну і Північну Європу, на Кавказ і в Центральну Азію. Грузія поступово стає складовою і невід'ємною частиною відновлюваної транспортно-комунікативної інституції — Великого Шовкового шляху XXI століття.

Україна і Грузія активно розвивають стратегічне партнерство. Відносини між країнами мають давню інституціональну історію. Дві республіки уклали перший міждержавний Договір про дружбу і співробітництво 5 грудня 1918 р., а перше дипломатичне представництво Грузинської Республіки було відкрите в Києві. 12 грудня 1991 р. Республіка Грузія визнала державний суверенітет, державну незалежність і територіальну цілісність України. Взаємні візити президентів обох країн зміцнили й розширили договірно-правову базу двосторонніх відносин підписанням угод, зокрема Договору про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між Україною та Республікою Грузія (12 квітня 1993 р.). Посольство України в Республіці Грузія було відкрито у 1994 р.

І на сьогодні, теплі відносини між Україною та Грузією залишаються незмінними незалежно від зміни політичного курсу в обох державах. Проте ці відносини на сьогодні, потребують нагальної візуалізації, ефективного політико-дипломатичного діалогу та чіткого розуміння, що стоїть за цими теплими відносинами, які інтереси переслідують держави у своїх відносинах наприкінці другого десятиліття XXI століття. І внаслідок цього, українсько-грузинські відносини можуть стати чимось значно більш системним, аніж «прихильністю на відстані». Іншими словами, є всі передумови для близького партнерства. Але за останні роки стосунки між двома країнами радше нагадують прихильність на відстані, ніж повноцінну дружбу.

У квітні 2017 року за результатами зустрічі голів МЗС Павла Клімкіна та Міхеїла Джанелідзе було заявлено, що «...Глави зовнішньополітичних відомств підтвердили зацікавленість обох країн у подальшому розвитку торговельно-економічного співробітництва та участі в реалізації масштабних міжнародних транспортних та енергетичних проектів на шляху

Європа — Кавказ — Азія, у тому числі розбудові “Нового Шовкового шляху”»³². Також було зазначено, що у зв’язку з 25-ю річницею відновлення дипломатичних відносин між Україною і Грузією міністри відзначили успішний розвиток дружніх і стратегічно важливих українсько-грузинських відносин та обговорили подальший їх усебічний розвиток у політичній, військовій, економічній, гуманітарній, правовій та інших сферах співробітництва. Сторони також обговорили питання європейської та євроатлантичної інтеграції України і Грузії та їхні відносини з ЄС і НАТО. За результатами переговорів Міністри підписали Спільну заяву та Робочий план консультацій між МЗС обох держав.

Історичний еккурс підкреслює єдність системного розвитку міждержавних відносин в різні історичні періоди часу, коли і Грузія, і Україна були в центрі інституціонального формування систем міжнародних відносин у цивілізаційному вимірі³³.

Орієнтація на Європу не є чимось новим у зовнішній політиці і дипломатії Грузії. Ідея про те, що Грузія є частиною Європи, тобто частиною християнського світу, завжди була важливим елементом грузинської ідентичності. Останні два десятиліття Грузія відчайдушно прагне позбутися своєї пострадянської ідентичності, як і асоціацій з нестабільним і небезпечним Кавказьким регіоном. Спроби Тбілісі вирватися з іміджу проблемного регіону та стати частиною європейського і євроатлантичного простору, сьогодні натикаються на все менший опір з боку західних партнерів. Для Грузії шлях до Європи пролягає через відновлення й закріплення її чорноморської ідентичності, тобто посилення співпраці з країнами Чорноморського регіону, у тому числі — і з Україною. Незважаючи на відмінність потенціалів, відсутність спільного кордону та інші фактори, партнерство України і Грузії завжди було більш політичним, ніж економічно вмотивованим.

За період кінця XX — початку XXI століття політико-інституціональні процеси в Грузії умовно ділилися на змістовні етапи в рамках пострадянської незалежності, які безпосередньо пов’язувалися перш за все інституціонально зі зміною керівництва держави, передусім її першої особи — президента. Фактор лідера виявився для грузинської політики надзвичайно вагомим, значною мірою визначаючи перебіг подій у багатьох сферах, зокрема й у контексті трансформаційно-модернізаційних змін³⁴. На сьогодні керівництвом Грузії окреслено перспективи на 2018–2020 роки...

Таким чином, зовнішньополітичний курс Грузії в історичній динаміці, у контексті регіональних геополітичних процесів сучасного світу, свідчить про пошуки Грузією нової конфігурації міжінституціональних зв’язків і міждержавних відносин у Чорноморському регіоні.

Сучасне зовнішньополітичне відомство Грузії є тією інституцією, яка забезпечує механізм реалізації європейського та євроатлантичного напрямку зовнішньої політики держави, а її дипломатична служба організована до потреб нового курсу держави в контексті процесу демократизації «третьої хвилі» та особливостей його розвитку в пострадянських державах.

У 2017 році, політичним керівництвом Грузії здійснено підготовчі заходи для інституціоналізації нової зовнішньополітичної моделі дипломатичного конструктиву, наразі відбувається процес формування нової зовнішньополітичної стратегії та вибору відповідного дипломатичного інструментарію в контексті нового світового політичного середовища, що глобалізується.

У зовнішній політиці і дипломатії Грузії Чорноморський регіон у нових геополітичних умовах майбутнього політичного триріччя: 2018–2020 років — став сприйматися, у першу чергу, як осередок найважливіших комунікацій. У найближчій перспективі в Грузії є всі передумови, щоб зайняти вагоме місце в числі лідерів Чорноморського регіону або регіонального інтеграційного процесу, стати дієвим міжнародним актором поліцентричного світу XXI століття.

¹ *Eastern Europe. Regional Studies: Monograph* / V. Teosa, M. Matsaberidze, V. Tsi-vatyi. Chişinău: USM: TSU, 2017. 355 p.

² Ціватий В. Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2000. Вип. 4. С. 268–274.

³ Анджапарідзе А. Українсько-грузинське особливе партнерство: нова якість на пострадянському просторі // Гілея. Наук. вісник. 2009. № 29. С. 691–699.

⁴ Бахтурідзе З. З. Формирование внешней политики и фактор общественного мнения в Грузии. СПб.: Издательство СПбГУ, 2011. 154 с.

⁵ Гудиашивили Д. Интеграция в структуры НАТО — внешнеполитический приоритет Грузии / Д. Гудиашивили // Центральная Азия и Кавказ. 2003. № 4. С. 28–36.

⁶ Дорошко М. С. Геополітичні інтереси та зовнішня політика держав пострадянського простору. К.: Ніка-центр, 2011. 228 с.

⁷ Киридон А. М. Російсько-грузинський конфлікт 2008 року в причинно-наслідковому вимірі // Форум: суспільно-політичний журнал. 2008. № 2 (7). С. 33–40.

⁸ Маршанія З. С. Балто-чорноморська система міждержавного співробітництва в зовнішньополітичній стратегії Грузії: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2011. 16 с.

⁹ Месхія О. Договірні-правові механізми регламентації українсько-грузинських міждержавних відносин: сучасний стан та перспективи розвитку // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 4. С. 112–117.

¹⁰ Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі. К.: ПЦ «Фоліант», 2003. 429 с.

¹¹ *Сухіашвілі Д. Т.* Зовнішня політика Грузії в контексті євроінтеграції [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Нац.ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2013. 17 с.

¹² *Киридон А. М., Троян С. С.* Російсько-грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико-політологічний аналіз. Рівне : РІС КСУ, 2009. 80 с.

¹³ *Фурса А. О.* Українсько-грузинські відносини в 1991–2009 роках: політико-дипломатичний аспект // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. Вип. XXXIV. С. 238–242.

¹⁴ *Ціватий В. Г.* Зовнішня політика і дипломатія Грузії в умовах глобалізації // Україна дипломатична. К., 2012. Вип. XIII. С. 469–485.

¹⁵ *Шелест Г. В.* Українсько-грузинські відносини — фактор стабільності в Чорноморському басейні // Стратегічні пріоритети. 2007. № 2 (3). С. 151–159.

¹⁶ საქართველო და მოლდოვა: დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობის გამოცდილება. კოორდინატორები. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. 26 თებერვალი 2016. თბილისი 2016. 197 გვერდები.

¹⁷ GEORGIA 2020, Social-economic Development Strategy of Georgia <http://static.mrdi.gov.ge/551e4a570cf24147438b1727.pdf> — Дата доступу: 19.12.2017.

¹⁸ Див. дет.: *Гудиашвили Д.* Интеграция в структуры НАТО — внешнеполитический приоритет Грузии // Центральная Азия и Кавказ. 2003. № 4. С. 28–36; Georgia and Moldova: Experience of Building Democratic State. International Scientific Conference. Tbilisi, 26 February 2016. Coordonators: M. Matsaberidze, V. Teosa, R. Svetlicina. Tbilisi, TSU, 2016. 197 p.

¹⁹ Див. дет.: Грузия: проблемы и перспективы развития: В 2-х тт. / Под общ. ред. Е. М. Кожокина. М., 2002. Т. I–II. 352 с.; *Гушер А.* Геополитическая ситуация в Закавказье: национальные интересы и безопасность России // Азия и Африка сегодня. 2004. № 10. С. 2–7; *Загладин Н. В.* Конфликт вокруг Грузии в глобальном контексте // Дестабилизация мирового порядка и политические риски развития России: Сб. статей. М.: ИМЭМО РАН, 2010. С. 111–121.

²⁰ საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფცია // Интернет-сайт МЗС Грузии. URL: <http://www.mfa.gov.ge>.

²¹ *Бахтуридзе З.З.* Внешняя политика Грузии 1991–2014 гг.: ключевые ориентиры и партнёры. СПб.: Аврора, 2015. 200 с.

²² Див. дет.: *Шелест Г. В.* Українсько-грузинські відносини...; Южный Кавказ: тенденции и проблемы развития (1992–2008 гг.) / Под ред. В. А. Гусейнова. М.: Красная звезда, 2008. 392 с.

²³ „დიპლომატიური სამსახურის შესახებ“ საქართველოს კანონში ცვლილების შეტანის თაობაზე // Интернет-сайт МЗС Грузии. URL: <http://www.mfa.gov.ge>.

²⁴ საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფცია // Интернет-сайт МЗС Грузии. URL: <http://www.mfa.gov.ge>.

²⁵ Mission, Values and Principles of the Ministry of Foreign Affairs of Georgia http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=11.

²⁶ Див. дет.: *Сухіашвілі Д. Т.* Зовнішня політика Грузії в контексті євроінтеграції...; Georgia, Armenia and Azerbaijan / N. Wilson, etc. Melbourne; London; Paris: Lonely planet publications, 2000. P. 37–82.

²⁷ *Garibachvili Irakli.* Tbilisi a choisi délibérément l'Europe // Le monde. 2014. 23 janvier. P. 2.

²⁸ Грузія і Молдова підписали Угоду про асоціацію з ЄС. Країни обрали західний вектор розвитку // URL: https://ukr.lb.ua/world/2014/06/27/271208_gruziya_moldova_podpisali.html.

²⁹ რელიზი საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტრო: 22.06.2014 // Інтернет-сайт МЗС Грузії [http:// www.mfa.gov.ge](http://www.mfa.gov.ge).

³⁰ International Relations. Edited by Stephen McGlinchey. Bristol, England, 2017. Part I: Diplomacy. P. 26–36.

³¹ Див. дет.: Рейфилд Дональд. Грузия. Перекрёсток империй. История длиной в три тысячи лет. М.: Колибри, 2017. 608 с.; Циватий В. Г. Зовнішня політика і дипломатія Грузії... С. 483–485.

³² Прес-реліз МЗС України: 21.04.2017 // Інтернет-сайт МЗС України. URL: <http://www.mfa.gov.ua>.

³³ Ватейшвили Д. Л. Грузия и европейские страны. Очерки истории взаимоотношений XIII–XIX века: В 3 т. М., 2003–2006.

³⁴ Фоцан Я. І. Модернізаційний поступ посткомуністичної Грузії // Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору / за ред. А. Г. Бульвінського. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. С. 249–261.

Олександр Цвєтков,
доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
професор Київського університету імені Бориса Грінченка

ДО АНАЛІЗУ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ І ГРУЗІЇ ТА ПОЯВИ НОВИХ РОЗПОДІЛЬНИХ ЛІНІЙ В ЄВРОПІ

Розглядаються проблеми появ уперше в повоєнній історії нових розділових ліній в Європі в результаті, в одних випадках, силового захоплення територій під прикриттям гібридних форм агресивних дій а, в інших, — під впливом розвитку сучасних міжнародно-комунікаційних зв'язків у поєднанні з процесами європейської інтеграції та глобалізації. Закріплення перших здійснюється з порушенням норм міжнародного права, в той час як інші свідчать про нову візію соціально-ментальної, культурної та громадянської ідентифікації міжнародних продуктивних сил, розташованих відповідно всередині і за рамками інтеграційних об'єднань. До останніх став застосовуватися термін «східні», але не в значенні географічного простору і розташування регіональних держав, а як до «іншого» або зовнішньої по відношенню до ЄС сторони. Чітке розуміння відмінностей правового і неправового характеру зазначених розмежувальних ліній і відповідна активна зовнішня демонстрація політичного ставлення до них, може значно посилювати іміджеві позиції партнерів на світовій арені, сприяючи досягненню «win-win» ситуацій на профільних переговорах з міжнародними інституціями.

Ключові слова: міжнародні конфлікти, європейські інтеграційні процеси, нові розмежувальні лінії в Європі, регіональні межі і ситуативні кордону, соціально-ментальні та культурно-комунікаційні наслідки розвитку, фактори сприяння посиленню позицій України на переговорах з центральними органами Європейського Союзу.

ალექსანდრე ცვეტკოვი,
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, კიევის
ბორის გრინჩენკოს სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორი

შეიარაღებული კონფლიქტების ანალიზის საკითხისათვის უკრაინასა და საქართველოში და ახალი გამყოფი ხაზის გაჩენა ევროპაში

სტატიაში განხილულია პირველად ომისშემდგომი პერიოდის ისტორიაში ევროპაში ახალი გამყოფი ხაზის გაჩენის პრობლემები — ერთ შემთხვევაში ტერიტორიების ძალისმიერი გზით დაპყრობა აგრესიული ქმედების ჰიბრიდული ფორმების გამოყენებით, მეორე შემთხვევაში კი თანამედროვე საერთაშორისო საკომუნიკაციო კავშირების განვითარების შეთანაწყობით ევროპული ინტეგრაციისა და გლობალიზაციის პროცესებთან. აღნიშნული ხორციელდება საერთაშორისო სამართლებრივი ნორმების უხეში დარღვევით. შესაბამისად, გამოყენებული იქნა

ტერმინი „აღმოსავლეთი“ არა როგორც გეოგრაფიული სივრცის აღმნიშვნელი, არამედ როგორც „სხვა“ ანუ საგარეო — ევროპის კავშირის ქვეყნებთან მიმართებაში. გამყოფი ხაზების სამართლებრივი და არასამართლებრივი ხასიათის სიღრმისეულ გააზრებაში არსებული განსხვავებები და შესაბამისი აქტიური საგარეო ურთიერთობების დემონსტრირება შესაძლოა რამდენადმე აძლიერებდეს საერთაშორისო არენაზე პარტნიორობის იმიჯს, ხელს უწყობდეს საერთაშორისო ინსტიტუციებს შორის პროფილური მოლაპარაკებების დროს „ვინ-ვინ“ სიტუაციის მიღწევას.

საკვანძო სიტყვები: საერთაშორისო კონფლიქტები, ევროპული ინტეგრაციული პროცესები, ახალი გამყოფი ხაზი ევროპაში, სიტუაციური საზღვრები, განვითარების სოციალურ-მენტალური და კულტურულ-კომუნიკაციური შედეგები, უკრაინის პოზიციების გაძლიერების ფაქტორები ევროპის კავშირის ცენტრალურ ორგანოებთან მოლაპარაკების დროს.

Olexandr Tsvietkov,

Doctor of sciences (History), senior scientific researcher,
Professor of the Borys Grinchenko Kyiv University

TO ANALYSIS OF ARMED CONFLICTS IN UKRAINE AND GEORGIA AND THE EMERGENCE OF NEW DIVIDING LINES IN EUROPE

Article is devoted to comparative armed conflicts analysis in Georgia and Ukraine and their geopolitical consequences while Russia's attempts to introduce by force new illegal borders in the regions. Also exposed to current evaluation of the new lines of mental, cultural and religious boundaries in Europe. Shows existing forms, combinations and transition from geopolitical practice of dividing lines on the continent and illegal territorial annexations to the scope of multifaceted communication links, which are mostly associated with the processes of the European integration and globalization. The latter continue to demonstrate new realities of the interstate borders — locations in the new transformed areas of integration and outside them. In this sense knowledge and prospects to use newly existing lines of differentiation in Europe could significantly strengthen the negotiating position of participants, helping to achieve a “win-win” position in bilateral agreements and an extra chance in negotiations with the central EU agencies.

Key words: international conflict, European integration processes, new dividing lines in Europe, regional borders, social-mental and cultural factors of social development, factors strengthening the negotiating position with the central administrative structures of the EU.

Понад двадцять п'ять років тому влітку 1992 р. втручання 14-ї російської армії визначально вплинуло на розвиток збройного конфлікту між центральною владою Молдови і самопроголошеною республікою При-

дністров'я. В результаті ж цього, поблизу південно-західного кордону України вперше на європейських теренах колишнього СРСР було створено і до нинішнього часу зберігається загрозливе регіональне становище, яке в міжнародній практиці отримало характерне визначення «замороженого конфлікту».

Трохи менше десяти років тому, в серпні 2008 р. у Грузії тривале протистояння і збройні сутички в районі Південної Осетії призвели до провокаційного вторгнення груп спеціальних сил та збройних підрозділів 58-ї російської армії на грузинську територію та їх вступ у бойові дії з грузинськими підрозділами, результатом чого стало силове відторгнення від Грузії територій двох регіонів — Абхазії і Південної Осетії, з невизнаними світом розподільними лініями кордонів. У цьому випадку регулярні російські збройні сили вперше у повоєнній історії були використані у бойових діях за межами своїх державних кордонів і вже не стільки для «замороження» конфлікту разом з паралельним закріпленням своєї військової присутності, скільки для встановлення прямого контролю над захопленими територіями. Бо які б подальші плани не плекали місцеві керівники і національно-політичні еліти Абхазії та Південної Осетії, насправді ж ці території отримали статус фактично колоніальних придбань Росії, на додаток за різними оцінками до 260–300 тисяч біженців та переселенців з цих місць¹.

У своєму ставленні до силових геополітичних цілей та цінностей Росія не вагаючись користується традиційними для всієї своєї історії «лекалами» чи методами «прирощення територій» та встановлення сфер впливу над іншими державами і національними територіями. Вміло використовується і «а-ля як завжди» проведення політики маніпуляцій у відносинах із Заходом через торги інтересами, присипляння уваги або прямі інформаційні обмани суспільної думки чи загрози більш серйозних і навіть катастрофічних наслідків від протистояння. Як результат, регіональні конфлікти і збройне втручання на зразок подій у Придністров'ї чи Грузії, не викликаючи стратегічних потрясінь міжнародного правопорядку і піддаючись міжнародному посередництву, розглядалися більш в плані можливих рівнів примирення та заспокоєння, аніж приборкання агресора.

Анексія Криму та воєнні дії Росії на сході України, хоча і теж на перших порах маскувалися паліативними гібридними формами воєнних дій, насправді ж принципово порушували весь встановлений після закінчення холодної війни правовий порядок розмежування і подальшого співіснування колишніх радянських республік, а нині незалежних суверенних держав. Практично усі прикордонні з Росією країни, профільні блоки і міжнародні організації мусили розпочати перегляд основ своїх стратегій

безпеки та оборонних доктрин у бік їх підсилення. Випадок України, яка позбулася ядерної зброї на своїй території і отримала письмові запевнення у територіальній цілісності та непорушності кордонів, і тим не менш зазнала прямої агресії з боку держави постійного члена ООН — не міг не стати викликом для всіх них.

Сумарно агресивні дії Росії проти сусідніх країн виявили і характерну модель її «правил поведінки» щодо відповідної підготовки і проведення. Спочатку розгортаються підривні дії по відношенню до економічного ладу і демократичних порядків та суспільної консолідації в тій чи іншій країні, далі в міру можливості застосовуються активізація і нагнітання тиску навколо критичного становища та необхідності захисту етнічних співвітчизників і, на завершення, посилення на несправедливі геополітичні умови та необхідність їх виправлення. Така політика і такі дії сучасної Росії не можуть не викликати занепокоєння в багатьох країнах Східної і Центральної Європи, Кавказу і Центральної Азії. Представляючи загрозу для міжнародно визнаного порядку мирного встановлення і зміни державних кордонів, вони вимагають і чітких зворотних дій супротиву від всієї міжнародної спільноти.

Ось чому у рамках наукової дискусії, на наш погляд, важливо розглянути питання щодо характеру трансформацій, яких зазнає геополітична мапа світу, зокрема у вигляді появи нових розподільних ліній в Європі. Очевидно, що частина з них виникає під впливом і внаслідок еволюційної розбудови сучасної сфери міжнародних комунікацій у поєднанні з процесами європейської інтеграції і глобалізації. З іншого боку, як уже зазначалося, все більшої політичної гостроти набувають випадки силової зміни кордонів, проведення збройної форми дій та гібридних силових акцій на їх забезпечення, беззастережно і безперечно у порушення міжнародного права.

Останнє становить собою силовий спосіб появи нових розподільних ліній кордонів на континенті. Причинами таких дій у більшості випадків постають територіальні претензії та невирішеності інших спірних питань, пов'язаних, як правило, зі спробами досягнення політичного реваншу, кардинальної зміни національного курсу щодо соціальних і політичних реформ, незаконного захоплення влади чи встановлення диктату над нею. У плані зовнішнього оформлення, збройні конфлікти додають до цього і все частіше супроводжуються гібридними формами прикриття призовників таких операцій та центрів їх ініціації. І причинами цього служать досить зрозумілі чинники, оскільки несанкціоноване застосування сили у міжнародних спірних ситуаціях означає порушення визнаних правових і моральних норм міжнародного життя і підпадає під штрафні міжнародні санкції та можливе судове розслідування.

Унаслідок цього значно посилилися заходи світової громадської уваги і суспільної оцінки таких дій, як і соціальної відповідальності за них, особливо, коли останні набувають так званих мультимодальних ознак, що пов'язуються із участю як державних, так і недержавних чинників, застосуванням змішаних стратегій і тактик, часом заборонених видів не конвенційної, в першу чергу хімічної, зброї та актів терору та примусу до населення. Гібридні форми конфліктів важко відстежувати і адекватно оцінювати у правовому відношенні, оскільки поряд із державними, формальними чинниками в них можуть брати участь інші сили і угруповання, нерідко із різностороннім постачанням і нецентралізованими джерелами фінансування. Але їх практичними наслідками у більшості саме і постають незаконні зміни кордонів.

Розкрити справжні мотиви силової зміни кордонів і територіальних завоювань, розірвати коло «таємничості» навколо прихованих інтересів і брудних технологій, за якими ведуться сучасні конфлікти, вдається далеко не зразу і не завжди. Звичайно, на першому плані при розгляді міжнародних конфліктних ситуацій спливають політичні і економічні протиріччя та протистояння міждержавних інтересів. Вони можуть протягом довгого часу домінувати, проте у кінцевому рахунку саме узагальнені інтереси людей, їх соціально-економічного становища та відповідних звернень до норм міжнародного права визначають пошуки можливостей до миру і подальшого інтеграційного розвитку. Проте, якщо переважають інші обставини, на картах з'являються лінії зазначених «заморожених» конфліктів із відповідними тенденціями до «застою» у соціальних сферах. Велику роль при цьому відіграють економічні інтереси та позиції бізнесу, які під впливом соціальних ідей можуть стимулювати прогресивний розвиток, а у закритих суспільствах — ставати чинниками стагнації і невідповідної агресії.

Так, на пострадянському просторі конфлікти, що призвели і продовжують призводити до значних соціальних потрясінь і обмежень національного розвитку — у Нагірному Карабасі, Придністров'ї, в Абхазії, Південній Осетії чи на Донбасі, при всій різнобічності внутрішніх і зовнішніх обставин, у своїй основі пов'язуються і залежать від проявів геополітичних інтересів Російської Федерації, її прагнення за всяку ціну не втратити сфери впливу на території і народи відповідних колишніх республік, а нині суверенних держав, прив'язуючи їх до цілей свого власного розвитку і відповідно до «своїх» кордонів.

Анексія і — у порушення міжнародного права — квазі-легітимне адміністративно-територіальне приєднання Криму до Росії, щонайперше відповідають зазначеним цілям і геостратегічному безпековому розташуванню об'єкта. Разом з тим, через наявність незамерзаючих портів, значні перспективні запаси вуглеводнів на морському шельфі, аграрні і

рекреаційні можливості тощо — півострів становить стратегічного рівня інтерес і для російської економіки та бізнесу. Ось чому, на відміну від інших зазначених конфліктних зон, в останню спішно вкладаються порівняно величезні російські інвестиції, розраховані у тому числі на подальшу територіальну соціально-економічну прив'язку регіону до Росії, тим самим порушуючи усталені міжнародні принципи недоторканності і непорушності кордонів та територіальної цілісності суверенних держав та закладаючи підвалини довгострокового конфлікту та протистояння по відношенню до національних інтересів України та її народу і що, повторимо, з позицій ХХІ століття є грубим порушенням норм міжнародного права.

На підтвердження останнього достатньо привести лише деякі але кричущі фактичні дані. За три роки боротьби проти агресії Україна понесла безпрецедентні у повоєнній історії втрати — понад 10 тисяч загиблих, 2,8 тисячі з яких цивільні, понад 23 тисячі поранених, а число біженців і внутрішньо переміщених осіб перевершило півтора мільйона осіб. І ці цифрові показники тільки збільшуються².

У цілому ж, споглядаючи крізь історію людства можна констатувати, що саме протиставлення народів або неврахування національних інтересів одних заради користі інших завжди призводили до появи конфліктних ситуацій, а то і світових воєн. Усього, за підрахунками міжнародних інституцій у світі у повоєнний час трапилося 280 збройних конфліктів, з них тільки у 2016 р. відбулося 12 конфліктів з числом загиблих понад тисяча осіб³. Сучасні міжнародні механізми, вже вироблені і опрацьовані універсальні миротворчі заходи та інструменти у більшості випадків дозволяють не доводити такі ситуації до гарячої фази, проте і до останнього часу не позбавили світ повністю від латентних загроз, появи низки нерозв'язаних конфліктів та випадків силової зміни міждержавних кордонів.

Загалом континентальний простір Європи, що наразі складається з понад 50 країн і територій та за географією традиційно ділиться на Західну, Центральну (Середню), Північну, Південну та Східну регіональні частини, у геополітичному ж соціально-ментальному плані формується в залежності від місця компактного проживання окремих етнонаціональних груп, культурно-релігійного фактору та міжнародно визнаних ліній проходження державно-територіальних кордонів та договірних політичних об'єднань. В історичному контексті і особливо за часів холодної війни зони соціально-ментального розмежування головним чином визначалися блоковим протистоянням по вісі Схід–Захід та переважно в дотичних анклавних формах по кордонах регіональних вимірів Півночі, Півдня чи Центральної (Середньої) частини Європи.

Проте у період після холодної війни і, особливо, при нинішніх субрегіональних інтеграційних процесах — насамперед, об'єднання 28/27 держав-членів у єдиний Європейський Союз та появи інших інтеграційних структур — стали відбуватися відповідні зміни у розподільних лініях на континенті, що почало асоціюватися з креативними масштабними процесами глобалізації, розширенням зони забезпечення угоди щодо колективної оборони та більшого рівня кооперації на континенті. При цьому європейська інтеграція, зі зростаючою спільною ринковою взаємозалежністю національних економік в рамках угруповання та поширенням на нього всієї повноти світогосподарських зв'язків та міжнародних комунікацій, стала поставати і головним чинником новітнього субрегіонального міждержавного розмежування на континенті вже по лінії *своїх об'єднаних зовнішніх кордонів*.

Разом з тим, нікуди не поділися і *внутрішні кордони* зони міждержавного Євросоюзу, які на часі перестали бути лінією політичного і економічного розмежування, але продовжують забезпечувати функцію дотримання національного контролю над відповідною територією. Феноменом сьогодення у цій площині, поруч з поки домінуючою тенденцією до поширення транснаціональних процесів в Європі і в світі у цілому, можна вважати виникаючі проблеми від проявів контрінтеграційних процесів. За образним висловом американського дослідника з геостратегічної політики Дж. Фрідмана, наразі спостерігається процес, коли під впливом різних чинників «європейський проект і поняття «наднаціональної Європи» починають тріскатися по швах»⁴.

На цьогорічному Всесвітньому економічному форумі в Давосі наводилися експертні дослідження з тематичними висновками, що масові голоси безробітних і збіднілих людей в значній мірі позначилися на референдумі у Великій Британії за вихід з ЄС, а також у цілому кардинально впливають на підтримку право-радикальних гасел з їх вимогами до обмеження територіальних розширень інтеграційних процесів на партійно-виборчих змаганнях у різних країнах⁵. Очевидно, що подібні ж гасла з'являються і в результаті сьогоденного ставлення радикально-націоналістичних сил європейців до масового напливу іммігрантів, у їх часом ультимативних обмежувальних вимогах до владних політичних і партійних органів своїх країн чи керівництва управлінням регіональних структур.

Так, дані оглядів громадської думки, підготовлені провідним фактологічним мозковим центром «PEW Research Center», свідчать, що приблизно медіана серед опитаних в країнах-членах ЄС середнім числом у 42% висловилися за повернення частини владних повноважень від цього союзного об'єднання до сфери управління національних урядів. Інші 27%

погоджувалися дотримуватися «статусу кво» з розподілом владних повноважень, а 19% — за передання національними урядами ще більших повноважень до керівних органів ЄС. Ще більш радикально сприймається в оглядах зниження за 10-літній період рівня впливу національних урядів країн-членів ЄС на виробку міжнародних позицій об'єднання та загальне зниження за цей же період їх національної впливовості на міжнародній арені: від 11% — у Німеччині, 30–40% — у Нідерландах, Угорщині, Франції, Великій Британії та до 65% — у Греції⁶.

Паралельно, в Європі і у світі в цілому порівняно більша увага починає приділятися політичним закликам ізоляціоністського націоналістичного плану та необхідності першочергового забезпечення національних інтересів. Такою за великим рахунком виявилася позиція Великої Британії щодо Брекзиту і подібними ж аргументами обґрунтовуються ставлення до подальшого розширення ЄС з боку Нідерландів чи окремих партійних чи політичних платформ у Франції та у ряді інших країн об'єднання.

Характерними у цьому плані постають і чинники ментального плану, які все виразніше проявляються в ряді країн Європи і по суті повертають до традиційних формувань розподільних ліній на континенті. Так, світові міжнародні організації та довідникові видання надають до списку країн з найбільшим рівнем ВВП наступну десятку європейських держав з відповідною релігійною та конфесійною домінантою: Німеччина (протестантська), Велика Британія (англіканська/протестантська), Франція (католицька), Італія (католицька), Росія (православна), Іспанія (католицька), Нідерланди (протестантська), Туреччина (мусульманська), Швеція (протестантська) та Швейцарія (католицька).

Тобто серед найбільш потужних в економічному сенсі держав на континенті, які і визначають напрямки головних кооперативних центрів європейського інтеграційного тяжіння, в абсолютній більшості представлені країни з католицьким та протестантським віросповіданням, представляючи традиційні для минулого культурно-релігійні територіальні анклавні та різні в плані характерної ментальності управління бізнесом регіональні потенціали Європи: північного — суто протестантський, з своєю власною етикою та поглядами на громадянські обов'язки; південно-західний — пом'якшений католицький, з впливом на Середземномор'є, і південно-східний — з зоною орієнтації переважно на православ'я. І хоча, повторимо, на сьогодні значний відсоток громадян ЄС підтримує ідеї розширення європейської інтеграції, цей рейтинг значно понизився протягом останніх 10 років за даними опитування понад 80% населення країн ЄС⁷.

Тим не менш, в плані спільних кордонів, європейські транснаціональні інтеграційні процеси і створювані ними субрегіональні об'єднання

в умовах розвитку і розширення спільного ринку продовжують демонструвати нові реалії на континенті. Відбувається закріплення норм соціальної і громадянської ідентифікації по новітнім лініям розмежування між різними ринками людських виробничих сил та їх формуваннями, розташованими по різні боки від кордонів нових трансформованих зон інтеграційних територій і поза ними. Останні все частіше визначаються поняттям «Схід» — але не у власне попереднього географічного розуміння місця регіонального розташування держав, а як «Інші» — в плані позначення узагальненої соціально-громадянської ідентичності по другий бік зони євроінтеграції. «Схід», за цим баченням, постає «Іншим» по відношенню до соціальних параметрів об'єднаної Європи⁸.

Такий підхід, вперше запропонований норвезьким ученим І. Нойманом, дозволяє дослідникам в сфері соціальної теорії відходити від традиційних категорій соціального аналізу — етнонаціональної чи економічної / класової природи поняття колективної ідентичності і розглядати його в нових — більш масштабних і узагальнених рамках. Цей метод набирає популярності у зарубіжних колах дослідників щодо аналізу місць і умов розташування соціальних виробничих сил, дозволяючи ніби своєрідною соціальною указівкою відділяти і визначати ті соціальні групи і формування, які є інтегрованими до європейської спільноти, і всі ті, які перебувають поза цією межею, часом з іншим устроєм життя та ставленням до робочих умов та цінностей.

Існуючі лінії розмежування в Європі, таким чином, демонструють як мінімум три-сутнісний характер завдань, що постають перед ЄС на сучасному етапі:

- необхідність об'єднати в подальшому розвитку різні за соціальною ментальністю і культурно-релігійним потенціалом держави, без готовності останніх на повну передачу наднаціональних функцій до єдиного центру;

- зворотна необхідність запропонувати країнам-членам прийнятні цілі та привабливі для зростання перспективи, щоб запобігти загрозам пониження інтеграційної ролі і розпаду об'єднання;

- досягати збалансованого характеру формування внутрішніх виробничих сил у гармонійному поєднанні зі зовнішніми ринками праці, не допускаючи кризових зривів і загроз безпеці, економічному зростанню чи масових імміграційних потоків в зони відповідальності ЄС.

Україні, яка розглядає євроінтеграцію, як базовий пріоритет своєї стратегії державного розвитку, з очевидністю необхідно бути готовою враховувати сучасні доволі складні проблеми, які переживає це об'єднання, демонструючи певну втому від порівняно швидкого розширення і необхідність зібратися з силами та концептуальними рішеннями, щоб відповісти на внутрішні виклики.

Треба зважати і на те, що більшість країн-членів ЄС за цих умов виявляє неготовність позбутися усталених кордонів і повного національно-територіального суверенітету, а існуючі тут лінії соціально-ментального поділу та культурно-релігійних традицій в залежності від обставин глобального порядку можуть або посилювати тенденції до інтеграційної згуртованості, або послаблювати їх.

При цьому офіційна доктрина ЄС може трактувати чи оголошувати, що двері для вступу в союз залишаються відкритими для будь-якої європейської країни, проте окремі лідери та громадські групи країн-членів явно не поділяють впевненості в нинішніх інституційних спроможностях ЄС і, у відповідності до існуючих норм, можуть висувати для країн-претендентів непрохідні застереження. Особливо для тих, які стикаються з територіальними конфліктами чи невирішеними претензіями з боку сусідніх держав.

З огляду на таке, Україні потрібно дотримуватися не тільки політичної послідовності у проведенні загального курсу на євроінтеграцію, але й певної розумної гнучкості у підходах до кожної з країн-членів за розподілом домінуючих в них ментальних та соціальних стандартів та вимог, відповідно вибудовуючи і стало підтримуючи різносторонні, з врахуванням національної специфіки, міжнародні комунікаційні зв'язки та переговорні процеси. В цьому сенсі знання і націлене використання нових розподільних ліній в Європі може значно посилювати переговорні позиції України, сприяючи досягненню «win-win» ситуацій у двосторонніх домовленостях щодо зняття принципових застережень і водночас набираючи додаткових шансів на переговорах з центральними структурами європейських об'єднань у просуванні до членства в Європейському Союзі і забезпеченні цілісності своєї території та недоторканності державних кордонів.

¹ The World Factbook, the Central Intelligence. Agency, 2017.

² Gordon. 2017. 12 December. P. 1.

³ Trends in Armed Conflicts, 1946–2016 // Peace Research Institute Oslo. Conflict Trends 02, 2017. P. 2.

⁴ George Friedman and Robert D. Kaplan on the situation in Europe // The Economist. 2016, 23 August.

⁵ Davos. Brexit і перemoga Trumpa stalusya tcherez bezrobittya — expert // Zerkalo tuszhnnya. 2017, 18 January.

⁶ Simmons K., Stokes B. Populism and Global Engagement: Europe, North America and Emerging Economies // Pew Research Center Survey. 2016, 15 December. Slides 5, 17.

⁷ Pew Research Center Survey. 2016, 15 December.

⁸ Neumann I. B. Uses of the Other: “The East” in European Identity Formation. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999. P. 68–69.

Григорій Перепелиця,
доктор політичних наук, професор
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
директор Інституту зовнішньополітичних досліджень

ГЕОПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЧОРНОМОРЬСЬКОМУ РЕГІОНІ СПРОВОКОВАНІ РОСІЙСЬКОЮ ГІБРИДНОЮ ВІЙНОЮ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ УКРАЇНИ ТА ГРУЗІЇ

Трансформація системи міжнародних відносин до багатополярності призвела до тектонічних геополітичних зрушень у Чорноморському регіоні. Каталізатором таких негативних процесів була російська гібридна війна.

В результаті цих трансформацій Чорноморський регіон демонструє негативну, руйнівну динаміку в сфері безпеки, яка характеризується такими тенденціями, як: перетворення регіону в сферу російського панування, звуження атлантичного і маргіналізація ісламського геополітичних масивів в регіоні; мілітаризація регіону; перетворення регіону в зону конфронтації, війн і регіональних конфліктів; різке ослаблення впливу США, НАТО і ЄС; посилення цивілізаційних розломів і конфронтації. Такі тенденції в Чорноморському регіоні унеможливають реалізацію інтеграційних проєктів ЄС і НАТО, пов'язаних з їх подальшим розширенням на Схід і ведуть до нової холодної війни в умовах, коли Росія встановила фактичний контроль над більшою частиною Чорноморського регіону.

Ці тенденції в кінцевому підсумку приведуть до повної втрати суб'єктності України і Грузії в Чорноморському регіоні. Україна і Грузія втратили майже всі інструменти і механізми свого впливу в регіоні. В результаті військової агресії Росії, Україна і Грузія втратили не тільки частину своєї території і берегової лінії, але і континентальний шельф і економічну зону в Чорному морі, в якій зараз Росія безроздільно панує. Україна втратила свій торговельний флот, рибальський флот і військово-морські сили. Організація ГУАМ зазнала краху, і ОЧЕС втратила своє значення. В Україні практично не залишилося геополітичних союзників в Чорноморському регіоні. Насправді цю ситуацію можна назвати регіональною геополітичною катастрофою України, яка є результатом таких геополітичних трансформацій в Чорноморському регіоні.

Ключові слова: Чорноморський регіон, геополітична трансформація, військова агресія, геополітичний масив, конфронтація, цивілізаційний розлом, регіональний конфлікт.

გრიგორი პერეპელიცა,

პოლიტიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,
ტარას შევჩენკოს სახელობის კიევის ნაციონალური უნივერსიტეტის
საერთაშორისო ურთიერთობათა ინსტიტუტის პროფესორი,
საგარეო პოლიტიკური კვლევების ინსტიტუტის დირექტორი

**რუსეთის ჰიბრიდული ომის მიერ პროვოცირებული გეოპოლიტიკური
გარდაქმნა შავი ზღვის რეგიონში, როგორც გამოწვევა უკრაინისა და
საქართველოსათვის**

საერთაშორისო ურთიერთობების სისტემის ტრანსფორმაციამ განაპირობა ტექტონიკური გეოპოლიტიკური ცვლილებები შავი ზღვის რეგიონში. ასეთი ნეგატიური პროცესების კატალიზატორი იყო რუსული ჰიბრიდული ომი.

აღნიშნული ტრანსფორმაციის შედეგად შავი ზღვის რეგიონში ხდება უარყოფითი, დამანგრეველი დინამიკის დემონსტრირება უსაფრთხოების სფეროში, რომელიც ხასიათდება ისეთი ტენდენციებით, როგორიცაა: რუსეთის გავლენის სფეროში რეგიონის მოქცევა, ისლამური გეოპოლიტიკური სივრცის მარგინალიზაცია, რეგიონის მილიტარიზაცია, რეგიონის გადაქცევა კონფრონტაციის ზონად, ამერიკის, ნატოსა და ევროკავშირის გავლენის მკვეთრი შესუსტება, რასაც მიყვავართ ახალი ცივი ომისაკენ იმ პირობებში, როცა რუსეთმა დაამყარა ფაქტობრივი კონტროლი შავი ზღვის რეგიონის დიდ ნაწილზე.

აღნიშნულ ტენდენციებს მიყვავართ უკრაინისა და საქართველოს დამოუკიდებლობის გაქრობამდე. უკრაინამ და საქართველომ რეგიონში თავიანთი გავლენის თითქმის ყველა მექანიზმი და ინსტრუმენტი დაკარგეს. რუსეთის სამხედრო აგრესიის შედეგად უკრაინამ და საქართველომ დაკარგეს არა მარტო ტერიტორიისა და სასაზღვრო ხაზის ნაწილი, არამედ კონტინენტური შელფი და ეკონომიკური ზონა შავ ზღვაში, რომელზეც ამჟამად განუყოფლად ბატონობს რუსეთი. უკრაინამ დაკარგა თავისი სავაჭრო და თევზსაჭერი ფლოტი, სამხედრო-საზღვაო ძალები. გუამის ორგანიზაციამ განიცადა კრაზი. უკრაინას ფაქტობრივად აღარ ჰყავს გეოპოლიტიკური მოკავშირე შავი ზღვის რეგიონში. ამ თვალსაზრისით, არსებული სიტუაცია შეიძლება შეფასდეს როგორც რეგიონალური გეოპოლიტიკური კატასტროფა განპირობებული შავი ზღვის რეგიონის გეოპოლიტიკური ტრანსფორმაციით.

საკვანძო სიტყვები: შავი ზღვის რეგიონი, გეოპოლიტიკური ტრანსფორმაცია, სამხედრო აგრესია, კონფრონტაცია, გეოპოლიტიკური მასივი, რეგიონალური კონფლიქტი.

Grigorij Perepelica,

Doctor of Political Sciences, Professor

Institute of International Relations

Kyiv National Taras Shevchenko University,

Director of the Foreign Policy Research Institute

GEOPOLITICAL TRANSFORMATIONS IN THE BLACK SEA REGION IS COMPLETED BY RUSSIAN HYBRID WAR AS A CHALLENGE FOR UKRAINE AND GEORGIA

The trend of a international relations system towards multipolarity has led to a tectonic geopolitical transformation in the Black Sea region. The catalyst of such negative processes was the Russian hybrid war.

As a result, the Black Sea region shows a negative, destructive dynamics in the security sphere which were characterized by such trends as the transformation of the region into the sphere of Russian dominance, narrowing Atlantic and marginalization of Islamic geopolitical massifs in the region, the militarization of the region; transform the region into a zone of confrontation, wars and regional conflicts; sharp weakening of US, NATO and the EU influence; strengthening civilizations faults and confrontation. Such trends of the Black Sea region make impossible the implementation of EU and NATO integration projects related to the further expansion to the East and lead to a new Cold War in conditions where Russia has established a de facto control over much of the Black Sea region.

These trends will ultimately lead to the complete loss subjectivity of Ukraine and Georgia in the Black Sea region. Ukraine and Georgia have lost almost all the instruments and mechanisms of its influence in the region. As a result of Russian military aggression, Ukraine and Georgia have lost not only part of its territory and coastline, but also of the continental shelf and economic zone the Black Sea, which now Russia undivided dominance. Ukraine has lost its cargo fleet, fishing fleet and Navy. GUAM Organization suffered final collapse and BSEC has lost its meaning. Ukraine has virtually no geopolitical allies in the Black Sea region. In fact, this situation can be called a regional geopolitical catastrophe of Ukraine, which is the result of such geopolitical transformations in the Black Sea region.

Key words: *Black Sea region, the geopolitical transformation, military aggression, geopolitical array, confrontation, civilizational fault, regional conflict.*

Тренд системи міжнародних відносин в бік багатопolarity призвів до тиктанічних геополітичних трансформації в Чорноморському регіоні. Каталізатором таких негативних процесів стала російська гібридна війна. Як позначився цей тренд на Чорноморському регіоні?

Послаблення глобального впливу США за останні роки призвело до утворення геополітичного вакууму в різних регіонах світу, який поспішають заповнити своїм домінуванням нові і старі регіональні гравці. Це

спричинило регіональну нестабільність, з якою США вже неспроможні впоратись. В результаті система міжнародних відносин зазнає суттєвої деформації в бік багатополарності, яка супроводжується появою зон нестабільності, локальних і регіональних конфліктів та геополітичних розломів. Одним з таких регіонів став Великий Близький Схід вибух якого проявився в утворенні Ісламської держави та громадянській війні в Сирії, з якими США самотійно не спроможні впоратись. Як наслідок, — втрата довіри до США з боку європейських союзників та руйнація євроатлантичної солідарності між ними. Наростання нестабільності і напруги спостерігається і в Південно-Східній Азії, де Китай претендує на свою сферу впливу, намагаючись перетворити Південно-Китайське море у свої внутрішні води.

Тренди глобальної системи міжнародних відносин до багатополарності відкрили Росії вікно можливостей повернути собі статус світової держави, без якого росіяни не уявляють майбутнього своєї країни. Першим етапом у відновленні такого статусу мала бути реінтеграція пострадянського простору і повне поглинання його Росією, що ставить під загрозу саме існування України та Грузії як незалежних і суверенних держав. Приоритетним в реалізації цієї мети є встановлення Росією повного контролю над Чорноморським регіоном.

Встановлення Росією повного домінування в Чорноморському регіоні відкриває необхідні передумови для вирішення стратегічних завдань геополітичного та цивілізаційного характеру. Вирішення таких завдань спрямовано на досягнення головної мети Росії — відновлення статусу «світової держави» зі своєю власною сферою впливу і перегляду існуючого світового порядку на умовах Росії. Пріоритетність Чорноморського регіону серед інших прилеглих до Росії регіонів обумовлена тим, що, *по-перше*, цей регіон є найбільш нестабільним і найменш захищеним флангом НАТО; *по-друге*, ЄС і США проявляють найменший інтерес до цього регіону; *по-третє*, в цивілізаційному і геополітичному відношенні цей регіон є периферійним і гетерогенним в геополітичному і цивілізаційному відношенні. Проте, Чорноморський регіон опинився в епіцентрі міжцивілізаційного конфлікту саме тому, що він знаходиться на перетині трьох великих геополітичних і цивілізаційних масивів: Євроатлантичного, Євразійського та Ісламського¹.

До **Євроатлантичного масиву** належить територія Чорноморських країн НАТО та ЄС, таких як: Румунія, Болгарія та Греція. Ця частина Чорноморського регіону ототожнюється з європейським цивілізаційним простором, об'єднаного спільною стратегічною метою, неоліберальною ідеологією, спільними демократичними цінностями, культурно — історичними зв'язками, єдиним економічним простором, єдиною системою

тарифів та кредитувань, митним союзом та іншими інтеграційними угодами в рамках ЄС. Масив являє собою таллосократичне утворення скріплене військовими зобов'язаннями в рамках НАТО та великою кількістю міжурядових організаційних структур і конвенцій. Провідну роль в організації та структуризації цього євроатлантичного масиву відіграють США. ЄС проявляє меншу активність, проте має до цього регіону певний економічний та політичний інтерес, який втілюється за допомогою таких ініціатив та проектів як: «Чорноморська синергія», проект ТРАСЕКА, програма «Східного партнерства», проект газогону «Набукко» та інші ініціативи. Відмінність євроатлантичного масиву Чорноморського регіону від іншої частини європейського цивілізаційного простору полягає в тому, що його складають православні країни. Це провокує Росію претендувати на цю частину євроатлантичного геополітичного масиву з метою включення її в євразійський цивілізаційний простір.

Євразійський геополітичний масив зазначений в геополітиці як Хартленд являє собою ідеальну теллутократичну імперію, засновану на ідеологічному принципі існуванні суспільства. Територія масиву характеризується недобудованим санітарним кордоном, який її оточує². Ідеологічне обґрунтування претензій Росії на повне володіння цим геополітичним масивом представлено в доктрині «Русского мира». Доктрина «Російського світу» покликана реалізувати дві ключові потреби сучасного історичного розвитку Росії. З одного боку, вона слугує обґрунтуванням зовнішньої експансії і втручання у внутрішні справи сусідніх держав, в першу чергу України, з іншого — втіленню реставрації Росії як імперії, об'єднанню та мобілізації росіян навколо їх історичної місії по перетворенню країни в «православну цивілізацію», яка має об'єднати всіх православних в протистоянні із Заходом.

Цивілізаційна складова цієї доктрини виражає претензію Росії на роль держави-цивілізації, яка має поширитись на всю Євразію, до якої в цьому російському цивілізаційному вимірі включається увесь руський народ. При цьому руський народ є не нацією, а цивілізаційною спільнотою. Ця спільнота вирізняється від інших цивілізацій єдиним культурним кодом. Таким чином, головним критерієм ідентичності такої цивілізаційної спільноти є не етнічний чинник чи спільність економічного та політичного життя, а спільний культурний код.

Культура дійсно є одним із головних критеріїв визначення цивілізацій. Проте в даному випадку цей «єдиний культурний код» зводиться виключно до російської культурної традиції. «Стрижень, що скріплює тканину цієї унікальної цивілізації — руський народ, руська культура»³. «Така цивілізаційна ідентичність, — пише В. Путін, — заснована на збереженні руської культурної домінанти, носіями якої виступають не тільки

етнічні руські, але і всі носії такої ідентичності, незалежно від національності»⁴. Вважати себе руським значить спиратись, за словами В. Путіна, на нашу (російську — *автор.*) культуру, історію та ідентичність. Для того, щоб називатися руським достатньо «вважати себе таким незалежно від етнічної приналежності». Натомість за відмову руських від ідентичності по крові В. Путін нагороджує їх державотворчою функцією. «Руський народ є державоутворюючим по факту існування Росії. Велика місія руських — об'єднувати, скріплювати цивілізацію. Мовою, культурою, всесвітньою чуйністю... скріплювати в такий тип держави-цивілізації, де немає «нацменів», а принцип розпізнавання «свій-чужий» визначається спільною культурою і спільними цінностями» — зазначає він⁵.

У такий спосіб В. Путін намагається вирішити антиномію «національної ідеї (в першу чергу як національного принципу легітимної влади) та імперської ідеї (як легітимації влади через глобальну місію вкупі з масштабом і різномірністю простору), яка довгий час визначала зміст руської історичної свідомості і залишилась для неї нерозв'язаною»⁶. З іншого боку, держава-цивілізація під назвою «Велика Росія» разом з поліетнічною цивілізацією як великий «пан-регіон», за переконання російських ідеологів, може бути здатною протистояти процесам глобалізації і успішно просувати російські національні інтереси у світовому геополітичному просторі⁷. Щодо Чорноморського регіону, то Росія вважає належними до євразійського масиву, окрім своєї території, Україну, Вірменію та Грузію, яких об'єднують спільні історичні зв'язки, православ'я, культура та належність частини населення регіону до слов'янства.

Ісламський масив складає більшою мірою теллурократичне утворення, яке займає південну частину Чорноморського регіону і глибоко врізається в південні кордони Росії. Воно становить собою неоднорідне поле з різностатусними гравцями і суперечливими інтересами. Багаточисельні міжетнічні конфлікти та релігійне протистояння обумовлює слабкий характер впливу цього геополітичного масиву на ситуацію в Чорноморському регіоні. Ісламський геополітичний масив в цьому регіоні представлений, насамперед, Туреччиною та Азербайджаном. В той же час Туреччина репрезентує себе в Чорноморському регіоні як країна, що належить як до євроатлантичного (завдяки членству в НАТО) так і до ісламського геополітичного масиву.

Динамічні процеси трансформації в регіоні Чорного моря були обумовлені зміною балансу сил між Росією і Заходом. За останні 20 років потенційна сила між євроатлантичним та євразійським масивами визначається балансом, який був створений в результаті закінчення ери холодної війни. Відповідно цей баланс і визначав архітектуру безпеки Чорноморського регіону, яка складалася з субрегіональних організацій і окремих ініціатив.

В останні роки євроатлантичний масив в Чорноморському регіоні значно послабився. Це сталося після закінчення розширення НАТО і ЄС на Схід. Відбулось посилення розбіжностей між США і Європою, через фінансову кризу 2008–2010 років. Європа вступила в епоху економічного застою і політичної фрагментації, що призводить до інституційної та соціально-економічної кризи ЄС. Відсутність консенсусу в рамках стратегія ЄС і його відносини з Росією, зміна пріоритетів зовнішньої політики США і ослаблення американського впливу створило вакуум безпеки в цьому регіоні.

Завдяки таким тенденціям Росії вдалося багато в чому звести нанівець дисбаланс сили і розгорнути новий геополітичний наступ на Європу, щоб остаточно закріпити за собою простір Чорноморського регіону і Східної Європи, яка не охоплюється членством в ЄС і НАТО. Зміцнення Росії як впливового актора на глобальному і регіональному рівнях проглядається в її зусиллях не тільки контролювати пострадянський геополітичний простір, але і посилити вплив на прилеглі території Східної і Центральної Європи.

Долучення України та інших чорноморських країн колишнього Радянського до Союзу російського імперського проекту дозволяє говорити про нього як про цивілізаційний проект, який можна порівняти із західним проектом «Євроатлантичної цивілізації». Без цієї частини Чорноморського регіону, Росія не може сприйматись як євразійська цивілізація, так як в цьому випадку вона втрачає свою європейську ідентичність і може розглядатися в якості одного з проектів азіатської країни. Якщо Росія встановить контроль над значною частиною акваторії Чорного моря то воно перетворилося в «російське озеро».

Таким чином, Росія завершує відновлення західного фасаду, як держави-цивілізації, яка, з одного боку, є форпостом від впливів західної цивілізації на територію російських, а з іншого — дає свій потенціал та інфраструктуру яка може розглядатися як трамплін для геополітичного наступу в Європі і на Близькому Сході.

Таким чином, боротьба за Чорноморський регіон буде залежати від подальшого розширення геополітичного домінування або на Захід, ні на Схід. Росія отримує історичний шанс зробити геополітичний кидок в Європу, як це робив Радянський Союз у 1944–1945 роки, змінити баланс сил у відносинах із Заходом і перекроїти карту всього європейського геополітичного простору на основі російської переваги. Так що Путін хоче переглянути результати холодної війни і заново утвердити Росію в якості домінуючого геополітичного центру в регіоні Чорного моря, Європи та Євразії.

Втрата США стратегічного інтересу до Чорноморського регіону та послаблення їхнього впливу в регіоні, припинення розширення НАТО та

ЄС на Схід відкрили перед Росією можливість змінити регіональний баланс сили на свою користь. Для реалізації імперських амбіцій Росії війна стала найбільш прийнятним інструментом корегування балансу сили в цьому регіоні. Таким чином саме російсько-українська війна змінила головний тренд розвитку Чорноморського регіону. **Замість процесу об'єднання в унікальний цивілізаційний простір Чорноморський регіон перетворився в зону конфронтації і глибоких цивілізаційних розломів.** Більше того, перевагу отримали деструктивні процеси в кожному із трьох представлених в регіоні геополітичних масивів.

Головним результатом цих трендів в Чорноморському регіоні, які Росія зрушила російсько-українською війною, стало, **по-перше**, значне розширення Євразійського геополітичного масиву за рахунок анексії Криму та окупації частини Донбасу, що склало 20% території України.

По-друге, Росія оволоділа головною стратегічною позицією в Чорноморському регіоні — півостровом Крим, що знаходиться в центрі акваторії Чорного моря. Завдяки цій позиції, Росія перетворила півострів в потужну військову базу. Це кардинально змінило баланс сили в регіоні на користь Росії. На півострові кількість російських військ зросла до 30 тис. чол., а флот поповнюється 5 новими підводними човнами і 10 корветами. **По-третє**, завдяки окупації української території, Росія збільшила контроль над береговою лінією Чорного моря з 500 до 1500 км, що дозволяє їй повністю контролювати всю акваторію Чорного моря, перетворивши його в «російське озеро».

По-четверте, Росія повністю зруйнувала існуючий безпековий режим в Чорноморському регіоні та існуючі елементи регіонального комплексу безпеки. Практично припинили свою активність військово-морська група «BLACKSEAFOR». Втратили значення такі організації як ОЧЕС та ГУАМ і такі ініціативи як «Чорноморська гармонія» та «Чорноморська синергія», виявивши свою повну неефективність і нерезультативність.

По-п'яте, Росія змусила НАТО значно знизити активність в Чорному морі і потіснила присутність Євroatлантичного масиву в Чорноморському регіоні, який обмежується тепер хіба що територіальними водами Румунії і Болгарії. **По-шосте**, Росія розгорнула стратегічний наступ на Євroatлантичний та Ісламський масиви з метою їх повного витіснення з Чорноморського регіону.

Після анексії Криму та нарощування своєї військової присутності на кордоні з Україною, Росія розгорнула наступ у двох стратегічних напрямках. Перший стратегічний напрямок має на меті завершити фрагментацію та окупацію Східної та Південної України з подальшим приєднанням до євразійського геополітичного масиву Придністров'я і мож-

ливо Молдови. Досягнення цієї стратегічної мети дає змогу оволодіти не тільки переважною більшістю берегової лінії, але й континентальною частиною Чорноморського регіону. Таким чином буде покінчено з буферною зоною і перетворено цю територію в плацдарм для подальшого наступу на Євроатлантичний геополітичний масив з метою його остаточного оточення і витіснення з Чорноморського регіону.

Свідченням про безпосередню підготовку до такого наступу на цьому стратегічному напрямку стали навчання «Кавказ – 2016», які проходили з 5-го по 10 вересня 2016 року. Як зазначає відомий військовий експерт, генерал Юрій Ратковець: «Аналіз військових і спеціальних заходів в рамках «Кавказ – 2016» дозволяє зробити висновок про відпрацювання Росією сценарію повномасштабної війни зі США/НАТО та Україною на Південно-Західному стратегічному напрямку РФ, в т. ч. із застосуванням ядерної зброї. В рамках зазначеного сценарію розглядались дві можливі причини переходу сторін від «холодного» до «гарячого» (збройного) протистояння, тобто виникнення війни, а саме: перша — створення сухопутного коридору до Криму та Придністров'я, а за сприятливих умов — захоплення всієї південно-східної частини України (що, відповідно, викликало б втручання у ситуацію з боку США та НАТО на стороні України) шляхом проведення Росією масштабної операції на Азово-Чорноморському операційному напрямку; друга — реагування Росії на «...дії України, за підтримки США та НАТО, із силового відновлення контролю над Кримом та у відповідь на диверсійно-терористичну діяльність України в Криму»⁸.

Судячи із завдань, які ставились перед російськими збройними силами, на цих навчаннях, Росія переслідує такі воєнно-стратегічні та воєнно-політичні цілі на Південно-Західному стратегічному напрямку в Чорноморському регіоні. По-перше, захоплення східної та південної частини України в рамках наступальної операції та організація оборони Криму від можливого вторгнення українських чи натівських військ. По-друге, блокування Чорноморських проток і встановлення повного контролю над ними. По-третє, нанесення поразки противнику на південному фланзі НАТО, та кидок на Балкани з метою повернення повного контролю над цією частиною Південно-Східної Європи. У такий спосіб планується повністю покінчити з євроатлантичним геополітичним масивом не тільки в Чорноморському регіоні, але й усій Південно-Східній Європі включно з Балканським регіоном.

Для цього в процесі навчань було створено міжвидове угруповання ЗС РФ поблизу кордонів України і на Північному Кавказі Росії чисельністю до 120 тис. осіб, з них — до 105 тис. осіб були безпосередньо розгорнуті: на окупованих українських територіях — близько 62 тис. осіб

/в т. ч. в Криму — до 24 тис.; на окупованій території Донбасу — близько 38 тис./, а також на кордоні з Україною — 42–43 тис. осіб. У повітряному просторі над південно-західною частиною Криму екіпажами літаків Ту-95МС були відпрацьовані задачі подолання системи протиповітряної оборони противника з послідуєчим нанесенням ракетно-бомбових ударів (умовно) з метою блокування Чорноморських проток⁹.

Проводились заходи по розгортанню бойових дій Збройних сил Російської Федерації та її союзників у стратегічній глибині території противника на південному фланзі НАТО — на Балканах. Відпрацювання цього етапу планується в ході спільних російсько-білорусько-сербських навчань «Слов'янське братерство-2016» та російсько-сербських навчань «Барс-2016» в Сербії в жовтні 2016 року. Кінцевим етапом навчань стали тренування по нанесенню ракетно-ядерних ударів по об'єктах критичної інфраструктури на території противника — з метою утримання стратегічної ініціативи у війні зі США/НАТО та примушення противника до капітуляції на вигідних для Росії умовах. Зокрема, із заходів підготовчого етапу СКШН «Кавказ-2016» ЗС РФ особливої уваги заслуговує політ над акваторією східної і центральної частин Чорного моря трьох стратегічних бомбардувальників Ту-95МС у супроводі літаків Су-27 та Су-33. На завершальному етапі активної фази навчань «Кавказ-2016», у рамках КШТ РВСП з космодрому «Плесецьк» був проведений реальний успішний пуск МБР «Тополь» у напрямку полігону на Камчатці¹⁰.

Як відреагував Захід на геополітичний наступ Росії на євроатлантичний геополітичний масив і встановлення російського контролю над переважною частиною Чорноморського регіону? Ймовірно реакція Заходу на дії Росії в Чорноморському регіоні буде залежати, насамперед, від наслідків російсько-української війни. Результативність же гібридної та повномасштабної війни Росії проти США/НАТО в Чорноморському регіоні в кінцевому рахунку обумовлюється співвідношенням цілей, ресурсів і претензій, які мають Росія і Захід. Цілі Росії в цій глобальній гібридній війні, як відомо, полягають у відвоюванні нею статусу світової держави в ієрархії міжнародних відносин та зміні світового порядку, що склався після завершення холодної війни. Захід, навпаки, намагається зберегти цей постбіполярний порядок, який забезпечує йому достатньо комфортне існування та розвиток. Претензії Росії по відновленню домінування в Чорноморському регіоні не відповідають інтересам та цивілізаційним цінностям Заходу, який на відміну від Росії вже не має таких глобальних амбітних і агресивних претензій, оскільки його задовольняє існуючий статус КВО.

Отже, таке співвідношення цілей і претензій обумовлює такий стан відносин між Заходом і Росією, коли перший прирікає себе на пасивну

реактивну політику, ціллю якої є запобігання поверненню до холодної війни та недопущення нової світової війни з Росією. Росія ж, навпаки, проводить політику на руйнацію існуючого світового порядку шляхом розв'язання гібридної війни та шантажуванням Заходу ядерною війною. Звісно, що в ресурсному плані Росія значно поступається Заходу, проте завдяки спланованій війні та змогла змобілізувати свої ресурси на геополітичний і військовий реванш, тоді як західні країни перебувають в стані стагнації, воєнної та економічної демобілізації, боячись спровокувати Росію навіть щонайменшими кроками по відновленню своєї обороноздатності. Агресивній зовнішній політиці Росії вони протиставляють свою непровокативну політику умиротворення, демонструючи Росії тим самим свою слабкість.

Очевидним підтвердженням такої неадекватності і непровокативної політики є реакція НАТО і ЄС на дії Росії в Чорноморському регіоні. ЄС перестав сприймати цей регіон як зону стабільності і все більше намагається розглядає його як бар'єр на шляху нелегальної міграції, біженців, торгівлі людьми, наркотрафіку, організованої злочинності. Наслідками такої політики для Брюсселя є втрата впливу. А вплив як і влада не терпить вакууму, який поспішає заповнити Росія.

НАТО також демонструє в'ялу і неадекватну реакцію щодо загроз на його південному фланзі в Чорноморському регіоні. Варшавський (2016) саміт НАТО так і не дав відповіді на ці виклики. Щодо Чорноморського регіону то Саміт обмежився рішенням посилити свою присутність в ньому, підтримавши наполегливу ініціативу Румунії по створенню «багатонаціональної рамкової бригади» (п. 41). Хоча скоріше за все це рішення буде мати декларативний характер.

На Варшавському саміті було також заявлено про готовність **«початкового оперативного потенціалу» європейської системи ПРО НАТО**, що включає об'єкти ПРО в Іспанії (американські кораблі), Румунії (перехоплювачі) і Туреччині (радар). Стратегічні ядерні сили США названі «вищою гарантією безпеки країн НАТО» (п. 53). Чимало положень Варшавського комюніке присвячено агресивним діям Росії — як щодо України, так на Балтиці, Чорному і Середземному морях, у Сирії; відзначається «провокаційна військова діяльність на периферійній території НАТО» (пп. 5, 9, 10, 16, 17, 18, 19 комюніке). Заявляється, що своїми діями РФ порушила низку правових і політичних зобов'язань, зокрема положення Основного положення акту Росія-НАТО 1997 р. (п. 9). Втім, Росія може не звертати увагу на цю критику, бо в п.39 комюніке Саміту говориться, що **«стримування має бути доповнено змістовним діалогом та взаємодією із Росією»**. *Готовність до діалогу в Кремлі традиційно сприймають як ознаку слабкості, а слабкість — як заохочення до наро-*

щування агресії. Росія ж не забарилася довести це на практиці, і через день після чергового безрезультатного засідання Ради НАТО-Росія на рівні послів, що пройшло 13 липня в Брюсселі, російські військові заявили про намір розмістити в Криму в серпні 2016 р. зенітно-ракетні комплекси С-400 «Тріумф»¹¹. Такою була відповідь Москви на заклики Єнса Столтенберга до діалогу, заклики Франка Штайнмаєра уникати «зайвих загострень»¹², на слова Франсуа Олланда, що **Росія — не загроза, а «партнер, який, щоправда, іноді, як ми бачили в Україні, використовує силу»**¹³.

Розуміючи безпорадність НАТО, зіткнувшись з реальною російською військовою загрозою, Польща і Румунія висунули ініціативу щодо стабільності південного флангу НАТО. Інша румунська ініціатива полягає у створенні Чорноморської флотилії під керівництвом НАТО, яка має на меті посилення присутності Альянсу для зміцнення безпеки в Чорному морі. Президент України Петро Порошенко на спільній прес-конференції в Бухаресті 21 квітня 2016 року під час візиту в Румунію заявив: «Україна із задоволенням приєднається до флотилії»¹⁴.

Проте ця ініціатива на цих деклараціях і закінчилась, оскільки Україні нічим приєднуватись до цієї флотилії. Після окупації Криму Росією, практично увесь корабельний склад ВМС України був блокований та інтернований в кримських базах і включений в склад Чорноморського флоту РФ. З іншого боку, з огляду на Росію Туреччина і Болгарія також відмовились долучатись до такої флотилії. НАТО ж не вважає за необхідне нарощувати свою військово-морську присутність в Чорноморському регіоні, що дозволяє Росії здійснювати повне домінування в регіоні. Остання ініціатива, висунута президентом Польщі Анджеєм Дудою щодо проекту «Міжмор'я» також залишається на рівні ідеї, закріпленої в офіційних заявах та меморандумах. Під кінець, найбільш слабкою ланкою південного флангу НАТО є Туреччина. Формально, залишаючись членом НАТО ця країна все більше віддаляється від цінностей і принципів, яких дотримується Альянс.

В Чорноморському регіоні після розпаду СРСР Туреччина намагалась зайняти місце регіонального лідера і слідувати власному курсу, обумовленому, насамперед, її належністю до Ісламського геополітичного масиву. Провідні позиції Туреччини в Чорноморському регіоні забезпечувались такими геостратегічними перевагами як контроль над Чорноморськими протоками та використання її транспортного гео економічного і геополітичного потенціалу. Це давало їй можливість проводити самостійну політику зорієнтовану більшою мірою на ісламський світ ніж на Захід. Ісламізація турецького суспільства супроводжувалась посиленням авторитарних тенденцій в політичній системі Туреччини. Все це призвело

до охолодження відносин цієї країни з ЄС та США. В той же час Туреччина активно використовувала засоби м'якої сили в поширенні свого впливу в Чорноморському регіоні, особливо щодо тюркомовних країн. Туреччина запроваджувала гуманітарні та економічні програми щодо підтримки кримськотатарського населення на Кримському півострові.

Проте війна, розв'язана Росією проти України та анексія Криму різко змінила положення Туреччини в Чорноморському регіоні. Стало очевидним, що Росія використовує Крим як плацдарм для подальшої воєнної експансії на Близький Схід. Військове втручання Росії у громадянську війну в Сирії на боці правлячого режиму Асада проти якого виступала Туреччина, поставило останню в досить загрозливу ситуацію. Участь Росії у війні в Сирії дала їй можливість значно посилити свою військову присутність в регіоні Східного Середземномор'я.

Таким чином, Туреччина опинилась під молотом і наковальню російської воєнної загрози. Зенітно-ракетні комплекси С-400 та ракетні комплекси берегової оборони, розміщені Росією в Криму, здатні контролювати та прострілювати не тільки всю акваторію Чорного моря, але й північну частину території та повітряного простору Туреччини. З півдня бойові дії, розв'язані російським військовим контингентом та урядовими військами Сирії проти сирійської опозиції, спричинили багатотисячний потік біженців на територію Туреччини. Російська авіація неодноразово порушувала повітряний простір Туреччини, прилеглий до зони бойових дій, в результаті чого турецькими винищувачами був збитий російський бомбардувальник СУ-24. Цей інцидент спричинив глибоку кризу російсько-турецьких відносин. Відповіддю на цей інцидент стала фактична економічна блокада, запроваджена Росією проти Туреччини та підтримка російськими спецслужбами курдського тероризму.

Ці асиметричні заходи призвели до кардинальної зміни зовнішньополітичного та внутрішньополітичного курсу президента Туреччини Ердогана. Придушення невдалого військового перевороту дало можливість Ердогану остаточно закріпити авторитарний режим в країні і розпочати війну з Ісламською державою. Фактично Туреччина втрутилась у внутрішній ісламський конфлікт, заручившись підтримкою Росії. Так відбулось різке геополітичне зближення авторитарного режиму Ердогана з авторитарним режимом Володимира Путіна. Ердоган вибачився за збитий російський СУ-24, першим приїхав на зустріч на початку серпня 2016 року до Володимира Путіна в Санкт-Петербург з черговими вибаченнями і пропозиціями. Зміст цих пропозицій наповнився реальними угодами між Росією і Туреччиною, підписаними під час відповідного візиту В. Путіна до Анкари 10 жовтня 2016 року для участі у Всесвітньому енергетичному

конгресі. Угода стосується побудови двох ниток магістрального трубопроводу «Турецький потік» по дну Чорного моря до європейської частини Туреччини і далі до кордонів Греції. Трубопровод має бути побудованим до кінця 2019 року. Загальна вартість проекту 11,4 млрд. євро¹⁵.

Таким чином Туреччина остаточно похоронила проекти ЄС типу «Набукко» щодо створення транспортного енергетичного коридору до енергетичних полів Центральної Азії та Ірану на користь Росії. Зближення Туреччини з Росією дає Ердогану можливість вести незалежну від ЄС і США політику на Близькому Сході і в Чорноморському регіоні, шантажуючи їх енергетичними питаннями, біженцями та іншими болючими для Заходу проблемами. Росія ж змогла підпорядкувати політику Туреччини своїм інтересам. Їй вдалося заключити ситуативний альянс із сунітською Туреччиною та шийтським Іраном і спрямувати його як проти Заходу так і проти Ісламської держави, одночасно послаблюючи і тих і інших.

Таким чином, завдяки такому альянсу, Росія значно розширила дугу свого впливу як на Близькому Сході, так і в Чорноморському регіоні, сформувавши в цих регіонах досить широкий антизахідний фронт, до якого долучена частина ісламських країн. Це означатиме в середньо терміновій перспективі значне звуження аж до повного витіснення євроатлантичного масиву з Чорноморського регіону, а також одночасну маргіналізацію ісламського чинника в цьому регіоні.

Такі тренди в кінцевому рахунку призведуть до повної втрати Україною своєї суб'єктності в Чорноморському регіоні. Україна та Грузія втратили практично всі інструменти і механізми свого впливу в цьому регіоні. В результаті російської воєнної агресії як Грузія так і Україна втратили не тільки частину своєї території і берегової лінії, але й континентальний шельф та частину економічної зони, якою тепер безроздільно користується Росія. Україна втратила свій торговельний, риболовецький та військовий флоти. Організація ГУАМ зазнала остаточного краху, а ОЧЕС втратила сенс свого існування. В Україні практично не залишилось геополітичних союзників в Чорноморському регіоні. Фактично таку ситуацію можна назвати регіональною геополітичною катастрофою України.

Сам же Чорноморський регіон демонструє негативну, деструктивну динаміку в сфері безпеки, якому стали властиві такі тенденції як: перетворення регіону в сферу неподільного російського домінування, звуження євроатлантичного та маргіналізація ісламського геополітичних масивів в регіоні, мілітаризація регіону; перетворення регіону в зону конфронтації, локальних воєн та регіональних конфліктів; різке послаблення впливу США, НАТО та ЄС; посилення міжцивілізаційних розломів

та конфронтації. Такі тренди в Чорноморському регіоні унеможливають реалізацію Євросоюзом та НАТО будь-яких інтеграційних проєктів, пов'язаних з подальшим розширенням на Схід і призведе до нової холодної війни в умовах коли Росія вже де-факто встановила свій контроль над більшою частиною Чорноморського регіону.

¹ *Кустарев А.* Структурная геополитическая динамика: Ближний Восток. URL: <http://www.intelros.ru/index.php?newsid=332>

² *Степанова Г. В.* Геополітична структура Чорноморського регіону та геополітичні інтереси акторів і гравців. URL: http://revolution.allbest.ru/international/00281658_0.html

³ *Путин Владимир.* Россия и национальный вопрос // Независимая газета. 2012, 23 января.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ *Ремизов Михаил.* Русский национализм и российская геополитика. URL: <http://www.apn.ru/publications/article26892.htm>.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ *Ратковець Юрій.* Особливості СКШН «Кавказ-2016» або репетиція війни Росії зі США, НАТО та Україною. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/09-25-Caucasus/>.

¹⁰ Там само.

¹¹ Крым в августе получит комплект зенитной ракетной системы С-400. URL: <http://tass.ru/armiya-i-opk/3456809>. 16.07.2016.

¹² Штайнмаєр застерігає від рецидиву конфронтації між Росією та НАТО. URL: <http://www.dw.com/uk/штайнмаєр-застерігає-від-рецидиву-конфронтації-між-росією-та-нато/a-19386566>.

¹³ Hollande: Russia is a partner - not a threat. URL: <http://www.rferl.org/content/hollande-russia-is-a-partner-not-a-threat/27847690.html>

¹⁴ Україна готова приєднатися до Чорноморської флотилії під егідою НАТО. URL: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/339166.html>.

¹⁵ Россия и Турция подписали соглашение по «Турецкому потоку». URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/rossiya-turtsiya-podpisali-soglashenie-turetskomu-1476120639.html>

Ираклий Горгиладзе,
кандидат історичних наук,
асоційований професор
Батумського державного університету
імені Шоти Руставелі

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ КОЛІЗІЇ КОНФЛІКТІВ НА КАВКАЗІ

Розпад СРСР став одним з наслідків і одночасно потужним стимулом широкомасштабних і глибоких якісних змін, і зрушень в геополітичній структурі. Кавказ є вкрай конфліктогенним регіоном, де в складний вузол переплетені соціально-економічні, національно-територіальні, конфесійні, геополітичні та інші інтереси. Крім того, перед закавказькими державами постає кардинальна проблема пошуку і розробки нових шляхів соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку. Отже, без всебічного розгляду низки питань неможливо зрозуміти явища, що визначають характер, основні тенденції розвитку та специфіку геополітики Кавказького регіону, так само як і не можна розробити і реалізувати комплекс заходів щодо їх вирішення. Особливі умови розвитку Кавказу зумовили виняткову для багатонаціонального та багатокультурного регіону ступінь етнонаціональної та етноконфесійної мозаїчності і різноманітності. Ці та інші фактори несуть в собі величезний потенціал конфліктогенності.

У статті розглянуто геополітичну і стратегічну важливість Кавказу та процеси, які визначили кількість і складність соціально-економічних, національних і територіальних проблем, у тому числі, належність до різних мовних і етнічних груп, сповідальність різних релігій, різну організацію національно- і адміністративно-територіальних утворень.

Ключові слова: конфлікти, Кавказ, соціально-економічні проблеми, національні проблеми, територіальні проблеми

ირაკლი გორგილაძე,

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ასოცირებული პროფესორი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

კონფლიქტთა კოლიზიის გეოპოლიტიკური კონტექსტი კავკასიაში

სსრ კავშირის დაშლა გეოპოლიტიკურ სტრუქტურაში ფართომასშტაბიანი და ფუნდამენტური ძვრების უმთავრესი მიზეზი გახდა. აღნიშნული პროცესების ერთ-ერთ გამოვლინებად კავკასია უნდა მივიჩნიოთ, რომელიც უკიდურესად კონფლიქტოგენურ რეგიონად ჩამოყალიბდა, სადაც სოციალურ-ეკონომიკური, ეროვნულ ტერიტორიული, კონფესიური, გეოპოლიტიკური და ა.შ. ინტერესები ერთმანეთში რთულ კვანძად შეიკრა. გარდა ამისა, ამიერკავკასიის ქვეყნების წინაშე

მთელი სიმწვავით იჩინა თავი სოციალურ-ეკონომიკური და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური განვითარების გზების ძიების საკითხმაც. ამიტომ, საკითხთა ფართო სპექტრის განხილვის გარეშე შეუძლებელია შეფასებულ იქნას აქ მიმდინარე პროცესები რომლებიც მნიშვნელოვნად განსაზღვრავენ კავკასიის რეგიონში გეოპოლიტიკური პროცესების, განვითარების ძირითადი ტენდენციებისა და სპეციფიკურობის ბუნებას. ისევე როგორც შეუძლებელი გახადა კომპლექსური ღონისძიებების შემუშავება მათი გადაჭრის მიზნით. კავკასიის რეგიონის განსაკუთრებულობა განსაზღვრა მისმა როგორც ეთნოკონფესიურმა და ეთნონაციონალურმა სიჭრელემ. სწორედ ამ და ბევრმა სხვა მრავალმა ფაქტორმა აქცია ის მომეტებული რისკის ზონად.

სტატიაში განვიხილავთ კავკასიის გეოპოლიტიკური სტრატეგიის მნიშვნელობას. პროცესს რომელმაც ბევრად განსაზღვრა სოციალურ-ეკონომიკური, ეროვნული და ტერიტორიული პრობლემების სიმძაფრე. მათ შორის, ენობრივი, ეთნიკური, რწმენის კუთვნილებით თუ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული და ა.შ. პრეტენზიებით პროვოცირებული.

საკვანძო სიტყვები: კონფლიქტები, კავკასია, სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები, ეროვნული პრობლემები, ტერიტორიული პრობლემები.

Irakli Gorgiladze,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
of Batumi Shota Rustaveli State University

GEOPOLITICAL CONTEXT OF CONFLICTS COLLISION IN THE CAUCASUS

Collapse of Soviet Union became cause of large scale and fundamental changes. One of the essential appearances of these changes can be considered political processes developed in the Caucasus. These process formed as one of the most conflicting region in the world where social, economic, national traditions, confessional and geopolitical interests tied together as one hard puzzle.

Moreover, one of the keenest challenges faced to South Caucasus countries is seeking of the different ways and sources for further economic, civil and political developments. That is why without wide range approaches there is impossible to draw out complex measures to resolve problematic issues and assess ongoing regional political processes which determining nature, trends, specifics and development of geopolitics in the Caucasus as well. In sum up, exclusiveness of Caucasus Region were determined by Ethno-Confessional and Ethno-national diversity. Precisely these and other important factors formed Caucasus Region as an increased Risk Zone.

Present article examines geopolitical importance of Caucasus Region, as well those political process which determined intensity of Social, economic and territorial problems which provoked by ethnic, linguistic, confessional and administrative-Territorial claims.

Key words: conflicts, Caucasus, socio-economic problems, national problems, territorial problems.

Розпад СРСР став одним із наслідків і одночасно потужним стимулом широкомасштабних якісних змін і зрушень у геополітичній структурі. Кавказ є вкрай конфліктогенним регіоном, де в складний вузол переплетені соціально-економічні, національно-територіальні, конфесійні, геополітичні та інші інтереси. Перед закавказькими державами постає кардинальна проблема пошуку і реалізації нових шляхів соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку. Без всебічного розгляду низки питань неможливо зрозуміти явища, що визначають характер, основні тенденції розвитку та специфіку геополітики Кавказького регіону. Так само не можна розробити і реалізувати комплекс заходів щодо їх вирішення¹. Особливі умови розвитку Кавказу зумовили виняткову для багатонаціонального та багатокультурного регіону ступінь етнонаціональної та етноконфесійної мозаїчності і різноманіття. Ці та інші чинники мають величезний потенціал конфліктогенності.

Геополітична і стратегічна важливість Кавказу визначила кількість і складність соціально-економічних, національних і територіальних проблем, зумовлених тим, що місцеві громади належать до різних мовних і етнічних груп, сповідують різні релігії і по-різному організовані в національно- і адміністративно-територіальні утворення. Національні і територіальні конфлікти були наслідком «інтернаціональної» політики комуністичних еліт і радянської «національно-територіальної хірургії», безправ'я якої містилося в самих політико-правових принципах розділу, і яка особливо цинічно обійшлася з народами Кавказу і Закавказзя. Наприклад, осетини виявилися розділеними між Грузією і Росією, причому Північна Осетія отримала статус автономної республіки, а Південна — автономної області. Схожа ситуація і з лезгинами, менша частина яких проживає в автономному Дагестані, тоді як азербайджанські лезгини взагалі не мають адміністративно-територіального статусу. Абсолютно штучно були створені Нахичевань і Нагірно-Карабахська Автономна Область. Їх автономізація не має наукового обґрунтування, оскільки не існує таких етносів як «нахичеванців» і «нагірні карабахці».

Зігмунд Бжезинський назвав Кавказ «Євразійськими Балканами». Сьогодні цей регіон є найважливішим геополітичним об'єктом, на який звертають увагу багато провідних світових країни. Проекти нафтових і газових трубопроводів, також, як і плани з відродження системи транспортних комунікацій уздовж так званого Великого шовкового шляху легко пояснюють цей процес, націлений на майбутні політичні та економічні дивіденди. Однак об'єктивний аналіз перспектив регіону неминуче зачіпає проблеми врегулювання етнополітичних і територіальних конфліктів. Вони є найскладнішою ланкою в усій системі регіональної безпеки Кавказу. Тим часом, загострюється боротьба за природні ресурси

Каспію, що збільшує загрозу безпеці регіону, провокуючи появу нових точок протистояння.

Геополітичне значення Кавказу зросло ще в кінці XIX — на початку XX століть із залученням його в світове господарство і виявленням багатих природних ресурсів. Тому за володіння, а потім за вплив в цьому регіоні конкурували провідні світові держави. Це неминуче призводило до різних конфліктів, у зв'язку з чим управління ними та суперечностями стає формою встановлення миру в цьому регіоні. «Нафтові війни» знову стали предметом пильної уваги світових держав в міжнародних відносинах. Аналізуючи нові кавказькі війни і конфлікти в пострадянський час можна дійти висновку, що вони є добре обдуманого грою світових нафтових і військових гігантів, а різні сторони — лише пішаки в цій грі.

Упродовж 1988–1994 рр. відбувався збройний конфлікт в Нагірному Карабасі, що виник в результаті прагнення вірменської громади НКАО возз'єднатися з Вірменією. В 1989–1992 рр. тривав конфлікт у Південній Осетії, збройна стадія якого розпочалася після ліквідації парламентом Грузії автономії Південної Осетії. У 1989–1992 рр. розгорілася низка конфліктів у Дагестані навколо зон проживання чеченців-аккінців, відбулися кумики-лакське та аваро-кумицьке зіткнення. 1991 року розпочався конфлікт між інгушами і козаками, які потягли за собою масовий вихід з Інгушетії і Чечні козаків, та конфлікт у Чечні. 1992 року сталася нетривала війна між Інгушетією та Північною Осетією через Приміський район. Від 1992 р. до 1993 р. тривала війна в Абхазії, зумовлена прагненням автономії до більшої самостійності від Грузії. 2008 рік позначений п'ятиденною війною між Грузією і Росією.

У науковому середовищі було вироблено концепцію «транзитної психології», яка розуміє політичну консолідацію переважно як економічну, що прив'язується до транспортних магістралей і відповідних зовнішніх інвестицій. В крайньому своєму вираженні «транзитна психологія» наполягає на розриві економіки і політики, і на пріоритеті економічних проблем перед політичною ситуацією. «Транзитна психологія» найбільш безпосередньо виражається в концепції Закавказзя як геоекономічного «перехрестя», що в свою чергу служить головною скріпою для конструкції «Мирного Кавказу»².

Таким чином, «транзитна психологія» ідеологічно підноситься як презумпція світу і регіонального економічного розвитку. Однак реальний стан справ не корелює з цією тезою. «Транзитна психологія» виявляється також конфронтаційною. Грузія і Азербайджан протиставляють себе Росії, виникає деяка напруженість у відносинах Грузії з Вірменією, як союзній Росії. Тенденція транзитної конфронтації знаходить ще більший розмах, захоплюючи прилеглі до Закавказзя області. До певної міри, з

Грузією і Азербайджаном починають блокуватися Україна і Туреччина, а з Росією і Вірменією — Іран. Курдські повстанці в Туреччині погрожують диверсіями. Словом, транспортні магістралі подаються як символ і стимул світу, але конфлікти занадто оскаржують у світу цей символ.

Таким чином, на Кавказі не витримує критики стереотип, згідно з яким економічна зацікавленість є запорукою політичної стабільності. В дійсності те, що відбувається в цьому регіоні, важко оцінити як «Мирний Кавказ» і вагомі геоекономічні інвестиції³. Так чи інакше, чи становить Кавказ всього лише стратегічну цінність для світових держав, чи їх приваблюють сюди енергоресурси Каспійського моря і перспективи прокладки через регіон торгових і транспортних магістралей, на конфліктогенність і геополітичний розвиток ці чинники впливають істотно.

Серед особливостей геополітичного розвитку Кавказького регіону виокремлюються конфлікти і війни, які затопили цю територію після розпаду СРСР. Кавказькі сучасні етнополітичні суперечності мають ряд специфічних рис, які багато в чому визначають процес розвитку кожної держави регіону окремо, а також характер і перспективи регіонального співробітництва. Найбільш масштабними вважаються конфлікти в Чечні, Південній Осетії, Абхазії та Нагірному Карабаху, які мають спільні особливості⁴.

До найважливіших належать чинники історичного характеру. Кавказ є поліетнічним регіоном. Його межі в різні періоди були піддані адміністративно-територіальному перекроювання, а народи — репатріації та депортації. Це стало потужним детонатором суспільних вибухів⁵. Національна політика радянської влади практично не враховувала місцевих особливостей, традицій, звичаїв. Крім того, через розташування Кавказу на стику слов'янської та ісламської цивілізацій, православно-християнського і мусульманського світів, конфлікти набули конфесійного, цивілізаційного забарвлення. «Ланцюговість»⁶ місцевих конфліктів пов'язана з традиціями кровної помсти.

Величезний вплив на конфліктність Кавказького регіону надають геополітичні, соціально-економічні та політичні чинники. У XX столітті різко підвищився значення регіону через зростання ролі енергоресурсів у міжнародних відносинах. Особливу роль тут починає відігравати нафтовий чинник, в результаті чого сепаратистські та націоналістичні рухи на Кавказі отримують широку підтримку від деяких сил третіх країн. Відтак ускладнюється переговорний процес з бунтівниками через непередбачуваність і непослідовність їх позицій.

На прикладі конфліктів в Кавказькому регіоні можна простежити, яку величезну деструктивну роль в них відіграють кримінальні лідери, що мають свої збройні формування, ватажки мафіозних угруповань, котрі завоювали собі в таких обставинах владу і гроші.

Особливою рисою кавказьких воєн є їх жахливі наслідки. Це тисячі загиблих мирних жителів, величезні потоки біженців і мігрантів, економічна криза і соціальна деградація. На відновлення нормального життя тут потрібно багато років і значна фінансова допомога, не кажучи вже про те, що в свідомості людей і цілих народів ще довго житиме пам'ять про криваві війни, нестатки і розруху.

Отже, взаємозв'язок всіх міжнаціональних конфліктів на Кавказі зумовлений складною етнічною множинністю регіону, що стала каталізатором їх в умовах розвалу найжорстокішої імперії у світовій історії. Унікальність етнополітичних зіткнень на території колишнього СРСР полягає ще і в значній ролі суб'єктивних чинників, у популярності амбітних політичних лідерів. Значною мірою блокування сепаратистських і націоналістичних сил, а також повільність дій офіційних дій центральної влади, особливо російських, гальмують розв'язку цих конфліктів. Вони є однією з найактуальніших проблем, безпосередньо зачіпають інтереси загального миру і стабільності. Проте, слід визнати, що масштаб катастроф і потрясінь виявився меншим, ніж міг би бути. Ще на початку 1990-х років західні аналітики побоювалися кошмарного вибуху етнічних конфліктів, початку війни «всіх проти всіх», цілої серії воєн між націями колишньої імперії. Зараз можна констатувати, що найгірші сценарії не реалізувалися.

¹ *Graham E. Fuller*. 2014: Central Asia: The new geopolitics. Prepared for the Under Secretary of defense for Policy. RAND/R 4219

² *Nikolai Dimlevitch*. Destabilization: Caucasus Geopolitics Threatens Russia's Security. URL: <http://www.globalresearch.ca/destabilization-caucasus-geopolitics-threatens-russia-security/17843>

³ *Bajrektarevich A.*, 2009: The Caspian Basin: geopolitical Dilemmas and geo-economics Opportunities. Ch. P. 134

⁴ *Sergey Markedonov*. 2011: The north Caucasus. Center for Strategic and International Studies. Washington. P. 27

⁵ *Graham E. Fuller*. 2014: Central Asia: The new geopolitics. Prepared for the Under Secretary of defense for Policy. RAND/R 4219

⁶ *Brenda Shaffer*, 2010: The Geopolitics of the Caucasus. Brown journal of world affairs. Washington. P. 150.

Ioseb Japaridze,
Ministry of Defence of Georgia, General Staff,
J-1 Personnel Department, Acting Chief of Personnel
Management Systems Development Section
PhD Student Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
Faculty of Social and Political Science, Doctoral student
of PHD Program „Conflict Management and Analysis“

THE ROLE OF SECURITY SYSTEM REFORM IN ARMED VIOLENCE PREVENTION PROCESS

Unfortunately, we have many cases of armed violence in the modern world, where the lives, human rights, development and security of citizens are under serious threat. Prevention and reduction of armed violence is possible but requires considerable effort and support from both governmental institutions and organizations, as well as from friendly states, non-governmental and international organizations. The state strategy has also a major role in the processes mentioned above based on objective assessment of the situation, evidences, facts, circumstances, environmental conditions and the perspective vision of the future. The process of development and rehabilitation of state institutions has a significant impact on the prevention of armed violence, and in this process of establishing, restoring, reforming and implementing state security systems is one of the leading positions.

The aim of this article is to demonstrate the role of security system reform in the process of armed violence reduction, what plays an important role in promoting peace and democracy in the State, which is not achievable without stable and sustainable development and functioning of the state security system.

Key words: *Armed violence, Security system, Security system reform, Linking security system reform and armed violence reduction, Prevention of armed violence, Reduction of armed violence.*

Йозеп Джанарідзе,
Міністерство оборони Грузії, Генеральний штаб,
Персонал J-1, виконувач обов'язків начальника штабу
(Секція розвитку систем управління),
докторант Тбіліського державного університету
імені Іване Джавахішвілі,
Факультет соціально-політичних наук, доктор фіз.-мат. наук,
програма «Управління та аналіз конфліктів»

РОЛЬ РЕФОРМИ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ У ПРОФІЛАКТИЦІ ПРОФІЛАКТИКИ ЗБРОЙНИХ ПОРУШЕНЬ

На жаль, у нас є багато випадків збройного насильства в сучасному світі, де життя, права людини, розвиток та безпека громадян перебувають під

серйозною загрозою. Запобігання та скорочення збройного насильства можливе, але вимагає значних зусиль та підтримки з боку як державних установ, так і організацій, а також дружніх держав, неурядових та міжнародних організацій. Стратегія держави також відіграє важливу роль у згаданих вище процесах на основі об'єктивної оцінки ситуації, доказів, фактів, обставин, умов навколишнього середовища та перспективного бачення майбутнього. Процес розвитку та реабілітації державних установ має значний вплив на запобігання збройному насильству, і в цьому процесі створення, відновлення, реформування та здійснення державних систем безпеки є однією з провідних позицій.

Метою цієї статті є продемонструвати роль реформи системи безпеки в процесі зниження збройного насильства, що відіграє важливу роль у сприянні миру та демократії в державі, що неможливо досягти без стабільного та сталого розвитку та функціонування держави система безпеки.

Ключові слова: збройне насильство, система безпеки, реформа системи безпеки, зв'язок реформи системи безпеки та зменшення збройного насильства, попередження збройного насильства, скорочення збройного насильства.

მაიორი იოსებ ჯაფარიძე,

საქართველოს თავადაცვის სამინისტრო, გენერალური შტაბი, J-1 პირადი
შემადგენლობის დეპარტამენტის, პირადი შემადგენლობის მართვის
სისტემების განვითარების განყოფილების უფროსის
მოვალეობის შემსრულებელი.
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა
ფაკულტეტის სადოქტორო პროგრამის „კონფლიქტების
ანალიზი და მართვა“ დოქტორანტი

უსაფრთხოების სისტემის რეფორმის როლი შეიარაღებული ძალადობის პრევენციის პროცესში აბსტრაქტი

საუბედუროდ, თანამედროვე მსოფლიოში შეიარაღებული ძალადობა გვხვდება მრავალ ქვეყანაში, სადაც მოქალაქეების სიცოცხლე, უფლებები, განვითარება და უსაფრთხოება სერიოზული საფრთხის ქვეშაა. შეიარაღებული ძალადობის პრევენცია და შემცირება რა თქმა უნდა შესაძლებელია, მაგრამ მოითხოვს მნიშვნელოვან ძალისხმევასა და მხარდაჭერას, როგორც სახელმწიფო ინსტიტუტებისა და ორგანიზაციების, ასევე მეგობარი სახელმწიფოების, არასამთავრობო და საერთაშორისო ორგანიზაციების მხრიდან. ზემოაღნიშნულ პროცესში ასევე დიდ როლს თამაშობს სახელმწიფოს სტრატეგია, რომელიც მტკიცებულებებზე, ფაქტებზე, გარემოებებისა და გარემო პირობების ობიექტურ შეფასებასა და მომავლის პერსპექტიულ ხედვაზეა დაფუძნებული. შეიარაღებული ძალადობის პრევენციის პროცესზე მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს სახელმწიფო ინსტიტუტებისა და სისტემების განვითარებისა და რეაბილიტაციის პროცესი, ხოლო მათ შორის

უსაფრთხოების სისტემის რეფორმირებისა და იმპლემენტაციის პროცესებს ერთ-ერთი მოწინავე პოზიცია უკავია.

სემინარის მიზანია შეიარაღებული ძალადობის აღმოფხვრის პროცესში უსაფრთხოების სისტემის რეფორმის როლის წარმოჩენა, რაც უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობს სახელმწიფოში დემოკრატიისა და მშვიდობის დამკვიდრების, ქვეყნის სტაბილური და მდგრადი განვითარების გზაზე, რომლის მიღწევაც შეუძლებელია სახელმწიფოს უსაფრთხოების სისტემის გამართული ფუნქციონირების გარეშე.

საკვანძო სიტყვები: შეიარაღებული ძალადობა, უსაფრთხოების სისტემა, უსაფრთხოების სისტემის რეფორმა, შეიარაღებული ძალადობის პრევენციისა და უსაფრთხოების სექტორის რეფორმის ურთიერთკავშირი, შეიარაღებული ძალადობის პრევენცია, შეიარაღებული ძალადობის შემცირება.

It is acknowledge that there is no state safety without development and development without safety. Armed violence is an everyday reality for millions of people around the globe. In Accordance with researches of many international organizations, more than 500 000 people die as a result of armed violence each year and much more families are left by traumatic, psychological and physical problems, which becomes reason of suffering during their whole life. The impact of armed violence extends further, negatively influencing development, peace and good governance, often by creating a climate of impunity, corruption and by undermining public institutions. In many cases, it is connected to the transnational crime and the misery and abuse associated with the illegal trafficking of arms, drugs and people. Simultaneously armed violence has important influence to the yang generation and gender dimensions. The majority of perpetrators and victims are men, while women and girls are at greater risk of violence that is less visible, including child abuse, sexual and gender based violence. Measures at reducing armed violence are therefore also measures at reducing human suffering.

Unfortunately, we have many cases of armed violence in the modern world, where the lives, human rights, development and security of citizens are under serious threat. Prevention and reduction of armed violence is possible but requires considerable effort and support from both governmental institutions and organizations, as well as from friendly states, non-governmental and international organizations. The state strategy has also a major role in the processes mentioned above based on objective assessment of the situation, evidences, facts, circumstances, environmental conditions and the perspective vision of the future. The process of development and rehabilitation of state institutions has a significant impact on the prevention of armed violence, and in this process of establishing, restoring, reforming and implementing state security systems is one of the leading positions.

The aim of this article is to demonstrate the role of security system reform in the process of armed violence reduction, what plays an important role in promoting peace and democracy in the State, which is not achievable without stable and sustainable development and functioning of the state security system.

In the modern world, armed violence occurs as in developing countries, as well as in states where in post-conflict situation state institutions collapsed and degraded which are guarantee of citizen's peaceful lives and democratic society. Armed violence has a very negative impact on the process of peaceful development of individuals and total community as well. Armed violence is broadly known as "the use or threatened use of weapons to inflict injury, death or psychosocial harm, which undermines development"¹. This includes interpersonal violence such as violent crime and collective violence such as armed conflict, gang violence, or forms of organized crime². Prevention programs aimed at armed violence should be focus on reducing armed violence by integrating development and preventive programs that provide effective diplomatic and political efforts to restore rule of law and establish democratic principles.

The prerequisite for establishing armed violence in the state is the establishment of an authoritarian regime, armed conflicts originated on ethnic and religious bases, intervention, occupation, direct or indirect interference in the domestic policy from the other state, armed civil confrontation, et cetera, which often lead to collapse of state political and social institutions.

For the prevention of armed violence, it is necessary to study complex and in-depth analysis of the problems existing in the state. It is important to carry out a series of measures to determine the risk factors of armed violence, for ensuring proper preventive measures. For example, the existence of a large number of weapons in society should be the risk factor of armed violence, on the other hand, it should be factor of public safety based on culture, traditions and other factors in some cases.

Indicators of armed violence in the country often constitute the disruption of the functioning of state institutions responsible for the protection and security of citizens in the country.

Martin Edmonds³ believes that it is necessary to determine the functions of a security system⁴ in order to establish its borders. He also identifies the following primary objective of the security system/sector and the basic functions, he says „it is the objective of the national security system to protect the state, its institutions and citizens from all forms of physical threat“.

State Security System Reform (SSR) is a relatively new broad concept, which first emerges in Europe in the 1990s and covers security system transformation, development and peace building processes in post-conflict environment. The Concept is founded on the principles of sustainable deve-

lopment, democracy and peace. The roots of this concept is based on conflict and security challenges and are directed towards the gradual and purposeful reforms and development of state institutions that are accountable to the state and its citizens protection and security⁵.

The process of security sector reform regulates promotion of stable, peaceful restructuring and development of state institutions involved in the security sector, as well as under the democratic governance of the principle of rule of law, as well as the control of the parliamentary and civil sector, in order not to leave the democratic framework of the processes.

The main goal of SSR is to define the basic principles, ways and directions for the state security system transformation process, which includes the roles and responsibilities of all parties that are involved and engaged in the reconstruction of the country's sustainable development and management processes.

The implementation of reforms has to become guarantee for state to develop more efficient and reliable systems that will ensure the peaceful, democratic and stable development of institutions, which is a key precondition for creating peaceful and secure living conditions for citizens of the country. The aim of the reform is to identify the real needs and challenges of the country's citizens, including women, men, children, religious, ethnic and sexual minorities, In order to focus on the development and improvement of the security system in this regard.

Dylan Hendrickson⁶ and Andrzej Karkoszka⁷ offer one of the key definitions of the security sector reforms, which have provided the following four main groups of security sectors:

The first group comprises state-controlled institutions that have the power to protect citizens' safety and to use force in cases provided by law. This group belongs to:

- Defence;
- Police;
- State Border Protection Structure;
- Coast Guard;
- Customs Service;
- The Criminal Justice System;
- Civil defense structures, etc.

The second group consists of institutions that carry out the management of the institutions within the first group. These groups belong to the highest officials of the executive government and the state governing bodies, the State Coordination Councils, the Security Council, the Legislative institutions and its relevant committees.

The third group comprises institutions, which include state accusations and judicial systems, investigative bodies, the Public Defender's Office and other institutions that will focus on providing civil rights protection for citizens.

The fourth group of security sectors belongs to governmental, non-governmental and international organizations to protect citizens' rights, whose effort is directed towards the protection of human rights and freedoms. Their main task is to ensure that the processes in the security system reform in the state do not pass from the legal framework and not to limit the rights of citizens. In some cases, security policy can become a threat if the state will try to put overall control in all directions. The security sector reform can be concentrated on the implementation of a specific regulatory reform system as per the above-mentioned directions or needs.

It is very important to realize that these systems create a security sector that requires their synchronized work to ensure successful functioning. Successful cooperation between institutions that are responsible about the state security is the fundamental necessity, which ensures successful development and implementation of the reforms.

The reduction of armed violence⁸ in the country is impossible without the normal functioning of state institutions responsible for security systems. It is necessary to take measures in place of the prevention of armed violence within the security system reform based on the principles of joint and consistent efforts that can be implemented as a result of correct assessment and analysis of the current situation. The correct assessment of existing problems ensures the planning and implementation of specific programs from responsible structures based on the population's real needs.

Considering the existed situation, the study and analysis of the following factors is the necessary precondition for identifying a comprehensive picture of armed violence:

- People who are under the influence of armed violence;
- The group of offender's;
- Instruments and methods of armed violence;
- State institutions influencing the ongoing processes;
- Local, regional, national, global and other factors ongoing in the state.

In the prevention process of armed violence, it is very important to assess the current situation by different methods, such as population survey, gender aspects, criminal law and local self-governance systems, etc., which will become the guarantee to detect current and future armed violence factors and provide timely and high quality response mechanisms. Based on these circumstances, the leading actors involved in the security process must have close communication with each other, which will facilitate the overall goal.

It is very important to find out the real picture and needs of the society, because for ensuring the successful implementation of the new reformation processes it is the necessary factor to have sufficient support from them.

For any government is a very difficult task elimination or reduction of large-scale armed violence in the state. It is difficult to maintain the normal and

stable development of the state without the normal functioning of institutions, such as defense, police, state security and intelligence services, etc. These institutes are the guarantees of the security of citizens of the state, the foundation of a peaceful and democratic state.

The process of reforming state institutions based on the principles of peace, democracy and sustainable development creates a strong and stable basis for the establishment of strong security sector, which is not only precondition for the eradication of armed violence but also a guarantor of building a democratic state.

In conclusion, the security system reform should focus on the creation of an effective and accountable security system that will satisfy the interests of citizens, ethnic, religious and other minorities, will be guarantee of armed violence reduction and create a safe and peaceful environment in the country.

¹ United Nations Secretary General (UN SG), 2009; Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), 2009; Geneva Declaration, 2006; Geneva Declaration, 2008

² OECD (2011), Linking Security System Reform and Armed Violence Reduction: Programming Note, Conflict and Fragility, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264107212-en>

³ Martin Edmonds — American defence analyst, research institute director, editor and academic Honorary Professorial Fellow, Lancaster University.

⁴ He does not use term „sector“ but I believe that „system“ and „sector“ are interchangeable terms and we can find out both of them as normative and political terms in different cases.

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Security_sector_reform

⁶ Dylan Hendrickson — Senio Fellow and Editor Conflict, Security and Development Research Grope (CSDRG), Department of War Studies, King's College London Stand.

⁷ Andrzej Karkoszka — managing Director at Pricewaterhouse Coopers, Warsaw, Masovian District, Poland (Former ministry of defence of Poland — 1992–2005).

⁸ The concept of security system reform has a very well developed and sophisticated methodology about armed violence reduction that is explained very well in the manual issued in 2007 by the Organization for Economic Co-operation and Development OECD — DAC HANDBOOK ON SECURITY SYSTEM REFORM — SUPPORTING SECURITY AND JUSTICE- <https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/docs/44391867.pdf>

Emzar Svanidze,
General Staff, Ministry of Defense of Georgia,
Colonel student of Conflict Analysis and Management
Doctorate degree program at the faculty
of Social and Political Science
at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

MILITARY AND POLITICAL CHARACTERISTICS OF THE SYRIAN CIVIL WAR 2014–2016

There are developments presented in this work since 2011 in the Arab Republic of Syrian. It is about the military-political characteristics that led the country to a catastrophic outcome. A modest part in the work has given to so-called “Arab Spring” events that undoubtedly contributed to tensions in the region followed by further complications and chaos in the country. There are several highlights in this work regarding the destructive roles of state and non-state actors involved in the war, whose negligence or dishonest actions have turned the region and particularly the country of Syria into a slaughterhouse. The countries pretended to be a defenders of the world order refused to unite efforts against radical extremism and international terrorism do to their private political interests that ultimately led to an emergence of various radical armed groups. And these armed groups successfully used the opportunity to gain and then spread their control far beyond the region including areas of Central and West European countries.

Hence, the lack of unity in international community and ignorance of the requirements of the international law caused a governance vacuum in the Middle East. Thus, the various radical extremist groups have taken an advantage and brought an unheard-of slaughter to the world.

Key words: *Radical extremism, Security architecture, State and non-state actors, Internationall security, The middle East, The Arab Spring, Sunni and Shia Muslims, Mohamed Bouazizi, Hezbollah, Kurds, Assyrians, Druzes, Al-Nusra, Al-Sham, Islamic State of Iraq and Syria (ISIS), Moderate opposition, Russia`s interests, Iran`s influence, Turkey`s interests, Moscow Peace Agreement.*

Емзар Сванідзе,
докторант третього семестру Тбіліського державного університету
ім. Іване Джавахішвілі, факультет соціальних і політичних наук,
докторська програма «Аналіз та управління конфліктами»,
полковник, Генеральний штаб, Міністерство оборони Грузії

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СІРІЙСЬКОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014–2016

В статті розглянуто події в Сирійській Арабській Республіці з 2011 року. Йдеться про військово-політичні особливості, які привели країну до катастро-

фічного кінця. В роботі звертається увага на події так званої «Арабської весни», які сприяли виникненню напруженості в регіоні та подальші ускладнення, що призвели до занурення Сирії в хаос. Висвітлено діяльність державних так і недержавних суб'єктів, чия бездіяльність або нечесні дії перетворили регіон і зокрема країну в криваву бійню. Ті країни, які претендували на захисники світового порядку, через політичні інтереси відмовилися поєднувати зусилля проти радикального екстремізму та міжнародного тероризму. Це призвело до появи різних радикальних озброєних груп і до того, піднесенню їх до такої міри, що їм було можливо під своїм радикальним правлінням взяти не тільки вага Близькому Сході, а й значну частину Європи. У зв'язку з цим варто згадати радикальну екстремістську групу «Ісламська держава Ірак і Сирія», в ряди якого воювали добровольці в тому числі з найпередовіших країн Європи.

Таким чином, відсутність згоди з боку міжнародного співтовариства за повагою вимогам міжнародного права і спільними зусиллями підтримати порядок на Близькому Сході привели до створення державного вакууму, що в результаті обернулося світу нечуваною кривавою бійнею.

Ключові слова: радикальний екстремізм, архітектура безпеки, державні та недержавні суб'єкти, міжнародна безпека, Близький Схід, арабська весна, суніти і шиїти, Мохамед Буазізі, хезболла, курди, ассірійці, друзь, Аль-Нусра, Аль-Шам, Ісламська держава Ірак і Сирія, помірна опозиція, російські інтереси, вплив Ірану, інтереси Туреччини, московська миротворча угода.

გზარ სვანიძე

საქართველოს თავდაცვის სამინისტრო. შეიარაღებული ძალების გენერალური შტაბი, პოლკოვნიკი. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის, სადოქტორო პროგრამის — „კონფლიქტების ანალიზი და მართვა“ მესამე სემესტრის დოქტორანტი

SIRIIS SAMOQALAQO OMIS SAMXEDRO-POLITIKURI MAXASIATEBLEBI 2014–2016

ნაშრომში წარმოდგენილია 2011 წლიდან სირიის არაბთა რესპუბლიკაში განვითარებული მოვლენების შესახებ. საუბარია იმ სამხედრო-პოლიტიკურ მახასიათებლებზე, რომელმაც ეს ქვეყანა კატასროფულ მდგომარეობამდე მიიყვანა. მოკრძალებული ადგილი აქვს დათმობილი ე.წ. „არაბული გაზაფხულის“ მოვლენებს, რომელთაც თავიანთი წვლილი შეიტანეს რეგიონში დაძაბულობის კერების გაჩენისათვის, რასაც მოჰყვა შემდგომი გართულებები და ქვეყანა ქაოსში ჩაიძირა. ხასგასმულია როგორც არასახელმწიფო, ასევე სახელმწიფო სუბიექტების დამსახურების შესახებ, რომელთა უმოქმედობამ ან არაკეთილსინდისიერმა მოქმედებებმა რეგიონი და კერძოდ ზემოხსენებული ქვეყანა გადააქცია სასაკლავოდ. იმ სახელმწიფოებმა კი, რომელთაც პრეტენზია აქვთ იყვნენ მსოფლიო წესრიგის

დამცველები, იგივე პოლიტიკური ინტერესების გამო უარი თქვას გაერთიანებინათ საკუთარი ძალები რადიკალური ექსტრემიზმისა და საერთაშორისო ტერორიზმის წინააღმდეგ, რამაც გამოიწვია სხვადასხვა რადიკალური შეიარაღებული დაჯგუფების გაჩენა და მათი იმ დონემდე აღზევება, რომ ადვილი შესაძლებელი იყო არა მარტო ახლო აღმოსავლეთის რეგიონი, არამედ ევროპის დიდი ნაწილიც კი მოექციათ თავიანთი რადიკალური მმართველობის ქვეშ. აღსანიშნავია ამ მხრივ რადიკალური ექსტრემისტული დაჯგუფება „ერაყისა და სირიის ისლამური სახელმწიფო“, რომლის შემადგენლობაშიც იბრძოდნენ მოხალისეები ევროპის ყველაზე მოწინავე ქვეყნებიდანაც კი.

ამდენად, მსოფლიო თანამეგობრობის შეუთანხმებლობამ ერთიანი ძალებით დაეცვათ წესრიგი და პატივი ეცათ საერთაშორისო სამართლის მოთხოვნებისათვის, ახლო აღმოსავლეთში წარმოქმნა სახელისუფლებო ვაკუუმი, რითაც როგორც ზემოთ აღინიშნა ისარგებლეს რადიკალურმა ექსტრემისტულმა დაჯგუფებებმა და მსოფლიოს გაუგონარი სასაკლავო მოუწყვეს.

საკვანძო სიტყვები: რადიკალური ექსტრემიზმი. უსაფრთხოების არქიტექტურა. სახელმწიფო და არასახელმწიფო აქტორები. საერთაშორისო უსაფრთხოება. ახლო აღმოსავლეთი. არაბული გაზაფხული. სუნიტები და შიიტები. მუჰამედ ბუაზიზი. ჰეზბოლა. ქურთები. ასურელები. დრუზები. ალ-ნუსრა. ალ-შამი. ერაყისა და სირიის ისლამური სახელმწიფო. ზომიერი ოპოზიცია. რუსეთის ინტერესები. ირანის გავლენა. თურქეთის ინტერესები. მოსკოვის სამშვიდობო შეთანხმება.

The last two decades has clearly demonstrated that the nature of threats to international security has changed significantly. The violation of the Post-Cold War European security infrastructure in its central and eastern parts has caused various types of conflicts, including ethnic ones. That has found its specific reflection in the Middle East region where because of the different social and mental characteristics of the population it became far more dangerous than anyone could imagine. Acts of violence have made it clear that a single state even with strong armed forces cannot handle existing challenges. Besides, the existing reality shows that national state monopoly on using armed forces is eroding. Private actors have become increasingly powerful in international arena¹.

Unfortunately, the international society and international system that are oriented more on state actors appeared to be not capable to overcome the challenge. Weak state powers gave freedom of action to various types of non state actors. The States that fail to realize the circumstances and nature of the threat have great chance to become victims of endless plunge into chaos and poverty, as it is already evident in Northern Africa and the Middle East. History demonstrates that threats would never have grown into a fully-fledged problem if they had been identified and addressed at an earlier stage. It is vital to target the sources of instability and prevent destabilization in a timely manner. Otherwise, delayed reaction and insufficient response will bring more

devastating results, as we have witnessed it in Africa and still witnessing in the Middle East.

The Arab Spring

North Africa, majority of the countries in this part of the continent by the end of 2010 were characterized as oil rich and with “evergreen” leaders². The overwhelming majority of the population lived in a stable poverty. Leaders steadily occupied positions for decades as well as steadily increasing their wealth. But in December 2010 in the idyllic surroundings of the Sahara Desert politically hot winter changed by even hotter spring. Experts believe that unrests and power changes have intensified since the new US administration which no longer treated them as previously. This attitude quickly hit the opposition and protests swept through out almost immediately. The first wave of protests erupted in Tunisia on 17 December 2010 and in a few days it reached a significant scale. The first victim died after a confrontation with the police. Unrest started after 26-year-old unemployed Mohamed Bouazizi burned himself³. Right after Tunisia, unrests followed in Egypt, in Libya.

Dramatic developments of situation had taken place in Libya. Large-scale protests had launched in Libyan port city of Benghazi in December 2011. In February 2011, the same anti-government protests in Benghazi turned into an armed revolt, where the rebels had succeeded. They refused to obey Benghazi central government and in February-March 2011 established Libya’s interim government⁴.

Hundreds of thousands of innocent victims of the “Arab Spring” had become a prerequisite of the Syrian Civil War and its subsequent development.

And still, how a single peaceful protest turned into a civil war? Everything started in March of 2011 when in the city of Deraa in Syria, anti-government slogans appeared on the walls⁵. In 2012–2013, clashes started between government forces and rebels in the Syrian capital of Damascus and the country’s second largest city of Aleppo. At this time the UN reported 90 000 deaths. In August 2015 the number had already reached 250 000.

Who is fighting in Syria?

The ethnic and religious groups

Syria has always been a subject of special importance in the Middle East. The Syrian territory for a long time was part of the Ottoman Empire. As the Ottoman Empire weakened in 19th century, Egypt immediately bid for Syria. Egypt was now as Turkey’s Unruly Vassal of the period. Syria had been kind of a gateway to the African continent from Asia and Mediterranean. By then Turks managed to maintain control over Syria but soon after the WWI, the Ottoman Empire collapsed. The French and The British divided The Ottoman Empire even before the war was over. As a result Brits took control over Iraq, Syria was taken by French. Arabs, who revolted against the Turks during the

war, protested the deal as they wanted a united Arabia, included Iraq, Syria and Egypt. For easear contoll, French cut off the area inhabited by the Syrian Christians (Thus was born the political map of Lebanon). At the remaining area Sunni found themselves as a majority, and Alawites — Minority. They finally took control over the country though. France soon lost control over Syria. In 1958 Egypt achieved the goal - merged with Syria and United Arab Republic was created. Three years later, Syria separated from Egypt and formed an independent entity. The stable Syria could play positive role but such suspicious artificial formation of its borders made clear that country's long-term peace could not be easily achieved. Addition to this, prolonged conflict between Shiia and Sunny that counts centuries in most cases act as the main reason of almost all unrests in the region. Sunni Islam is the most widely spread in the world, and is being supported by Saudi Arabia.

Sunny Muslims — The biggest ethnic and religious groups in Syria is a Sunni Muslim Arabs, who make up 70% of the population⁶. The Sunni Arabs in Syria have always been the majority in the country. They are the biggest supporters of the rebel forces, and in recent years they have developed increasingly hostile feelings towards the Assad Government.

Shia Muslims/Alawites — Shia Islam is the second biggest wing of Islam after Sunni, to which about 12% of Syrians adhere to. The majority of followers are Alawites like President Assad. Despite the Alwites are minority in the country, they have been controlling almost all aspects of the governance since 1971 when the father of Bashar al-Assad took power. The Shiites around the world are mainly supported by Iran, as a counterweight to Saudi Arabia. Almost all Shias in Syria support The Assad Regime.

Kurds — Kurds are a separate ethnic group in Syria and Iraq, making up to 7–10% of Syria's population. For a long time they have been seeking for autonomy and Syrian civil war has provided good opportunity for their dreams to come true. The Kurds are almost the only group in the region who completely recognizes women's rights and has a secular society which considers religion and governance as two separate branches. They are also the only group, which has not committed any unnecessary acts of violence in the course of the war. It should be noted that there is one large extension to this — Turkey, a NATO member absolutely despises the Kurds and sees them as a grave enemy, having occasions even bombed them. This of course looks very tricky when NATO is arming Kurds and Turkey keeps bombing them. Most of the Kurds are also Sunni Muslims, but religion is not a determining factor for them⁷.

Turkmen — The Syrian Turkmen are essentially ethnic Turks who have lived in the region since around the 11th century. They speak Turkish and are heavily funded and armed by Turkey. Despite they represent only 1% of the

population they have been very actively involved in ongoing conflict. It was them who captured and later killed one of the Russian pilots that were shot down by a Turkish F-16 fighter jet on November 24 2015. They position themselves against Assad and ISIS.

Assyrians — Assyrians are descendants of one of the oldest civilizations in the world, and consider themselves as indigenous population of the land they inhabit. They make up around 4% of the population. Assyrians are Christians and have been heavily discriminated by extremist Islamist groups during the war. As a result, many Assyrians picked up arms to defend themselves and their families from chaos.

Druze — The Druzes are followers of the 10th century off-shoot of Shia Islam. They make up around 3% of the population⁸. Despite they consider themselves as Muslims, most of the Sunni Islamists do not agree. They are vehemently opposed being conscripted to the Assad forces, often resisted with weapon. As a minority they had been subject to terrible abuse by different armed groups during this war. For example, in the summer 2015 Jab hat al-Nusra massacred a large number of Druzes who refused to convert to their religion.

The above clearly shows that the ethno-confessional situation in countries always promote different interests, which usually plays a crucial role for further development of social and political atmosphere.

Military dimension of the war

Government Forces

Syrian Armed Forces — Syrian Armed Forces were estimating 325.000 regular troops⁹. 220.000 of them were army troops while the rest were part of the navy and air forces. In addition there were nearly 280.000–300.000 reservists. Since the first protest in June 2011, many defections of government fighters have been reported. By July 2012 the Syrian Observatory for Human Rights (SOHR) and Turkish sources estimated that thousands of soldiers had defected.

National Defense Forces — The Syrian NDF was formed out of pro-government militias. They get their salaries and their military gear from the government and number almost 100.000 troops. The units of the NDF act in an infantry role, directly fighting rebel forces on the ground. Leading counter-insurgency operations are coordinated with the Syrian Arab army who provides them with logistical and artillery support¹⁰.

Hezbollah — Hezbollah involvement in the Syrian Civil War has been significant almost since the start of the armed rebellion in late 2011. The involvement turned into active aid and soldier stationing since 2012 by 2014. Hezbollah involvement was stable and firm in support of the Assad government forces in Syria. Hezbollah deployed thousands of fighters in Syria

and by 2015 lost nearly 2000 fighters. 5000 soldiers were injured in its support to the Syrian government side.

Anti — Government Forces

Free Syrian Army — The Free Syrian Army is an army formed in 2011 to fight the Syrian government. Their fighting force mainly comprises of defected Syrian Arab Army members and volunteers. Estimations say that the FSA had attracted 15.000 to 25.000 soldiers from the Syrian Armed Forces by December 2011. Despite the huge number of soldiers the FSA leaders had no operation control over the actions on the ground in Syria.

In December 2012 a number of FSA brigades joined the newly-created Supreme Military Council (SMC) because of the Western and Gulf Arab backers wanted the strong moderate and centralized rebel leadership. As of July 2015, “Free Army” consisted of 45.000 to 60.000 fighters mainly equipped with Russian-made weapons¹¹.

Islamic Front — In late 2013 seven Islamist groups announced that they were forming the largest rebel alliance in Syria with an estimated 45.000 fighters. The Islamic Front stated in their declaration that they aim to “overthrow the Syrian regime completely and build an Islamic State”. The declaration was signed by the following founding groups: Jaysh al-Islam, Ahrar Al-Sham, Ansar Al-Sham, the Kurdish Islamic Front, Liwa Al-Tawhid, Suqour Al-Sham and Liwa Al-Haqq.

The Islamic Front doesn't include the Islamic State of Iraq and Syria (ISIS) and the Al-Qaida affiliate Al-Nusra Front. However its charter also welcomes foreign fighters as “brothers who are supporting us in jihad against our enemies”¹².

Al-Nusra Front / Jab hat Al-Nusra — Jab hat Al-Nusra is a Syrian jihadist group fighting against Bashar Al-Assad's regime with the aim of building an Islamic State in Syria. It was created approximately in the mid-2011 with roughly 5000 members. Al-Nusra is by no means the biggest group fighting in the Syria Civil War, though it has often been pictured as one of the most effective forces¹³.

There are a variety of similarities between the Al-Nusra Front and ISIS, which is presented as evidence of their shared history starting in the early 2000s. The short-term strategy of Jab hat Al-Nusra is primarily militarily centered, but they sought to create popular support by caring out public works and providing social services too.

Islamic State of Iraq and Syria (ISIS) — The “Islamic State of Iraq and Syria” is a terrorist jihadist group which controls huge swathes of land in western Iraq and the Syrian Arab Republic. They consider themselves as the “Islamic Caliphate”. ISIS beginnings are often traced to the Second Gulf War in 2003, when the United States of America invaded Iraq and overthrew

Dictator Saddam Hussein with the help of a small coalition of nations. Among the various groups fighting against the coalition forces and the new Iraqi government was the extremist Islamist group Al-Qaeda in Iraq (AQI). ISIS was founded later out of this Al-Qaeda affiliate and is led by Abu Bakr Al-Baghdadi, an Islamist who is believed to be born in the Republic of Iraq in 1971.

ISIS took advantage of the chaos in both Iraq and Syria. By recruiting local tribe leaders and former Baathists, and taking advantage of the incompetence of Iraqi army, the Islamic State was able to capture the cities of Fallujah, Tikrit and Mosul in Iraq. Their major success in Syria was the conquest of Raqqa and Palmyra.

The jihadist group claimed to have around 100.000 fighters. Many of them were foreign fighters from Europe, Turkey, Russia and Saudi Arabia. It was one of the most brutal, but effective and strong forces in the region. Since the US-led coalition started supporting the Kurdish forces and Russia started to support the Syrian government forces, ISIS lost more than 14% of their territory. Their major losses were in Tikrit, Ramadi, Kobani, Hasakah, and the latest — Palmyra.

Syrian Democratic Forces (SDF)

The Syrian Democratic Forces (SDF or QSD) are alliance of Kurdish, Arab, Turkmen, Assyrian and Armenian military fighting against ISIS, Al-Nusra Front and other Jihadist groups in the Syrian Civil War. The goal of the group is to establish and protect the federal region “Rojava — Northern Syria”.

People’s Protection Unit / YPG — The YPG is the military wing of the Kurdish political party PYD. The YPG appeared as a force in the Syrian civil war in 2012 after the Syrian Arab Army withdrew from Kurdish cities. In March 2014 ISIS succeeded in attacks against YPG in the city and outskirts of Kobani. After the massacre during the siege of Kobani, the US-led coalition began close air support to the YPG. With this support YPG started offensives and made advances into areas that didn’t have Kurdish majority.

Women’s Protection Units / YPJ — The Women’s Protection Unit is a Kurdish military group that was established in 2012 as the female brigade of the YPG militia¹⁴. The YPG and YPJ are the armed wing of the Kurdish PYD that has taken the control over large areas in Syria’s north known as Rojava. The YPJ joined its brother organization YPG in the fight against jihadist militias in the Syrian Civil War. The Women’s Protection Unit play a big role in the general fight against ISIS and in the battle of Kobani.

Jaysh Al-Thuwar / Army of Revolutionaries — Jaysh Al-Thuwar is an armed rebel group, participating in the Syrian Civil War. They consider themselves as a militia united Arabs, Turkmens and Kurds. The group has roughly 3000 fighters¹⁵. Although the Army of Revolutionaries consistently

emphasized that they are part of the FSA, the group still got in an open conflict with jihadists and rebel militias. Later they further deepened its bonds with the YPG and joined the SDF.

Jaysh Al-Sanadid — Jaysh Al-Sanadid is a militia formed by the Arab Shammar tribe to fight against the ISIS and other jihadist groups. The Shammar tribe is based in Jazaa and Til Kocer region. The Al-Sanaded Forces are associated with tribal leaders and governor of Jazirah district Hamidi Daham Al-Hadi¹⁶. The militia has around 9.000 fighters and joined the Syrian Democratic Forces in late 2015.

As we see many state and non state actors have been involved into the conflict. The range of interest of the parties involved is very diverse as well. Instead of trying to consolidate their effort against the chaos and violence, state actors encouraged and initiated many brutalities while seeking to achieve their influence. As a result, we've got the conflict of interests between states and various non state elements which brought the region into a chaos, destruction and massacre of innocent people.

State Actors

Saudi Arabia — Saudi Arabia is known for its interest to weaken the Shiit Iran, which is the closest Syrian ally in the Middle East, and have always an ideological opponent. Saudi Arabia supplies rebellians with arms and ammunition from Jordan and through Turkey¹⁷. It is also known that Qatar has sponsored radical groups, such as “jabhat al-Nusra” and “Al-shaam”, which are know as “Al-Qaeda” close groupings. All three have common interests — to weaken Shiite Iran, therefore they cooperate with the radicals in order to achieve their political goals. But it's obvious that as a result of their efforts civilian population are suffering.

Islamic Republic of Iran — was involved in the Civil Was from the very beginning. It should be noted that Russia's, as one of the main players in Syria, and the Iranian interests coincide. Tehran, surrounded with Sunni, tries to save Assad's Allavite regime. The Iranians have sacrificed greatly in this conflict and unlike Russians they try not to show up or advertise their involvement into the conflict. The Kremlin's plans for Iran in Syria remain unchanged as it wants to shift this war to Iran¹⁸.

Turkey — Despite the Sunni majority of the population, Turkey is a secular state. Turkish government was considered as “Playing with fire” while giving the ISIS members opportunity to use the country territory for oil smuggling, mobilize billions of USD or use its civilian hospital infrastructure for treatment of wounded ISIS members¹⁹. The disagreement between Washington and Ankara on Syrian crisis has been the biggest ever disagreements²⁰.

The military operation in Al-Bab in Syria started in August 24, 2016 and counted 600 soldiers. As of December 2016, the city came under the control of

pro-Turkish militia, as part of the Turkish buffer zone²¹. As the battle for al-Bab extended, so-called crisis between Washington and Ankara has intensified. In December last year (December 27) President Erdogan said that “Turkey has not received adequate support from the US-led coalition forces”²². According to “Moscow Declaration”, signed by Russia and Turkey on December 20 last year, Ankara recognizes the territorial integrity of Syria. Accordingly, even if Turkey wins the al-Babi battle it will have to deliver the city back to Syrian government. Turkey has to do the same with the northern areas of Iraq, controlled by Kurdish “People’s Protection Unit” and supported by the US. As far as the US considers the “People’s Protection Unit” (linked with the “Kurdistan Workers Party”) as local ally to fight ISIS, Ankara thinks that: “Obama would prefer” PKK “rather than cooperate with Turkey”²³. To finalize the abovementioned, three major powers are actively involved in fighting in Syria. Turkey and Iran both are facing separatism, so they will not accept such precedent and will not strengthen the Kurds. Neither does Russia. It prefers Syria to remain integral. But is there a logical solution to the current situation rather than collapse of Syria? It’s still not clear how long all these three countries are going to stay at war.

Russian federation — It is known that the Syrian regime has survived with Russia’s, China’s and North Korea’s support²⁴. These countries supplied Assad regime with arms and other necessary means to sustain. China and Russia both are permanent members of the United Nations Security Council. Both of them permanently blocked resolutions (8 times) for using force against the regime. Since 2011 the Kremlin could not tolerate the US and its partners for their intervention in Libya, which should have served to protect civilian population, but ended up with throwing down the Libyan leader Muammar Gaddafi, which is the one of the main controversial issues as well between the West and the East.

Regarding Russia’s active military involvement in the Syrian Civil War, the US Secretary of State Rex Tillerson said that “Russia’s decision to invade the Ukraine, Crimea and support the dictator Assad is a result of president Obama’s weak and inconclusive signals”²⁵. It must be said that “Russia reasonably fills the gap created by contravercy between the US and Turkey”²⁶ and skillfully uses the US “paralyzed decision-making capacity”. The recent cooperation between Turkey and Russia, almost withdrew the US and Europe from the game in Syria. As for the cease-fire deal, it must be said that “The cease-fire which was declared at the end of 2016, has virtually collapsed”²⁷ not because of the Syrian opposition is not seriously taking the process itself, but the Assad regime and its allies use it as a new tool to combat the opposition. “The process was developed as a device-level tactical military success and other advantages on the ground”²⁸.

The last cease-fire agreement is not significantly differs from the previous ones. Despite rumors that the cease-fire agreement is strictly followed, Syrian regime and its allies continue to fire rebel populated areas. As a result, it was announced on January 2 of this year that the rebels will stop participation in so-called Peace negotiations. But later, the same news agencies reported that despite the unilateral violations of ceasefire agreement by the Syrian regime and its allies, the opposition agreed to take part in peace talks in Astana on January 23 in 2017.

It is known that for the last period, Syrian regime not always listens to Russia's instructions to allow humanitarian activities at certain areas controlled by rebels. It is also clear that neither Russia provides full support and control over the actions of the regime. At the same time the regime itself can not survive independently without Russia's support. Here is a question: As Russia has decided to significantly reduce its armed forces in Syria despite the agreement named as guarantee for Syria's territorial integrity and sovereignty, who should be the one that actually enforce this so-called "Dirty work" and will protect Assad? Of course it will be Iran, because of the reasons that already been mentioned above. For this purpose, Russia is promising additional weapons and military equipment to Iran. At the same time, experts do not exclude the possibility of a confrontation between Iran and Turkey, and Russia is more likely to be watching this from those two military bases which Assad's regime has given to them. According to experts, this is the bottom line of the Moscow's Peace Agreement communique, which will be never followed neither by Assad Regime nor Hezbollah and Moscow is well aware of that²⁹. Gas and oil and communication lines between Asia and The Middle East are Russia's vital interests as well.

United States of America — The main anti Asad Coalition was formed in 2012 with the participation of the US and EU countries. The US has always denied military intervention and mainly supported the moderate opposition (including the Kurds) with limited air support, with the military instructors, limited number of tactical combat vehicles and heavy equipment. This type of approach has always had active supporters and opponents as well. Supporters arguments were mostly based on lessons learn during the Middle East campaign in Iraq, for its too expensive cost.

The US always blamed Assad and accused him of responsibility for all the crimes that have taken place since the biggining of the crisis and have been appealing him to resign. The US also emphasized a need for a more active political negotiations and necessity of a transitional government³⁰. The US former President Barack Obama's strategy regarding Syria is described as "neither liberal nor realistic" by political analysts, which led to the long-term sustainability of Assad's autocrat regime. The so-called "Obama doctrine" is

increasingly being considered as unsuccessful. According to popular opinion in political society, Obama's foreign policy ideology throughout his presidency for the US in world affairs is described as "back seat partisipation" which in terms of security led the Middle East region "to tragic consequences, which is run by tyrants"³¹.

Conclusion

Syrian crisis, which began with peaceful protests turned into a so-called Proxy War, where world powers argue with each other to be the first. According to unofficial data, the six-year war has killed more than 200 thousand people, while more than 11 million have become refugees. Main reason for the crisis among others is so called "Ruling Gap", that have successfully been utilized by non-state and state actors as well (Russia-Syria-Iran axis) to achieve their private goals. According to some politicians, a solution could be an establishment of Syria's Salafit administrative unit in the Eastern part of the country that would isolate opposed parties from each other which could be an acceptable solution for everyone. One of the former US president's adviser's opinion for the Middle East "it would be wise for administration to review some of the fundamental approaches to the Syrian issues". It lies in the fact that according to existing reality the demand for immediate resignation of Assad should not remain in force. However it is necessary to increase the pressure on Assad and his allies to force Assad to cooperate which could be ultimately linked to his resignation.

Five years ago in Syria they had just a local problem, while today it is a problem of the international level, as a result of the half-hearted decisions and futile rhetorics. This kind of development is a result of economic and political interests of the countries from inside and outside the region. Both, state and non-state actors have greatly contributed in current condition in Syria. Emergence of various armed elements and their rise to the power caused by the inaction or/and destructive activities of world leader Powers has turned the region into the arena of world-scale massacre. And The Assad regime's recent use of chemical weapons against civilians in northern Syria demonstrates that the civil war-now in its seventh year — and the atrocities it produces are far from over. As for the planned peace talks between the Syrian government and opposition in Geneva on 16 May this year there is no big hope to be a real solution for de-escalation of violence.

¹ Identifying and Preventing Future Security Threats. URL: <http://www.global-economic-symposium.org/knowledgebase/the-global-polity/identifying-and-preventing-future-security-threats>

² „არაბული გაზაფხული“. URL: <http://24hour.itdc.ge/news/story/89632-arabuli-gazafkhuli>

³ Ibid.

⁴ არაბული “გაზაფხული”. URL: <http://www.24saati.ge/weekend/story/23690-arabuli-gazafkhuli>

⁵ ვინ ვის ებრძვის სირიაში. სამოქალაქო ომის ქრონიკა. URL: <http://www.ghn.ge/com/news/view/140247>

⁶ The background of the conflict. URL: <http://syriancivilwarmap.com/ethnic-and-religious-groups-of-syria/>

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ The background of the conflict. URL: <http://syriancivilwarmap.com/ethnic-and-religious-groups-of-syria/>

¹⁰ Ibid.

¹¹ The background of the conflict. URL: <http://syriancivilwarmap.com/ethnic-and-religious-groups-of-syria/>

¹² URL: <http://syriancivilwarmap.com/antigovernment-forces/>

¹³ The background of the conflict. URL: <http://syriancivilwarmap.com/ethnic-and-religious-groups-of-syria/>

¹⁴ URL: <http://syriancivilwarmap.com/syrian-democratic-forces/>

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ The background of the conflict. URL: <http://syriancivilwarmap.com/ethnic-and-religious-groups-of-syria/>

¹⁸ Россия хочет сбежать из Сирии, начав новую войну. URL: <http://vnews.agency/exclusive/48511-rossiya-hochet-sbezhat-iz-sirii-nachav-novuyu-voynu.html>

¹⁹ სამთა ლაშქრობა სირიაზე. URL: <http://factcheck.ge/article/samtha-lashqroba-siriaz/>

²⁰ რუსეთი ამერიკასა და თურქეთს შორის სირიის საკითხზე გაჩენილი უთანხმოებით ტკბება. URL: <http://factum.ge/geo/news/1/640>

²¹ URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Al-Bab>

²² რუსეთი ამერიკასა და თურქეთს შორის სირიის საკითხზე გაჩენილი უთანხმოებით ტკბება. URL: <http://factum.ge/geo/news/1/640>

²³ Ibid.

²⁴ სამოქალაქო ომის ქრონიკა. URL: <http://www.ghn.ge/com/news/view/140247>

²⁵ Sneak Peek: Rex Tillerson on Russia, China, and the Islamic State. URL: <http://www.breitbart.com/big-government/2017/01/11/sneak-peek-rex-tillerson-russia-china-radical-islam/>

²⁶ რუსეთი ამერიკასა და თურქეთს შორის სირიის საკითხზე გაჩენილი უთანხმოებით ტკბება. URL: <http://factum.ge/geo/news/1/640>

²⁷ How ceasefires in Syria became another tool of warfare. URL: <http://edition.cnn.com/2017/01/05/opinions/ceasefires-tool-or-warfare-khatib-opinion/>

²⁸ ასტანაში სირიის საკითხზე მოლაპარაკებებზე შეიძლება აშშ მიიწვიონ. Read more. URL: <https://sputnik-georgia.com/russia/20170115/234539733/astanashi-siriis-sakitzze-molaparakebebeze-sheizleba-ashsh-miiwvion.html>

²⁹ Россия хочет сбежать из Сирии, начав новую войну. URL: <http://vnews.agency/exclusive/48511-rossiya-hochet-sbezhat-iz-sirii-nachav-novuyu-voynu.html>

³⁰ Syria crisis: Where key countries stand. URL: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-23849587>

³¹ The failure of Obama's “liberal realism”. URL: <http://www.middleeasteye.net/columns/failure-president-obamas-liberal-realism-1693944900>

Lasha Bazhunaishvili,
Doctor, Assistant Professor
of Batumi Shota Rustaveli State University

NEW GEOPOLITICAL STATUS OF BLACK SEA BASIN

Between 1989 and 1991, as a result of technical changes in global political politics, the largest military-strategic “continent” has disappeared, which for five decades created one of the strongest poles of the bipolar world. The large-scale shifts of the XX–XXI centuries, primarily the transformation of the Soviet Union and the sovereignty of new international actors, intensified the problems of geopolitical, economic, military-strategic nature, directly related to the South Caucasus region, as well as the question of regimes over the Black Sea and its straits (Bosphorus and Dardanelles). Global and regional interest groups seriously affect existing prospects and seek to create profitable geopolitical changes in this important part of Eurasia. In this regard, it is worth mentioning the expansion of Euro-Atlantic organizations in the neighborhood policy with the East and the EU.

In addition, there are interests of the United States, Russia, China and other regional actors; foreign policy vectors and interests of the Black Sea basin and its adjacent countries. The article deals with global and regional actors, including regional organizations, strategies in the region of the South Caucasus and the Black Sea region in the context of the “new geopolitics”. Particular attention is paid to the nature of the modes in the Bosphorus and Dardanelles. The author’s concept concerns the expected tendencies in solving problems and analyzes the short-term and long-term development prospects.

Key words: Black Sea, political space, Black Sea basin, Southern Caucasus.

Лаша Бажунаишвілі,
асистент, професор
Батумського державного університету
імені Шоти Руставелі

НОВИЙ ГЕОПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС ЧОРНОГО МОРЯ

У 1989–1991 роках у результаті технічних зрушень у глобальній політиці з політичного простору зник найбільший військово-стратегічний «континент», який протягом п’яти десятиліть створював один з сильних полюсів біполярного світу. Масштабні зрушення XX–XXI рр., насамперед трансформація Радянського Союзу і суверенізація нових міжнародних суб’єктів активізували проблеми геополітичного, економічного і військово-стратегічного характеру, безпосередньо пов’язані з Південнокавказьким регіоном, а також питання про режими над Чорним морем і його протоками (Босфор і Дарданелл). Глобальні і регіональні групи інтересів серйозно впливають на існуючі перспективи і прагнуть створити прибуткові геополітичні зміни в цій важливій частині Євразії.

У зв'язку з цим варто згадати про розширення євроатлантичних організацій в політиці сусідства зі Сходом і ЄС.

Крім того, є інтереси США, Росії, Китаю та інших регіональних суб'єктів; зовнішньополітичні вектори і інтереси Чорноморського басейну і його суміжних країн. У статті розглядаються глобальні і регіональні суб'єкти, в тому числі регіональні організації, стратегії в регіоні Південного Кавказу і Чорноморського регіону в контексті «нової геополітики». Особлива увага приділяється характеру режимів у протоках Босфор і Дарданелли. Концепція автора стосується очікуваних тенденцій щодо вирішення проблем та аналізує короткострокову і довгострокову перспективу розвитку.

Ключові слова: Чорне море, Чорноморський басейн, Південний Кавказ, політичний простір

ლაშა ბაჟუნაიშვილი,

ისტორიის დოქტორი ასისტენტ პროფესორი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

შავი ზღვის ახალი გეოპოლიტიკური სტატუსი

1989–91 წლებში გლობალურ პოლიტიკაში ე.წ. „ტექტონიკური ძვრების“ შედეგად, გეოპოლიტიკური სივრციდან ფაქტობრივად გაქრა უდიდესი სამხედრო-სტრატეგიული „კონტინენტი“, რომელიც 5 ათეული წლის განმავლობაში ბიპოლარული სამყაროს ერთ-ერთ ძლიერ პოლუსს ქმნიდა. XX–XXI საუკუნეების მიჯნაზე მასშტაბურმა გარდაქმნებმა, პირველყოვლისა, საბჭოთა კავშირის დაშლამ და ახალი საერთაშორისო სუბიექტების სუვერენიზაციამ გეოპოლიტიკური, ეკონომიკური და სამხედრო-სტრატეგიული ხასიათის პრობლემები გააქტიურა, რაც პირდაპირ უკავშირდება სამხრეთ კავკასიის რეგიონის, შავი ზღვის და სრუტეებში (ბოსფორი და დარდანელი) არსებული რეჟიმების საკითხს. არსებულ პრობლემებზე სერიოზულ გავლენას ახდენენ გლობალური და რეგიონალური ინტერესთა ჯგუფები და იბრძვიან ევრაზიის ამ მნიშვნელოვან სივრცეში მათთვის მომგებიანი გეოპოლიტიკური კონფიგურაციის შექმნაზე. ამ კუთხით განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ევროატლანტიკური ორგანიზაციების აღმოსავლეთით გაფართოება და ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკა. გარდა ამისა, შეერთებული შტატების, რუსეთის, ჩინეთის და რეგიონალური აქტორების ინტერესთა კვეთა; შავი ზღვის აუზის და მისი მომიჯნავე ქვეყნების საგარეო პოლიტიკური ვექტორები და ინტერესთა თავისებურებები.

სტატიაში განხილულია გლობალური და რეგიონალური აქტორების, მათ შორის რეგიონალური ორგანიზაციების სტრატეგიები სამხრეთ კავკასიისა და შავის ზღვის რეგიონის სტრატეგია „ახალი გეოპოლიტიკის“ ჭრილში. განსაკუთრებით ყურადღება არის გამახვილებული ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში არსებული რეჟიმების ხასიათსა და მათი გადახედვის რისკების საკითხზე. მოცემულია ავტორისეული კონცეპცია პრობლემური კვანძების ამოხსნის

მოსალოდნელი ტენდენციების შესახებ. ასევე გაანალიზებულია მოვლენების განვითარების მოკლე და გრძელვადიანი პერსპექტივა.

საკვანძო სიტყვებია შავი ზღვა, შავი ზღვის აუზი, სამხრეთ კავკასია, პოლიტიკური სივრცე.

Global changes of XX–XXI centuries, first of all, collapse of Soviet Union and sovereinization of former Soviet States significantly activated Geopolitical, economic, the military-strategic problems, which is directly related to the Black Sea Region, and Black Sea Straits (we men Bosphorus and Dardanelles).

Military-strategic unity presents one of the major instruments of maintenance existed geopolitical structure (situation or configuration) in concrete Historical Space (for example Caucasus). Such Military-strategic unity creates by treaties of alliance and common defense, which proves the existence of a common strategic interest, and determines the mutual obligations with other countries (with neighbors or partners). Considering this posture, “Groups of Interests” (we mean Great Powers and its ally regional powers) seriously effects on regional political stability and fights to create comfortable and profitable geopolitical configuration.

Intensive discussions about Black Sea Basin begun after collapse of the Soviet Union both in regional and global dimensions. As Deputy Assistant Secretary of State for European and Eurasian Affairs Kurt Volker stated, NATO has its strategic interest in the Black Sea Basin. Considering the fact, that the attitudes toward the process in the current countries are different, Volker added: “We (he means US) are not trying to move forward or promote NATO positions, especially against Turkey, that’s why we have active negotiations with Ankara to promote NATO positions in region and enhance alliance’s position in the Black sea, especially maritime forces”¹.

One of the essential problems for US to realize its ambitious interests in Black Sea Region is a Convention of Montreux regarding to the Regime of Straits. Regulations of convention were been drawn out together with Great Britain, France, Turkey, Bulgaria, Romania, Greece, Yugoslavia, Austria and Japan on 20th of July in 1936².

Convention mainly established new status of the Black Sea Straits — Bosphorus and Dardanelles, new order and terms of maritime activities through the straits as well. Treaty recognizes sovereignty of Turkey over the canals, but at the same time, there established free navigation for merchant vassals and regulating movement of warships.

The Convention consists of 29 Articles, four annexes and one protocol. Articles 2–7 consider the passage of merchant ships. Articles 8–22 consider the passage of war vessels. The key principle of freedom of passage and navigation

is stated in articles 1 and 2. Article 1 provides that “The High Contracting Parties recognize and affirm the principle of freedom of passage and navigation by sea in the Straits”. Article 2 states that “In time of peace, merchant vessels shall enjoy complete freedom of passage and navigation in the Straits, by day and by night, under any flag with any kind of cargo”. Turkey was authorized to close the Straits to all foreign warships in wartime or when it was threatened by aggression; additionally, it was authorized to refuse transit from merchant ships belonging to countries at war with Turkey³.

A number of highly specific restrictions were imposed on what type of warships is allowed passage. Non-Black Sea state warships in the Straits must be less than 15,000 tons. No more than nine non-Black Sea state warships, with a total aggregate tonnage of no more than 30,000 tons, may pass at any time, and they are permitted to stay in the Black Sea for no longer than twenty-one days. Although the treaty is often cited as prohibiting aircraft carriers in the straits, there is no explicit (ექსპლიციტ) prohibition on aircraft carriers in the treaty. However, the tonnage limits in Article 14, which apply to all non-Black Sea powers, would preclude the transit of modern aircraft carrying ships. In the case of Non-Black Sea powers, these terms make it impossible for transit any modern ships carrying aircraft through the straits without violating the terms of the convention. Thus, Convention denied access to NATO aircraft carrier and other type of vessels more then 30 000 tone, equipped with sophisticated weapon and military applications, because of it is not allowed by the Article 11⁴.

Presumably, US Government has already worked on a several scenarios how to make some significant and profitable amendments in the Montreux convention. In the short term, if the Pentagon wouldn't get permission on the legal (international) basis to pass any type of US maritime forces through straits and stay in the Black See more than 21 day, the United States will try to reach strategic goals using NATO as a tool and will fulfill so called “light (soft) penetration” in to the Black Sea Region. This scenario will be unacceptable not only for Russia, but for Turkey as well. Turkey is arguing that in the Black Sea basin it already exists responsible institutions and military mission such as “Black Sea For” and Black Sea Harmony (initiated Turkey for fighting against terrorism) for regional navigation security. According to the Turkish strategists there is no necessity to enhance NATO's military activities or increase military forces in the Black See. Neighboring countries Non-NATO member states (especially Georgia) also actively participate and promote security of the seaways. Ankara also is afraid that Washington's new initiatives regarding making changes in the Montreux regulations will provoke new debates, threaten Turkey's position and weaken its control over the Straits⁵.

Considering the existed reality, in the Black Sea region acting powers can be divided into several groups:

1. Global Powers (Actors): the US, European Union and Russia. They are fighting to create themselves profitable geopolitical configuration in the Black Sea Region and therefore they have an influence over the region.
2. Regional Powers (actors): Turkey, Ukraine, Romania. They almost cannot realize policy independently and they are forced to coordinate their activities with allied Great Powers.
3. And International Organizations.

The United States of America. According to the US National Security Council Strategy of 2002, Black and Caspian Sea Regions are considered as an important region not only for its oil reserves, but for its transit capacity, which gives opportunities to connect through trade routes Europe-Black Sea-Transcaucasia Corridor to the India and South-East Asian markets. The US military presents from Georgia to Afghanistan increases Washington influence over the region. In order to achieve strategic goals it is essential to change Balance of Power which is available through the reduction of Russia's economic, military and political influence in the given region. Second important goal for the US strategy is integration of Post-Soviet States in to the Euro-Atlantic Organizations (NATO, EU). In result of this, United States, by supporting of its new regional allies will gain dominant position and they would be able to change pressure center of regional balance for their favor .

Thus, significance of Black Sea Region in the United States global Strategy consists the followings:

- From Black Sea coast it would be possible to realize control over the North and South Caucasia. If Necessary provoke some artificial problems.
- The US presence in the Black Sea might be encourage Ukraine, Georgia and Moldova to resist Russia's destructive influence;

Russian Federation. The US regional activities in particular establishment of military bases in Central Asia, military and technical assistance for Georgia (especially in the field of strategically important oil transit Security) essentially challenged Russians vital interests in region. Moscow was forced to resist and create regional system to ensure its position. In order to balance US influence Moscow established two regional organizations — Shanghai Cooperation Organization and Eurasian Economic Union^{6,7}.

Considering above mentioned, the situation for Russian Federation still remains a high priority to keep political, economic and military dominance in the region. Moscow is also trying to strengthen its position in the Black Sea and in South Caucasian region by using hard power against Georgia, Ukraine and Moldova (2008 aggression against Georgia and “creeping borders”, war with Ukraine and etc.) and weaken the positions of Turkey, US and European Union.

European Union. EU interests directly are corresponded to the Black Sea region. In 2005 European Union obtain the status neighbor of since Central and Eastern European countries became members. After integration of Romania and Bulgaria in 2007 EU became active player of the region.

Black Sea and South Caucasus have significant energy transit capacity. It is most important for EU because of its energy supply mainly based on imports from Middle East and Central Asian suppliers, that is why Security and stability of this region is most important component, especially after 2007. Thus, European Union is becoming one of the key geopolitical players of region.

Adjacent States. Regarding to the future of regional international system, Georgia, Turkey, Ukraine, Bulgaria and Romania has different visions. But the interest in the field of Regional security, stability and sustainable development of economic and transportation their interests are the same.

For the Adjacent States US interest might be perceived as a guarantee of regional stability. For example NATO military Bases in Romania and Bulgaria put in advanced their positions. It is also known that Western countries are supporting Ukraine, Georgia and Azerbaijan, mainly in the field of democratic reforms and integration in the Western communities. But without taking into account the internal dynamics of development these countries still is living in the “regime of imported changes” and considering that Democratization and sustainable development helps them to break away (disentangle) from Russia’s harmful influence.

After the independence, Ukraine actively tried to keep itself part of former Soviet Navy and obtain control over the naval bases of Crimea. Attempts of Ukraine become part of Euro-Atlantic organizations challenged its territorial integrity and give chance to Moscow annexation of Crimea and encourage conflicts in the east Ukraine. Because of Energy dependence Ukraine Security, stability and sustainable development permanently threatened by Russia.

Romania, as a member of bilateral negotiation, is one of the active player of the region. Its participation into various international projects related to the energy supply (oil and gas pipeline crossing the Romania) gives opportunities to obtain an additional source of income. Bulgaria mainly is supporting EU and US interests, but comparing to Romania official Sofia for the most part is passive. After the collapse of Soviet Union Turkey became one of the influential power holding powerful naval forces. Turkey obtained dominant positions over straits and became security guarantee of the region. Despite this Turkey’s position is still weak.

In conclusion, I would like to quote little story from Avram Noam Chomsky’s about dialog between Pirate and Alexander the Great. This Story was repeated by Chomsky from an observation by Saint Augustine “The City

of God” in his book. A captured pirate was brought before Alexander the Great. “How dare you molest the sea?” asked Alexander. “How dare you molest the whole world?” the pirate replied boldly, and continued: “Because I do it with a little ship only, I am called a thief; you, doing it with a great navy, are called an emperor”⁸. The same can be said about the case of the Black Sea region, where the power gives absolutely different status to the interests and the activities of the regional actors. The issue of the Black Sea region presents the cornerstone of the world politics. According to the existed interests, it is hard to imagine if the actors of the global politics can agree on common positions. As long as there is the problem of the interpretation of some options, there will be a confrontation base as well, which will keep the new geopolitical horizons under the increased risk into the region.

¹ Updating NATO’s Maritime Strategy, by Steven Horrell, Magnus Nordenman and Walter B Slocombe, This article was originally published by the Atlantic Council on 5 July 2016. URL: <http://www.css.ethz.ch/en/services/digital-library/articles/article.html/1eefc57e-9cf3-4cf9-a2a9-80902de9bdb2?platform=hootsuite>.

² Blue Black Sea, New Dimensions of History, Security, Strategy, Energy and Economy, Edited by Giray Saynur Bozkurt. Published by Cambridge Scholars Publishing, 2013. P. 10–21.

³ Montreux Convention Regarding the Regime of the Straits — JULY 20 TH, 1936. URL: <http://www.dailysabah.com/op-ed/2015/12/12/the-montreux-convention-regarding-the-regime-of-the-straits>.

⁴ Ibid.

⁵ Janusz Bugajski, Peter B. Doran, Black Sea Rising. Russia’ Strategy in South-East Europe. Black Sea Strategy Report No1, Published by Centre for European Policy Analysis, 2016. P. 1, 3.

⁶ Мевлют Катик. На черном море обостряется геополитическое соперничество, www.eurasianet.org, 13.03.2006. URL: <http://russian.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav031306aru.shtml>. P. 1–2.

⁷ Yuval Weber. Russia’s Black Sea Strategy: Restoring Great Power Status, Published by Foreign Policy Research Institute, April 12, 2017. URL: <http://www.fpri.org/article/2017/04/russias-black-sea-strategy-restoring-great-power-status/>. P. 1–2.

⁸ Noam Chomsky Pirates and Emperors, Old and New: International Terrorism in the Real World, South End Press 2002. P. 4–7.

ინეზა ზოიძე,
ასოცირებული პროფესორ
ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
იმენი შოთა რუსთაველი

კონფლიქტოგენურობის ეთნიკური ასპექტები კავკასიაში

უკვე აღსანიშნავია კონფლიქტების სიმრავლე ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტების არსი, ძირითადი მახასიათებლები და გამოწვევი მიზეზები. აღნიშნულ პერიოდში თითქმის ყველა რეგიონში, რომელიც ხასიათდებოდა ეთნიკური სიჭრელით, თავი იჩინა ეთნოსებს შორის დაპირისპირებამ. ამ მხრივ

უკვე აღსანიშნავია კონფლიქტების სიმრავლე ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტების არსი, ძირითადი მახასიათებლები და გამოწვევი მიზეზები. აღნიშნულ პერიოდში თითქმის ყველა რეგიონში, რომელიც ხასიათდებოდა ეთნიკური სიჭრელით, თავი იჩინა ეთნოსებს შორის დაპირისპირებამ. ამ მხრივ

უკვე აღსანიშნავია კონფლიქტების სიმრავლე ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტების არსი, ძირითადი მახასიათებლები და გამოწვევი მიზეზები. აღნიშნულ პერიოდში თითქმის ყველა რეგიონში, რომელიც ხასიათდებოდა ეთნიკური სიჭრელით, თავი იჩინა ეთნოსებს შორის დაპირისპირებამ. ამ მხრივ

უკვე აღსანიშნავია კონფლიქტების სიმრავლე ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტების არსი, ძირითადი მახასიათებლები და გამოწვევი მიზეზები. აღნიშნულ პერიოდში თითქმის ყველა რეგიონში, რომელიც ხასიათდებოდა ეთნიკური სიჭრელით, თავი იჩინა ეთნოსებს შორის დაპირისპირებამ. ამ მხრივ

Ключові слова: *კონფლიქტი, ეთნიკური კონფლიქტი, კავკასია.*

ბათუმის შოთა,
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი ინეზა ზოიძე

კონფლიქტოგენურობის ეთნიკური ასპექტები კავკასიაში

სტატიაში განხილულია XX საუკუნის 90-იანი წლები ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტების არსი, ძირითადი მახასიათებლები და გამოწვევი მიზეზები. აღნიშნულ პერიოდში თითქმის ყველა რეგიონში, რომელიც ხასიათდებოდა ეთნიკური სიჭრელით, თავი იჩინა ეთნოსებს შორის დაპირისპირებამ. ამ მხრივ

გამონაკლისი არც სამხრეთ კავკასიის რეგიონი ყოფილა. ყარაბაღის, აფხაზეთის და ცხინვალის რეგიონებში XX საუკუნის მიწურულს წარმოიქმნა კონფლიქტები რომლებიც, დღემდე გაყინულ მდგომარეობაშია და საფრთხეს უქმნიან რეგიონის სტაბილურობას.

ეთნიკური (ეთნოპოლიტიკური) კონფლიქტი სოციალური კონფლიქტების ერთ-ერთი სახეა, რომელიც განსაკუთრებული სიმწვავეთ გამოირჩევა. მკვლევართა ნაწილი თვლის, რომ ბუნებაში წმინდა სახის ეთნიკური კონფლიქტი არ არსებობს, რადგან მიიჩნევენ, რომ წარმოუდგენელია კონფლიქტი მხოლოდ ეთნიკური ნიშნის საფუძველზე. შესაბამისად, კავკასიის კონფლიქტების გამოძწევი ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი მრავალეთნიკურობასთან ერთად ამ რეგიონის გეოპოლიტიკური მდებარეობაა, რომელიც პერსპექტივებთან ერთად რიგ საფრთხეებსაც ქმნის სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებისათვის.

მეორე ნიშანი რომელიც, სამხრეთ კავკასიის ყველა კონფლიქტს ახასიათებს არის დამოუკიდებლობის მოთხოვნისას ეთნიკური ჯგუფების მიერ მთავარ არგუმენტად ისტორიული მოტივს დასახელება. ამასთანავე, კავკასიაში კონფლიქტებს გააჩნია სეპარატიზმის ნიშნები და განეკუთვნებიან შეიარაღებულ კონფლიქტების რიცხვს. რამდენადაც მთიანი ყარაბაღის, აფხაზეთისა და ე. წ. სამხრეთ ოსეთის სეპარატისტულმა რეგიონებმა იარაღის ძალის გამოყენებით შეძლეს თავიანთი დე-ფაქტო მდგომარეობის მოპოვება, რაზეც გარკვეულ გავლენას ახდენს დემოგრაფიული მრავალფეროვნებაც.

როდესაც საუბარია სამხრეთ კავკასიის კონფლიქტებზე დასავლელი მკვლევარები მათ განიხილავენ როგორც ეთნიკურ და რელიგიურ კონფლიქტებადაც, რამდენადაც კავკასია ერთ-ერთი იმ რეგიონთაგანია, რომელიც განსაკუთრებული რელიგიური მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ყოველივე ეს კი რათქმაუნდა ადასტურებს კავკასიის ეთნოკონფლიქტების გამოძწევი მიზეზების მრავალფეროვნებას.

ძირითადი სიტყვები: კონფლიქტი, ეთნიკური კონფლიქტი, კავკასია.

Ineza Zoidze,

Batumi Shota Rustaveli State University
Associate Professor of the University

ETHNIC ASPECTS OF CONFLICTS IN THE CAUCASUS

The article deals with the essence of ethno-political conflicts of the 90s of XX century, their main characteristics and causes. During this period ethnic conflicts occurred almost in all regions, which were characterized by ethnic diversities. In this respect, the South Caucasus region was not an exception. The conflicts that arose in the regions of Karabakh, Abkhazia and Tskhinvali in the end of the XX century are still frozen and pose a threat to stability in the regions.

Ethnic (Ethno-political) conflict is a kind of the social conflicts, which is characterized by a particularly acuteness. Some researchers believe that no purely ethnic conflict can exist in nature, because a conflict cannot arise only on an ethnic

basis. Consequently, one of the main causes of the Caucasian conflicts is the geopolitical location of the region, which along with the prospects creates a number of threats for the countries of the South Caucasus.

The second sign, which characterizes all the conflicts in the South Caucasus, is a historical motive, which is the main argument for countries demanding independence. At the same time, conflicts in the Caucasus have signs of separatism, and they belong to the armed conflicts. The fact, that the separatist regions of mountainous Karabakh, Abkhazia and the so-called South Ossetia have obtained their de facto status through the use of weapons, has a significant impact on demographic diversity.

When it comes to the South Caucasus conflicts, the western scientists consider them as the ethnic and religious conflicts because the Caucasus is one of the regions that is distinguished by a particular religious diversity. All the above mentioned, therefore, confirms the diversity of the causes of the ethnic conflicts in the Caucasus.

Key words: conflict, ethnic conflict, Caucasus.

Останнім часом конфлікти розглядаються як один із ефективних і швидких засобів для досягнення політичних цілей. Попри те, що після Другої світової війни провідні держави на світовій політичній арені почали пошуки шляхів збереження миру, реалізувати цей задум досі не вдалося. Зараз у світі майже 400 гарячих точок, в яких відбуваються військові дії. За своєю природою конфлікт є боротьбою сторін, протидією, зіткненням. Основу конфлікту складає протистояння, несумісність потреб, інтересів і цінностей. До соціальних конфліктів належить етнічний конфлікт, який виникає між державами і окремими суб'єктами на етнічному ґрунті. Такі конфлікти мають гострий характер, а пошуки їх рішення, як правило, перетворюються на болючий і складний процес.

З огляду на етнічну строкатість Кавказу, в регіоні не рідко відбуваються етнічні конфлікти. Серед етнічних груп, що проживають на Кавказі, жорстке протистояння виявилось після розпаду Радянського Союзу, коли в Закавказзі почали формуватися три незалежні держави. Про конфлікти, а тим більше — кавказькі конфлікти існує достатньо наукових праць, у яких сформульовані різні погляди на причини початку конфліктів, їх динаміку і роль на різних історичних етапах.

Інтерес до Кавказького регіону виник у давні часи. Вже з античного періоду деякі державні об'єднання та їх лідери звертали свій погляд на Кавказ. Інтерес не зник і надалі. Сьогодні Кавказ є тим геостратегічним об'єктом, який в ХХІ ст. став точкою перетину державних інтересів світових країн-гегемонів. Це геополітично важливий регіон, багатий на природні ресурси, і водночас сполучна чи навпаки роз'єднувальна лінія двох континентів. Крім того, «південна частина Кавказу, розташовуючись на перехресті міжнародних транспортних і енергетичних шляхів, постійно відчуває вплив великих політичних одиниць і об'єднань. Перетво-

рити в сферу свого впливу регіон намагаються як регіональні: Російська Федерація, Турецька Республіка, Іран, так і зовнішні гравці: Сполучені Штати Америки, Євросоюз, Китай»¹.

Протягом століть не відбувалося жодного «поділу світу», в якому не було б визначено помітне місце і особлива функція Південного Кавказу. Великим суб'єктом міжнародних відносин, один із зовнішньополітичних векторів якого спрямований на Кавказ, є Росія. Посилювати свій вплив у цьому регіоні вона почала ще з XVIII ст. Протягом століть використовувала всі засоби для того, щоб контролювати Закавказзя. Вона добре використовувала етнічну і конфесійну строкатість Кавказу і періодично закладала міні «уповільненої дії» в регіоні з метою його дестабілізації.

Можна виділити кілька причин того, чому Росія намагалася і досі намагається поширювати сферу свого впливу на південний регіон:

1. З установленням контролю над Кавказом, Москва зможе контролювати західно-східний енергетичний коридор і отримати монополію на транзит каспійських енергоресурсів.

2. Північний Кавказ був і залишається стабільним регіоном і, встановивши протекторат над Південним Кавказом, ізолює Північний Кавказ, що уможливить контроль над ним.

3. Скоротить вплив у регіоні своїх політичних опонентів — США і Туреччини.

4. Бажає створити буферну зону, плацдарм у Закавказькому регіоні.

Інший великий міжнародний актор, який впливає на Кавказький регіон сьогодні, є Сполучені Штати Америки. Їх інтерес до Кавказу особливо зріс в 90-х роках XX ст. Деякі вчені виділяють чотири сфери інтересів США в Кавказькому регіоні:

1. Доступність каспійських енергетичних ресурсів і безпечність транспортування.

2. Недопущення дестабілізації в регіоні та вирішення заморожених конфліктів.

3. Захист незалежності країн регіону, їх територіальної цілісності.

4. Формування антитерористичної коаліції проти ісламського фундаменталізму і посилення в цьому контексті, тиску на Іран².

Ще два міжнародних гравця, до сфери інтересів яких належить Південний Кавказький регіон, — Туреччина та Іран. Їх позиція, пов'язана з інтересом до Кавказу, зумовлена історичним контекстом. Етнічна і лінгвістична схожість, а також економічний чинник забезпечує роль основного союзника Грузії в регіоні Азербайджану. Стабільні відносини з Грузією має Туреччина, є її головним торговим партнером. Відносини Грузії з Вірменією, порівняно хиткі, що викликано територіальними претензіями і не визнання турками геноциду проти вірмен.

Політика Ірану в Закавказзі має деякі особливості:

1. Політична позиція Тегерана визначається за допомогою існування незалежного Азербайджану.

2. Поліпшення відносин з Росією, що згодом має перерости в стратегічне партнерство.

3. Посилення власних позицій в багатому енергоресурсами Каспійському регіоні і водночас скорочення турецького впливу на транзитний трубопровід.

Етнічні (етнополітичні) конфлікти належать до соціальних конфліктів, які мають особливу гостроту. Деякі дослідники вважають, що в природі не існує етнічних конфліктів, бо припускають, що конфлікт неможливий тільки на етнічній основі. Відповідно, однією з основних причин кавказьких конфліктів, поряд з поліетнічною, є геополітичне становище регіону, яке поряд з перспективами створює і ряд загроз для країн Південного Кавказу.

Поняття «етнічний конфлікт» кожен дослідник визначає по-своєму і виділяє його особливості також індивідуально. Ми розглядаємо етнічний конфлікт як форму політичного конфлікту, основний смисл якого полягає в тому, що певний етнос з метою збереження і захисту своєї культури, самовизначення, ідентичності, духовності прагне створити власну державу.

У науковій літературі виділяють чотири основні характеристики етнічних конфліктів: 1) висока емоційна напруженість; 2) наявність історичної основи; 3) висока мобільність групи; 4) хронічний характер, що унеможливорює його повне вирішення.

Періодом етнічних конфліктів можна вважати 90-ті роки ХХ ст. Майже у всіх регіонах, де переважала етнічна строкатість, починалися етнічні протистояння. З цієї точки зору Кавказький регіон не був винятком. У Карабасі, Абхазії і Осетії в кінці ХХ ст. почалися конфлікти, які донині перебувають у замороженому стані й створюють загрозу стабільності регіону.

Другою ознакою, що характеризує всі конфлікти Кавказу, є вимога незалежності етнічних груп, історичні мотиви. З цієї точки зору Нагірний Карабах ніколи не належав Азербайджану, як Абхазький і Осетинський округ — Грузії. Вони не заперечують того, що певний історичний період (особливо за часів Радянського Союзу), Карабах входив до складу Азербайджану, Абхазія і Осетія — до складу Грузії, однак, за їхніми переконанням, це все мало насильницький характер.

Разом з тим, кавказькі конфлікти мають ознаки сепаратизму і належать до збройних конфліктів, бо сепаратистські регіони Нагірного Карабаху, Абхазії, т.зв. Південної Осетії, використовуючи зброю, змогли здобути становище де-факто.

Слід зазначити, що три самопроголошені республіки в південно-кавказькому регіоні визнала тільки Російська Федерація і кілька невеликих держав. Інші країни не визнають самопроголошені території. У них немає правового статусу і дипломатичних та інших відносин з Європою, Азією, з державами інших регіонів. Всі три регіони: Нагірний Карабах, Абхазія, т.зв. Південна Осетія оголошені де-факто. Всі три конфлікту на Південному Кавказі об'єднує їх заморожений характер. Ні двосторонні, ні багатосторонні переговори не досягли бажаного успіху. Фактично, процес переговорів перебуває в глухому куті.

Політологи, дослідники та науковці з вивчення кавказьких конфліктів, крім об'єднувальних елементів, виділили й характеристики, що їх розрізняють. Незважаючи на те, що всі три конфлікти мають агресивний сепаратистський характер, конфлікт у Нагірному Карабасі і Південної Осетії має виражений характер ірредентизму. Типовими прикладами ірредентизму є прагнення увійти до складу Вірменії Нагірного Карабаху, а до складу Північної Осетії — Південної Осетії. В абхазькому конфлікті переважає сецесіонізм. На офіційному рівні де-факто уряд Абхазії ніколи не заперечує ідею повної незалежності Абхазії (сепаратистський уряд підкреслює особливу роль Російської Федерації, але не говорить про приєднання з Росією)³.

Демографічні відмінності кавказьких конфліктних сепаратистських регіонів складають ще один фактор відмінності. Показово, що етнічно абхазі ніколи не становили більшість населення в Абхазії. Вони становили лише 18% населення республіки порівняно з 46% грузинського населення.

На відміну від Абхазії, в Південній Осетії під час розвалу Радянського Союзу (1991) осетинське населення було домінуючим (за переписом 1989 року осетини складали 66,2%, грузини — 19%). Нагірний Карабах, фактично, був моноетнічним регіоном із вірменським населенням, в складі Азербайджанської РСР (за переписом 1989 року вірмени становили 78%, азербайджанці — 21,5%).

Питання правового статусу автономій також є об'єктом вивчення. Юридично питання про скасування Автономної республіки Абхазії, ніколи не порушувалося в грузинській політиці, тоді як Карабаський і Південноосетинський Автономні округи були скасовані Грузією і Азербайджаном в грудні 1990 року і в листопаді 1991 року (автономний статус Абхазії і сьогодні визначено третьою статтею Конституції Грузії).

Коли йдеться про південнокавказькі конфлікти, західні дослідники розглядають їх як етнічні та релігійні, оскільки Кавказ вирізняється особливим релігійним розмаїттям. У цьому регіоні поспіль існують і розвиваються християнство (православне, католицьке, монофізити), іслам

(суніти, шиїти), іудаїзм, інші релігії. Однак, серед конфліктів в даному регіоні можна виділити карабаський конфлікт, про який можна говорити, що він має релігійний характер. На перший погляд, тут відбувається протистояння між вірменами християнами (як однією зі сторін конфлікту) і азербайджанцями мусульманами (другою стороною конфлікту). Тут не відбулася поляризація релігійних громад і релігія не відіграла помітну роль в конфлікті. Фактично в процесі дослідження документів, вимальовується думка, пов'язана з даною проблемою — чому не апелювали сторони конфлікту до релігійної громади. Причиною є те, що вони хотіли привернути увагу Заходу, де основним ідеологічним принципом і якістю демократії є захист секулярних принципів⁴.

Таким чином, Кавказький регіон здавна був перехрестям різних цивілізацій, а на сучасному етапі на тлі глобальної політики і культурної глобалізації становить об'єкт нової політики, що впливає на етнополітичні конфлікти в регіоні. Після розвалу Радянського Союзу різні політичні сили намагалися встановити вплив на регіон, що призвело до виникнення кількох конфліктних вогнищ. Інтенсивної стала примусова міграція. В якійсь мірі змінилася етнODEMOГРАФІЧНА структура. Після того як радянська ідентичність втратила сенс, різні етнічні групи почали пошук нової ідентичності, в якій велику роль відігравали нові політичні чинники, виходячи з того, що на країни Південного Кавказу і їх зовнішню і внутрішню політику намагаються впливати як регіональні, так і міжнародні гравці. До цього додається складне внутрішнє становище регіону, економічна відсталість, культурні та регіональні фактори.

Насамкінець зазначимо, що конфлікти на Південному Кавказі носять складний, комплексний характер і мають свою специфіку. Юридичний статус, міжнародна правова оцінка, демографічні відмінності, сецесія або ірредентистські настрої є тими основними характеристиками, за допомогою яких можливо виділяти ці конфлікти.

¹ Малашиха ІІІ. Анатомия конфликтов. 2011. С. 28–40.

² Папинашвили Д. Конфликты на Южном Кавказе и проблема региональной стабильности. Тбилиси, 2009. С. 45–62.

³ Мацаберидзе М. Сравнительный анализ Кавказских конфликтов. Тбилиси, 2014. С. 22–40.

⁴ Чиковани Н. Религия и культура на Южном Кавказе. Тбилиси, 2006. С. 217–32.

Kakha Putkaradze,
PHD student of Conflict Analyze and Management
Tbilisi Ivane Javakhishvili State University

PANKISI IN THE GEOSTRATEGIC PRISM

The modern challenges In the 21 century deserves significance importance of Ethno/Religious conflicts, because of it on this based there are many cases to stimulate and arises different kind's of conflicts, in particular due the geostrategic locations of Georgia to control of region gained a significance importance of Geostrategic actors, which due the fact's because of it has as transit, as political, military, economical possibility as well. In this background, the involvement of non-traditional players in the region after the collapse of the Soviet Empire in the Caucasus the existing conditions has been deteriorated, Which contributed to the existed contradictions in the nations of the states and the countries. Our articles deals this problems, in particular capabilities to use of gorge of Pankis as a Placdarm by the different kind's of religious or political groups. The article focuses on the ongoing conflict in the Middle East and it's followers, Whose represent the inhabitants of the Pankisi Gorge as well as of different parts of the Caucasian states. The number of parties involved in the Syrian conflict reduces the likelihood of conflict resolution, in this regard to implement strategic purpose, It is quite possible to take advantage of certain political, economic, military or other benefits within the scope of targeted groups and states to put potential tensions in the adversary countries, Which is a significant threat to the region's countries.

Key words: Georgia, Pankisi.

Kakha Putkaradze,
докторант з аналізу конфліктів та управління
Тбіліського державного університету ім. Іване Джавахішвілі

ПАНКІСІ В ГЕОСТРАТЕГІЧНОМУ БАЧЕННІ

У XXI столітті на тлі викликів, що існують у світі, особливу увагу заслуговують етно-релігійні конфлікти. Вони в сою чергу складають основу походження та інспірації різних конфліктів. З огляду на геостратегічне розташування Кавказу, зокрема Грузії, для геополітичних суб'єктів контроль регіону набув особливого значення, що зумовлено як його транзитною роллю, так і військово-політичними і економічними можливостями. На цьому тлі після краху Радянської імперії залучення нетрадиційних гравців ще більше погіршило ситуацію на Кавказі, що було підтримано розбіжностями в державах і його складових нації. В статті аналізуються згадані проблеми, зокрема можливості використання Панкіської Ущелини як плацдарму для різних релігійних або політичних груп.

У статті особливу увагу приділено конфліктам на Близькому Сході і місцевим бійцям, які були жителями як Панкіського Ущелини, так і різних

კუთოჩკივ კავკაზკიხ დერჟავ. ჭისლო სტორინ, ჯი ბერუთ უაჟსტ უ სირიისკოჟო კონფლიქტი, ჳმენიუე მოჟლივისტ ვრეგულირანია კონფლიქტივ. ნა ჳოჟო ტლი დლა რეალიზაჳი სტრატეგიკიხ ინტერესივ ჳოდო ჳაბეზპეჩენია პოტენციიწო ნაპრუჟენოსტი ვ პროტისტოიანი დერჟავ მოჟლივო დოსაგტი ილახოჟ ტისკუ ნა ჳილწოვი გრუპი ი დერჟავი ჳადლა ოტრიმანია პოლიტიკიხ, ეკონომიკიხ, ვიისკოვიხ აბო იწიიხ დივიდენდივ, ჳო სტანოვიტ სერიოზნუ ჳაგროზუ დლა კრაინ რეგიონუ.

კლიოჳოვი სლოვა: გრუჯია, პანკისი.

კაჳა ფუტკარაძე,

დოქტორანტი კონფლიქტების ანალიზსა და მართვაში
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

პანკისი გეოსტრატეგიულ პრიზმაში

21-ე საუკუნეში არსებული გამოწვევების ფონზე მნიშვნელოვან ყურადღებას იმსახურებს ეთნო/რელიგიური კონფლიქტები, რომლის საფუძველზეც ხშირია სხვადასხვა ხასიათის კონფლიქტის წარმოშობისა და ინპირირების შემთხვევები. კავკასიის, კერძოდ კი საქართველოს გეოსტრატეგიული მდებარეობის გათვალისწინებით გეოპოლიტიკური აქტორებისათვის რეგიონის კონტროლმა მნიშვნელოვანი ფუნქცია შეიძინა, რაც განპირობებულია როგორც მისი სატრანზიტო როლით აგრეთვე სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკური შესაძლებლობებით. ამ ფონზე საბჭოთა იმპერიის დაშლის შემდგომ რეგიონში არატრადიციული მოთამაშეების ჩართვამ კავკასიაში არსებული სტუაცია კიდევ უფრო დაამძიმა, რასაც ხელი შეუწყო სახელმწიფოთა და მის შემადგენლობაში არსებულ ერებში გაჩენილმა დაპირისპირებებმა. ჩვენი სტატიაც აღნიშნული პრობლემების ანალიზს ეხება, კონკრეტულად კი პანკისის ხეობის როგორც პლაცდარმის გამოყენების შესაძლებლობას სხვადასხვა ხასიათის მქონე რელიგიური თუ პოლიტიკური ჯგუფების მიერ. სტატიაში ყურადღება გამახვილებულია ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე კონფლიქტზე და იქ არსებულ მეზროლებზე, რომლებიც როგორც პანკისის ხეობის აგრეთვე კავკასიის სახელმწიფოების სხვადასხვა კუთხეთა მკვიდრს წარმოადგენენ. სირიის კონფლიქტში ჩართულ მხარეთა რაოდენობა და ამცირებს კონფლიქტის დარეგულირების ალბათობას, ამ ფონზე კი სტრატეგიული ინტერესების განხორციელებისათვის, სავსებით შესაძლებელია მოწინააღმდეგე ქვეყნებში პოტენციური დაძაბულობის შეტანის მიზნით სამიზნე ჯგუფებსა და სახელმწიფოებზე განხორციელებული ზეწოლის ფარგლებში მოხდეს გარკვეული პოლიტიკური, ეკონომიკური, სამხედრო თუ სხვა ხასიათის სარგებლის მიღების მცდელობა, რაც რეგიონის ქვეყნებისათვის მნიშვნელოვანი საფრთხის შეცველია.

ძირითადი სიტყვები: საქართველო, პანკისი.

The Caucasus region occupies an important place on the world geopolitical chess map. It's states and nations within it constantly try to use the factor and make such moves that will bring military strength and economic benefits to

their country and people. Consequently, by internal or external forces have been caused a local scale confrontation which in the face of its potential and stakeholders, can be transformed into a regional confrontation. In our view, all of these contributing circumstances are ethnic, cultural, linguistic and religious groups of the Caucasus, aspiration to be first. We believe that the Pankisi issue should be discussed not only from a narrow regional point of view, but also as a concomitant events in the current processes region and the world, which of the development often depends on the steps made by the main players on the chess board. Even the famous American researcher, Samuel Huntington, discusses the Caucasus and specifically the classification of the civilizations of Georgia between the orthodox-Slavic and Islamic civilizations, which, in turn, may be considered as a vulnerable region in the face of conflict situations. The origin of the conflict is based on its objective and subjective reasons, which in many cases of the impact factors can be to reach extreme escalation. In any case, the opposing parties will be either individuals or groups of people, organizations or states are consists individuals, people. Therefore, when discussing conflicts, experts interested in the above field focus on the biological existence of humans and its impact on social life and are discussed in the context of socio-political paradigm, During which is paid significant attention to human aggressive and instinctive nature, accordingly, the authors constitute three main types of conflict: “1. Conflict of Interests; 2. Conflict of value 3. Conflict of Identification, Perhaps the authors think this would add to the 4th conventional (structural) conflict. Many authors believe there are 5 types of conflict: 1. Information. 2. Institutional. 3. Value. 4 mutual. 5. Interest. Pankisi issue We believe that all of the features should be considered in the above-mentioned setting”¹.

Speaking in the Pankisi Gorge is important to focus on the on geopolitical shifts in the world, which makes a serious impact on the Caucasus in the political, economic, military, ethnic, religious, cultural and ideological developments. Accordingly with the sovereignty and stability of Caucasian statehood, it is vitally important to focus on the areas that, which are the objects of interest to the great states. It's interests in the region, have an important place in the Russian Federation and the United States, then it follows the Republic of Turkey where some forces consider the Balkan, Iraq, Syria and Caucasus as their sphere of influence based on the revival of neo-Nazotomaniz ideas. Saudi Arabia, which in turn is the largest funder of Salafism and the sponsor of the world (Salafism is an official state ideology of the Saudi Arabia), and the soldiers and academics hired by them by the end of the XX century have created a serious problem for Russia in the North Caucasus. The region has its interests in Iran and Europe, the latter considers the Caucasus as a transit corridor, to ensure provides alternative energy resources².

In the geostrategic prism considering the role of Georgia's it is important, which in turn is considered as a key to the Caucasus. In this backdrop it is important for Georgia to participate in international projects, which he perceives one of the guarantees of maintaining stability and sovereignty as well as an important precondition for economic growth. The scientists already do not think that the globalized globalization process has contributed to the rapid development of economic processes, which has played the role of the mediator in terms of integration of states. It is a fact that the ongoing economic processes in the world are significantly ahead of the political processes, which have provoked a tendency that economics and politics can not follow each other in the world's life's rhythm. Oppression of economic and political processes contributes to the development of unpredictable events and the emergence of a new wave of confrontations. Given the geopolitical load of the Caucasus and Georgia, the State's giving an important role in participating in international projects, such as Baku-Tbilisi-Jayshan, Baku-Supsa oil pipelines, Baku-Tbilisi-Erzurum railroad construction, «Big Silk Road, "Traceka" and "GUAM" projects». Such large-scale projects provide significant political and economic loads for the region and the country, increases the level of integration of states, accordingly In order to maintain the economic benefit, it is necessary to ensure the security of the region.

After the collapse of the Soviet Socialist and the communist system, the irreversible processes in the world have emerged. A number of states, which did not very active prior to distinguish, had a desire to fulfill the role of the regional and ideological leader. The point of crossing the interests of different states has been identified, which to ensure their influence and political expediency with the help of strategic and satellite states, through by the individual groups, organizations and individuals, they inspired the conflict and use it for further strategic goals. The destruction of the Soviet system in the former socialist republics has led to emergence of armed confrontations (Georgia — Abkhazia, Samachablo, Karabakh conflicts, Farghan events in Uzbekistan, hostilities in Chechnya). All this has contributed to the emergence of vulnerable points in the region, which gave interested parties affected by the use influence of leverage, in case the object country's was not followed instructions, compiled by them.

Today's Russian Federation is the direct successor of the Soviet Union, which suffered unemployment economic, military, demographic, intellectual and territorial losses due to the destruction of the communist system. The last decade of the 20th century was especially hard for the Russian Federation. Today scientists do not argued that "the destruction caused by incompetence and erroneous decisions is likely to be larger than the war caused by war, that the wrong policy of the government may bring irreparable consequences. A clear example of this is the current events in Georgia and the region.

As we mentioned, the destruction of the Soviet system has resulted in a particularly damaging consequence for the present Russian Federation. The destruction of the system has led to the emergence of separatist movements. This was especially evident in the example of the North Caucasus. It is noteworthy that the issue of North Caucasus for the Russian Federation is perceived as a bulwark of state unity, in case of unresolved it is quite possible to start ensuring the collapse of the Russian Federation, especially in the regions where there is a tendency for the growing demographic reduction of Slavic ethnoses, as well as in the populated areas of Muslim settlements. Such is not so little in today's Russian Federation (North Caucasus, VolgaPriya, Tatarstan, etc.). In this background nobody should be surprised by the Russian Federation's special interest and willingness to resolve the conflict in the North Caucasus by any ways, which directly threatens the national security and integrity of the Russian Federation. In this background, the interest of a number of states is likely to increase the attention of the Russian Federation to the tensions in the North Caucasus on other aspects, it's possible weakening and disintegration in order to ensure successful implementation of their economic, political and strategic goals. In this regard has significant impacts and interests in the region in the United States, Turkey, Iran, Europe and Saudi Arabia. The persons hired by the latter have created a serious problem in the last decade of the 20th century not only to the Russian Federation, but a number of states in the Caucasus, reflected in the ideological expansion of radical Islam "Salafism" in the region³.

In addition to the security of the North Caucasus, the South-East borders is also vital important for Russia, in this background were identified the main threat of the dangerous subjects. Republic of Afghanistan and the ongoing hostilities, which gives the assumption, possibility's that the spread of radical Islam and the Taliban influence in the former post-Soviet Muslim states, their further move to destabilize the situation on its south-eastern borders and the second: China's growing economic and military rise, his special interest in the direction of Siberia. Taking into consideration all the above, it is possible to determine why the Russian Federation gave the opportunity to use its territory for logistical support of NATO troops in Afghanistan. In the given period he did not perceive Europe and North-Atlantic unification as a threat. It considered to balance the situation with the aim of ensuring security of the South and South-East borders in the creation of organizations like the organization of collective security and economic union⁴. Important fact is that Georgia and the South Caucasus under its influence for him are guaranteed further stability in the North Caucasus, which will enable the possibility of preventing the arrival of expected armed groups within its borders and stopping the ideological expansion. Accordingly, Georgia and the South Caucasus are a buffer for him

to ensure its possible territorial and ideological security, as well as the possible military actions in mind.

In the deployment of world powers has caused Serious geopolitical shifts in the led to the developments in Ukraine. Ukraine Russia has always considered as a buffer zone in case of confrontation with the US and NATO, through which the military and hybrid activities would be possible to carried out outside the country's borders, as for the Crimea Peninsula, it is a strategic region for him, where Black Sea fleet was located. Of course, the Russian Federation would not easily agree with Ukraine's Euro-Atlantic integration, consequently, it would be possible scenarios for the implementation of the action in the region. After the events in Ukraine, Russia has already perceived as a threat to the North Atlantic Treaty Organization, which is considering enhances its Southern and Western military districts. It is also important to note that in the case of the Crimea as well as in the South Caucasus, particularly in the Gyumri in Russia, the Russian military units are vitally important for their logistical support — land, sea, air. Otherwise they will be totally isolated and will not be able to provide strategic advantage. Consequently, the need to ensure their supply routes, in the one hand, Ukraine has been a serious problems in the form of self-proclaimed republics in Ukraine, in addition, it will be possible to cut the land corridor to the Crimea peninsula. As for the South Caucasus after the August 2008 war, he deployed two large well-equipped armed 4th and 7th military units in Abkhazia and the Tskhinvali region. In accordance with the creation of the triangle of Abkhazia — Tskhinvali — Gyumri, through which ensure the Security to the South Border, also, in case of necessity, it will make possible the implementation of further action in terms of logistics supply. Created a strong forfost to the to counter possible escalation in the outside by the strong military force.

This is a special threat to the statehood of Georgia. Russia's military actions in Chechnya have led to large influx of refugees in Georgia, namely in Kakheti — in Pankisi Gorge. Given the difficult economic situation at that time, control of the state border of Georgia was especially difficult, which was a stimulating factor of movement across the border by various armed groups. Heavy economic background was accompanied by Arab emissaries sent in the region and the tendency of the growing spread of Salafism, which is supported by huge financial resources Backed. All of this made a serious concern as both Georgia and Russia as transnational jihadism. By Russia's this was accompanied by systematic statements and accusations on the existence of terrorists in the Pankisi Gorge. Expected point operation opportunity, spread the information's about the existence of al-Qaeda representatives in the valley⁵. Valley showed great interest of the crossing point for the great states.

The accompanying process in the North Caucasus was the transition of Chechen nationalism into the transnationalismjihadism, which led to comp-

letely reactivated terrorist activities all over Russia (Beslan, Nordosty, Domedadevo, St. Petersburg and others). Analysis of the Developed process gives us suppose that stakeholder will try to use the South Caucasian countries to transfer the armed groups in the North Caucasus in order to bring there the expected disorder, which in turn increases the military as well as other kinds of threats to the countries of the Caucasus, especially in Georgia.

The current processes In Syria gives us possibility's to discussed and-determine the future fate of the Islamic State. The fact that a lot of parties are involved in the conflict is reduce the conflict solution opportunity⁶. However, after Rakah, Aleppo and Mosul, it is likely that in the nearest future, solving issue of the Islamic State " by the military means. The fact that about 4000 thousand citizens of Russia in the Islamic State, Some of the dozen of Georgia and hundreds of people former Soviet Muslim republics are fighting arises the more rhetorical question, In the defeat of the Islamic State (The fight will be moved to in cover, accordingly some of the fighters will remain under the control of the organization) where is the abolition of the combat resources, which have a unique military experience. Analysis of the ongoing processes in the world gives us the basis of the assumption, that some of them will want to return to their homeland. It is unlikely (Kist, Georgian Muslims) but not excluding that fighter of the citizens (not only Georgian citizens) to return in Georgia they should be used to strengthen positions of the Islamic State and / or Salafism in Georgia and / or specific force. In our opinion, in case of their return it is quite possible that the category of persons will be used to create a springboard in the Pankisi Gorge in Georgia in order to further destabilize the situation in the Russian Federation, particularly in the North Caucasus to further weaken it, which in the region (and not only in the region) will significantly change the balance of power. All the above mentioned the Russian Federation will strengthen its positions both within its borders and in the region, first of all it will be an operational direction, followed by a strengthen of the border line, Special Forces and other paramilitary units to strengthen the region.

In parallel with this, Russian will be strengthened pressure by Georgia, which also increases the likelihood of expected military aggression, as well as other threats. It is quite possible that the scenario of such actions has been developed to allow neighboring states to gain further strategic advantage, which is further proves the current or potential threat which, on the one hand, may be threatened by the implementation of the expected military annexation and / or other threats by the Russian Federation, on the other hand, the threat of strengthening Islamic positioning in the country and the region. As noted above, after the defeat of the Islamic State, the resource, which is taking part from the Pankisi, Chechnya and North Caucasian peoples towards the

fundamentalists, will return to their homes and fight for the North Caucasus to create an Islamic Sharia. This movement will not be created in an empty place. It has some basis. In 2007, Doku Umarov founded the so-called “Caucasus Emirate”, which represents the separatist-terrorist organization, includes Chechnya, Ingushetia, Kabardino-Balkaria. They have branches in Ural, Tatarstan, so that if Russia’s influence weakened in the North Caucasus it is expected to receive new hotspots, which for the countries in the Caucasus region, including the Georgia is serious threat.

Based on the challenges faced by us, monitoring of the persons who are fighting for conflict in Syria, is vital important for Georgia, as well as their possible links, detect their financial schemes to reduce fundamental Islam positions. This ensures to abolish the expected of the prosecution and claims of neighboring states, in order to prevent further destructive actions, it also will be important prerequisite for the created of the united ideology of the country in terms of fight against Islamic fundamentalism.

¹ RevazJorbenadze, Political Conflict Management, Open Society Foundation, pp. 27, Georgia, Tbilisi, 1999.

² On the distribution of geopolitical forces in the Caucasus. URL: <https://badri286.wordpress.com/2014/01/08/%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%98%E1%83%90%E1%83%A8%E1%83%98-%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%9D%E1%83%9E%E1%83%9D%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%A3%E1%83%A0/>

³ US-Caucasian policy and new leverage of impact/ URL: <https://www.militarium.org/amerikis-kavkasiuri-politika/>

⁴ South Caucasus. Region in a narrow costume. URL: <https://jam-news.net/?p=33541&lang=ka>

⁵ ALIA, N75, 19–20 May, 2001.

⁶ Islamic fundamentalism in the modern Turkish political life. URL: <http://batumelebi.netgazeti.ge/weekly1/11947/>

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Вадим Гузун,

кандидат історичних наук Румунської Академії,
дипломат, Міністерство закордонних справ Румунії,
автор наукової серії «Східні Справи»¹

БОРОТЬБА ГРУЗІЇ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ — ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯ: ДЖЕРЕЛА З АРХІВУ МІНІСТЕРСТВА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ РУМУНІЇ, 1921–1924 рр.

У статті на основі невідомих джерел з Архіву Міністерства закордонних справ Румунії досліджується боротьбі Грузії за незалежність від Радянської Росії. У публікації узагальнено інформацію, яка міститься в доповідях і телеграмах румунських дипломатів про події в Грузії в 1921–1924 роках. Розглядаються також вербальні ноти, ноти протесту і комюніке грузинських дипломатів з різних столиць. Вперше розкривається рівень знання грузинських (політичних, економічних, соціальних і культурних) реалій в Бухаресті, в тому ж періоді в якому Радянська держава, окупувавши Україну, агресивно проявляє територіальні претензії до Румунії.

Ключові слова: Румунія, Грузія, радянська агресія, дипломатичні джерела

ვადიმ გუზუნი,

რუმინეთის მეცნიერებათა აკადემია. მეცნიერებათა კანდიდატი,
დიპლომატი, რუმინეთის საგარეო საქმეთა სამინისტრო.
სამეცნიერო სერია „აღმოსავლეთის საქმე“-ს ავტორი

საქართველოს ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის — დიპლომატიური საქმიანობა: წყაროები რუმინეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივიდან, 1921–1924 წლები

სტატიაში, რუმინეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცული დღემდე უცნობი საარქივო დოკუმენტების საფუძველზე წარმოდგენილია საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის საკითხები. პუბლიკაციაში განზოგადებულია რუმინელი დიპლომატების მოხსენებებში, ტელეგრამებში არსებული ინფორმაციები 1921–1924 წლებში საქართველოში განვითარებული მოვლენების შესახებ. ნაშრომში ასევე განხილულია ქართველი დიპლომატების ვერბალური ნოტები, საპროტესტო ნოტები და კომუნიკაციები სხვადასხვა დედაქალაქიდან. სტატიაში ნათლადაა წარმოდგენილი ქართული რეალიების შესახებ

ბუქარესტში არსებული ცოდნის (პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული) დონე იმავე პერიოდში, რა დროსაც მოახდინა საბჭოთა რუსეთმა უკრაინის ოკუპაცია და აგრესიულად გამოხატა ტერიტორიული პრეტენზიები რუმინეთის მიმართ.

საკვანძო სიტყვები: რუმინეთი, საქართველო, საბჭოთა აგრესია, დიპლომატიური წყაროები.

Vadim Guzun,

PhD, Romanian Academy; Diplomat,
Romanian Ministry of Foreign Affairs;
initiator of the «Oriental Affairs» series

GEORGIA'S STRUGGLE FOR INDEPENDENCE. DIPLOMATIC ACTION IN THE SOURCES FROM THE DIPLOMATIC ARCHIVES OF THE ROMANIAN MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS. 1921–1924

Based on unknown sources from the Archives of the Romanian Foreign Ministry, the present study focuses on Georgia's struggle for independence from Soviet Russia. The paper summarizes the reports and cables of the Romanian diplomats on the events in Georgia, during 1921–1924, as well as the verbal notes, protest notes and communiqués from Georgian diplomats from various capitals. For the first time in the historiography, the level of knowledge of the Georgian realities (political, economic, social and cultural) in Bucharest is revealed, at a time when the Soviet state, occupying Ukraine, has aggressively manifested territorial claims also towards Romania.

Key words: Romania, Georgia, Soviet Aggression, Diplomatic Sources.

Розпад Російської імперії дозволив народам Вірменії, Азербайджану, Грузії, Північного Кавказу та України відродити існування незалежних держав на демократичних засадах. Їх державотворення перервала правонаступниця царської Росії — Радянська Росія, що вторглася на території цих держав в 1920–1921 рр., розпочала скасування національних виконавчих і законодавчих органів та загальну націоналізацію в інтересах Москви і терору щодо населення. В цьому контексті ворожість місцевого населення досягла найвищого рівня громадянського і політичного протесту та збройної боротьби, що спричинило криваві репресії. Через особливості географічного положення, але в основному через вимушену ізоляцію і радянську дезінформацію, про грузинські реалії в Європі дізнавалися пізно або взагалі не дізнавалися.

Після остаточного встановлення радянської влади в Грузії, єдиним прямим інформаційним каналом для влади в Бухаресті були грузинські дипломатичні місії в Парижі і Константинополі. Керівники румунських місій підтримували хороші стосунки з представництвами Грузії і після

1921 р. Непрямим каналом була румунська дипломатична місія у Варшаві, яка інформувала, зокрема, про події в Грузії з 1924 р., на підставі даних, отриманих на місцевому рівні або з Риги. Слід зазначити, що інформації з цих місій зіставлялися з результатами, отриманими від влади і засобів масової інформації країни перебування.

Першоджерела, виявлені в архівах Міністерства закордонних справ Румунії (далі — АМЗСР), є предметом нашого синтезу та аналізу, що охоплює період 1921–1924 рр., розділені за походженням, на три категорії: румунські, грузинські, радянські. З огляду на пропагандистський і дезінформаторський характер радянських комюніке (з Москви або від дипломатичних місій), ми зупинилися лише на перших двох категоріях джерел, абсолютно не відомих.

За типологічними особливостями документа комюніке румунських місій мають форму доповідей або дипломатичних телеграм, створені румунською мовою, а грузинські — становлять собою вербальні інформаційні ноти і / або ноти протесту або комюніке французькою мовою. З точки зору порушених тем, джерела охоплюють політичну, економічну, соціальну та культурну сферу життя Грузії, а також боротьбу грузинського народу проти радянського окупанта.

Перший документ про ситуацію в Грузії, в період, що охоплюється нашим дослідженням, знайдений в АМЗСР зареєстрований в Міністерстві закордонних справ (далі — МЗС) 12 лютого 1921 р. Телеграмою № 1642 від 9 лютого 1921 р. на ім'я Таке Іонеску румунська Легація в Парижі повідомляла центральному апарату міністерства про визнання Францією урядів Естонії, Латвії та Грузії².

Телеграмою № 407 від 20 лютого 1921 р., Легація Румунії в Константинополі інформувала центральний апарат МЗС про те, що Грузія перебувала напередодні повної більшовицької окупації, дипломатичні представники залишили столицю країни, за винятком представника Італії, згідно з яким кемалісти сильно виступали проти окупації міста Батумі російськими військами. Румунський дипломат зазначає, що запізніле міжнародне визнання Грузії добром не закінчилося³.

9 червня 1921 р. міністр Грузії в Парижі А. Чхенкелі повідомив Дм. І. Гіке, повноважному міністру Румунії у Франції, вербальною нотою № 1354, про проголошення так званого Радянського Уряду Грузії, «за допомогою московських багнетів», насправді, «простий інструмент в руках окупантів» без будь-якого внутрішнього органу, нав'язаний тільки зовнішньою силою⁴.

Той же міністр Грузії, вербальною нотою № 2230 від 23 листопада 1921 р. повідомляв румунській владі через Легацію в Парижі про підписання договору «радянськими революційними організаціями» в Тифлісі, Баку і Єревані, з одного боку, і Великими Національними Зборами

Ангори, з іншого боку, в Карс, згідно з яким «значна частина території Грузії була передана Туреччині». Зверталася увага міжнародної спільноти на відсутність мандата в цьому відношенні «тих, хто тимчасово окупували землі», відповідно — на відсутність юридичної сили документа⁵.

23 грудня 1921 року, вербальною нотою № 2360, Асастіані, тимчасовий повірений у справах Грузії в Парижі, інформував посольство Румунії про те, що проголошення кавказької федеральної держави є штучним утворенням, яке скасовує міжнародно-правовий статус грузинської держави.

Грузинський дипломат вказував, що, не зважаючи на всі депортації і репресії, інші наслідки узурпації влади радянськими окупантами, грузинський народ ніколи не припиняв протест проти авторитарного режиму, насадженого силою багнетів. Було потрібно довести до відома Уряду Румунії про те, що грузинський народ вважає недійсними всі правові акти, укладені загарбниками⁶.

24 лютого 1922 року Комісаріат Румунії в Туреччині направив Центральному апарату МЗС ноту щодо останні події в Грузії, отриману від Гварджаладзе, дипломатичного представника грузинського уряду в Константинополі. У поданій ноті вказувалося, що по всій Грузії відбуваються протести і демонстрації із закликами до військ Червоної Армії покинути країни і лозунгами про відновлення демократії.

«У Батумі, Тбілісі і Кутаїсі і в усіх регіонах проходять протести проти окупації країни більшовиками. У Батумі, як і в інших місцях, російські солдати стріляли в населення. Є багато жертв, кількість поки не відома. Залізничний рух було припинено на кілька днів і магазини будуть закриті по всій країні. Відбуваються численні арешти. Тільки в Батумі було затримано вчителів зі шкіл, 500 учнів колегій, офіцерів і грузинських політиків, незалежно від їх про- або антибільшовицького орієнтацій»⁷.

Курс радянської валюти впав і ціни досягли максимального рівня. Один лівр хліба коштував 60 000 радянських рублів і пуд кукурудзи — 1 100 000 рублів. Грузія не приймає цих грошей, кожен сподівається, що Грузія відновить свою незалежність. «Більшовики втратили голову і панікують; грузинські комуністи і їх преса замовчують ці події»⁸.

Один з найбільших матеріалів цього періоду є меморандум представника Грузії в Константинополі, посланий румунському міністру закордонних справ Комісаріатом Румунії в Туреччині 4 березня 1922 г. Автор документа аналізує перший рік радянської присутності в Грузії. Одна з причин перебування більшовиків в Грузії пов'язана зі способом проведення східної політики.

Радянські очікування щодо залучення на їх сторону грузинського спільноти ще не завершилися, за винятком деяких окремих осіб, всі

верстви суспільства мають вороже ставлення до більшовиків, приклад цьому — акції протесту в Тбілісі в лютому 1921 р. Не зумівши залучити місцеве населення на свою сторону, Радянська Росія звертається до прибульців, започатковуючи тим самим антигрузинську політику.

Репресії стали стосуватися робітників і селян, які відмовилися приєднатися до грузинської більшовицької армії. У той же час нові військові контингенти і чужі посадові особи були доставлені до Грузії, а крім того сюди прибувало голодне населення Поволжя. Імміграція була систематичною і навмисною з метою формування грузинському суспільству ворожого елемента в Грузії. Прикладом служили міста Тифліс і Батумі, населення яких значно збільшилася.

Економічна ситуація погіршувалася щодня, до повного зникнення промисловості і якнайшвидшого занепаду сільського господарства. Так зване «російське явище» зустрічається в Грузії — голод і відтік кваліфікованих робітників та інтелектуалів, щоб врятувати себе від голоду та епідемій. Крадіжка суспільної власності набуває масового характеру.

Встановлення радянської влади збігається з початком процесу русифікації Грузії. Грузинська мова, хоча і визнається радянськими декретами, видаляється з державних установ (наприклад, директор Закавказької залізниці забороняє офіційне листування грузинською мовою і Ревком Грузії не протестує).

Переобтяжене оподаткування зруйнувало національну економіку. Збір та оподаткування натурою спочатку орієнтувалися на зернові та фрукти. Грузинське село мало постачати один мільйон фунтів зернових, півмільйона відер вина. Завищення суми оподатковуваних товарів зруйнувало сільські місцевості.

Якщо в перші два місяці окупації, більшовики, відповідно до постанови амністії грузинського ревкому, уникали розправи, згодом вони застосовували репресії щодо військовиків Народної Гвардії, чиновників старого режиму і до прихильників республіканського уряду. Документ повідомляє про наявність 400 політичних в'язнів у тюрмах Тифлісу і близько 2000 — у провінції, 80–90% з цих ув'язнених походили з сільської місцевості та з робітників.

Підсумок перших 11 місяців «більшовицького військового правління» починається з оцінки більшовизму в Росії, де комуністична тактика була заснована на використанні терору. Сутність більшовицького режиму полягала в придушенні стійкості населення. Придушення свободи слова, листування, зборів призвели до розірвання соціальної солідарності, до соціального розпаду, відповідно — до ізоляції громадян. Вживання більшовизму в Росії пояснюється не його силою і впливом на населення, а відсутністю будь-яких політичних сил.

Висновок автора документа полягає в тому, що всі ці методи не отримали очікуваного результату в Грузії, більшовики знайшли тут глибоко вороже до комуністичної системи суспільство. За його словами, «розподіл сил в Грузії таке, що присутність окупаційних сил контингенту не може дозволити грузинському народу розбити ярмо більшовиків»⁹.

8 березня 1922 р. румунська місія у Франції передавала МЗС в Бухаресті, через повідомлення № 470, копії телеграми, отриманої з Константинополя від Грузинського посольства у Франції, про останні події. Відповідно до телеграми, з нагоди першої річниці більшовицької окупації, всю Грузію охопили протести, Росія відповідала масовою мобілізацією військ, особливо в Тифлісі, сповненому на початку лютого 1922 р. артилерією, кавалерією, бронетехнікою і авіацією. Передаються відомості про військові дії в Лантехкуті, Квіріллі (бомбардування бронепоездів) або в Сігнахській, де більшовики зосередили артилерію, кавалерію і 600 чекістів. Повідомляється про випадок із національним поетом Разікашвілі, який, «доведений до відчаю, убив главу Революційного комітету Меджуріакхеві та ще двох чекістів» і якого «більшовики розрізали на шматки і кинули собакам»¹⁰.

Разом з повідомленням комісаріату Румунії в Константинополі № 616 від 3 квітня 1922 р. МЗС отримав ноту від дипломатичного представника Грузії Гварджаладзе, в якій вказується серед іншого, що грузинський народ проходить через «страшну продовольчу кризу», в різних місцях голод, але помітно бажання «народу Грузії повалити більшовицьке ярмо, щоб бути вільними від окупантів і відновити національну незалежність»¹¹.

5 серпня 1922 р. посольство Грузії у Франції передало румунському посольству в тій же країні ноту № 665 про нелюдське поводження окупаційних військ Червоної Армії щодо грузин; примус до відзначення 25 лютого (дата вступу радянських військ в Грузію) як Національного дня і скасування заходів, присвячених 25–26 травня — днів проголошення незалежності Грузії. Прикладом варварства наводиться Тифліс, де були піддані тортурам і страчені антирадянські демонстранти. Автор дипломатичного документа, А. Чхенкелі, розповідає про тероризування «кращих синів Грузії», протестує від імені свого уряду і висловлює надію на те, що уряд Румунії «не залишиться байдужим і займе позицію проти такого знищення людей»¹².

6 жовтня 1922 р. посольство Грузії у Франції відправило румунському представництву в тій же країні ноту протесту № 770 проти режиму, якому піддаються грузини з боку Радянської Росії. До відома Румунського уряду доводилася інформація про повстання в провінціях Кхевосуретхі і Дучхетхі проти російських окупаційних властей; про масові арешти в

Тифлісі, жорстоке поводження із затриманими, відправлення деяких з них до тюрем Росії¹³.

Через повідомлення міністру Румунії в Константинополі № 691 від 23 квітня 1923 р. МЗС передавався звіт про ситуацію в Грузії, отриманий від місцевого грузинського колеги, що, по суті, відтворював підсумок двох років радянської окупації. Мета Москви для придушення грузинського національного настрою здійснюється за допомогою «грубої сили і терору по всій країні». Грузинські офіційні особи видаляються з адміністрації і замінюються чужими — «російськими і вірменами, лояльними до окупаційного режиму». Ця політика описується як «реакційна і аннексіоністська» і окупація — «нестерпний режим гноблення, спрямованого виключно проти грузинського елемента»¹⁴. Грузини не мали іншого вибору, ніж боротися за національне визволення.

Наводиться випадок з місцевим диктатором Оболадзе, посланим на чолі репресивного загону в регіоні Горі і убитим місцевими мешканцями, смерть якого спричинила масові страти. Наприклад, в ніч на 14 лютого, в Тифлісі, були вбиті 92 особи і 50 осіб у Батумі. У сільських місцевостях землевласники були зобов'язані надавати свої земельні ділянки членам Комуністичної партії. Релігійне почуття населення «ображається і має ту ж доля, що і національне почуття»¹⁵.

На закінчення міжнародному співтовариству доводиться до відома, що «вся країна перетворюється на бойове поле, умови в яких зайве говорити про розвиток економічної та інтелектуального життя. [...] Одним словом, терор, розруха, деградація, бруд — ось доля Грузії під російсько-більшовицькою окупацією»¹⁶.

20 червня 1923 р та ж місія передає румунському міністру закордонних справ І. Г. Дуке лист із Тифлісу від 19 травня того ж року, що підтверджує ситуацію, описану в дипломатичних грузинських документах, отриманих у Бухаресті. Документ містить такі розділи: інфляція, яка породжує злидні; погане промислове виробництво і ворожість місцевого населення; боротьба проти релігії; політичний режим. Висновок: «Не дивлячись на злидні, арешти, депортації та нескінченні розстріли, грузинський народ продовжує інтенсивну боротьбу проти більшовиків. Під цим ми бачимо ненависть проти нинішнього режиму і російських окупантів. Цьому сприяли всі сили любові до свободи батьківщини, що призвело до загибелі тисячі синів. Але все грузини переконані, що героїчні смерті ведуть до воскресіння вільної і незалежної Грузії»¹⁷.

Через ноту посольства Грузії в Парижі № 421 від 21 червня 1923 р. румунська сторона інформується про звірства більшовиків в Грузії. Тільки в лютому того ж року були страчені без суду 200 осіб, десятки політичних в'язнів перевозили в Росію¹⁸.

Та ж легация передає центральному апарату МЗС повідомленням № 800 / Е1 від 18 грудня 1923 р. ноту грузинської місії у Франції № 1030 про кримінальні дії більшовиків у Грузії. Вони перелічені та детально описані з наголосом на масових розстрілах патріотів Грузії, які продовжують боротьбу за незалежність своєї країни і ліквідацію автокефалії Грузинської Православної Церкви (незалежна з XVII ст. до XIX ст., яка відновила свою незалежність в 1917 р.) та придушення її керівництва.

Міністр Грузії А. Чхенкелі не тільки інформує, він просить довести до відома уряду Румунії його офіційний протест проти порушень прав людини в Грузії, «нещадну атаку на свободу совісті грузинського народу»¹⁹.

У 1924 році інформаційний потік в румунському напрямку про політико-економічне становище в Грузії значно знижується. 9 вересня глава румунського представництва в Константинополі називає свого колегу в тематичному повідомленні для МЗС «колишнім представником колишнього Національного Уряду Грузії». У цьому повідомленні (№ 1482) виконувачу обов'язків міністра закордонних справ Г. Мирзеску пропонується пояснення ситуації: «Через заходи, вжиті радянською владою, навіть грузинські місцеві кола не в змозі мати точну інформацію про події на Півдні Росії»²⁰.

Додаток ноти № 1482 відтворюють загальне повстання, яке охопило не тільки Грузію, але і весь Кавказ, хоч СРСР говорило про це як «про місцеві і незначущі напади контрреволюційних банд», вживаючи заходів для ізоляції Грузії від цивілізованого світу. Батумі знаходиться в руках радянської влади, поблизу нього, «російські війська захопили 500 заручників, літніх людей, жінок і дітей, які були зібрані і відвезені в невідомому напрямку. Тисячі грузинів з Тифліса і Батумі спіймані і кинуті в тюрми НК. 22 грузин були засуджені до смерті в Тифлісі, ще 21 в Батумі. Відомі імена кількох розстріляних»²¹.

Про ті ж повстання в Грузії і на Кавказі повідомляє легация Румунії в Константинополі. Dodatok до повідомлення до МЗС № 1527 від 11 вересня 1924 р. містить тематичну передову статтю з газети «Стамбул» того ж дня, в якій висвітлено й відображення подій в румунській пресі, яка «допомагає доносити до нашої громадської думки правду про боротьбу народів Росії проти нинішнього пригнічувала режиму»²².

З телеграми румунського посольства у Варшаві № 4055 від 13 вересня 1924 р. випливає, що «бунт у Грузії набув тривожних обертів і кавказьке населення, більшість якого є мусульманами, попросило допомогу уряд Ангори»²³.

Зростання ізоляції Грузії підтверджується і телеграмою міністра Румунії в Константинополі № 1507 від 15 вересня 1924 р., яка повідомляє про його зустріч із К. С. Гварджаладзе — «колишнім представником колишнього національного уряду Грузії» і про песимізм дипломата «щодо

успіху грузинського повстання». Гварджаладзе, «може через стримувальні заходи радянської влади, насилу встиг отримати точну інформацію про масштаби революційного руху»²⁴.

Наступного дня той самий румунський дипломат передає в Бухарест радянське комюніке з Туреччини про ситуацію в СРСР, зазначаючи, що «з того, як написані ці повідомлення можна легко зробити висновки про значення подій в Грузії. На жаль, досі не вистачає точної інформації про реальну ситуацію в цій частині Росії. Відсутні, в основному, інформації про ситуацію на Кавказі, без підтримки якого, за відсутності іноземної допомоги, грузинське повстання приречене на придушення з боку червоних військ»²⁵.

У додатку повідомлення вказується на те, що нові радянські війська продовжують надходити в Грузію, тероризуючи грузинське населення. Цілі села спалені, повсюдно відбуваються масові розстріли. Про страту кількох десятків людей дізнаємося з Кутаїсі. Озброєні люди відступають в гори, де продовжують боротьбу²⁶.

17 вересня 1924 р. міністр Румунії у Варшаві в повідомленні № 4124 інформує МЗС про те, що відомості, отримані з Риги, підтверджені польськими джерелами, й «підтверджує новини про розширення повстань на Кавказі і в Грузії проти радянського панування, а також про поспішне відправлення комісара Троцького в Батумі, щоб прийняти команду над більшовицькими військами, посланими проти повстанців»²⁷.

К. М. Лаптев доповідає і про зустріч з головою Грузинського Комітету в Польщі, Павлом Тумановим, під час якої князь запитав його про можливість допомоги Румунії грузинам в антирадянських діях зброєю і боєприпасами. Відповідь: «Насамперед Румунія не може втручатися в конфлікт, забезпечуючи необхідною зброєю, тому що це означало б, що ми відходимо від нейтралітету, якого повинні дотримуватися по відношенню до обох сторін, а потім ми не бачимо, навіть якщо хочемо допомогти повстанцям, як ми можемо відправити цю зброю»²⁸. Грузинський співрозмовник заявив, що втручання залишилося б секретним, зброя могла б бути відправлена підводними човнами, але Лаптев заявив, що Румунія не має підводних човнів; Румунія сама імпортує зброю і боєприпаси. Князь Туманов підтвердив румунському дипломату, що «новини, які він отримав від комітетів Грузії в Парижі і Константинополі, підтверджують, що рух проти Рад поширився і в Азербайджані, на Кубані, Тереку і Дербенті, що єдина залізнична колія, яка з'єднує Кавказ з Росією, перебуває в руках повстанців, і єдиним відкритим шляхом для російських військ залишається Батумі»²⁹.

З комюніке «представника в Константинополі колишнього Національного уряду Грузії» Гварджаладзе, переданого румунському представ-

никові в Туреччині «у вигляді інформації» та повторно переданого МЗС 19 вересня 1924 р. впливає, що згадана вище залізниця була окупована заново радянськими військами, повстанці все ще утримують контроль над великою кількістю населених пунктів, а регіони Зугдіді і Сенакі охоплені повстанням.

Радянська Армія широко використовувала артилерію, танки і авіацію проти повстанців. У Тзепалду 3 000 бойовиків намагаються утримати більшовиків. Регіони Зугдіді і Сенакі охоплені повстанням. Бунт набув характеру великомасштабної партизанської війни. Тюремну охорону в Батумі було знешкоджено, ув'язнені втекли. Серед сотень страчених людей повідомляється про велику кількість жінок. У Батумі не було ніякого виходу армії, ЧНК стратила Агату Горделадзе³⁰.

Теж у зв'язку з антирадянським рухом у Грузії, наступного дня, представництво Румунії в Польщі інформувало МЗС про зустріч у Варшаві, організовану 18 вересня Польською Соціалістичною Партією на користь незалежності Грузії і кавказьких республік. Промовці засудили більшовиків і ухвалили таке рішення: «Геть більшовизм! Хай живе соціалізм! Хай живе незалежна Грузія! Хай живе братство вільних народів, рівноправних і незалежних». Польська поліція заборонила ходу, сформовану після зустрічі з метою організації протесту біля посольства СРСР.

Міська рада Варшави проголосувала за відправку глави національного уряду Грузії, від імені польської столиці, й повідомила телеграмою: «У той час, коли народ Грузії піднявся, щоб розірвати ланцюги радянського рабства і придбати ціною власної крові право вільного визначення та відновлення її демократичної незалежності, Варшава посилає шляхетному грузинському народу братерський привіт і побажання перемоги для отримання своєї незалежності і мирного розвитку»³¹.

Також, у вересні 1924 р. румунське посольство в Туреччині скерує до центрального апарату МЗС бюлетені Радянського бюро преси в Константинополі, що містять матеріали радянської пропаганди про події в Грузії (написані у відомому стилі, де повстанці показані як вороги диктатури пролетаріату, вказано на інтриги грузинської еміграції та помилкові надії Франції та Англії тощо). Місія також повідомляє про статті в турецькій пресі, що інформують про повстання, але без коментарів³².

4 жовтня 1924 р. міністр Румунії в Варшаві надсилає телеграму № 4417 румунському міністру закордонних справ, у якій інформує, з місцевих військових джерел, що генерал Сікорський «подумує, що польський уряд допоможе грузинам»³³.

Через кілька днів (повідомлення № 4544 від 11 жовтня 1924 р.), той самий глава місії передає велику інформацію з цього питання. МЗС

поінформований, що в польській армії перебувають з метою навчання понад 50 грузинських офіцерів. Проте з огляду на складність моменту на прохання Національного Комітету Грузії в Парижі вони відмовилися від направлення їх у Грузію та надання матеріалів грузинським повстанцям у Варшаві. За словами інформатора, «все, що ми можемо зробити [...], це дати їм нашу моральну підтримку і допомогти грузинам, що перебувають на нашій території; будь-яке матеріальне зусилля [...] на користь повстанців практично неможливо, враховуючи відстань і складність встановлення прямого контакту з Грузією»³⁴.

Останнє повідомлення 1924 року № 1684 від 7 жовтня торкається ситуації в Грузії. Воно надійшло до МЗС з Туреччини й повідомляє про випуск комюніке колишнього представника грузинського національного уряду в Константинополі. Гварджаладзе висвітлює в комюніке інвазію залучення нових радянських військ в Грузії, з Вірменії, Азербайджану, Південної Росії та від кордону з Румунією (кілька дивізій). У деяких стратегічно важливих місцях в Грузії, сприятливих для повстанців, битви мали характер великих військових операцій. В Сванетії сховалися революційні загони, які відступили в Кутаїсі, вони захопили 500 радянських солдатів, 5 знарядь і гармату. У таких регіонах, як Горі, Мінгреді, Дучхеті, Тхіонетхі, Кахеті, ведеться партизанська війна, на рівні тисячі грузинських комбатантів³⁵.

Якщо виходить за хронологічні рамки дослідження, в контексті, варто відзначити конфіденційну доповідь румунського консула Василе Д. Штірбу від 16 травня 1933 р. У документі, що розглядається румунським міністром закордонних справ, знаходимо, що найбільш високопоставленим представником уряду незалежної Грузинської Республіки, який відвідав міжвоєнний Бухарест, був Йосип Салакая, заступник міністра фінансів в уряді 1918–1920 роках. Він приїхав з Парижу за завданням Комітету з питань Грузії на чолі з Н. Жорданія, колишнім президентом Грузинської Республіки. Його завдання полягало в поширенні ідеї про незалежність Грузії, «питання, на його думку, абсолютно невідоме в Румунії», вступити в контакт з румунськими політичними лідерами та представниками дипломатичних кіл³⁶.

Салакая провів в Бухаресті конференцію з грузинського питання, яка була відображена в румунській пресі, а потім надав агентству «РАДОР» інформацію антирадянського характеру про грузинському питанні і про ситуацію на Кавказі. Він послав також автору доповіді інформативний меморандум з грузинського питання і відповідну літературу, «які можуть сформувати початок дослідження сепаратистського руху пригноблених народів Росії»³⁷.

У підсумку слід зазначити, що всі ці джерела, які є предметом нашого дослідження, дозволяють дізнатися про таке:

1) рівень знань про грузинські реалії в перші роки радянської окупації, зокрема про ворожість народних мас та інтелігенції, опір Радянської Росії, відповідно СРСР (досить низький рівень, з об'єктивних і суб'єктивних причин, викладених вище);

2) швидкість передавання інформації про грузинські реалії на початковому етапі радянзації (вкрай низька швидкість, з огляду на відстань між Румунією і Грузією і відсутність прямого транспорту, відсутність грузинської дипломатичної місії в Бухаресті);

3) позицію і реакцію Румунії на події в Грузії, особливо в 1924 р., коли антирадянське повстання стало загальним (високий інтерес, моральна підтримка, але зберігається нейтральність, через безпосередній близькості до радянського колоса, військової безпосередньої загрози на Дністрі, обмежених можливостей для втручання).

¹ Висловлені думки демонструють особисту позицію автора.

² АМЗСР, ф. 71/СССР. 1920–1944. Оп. 37. Арк. 33.

³ АМЗСР, ф. 71/СССР. 1920–1944. Оп. 1. Арк. 33.

⁴ АМЗСР, ф. 71/СССР. 1920–1944. Оп. 37. Арк. 35.

⁵ Там само. Арк. 36.

⁶ Там само. Арк. 39.

⁷ Там само. Арк. 41.

⁸ Там само.

⁹ Там само. Арк. 40–60.

¹⁰ Там само. Арк. 63–64.

¹¹ Там само. Арк. 65–66.

¹² Там само. Арк. 69–71.

¹³ Там само. Арк. 66–68.

¹⁴ Там само. Арк. 72–75.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. Арк. 76–82.

¹⁸ Там само. Арк. 83–85.

¹⁹ Там само. Арк. 85–86.

²⁰ Там само. Арк. 89–91.

²¹ Там само.

²² Там само. Арк. 92–93.

²³ Там само. Арк. 94.

²⁴ Там само. Арк. 96.

²⁵ Там само. Арк. 98–101.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. Арк. 142.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. Арк. 98.

³¹ Там само. Арк. 105.

³² Там само. Арк. 106–111.

³³ Там само. Арк. 117.

³⁴ Там само. Арк. 120.

³⁵ Там само. Арк. 118–119.

³⁶ Там само. Арк. 137–138.

³⁷ Там само.

Мераб Мегрелишвіლი,
доктор історичних наук, професор Батумського
державного університету імені Шоти Руставелі,
Ніколоз Мегрелишвіли,
докторант Батумського державного університету
імені Шоти Руставелі,

УКРАЇНЦІ В БАТУМІ

Стаття на основі документальних архівних матеріалів знайомить з внеском українців у соціальне, політичне, економічне та культурне середовище міста Батумі і Грузії у цілому. За даними перепису населення 1926 року в Батумі і Кобулеті проживало 1474 українців — 1421 чоловіків і 53 жінки. Надалі, за радянськими даними перепису 1959 р., у Батумі проживало вже 3076 українців. Український осередок мав ділові стосунки з місцевим самоврядуванням. Представники Ради українців входили до міської ради, а саме: Д. М. Красицький А. А. Скалевий, І. І. Гарцкевич, С. П. Кованько, І. Д. Кропив'янський, П. К. Чумаченко. У 1918 році основну роль у боротьбі за звільнення Батумі відіграли українські бійці. У 1921 році актор і диригент Володимир Корсон привіз до Батумі оперну групу, сформовану в Києві, Харкові та Одесі. Йому було присвоєно звання заслуженого артиста Автономної Республіки Аджарії. На Батумському кладовищі Перія поховані громадяни України, померлі у період Другої світової війни: Петро Бондаренко, Василь Бурлаченко, Леонід Дяченко, Микола Іванченко, Павло Запеклі, Петро Козак, Єрема Неченюк, Костянтин Саленко, Дмитро Сашуки, Микола Сніваки, Карпо Бензурок, Василь Федорчук. На сьогодні у Батумі діє організація «Єдність», що займається культурними зв'язками між Грузією та Україною (голова Н. Мірошніченко). При цій організації відкрито недільну школу імені Івана Котляревського.

Ключові слова: грузинсько-українські зв'язки, українці в Грузії і Батумі, статистичні дані, культурологічна організація «Єдність» у Батумі.

მერაბ მეგრელიშვილი,
ისტორიის აკადემიური დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ნიკოლოზ მეგრელიშვილი,
დოქტორანტი ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ანოტაცია

საქართველოს სოციალ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში დიდ როლს ასრულებდა უკრაინის მოსახლეობა. 1926 წ. საქართველოს მოსახლეობის აღწერის მასალების მიხედვით ბათუმსა და ქობულეთში ცხოვრობდა 1474 უკრაინელი (1421 მამაკაცი და 53 ქალი).

1959 წლის საკავშირო აღწერის მასალების მიხედვით ბათუმში ცხოვრობდა 3076 უკრაინელი.

1918 წ. საქართველოში დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნას ბათუმში ეროვნული საკითხის აღორძინება მოყვა. ბათუმში შეიქმნა ეროვნული საბჭო. ქალაქის სათათბირო აერთიანებდა ბათუმში მცხოვრები ყველა ეროვნების წარმომადგენელს. 1918 წ. ქალაქის თვითმმართველობასთან საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა უკრაინის რადას, რომელსაც ქალაქის სათათბირო ორგანოში ჰყავდა თავისი წარმომადგენლები: დ. მ. კრასიცკი, ა.ა. სკალევი, ი. გარცკევიჩი, ს. კოვანკო, ი. კროპივიანსკი, პ. ჩუმჩენკო.

1918 წ. ბათუმის გათავისუფლებისათვის ბრძოლაში დიდი როლი შეასრულა უკრაინელი მეზრძოლებისაგან შექმნილმა რაზმმა. 1921 წ. მსახიობმა და დირიჟორმა ვლადიმერ კორშონმა ბათუმში ჩამოიყვანა კიევი, ხარკოვსა და ოდესაში ჩამოყალიბებული საოპერო ჯგუფი. მას მინიჭებული ჰქონდა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის დამსახურებული არტისტის წოდება.

ბათუმში, ფერიის სასაფლაოზე განისვენებენ მეორე მსოფლიო ომში დაღუპული უკრაინელები: პეტრე ბონდარენკო, ვასილ ბურლაჩენკო, ლეონიდე დიაჩენკო, ნიკოლოზ ივანჩენკო, პავლე ზაპეკლი, პეტრე კოზაკი, ერემო ნეჩენეკოვი, კონსტანტინე სალენკო, დიმიტრი სამუკი, ნიკოლოზ სნივაკი, კარმ ბენზორუკი, ვასილ ფედორჩული.

დღეისათვის ბათუმში ფუნქციონირებს საქართველო-უკრაინის კულტურული ურთიერთობის ორგანიზაცია „ერთობა“ (ხელმძღვანელინ. მირაშნიჩენკო. ორგანიზაციასთან გახსნილია ი. კოტლიაროვსკის საკვირაო სკოლა.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, უკრაინა, უკრაინელი, კულტურული ურთიერთობა, ბათუმი, ერთობა, სკოლა.

Merab Megrelishvili,

Ph.D., Lecturer Batumi Shota Rustaveli State University

Nikoloz Mmegrelishvili,

Doctoral student.

Lecturer Batumi Shota Rustaveli State University.

UKRAINIANS IN BATUMI

The present article deals with the Ukrainians' merits in the social, political, economic and cultural life of the city of Batumi on the basis of the archival documentary materials. The population of Ukraine played a great role in the socio-economic and political life of Georgia. According to the census of the population of Georgia of 1926 in Batumi and Kobuleti lived 1474 Ukrainians — 1421 men and 53 women. According to the Union Census in 1959, 3076 Ukrainians lived in Batumi. The creation of a democratic republic in Georgia in 1918 was followed by the revival of the national issue in Batumi. The national councils were established in Batumi and the city council united all the residents of different nationalities of Batumi. In 1918, the Rada of Ukraine had a business relationship with the local self-government. The Rada

of Ukraine had its representatives in the City Council, they were: D. M. Krasitskiy, A. A. Skalevoy, I. I. Gartskevich, S. P. Kovanko, I. D. Kropivianskiy, P. K. Chumachenko. In 1918, the major role in fighting for liberation of Batumi was played by the Ukrainian fighters. In 1921, the actor and conductor Vladimir Alexander Korson brought an opera group to Batumi formed in Kiev, Kharkov and Odessa. He was awarded the title of Honored Artist of the Autonomous Republic of Adjara. On the Cemetery of Peria, Batumi, the citizens of Ukraine died during the Second World War are buried: Peter Vasil Bondarenko, Vasil Zakaria Burlachenko, Leonide Nikipore Diachenko, Nicholoz Dimitry Ivanchenko, Pavel Kirile Zapekli, Peter Vasily Kozak, Eremo Kiriliy Nechenemok, Konstantine Vasily Salenko, Dmitry Mikheil Sashuki, Nicholoz Iakob Snivaki, Karsh Tropime Benzoruk, Vasily Tedore Fedorchuk. The organization "Unity" (head N. Mirashlichenko) of the Georgian-Ukraine cultural relations has been functioning in Batumi today. The I. Kotlarevsky Sunday School has been opened at the above mentioned organization.

Key words: *Georgian-Ukrainian relations, Ukrainians in Georgia and Batumi, statistical data, cultural organization "Unity" in Batumi.*

Найбільш ранні відомості про грузинсько-українські культурні відносини відображено в життєписах святих отців Києво-Печерського монастиря. У кінці XI століття грузинські майстри живопису були запрошені разом з грецькими живописцями для розпису головного храму Києво-Печерської Лаври. Одруження Великого Київського князя Ізяслава Мстиславича з донькою грузинського царя дає можливість не тільки встановити факт спорідності династій цих двох країн, а й і відновити картину тогочасних зв'язків між Україною і Грузією та шляхів сполучення, зокрема Дніпром і Чорним морем. На підставі наявних джерел («Картлис цховреба», Київський літопис, Волинський літопис) встановлено факти, що підтверджують об'єднання грузинського і українського народів у боротьбі проти спільного ворога. Важливим джерелом є також нариси європейських мандрівників (П'єтро Де ла Валле, Арканджело Ламберті, Жан-Батист Таверньє та ін.). Із звіту 1627 року П'єтро Де ла Валле Папі Римському Урбану VIII стало відомо, що після того, як в XVI столітті Османська імперія встановила контроль над чорноморськими протоками, Шовковий шлях став проходити з Грузії по Дніпру до Польщі. З літописів Евлія Челебі (середина XVII століття) витікає, що під час одного з набігів на Анатолійське узбережжя донські козаки напали на фортецю Гонію (близько Батумі) і знищили турків, які там були.

Дружні відносини України та Грузії не припинилися і після того, як остання стала губернією Росії. У 1900 році архітектор міста Батумі А. Бенклянц склав план землі об'ємом у 1830,32 кв. саженів, розташованої на Нафтовій вулиці (нині — Бакинська). Цю ділянку землі орендував Київський Промисловий банк. Відділення банку проіснувало до

1897 року в Батумі за адресою — ріг вулиці Шереметьєва та Маріїнського проспекту, в будинку Іванян. Цей банк займався експортом чіатурського марганцю. Морські торговельні відносини між Грузією і Україною ще більше зміцніли після появи в XIX столітті Біржових товариств. Зокрема, 1834 року було засноване Біржове товариство в Кременчуці, 1864 р. — у Києві, 1866 р. — у Ризі, 1872 р. — у Варшаві, 1886 р. — у Баку. 1848 року торгова біржа з'явилася в Одесі.

У другій половині XIX століття в Батумі, за російського уряду, почалася біржова діяльність. Біржі в Росії і в Україні існували на підставі спеціального статуту, завдяки якому Біржове товариство визнавалося автономним. Керуючими органами біржі були Збори та Комітет біржі. У цей період Комітет біржі існував у Батумі¹.

Важливу роль у розвитку трафіку і морської торгівлі в Батумі в другій половині XIX століття відіграло Морське пароплавне товариство Чорного моря. Посол Великобританії в Батумі Д. Палгрєв у річному звіті за 1872 рік відзначав, що двадцять років тому місто Батумі був маленьким населеним пунктом, а в результаті створення Пароплавного товариства на узбережжі Чорного моря набуло торговельної значущості. Графік пересування суден Пароплавного товариства на узбережжі Чорного моря за 1867–1868 роки можна подати в такому вигляді:

Звідки прийшло судно	Напрямок	Кількість суден
З Константинополя	В Константинополь	52
З Одеси через Керч	В Одесу через Керч	26
З Поті (маленьке судно)	В Поті	104
Усього		182

Головними предметами поставок були деревина і зерно. З жовтня 1878 року до 1 січня 1879 року в Батумі із закордонних і російських портів було поставлено товарів на суму 226 582 рублів, а з Батумі в закордонні та чорноморські порти було експортовано товару на 91428 рублів.

1911 року Батумське біржове товариство складалося з 74 членів. Воно входило до складу Союзу промисловців і підприємців Південної Росії, резиденція якого знаходилася в Одесі. Батумське біржове товариство займалося складанням статистичних даних з вантажообігу порту Батумі.

Батумське біржове товариство піклувалося про розвиток Батумського морського торгового порту. Його діяльність у цій сфері відображено в планах товариства: збільшення лінії портових причалів, облаштування пляжів, придбання буксирувального локомотиву тощо².

7 грудня 1907 року уряд міста Батумі ознайомив Російсько-бельгійське металургійне біржове товариство з тим, що російські металургійні

заводи потребують чіатурського марганцю. З Поті за кордон щорічно поставлялося 4–5 млн тон марганцю. У наступні роки ця кількість зросла до 8 млн тон. У цей період Батумське біржове товариство спростило для російських підприємств операції поставки грузинського марганцю з Батумського порту, зокрема зрівнялися тарифи з доставки грузинського марганцю з портів Поті та Батумі в Російську імперію. Це було зроблено для того, щоб створити для Батумського порту всі умови, необхідні для торгівлі марганцем³.

Завдяки урівнюванню тарифів російським підприємствам поверталася частина фрахту (*fracht* — у перекладі з німецької означає вартість доставки вантажу судном). Перевезення вагонами давало різницю в три рублі, що було вигідно російським підприємствам.

Батумському біржовому товариству щодо доставки вантажу конкуренцію складало Новоросійське товариство, яке намагалось посилити авторитет російських підприємств в комерційних інтересах, в результаті цього ціна на грузинський марганець падала. 22 грудня 1907 року Новоросійське підприємницьке біржове товариство звернулося з листом до голови міста Батумі: «Останнім часом Нікопольський район поставляє марганець, за якістю схожий на кавказький, але набагато дешевший в порівнянні з ним; тому ми дуже сумніваємося, що південно-російські заводи знову матимуть бажання купувати кавказьку марганцеву руду»⁴. Згідно з даними Батумського біржового товариства за 1911 рік, з Батумського порту за кордон було вивезено різноманітну продукцію: гас, масла, марганець, кукурудзу, кокон, текстиль, килими, шерсть, волоські горіхи, солодку, рис, ікру та інші товари, вартість яких склала 43 668 426 рублів⁵.

У тому ж 1911 році Батумським біржовим товариством було зроблено опис основних видів товару, імпортованого в порт Батумі з держав Західної Європи: залізо, а також всі металеві вироби, барвники, каву, мармур, цемент, столярні вироби та інші продукти⁶.

Морські торговельні відносини між Грузією і Україною отримали подальший розвиток після 20 січня 1967 року, коли було створено Грузинське морське пароплавство з місцем перебування в Батумі. Виникненню морського пароплавства Грузії передував довгий підготовчий період. Протягом цього періоду флот Чорного моря базувався в регіоні Новоросійська і Одеси, був центром пересування пасажирських і торгових суден, і був перевантажений роботами з доставки вантажу. З метою розвантаження порту необхідно було запровадити судноплавство в інших регіонах Чорного моря. Разом з тим, Міністерство морського флоту взяло до уваги і те, що в цей період в портах на території Грузії зросла кількість експортного та імпортного вантажу; через порти Грузії вантаж відправлявся по всьому світу. Однією з головних причин виникнення Морського

пароплавства Грузії була необхідність оперативного вирішення проблем, пов'язаних з транспортуванням пасажирів і вантажу.

Згідно з постановою № 123 Морського флоту СРСР від 24 червня 1967 року, у розпорядження Морського пароплавства Грузії були передані такі судна: «Аксаї», «Алагір», «Акташ», «Анапа», «Алексеевка», «Актау», «Кіров», «Клайпеда», «Ізяслав», «Майкоп». Передача судів відбулася на підставі договору, укладеного морськими пароплавствами Грузії і Новоросійська. У 1967–1968 роках у розпорядженні грузинського Морського пароплавства знаходилися й такі судна: «Поті», «Тбілісі», «26 комісарів». Маршрут малого каботажу проходив, загалом, у напрямку Батумі–Одеса і Батумі–Жданів, в той час як флот великої навігації пересувався в районі таких регіонів як Патагон–Шельф–Одеса, Севастополь–Феодосія–Монтевідео, Патагон–Шельф–Батумі, Калінінград–Патагон–Шельф. У той же час відбувалися і закордонні рейси за напрямками: Батумі–Ісландія, Туапсе–Канакрія, Феодосія–Антверпен, Буенос-Айрес–Іллічівськ, Констанца–Гамбург–Роттердам. У 1967–1968 роках загалом було переправлено 75 645 тон вантажу, що дало Морському пароплавству Грузії чистий прибуток — 159 503 рублів у валюті⁷.

У соціально-економічному, політичному і культурному житті Грузії українці відігравали велику роль. За матеріалами перепису населення Грузії від 1926 року в Батумі і Кобулеті проживало 1474 українця, серед яких були 1421 чоловік і 53 жінки.

За матеріалами всесоюзного перепису населення 1959 року в Батумі проживало 3 076 українців. При цьому, для 1427 з них мовою спілкування була українська, а для 1645 — російська. Після створення у 1918 році в Грузії демократичної республіки, в Батумі було відроджене національне питання. Тут виникли національні ради, міська дума об'єднувала представників усіх національностей, які проживали тут. У 1918 році ділові відносини з міським самоврядуванням підтримувала і українська рада. При цьому вона мала своїх представників в дорадчому органі міста. Це були: Д. М. Красицький, А. А. Скалевий, І. І. Гарцкевич, С. П. Кованько, І. Д. Кропив'янський, П. К. Чумаченко. І. І. Гарцкевич жив в Батумі на вулиці Святополк-Мирського. С. П. Кованько — на розі вулиць Кутаїської і Лоріс-Меликова, П. К. Чумаченко — на вулиці Смекалова, в будинку № 12⁸. У цей час особливий внесок у справу захисту інтересів аджарців, обвинувачених у зраді Російської імперії, внесло Батумське відділення грузинського благодійного товариства, головою якого був Е. Криницький⁹.

1 грудня 1918 року турки, відповідно до положень Мудроського договору (від 30 жовтня 1918), залишили Батумі. Англійські війська, що ввійшли в місто, зайняли Батумі і Батумський округ без дозволу уряду

Грузинської демократичної республіки і створили Батумську губернію на чолі з генерал-губернатором¹⁰. Частина населення змушена була залишити свої житла. У 1918 році порядок в Батумі підтримували грузинський батальйон, вірменська сотня, загін українців і російська військова частина.

1921 року актор і диригент Володимир Олександрович Коршон привіз групу оперних співаків, яку створив з акторів Києва, Одеси і Харкова. Згодом йому було присвоєно звання заслуженого артиста Аджарської автономної республіки. Спеціальну освіту Володимир Коршон отримав в диригентському класі І. Б. Прибікуса і в 1902 році почав працювати в Одеському оперному театрі¹¹.

Свого часу в Батумському державному університеті Шота Руставелі (раніше Батумський педагогічний інститут) працювали українці: Єфросинія Петрівна Складенко (народилася 1908 р. у Одесі); Андрій Миколайович Мирончук (народився 1913 р. у Києві); Григорій Олексійович Войцеховський (народився 1919 р. у Ново-Архангельському); Ісаак Євграфович Зарубінський (народився 1887 р. у Одесі); Анна Іванівна Інофрінчук (народилася 1896 р. у Кіровській області), Петро Михайлович Чуй (народився 1879 р. у Харкові).

У Батумі на Ферійському кладовищі знаходяться могили громадян України, загиблих і померлих в роки Другої світової війни: рядового Петра Васильовича Бондаренка з села Коханівка Кременчуцького району Полтавської області (загинув 15 березня 1943 р.); старшого сержанта Василя Захаровича Бурлаченка з Одеси (загинув 11 січня 1942 р.); матроса Леоніда Никифоровича Дяченка зі Слов'янська Донецької області (помер 7 лютого 1942 р. від хвороби); старшини Миколи Дмитровича Іванченка з села Олександрівка Вовчанського району Харківської області (помер 13 травня 1942 р. від ран); матроса Павла Кириловича Запеклого з Дніпропетровська (помер 6 грудня 1941 р. від ран); матроса крейсера «Червона Україна» Петра Васильовича Козака з Криму (помер 20 червня 1942 р. від ран); рядового Веремія Кириловича Нечемака з Одеської області (помер 4 грудня 1941 р. від ран); рядового Костянтина Васильовича Саленка з Херсонської області (помер 1 січня 1943 року від ран); матроса Дмитра Михайловича Сашука з Черкаської області (загинув 5 березня 1943 р.); рядового Миколи Яковича Снівака з Севастополя (помер 8 травня 1942 р. від хвороби); молодшого лейтенанта Карша Трохимовича Бензорука з Дніпропетровська (помер 31 січня 1945 р. від хвороби); рядового Василя Федоровича Федорчука з Хмельницької області (помер 14 вересня 1944 р.)¹².

Сьогодні в Батумі діє грузинсько-українська культурно-просвітницька організація «Єдність» (керівник Н. Мірошніченко). При ній відкрита не-

дільна школа імені І. Котляревського. Таким чином, на підставі репрезентованого документального матеріалу, можна стверджувати, українці зробили помітний внесок у соціально-політичне та культурне життя Батумі.

¹ Гранать А. И. Энциклопедия. Т. V. М., 1891. С. 578.

² Центральний державний архів Аджарії (далі — ЦДАА). Ф. 81. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 10.

³ ЦДАА. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 593. Арк. 18.

⁴ ЦДАА. Ф. 81. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 20.

⁵ ЦДАА. Ф. 81. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 38.

⁶ ЦДАА. Ф. 81. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 43.

⁷ ЦДАА. Ф. р-128. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 136.

⁸ ЦДАА. Ф. і-7. Оп. 1. Спр. 704. Арк. 9.

⁹ Малхаз Сіоридзе. Південно-західна Грузія в 1914–1918 роках. Груз. мова. Батумі, 2002. С. 142.

¹⁰ Аполлон Сілагадзе, Вахтанг Гурулі. Політична ситуація в Аджарії (1920 р.). Груз. мова. Тб., 1998. С. 6.

¹¹ ЦДАА. Ф. р-4. Оп. 1. Спр. 179. Арк. 3.

¹² ЦДАА. Ф. р-10. Оп. 1. Спр. 1126. Арк. 1–15.

Отар Гоголишвіლი,
доктор історичних наук,
професор Батумського державного
університету імені Шоти Руставелі

ДЕЯКІ АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО УКРАЇНЦІВ У БАТУМІ

Після возз'єднання Аджарії з Батьківщиною-матір'ю Грузією (25 серпня 1978 р.), в Батумі ропочався розвиток видавничої справи, в місті відкривалися видавництва. У 1886 р. українець Лобко заснував у Батумі видавництво. Видавництво Лобко стало дуже популярним серед населення. У видавництві друкували афіші, прейскуранти, бланки, в 1887–1888 рр. вийшло кілька книг. З архівної інформації відомо, що у видавництві друкувалися також анти-державні прокламації. Доля видавця Лобко не досліджена. Відомо лише, що це видавництво згодом перейшло до Кристофоровича.

В Батумському окрузі існував активний соціал-демократичний рух, особливо на початку ХХ ст., діяла Батумська філія РСДРП. У цій організації активно брали участь робітники заводів Ротшильда і Нобеля. Наприклад, на заводі Ротшильда був створений гурток РСДРП, всього було два гуртка. Керівником одного гуртка був робітник заводу українець Сергій Герасименко. У 1901 році робітники заводу влаштували страйк, висунувши економічні вимоги власнику заводу. Адміністрація заводу викликала поліцію. Сталося зіткнення, було заарештовано кілька робітників і серед них Герасименко. Відомо, що заарештовані були звільнені з роботи, а деякі вислані з Батумського округу, серед них і Герасименко.

З матеріалів 1907 р відомо, що в канцелярії Батумського військового губернатора працював українець Віктор Белошук, але про його службі нічого не відомо.

Ключові слова: архівні документи, українці, Батумі.

ოთარ გოგოლიშვილი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

ზოგიერთი საარქივო დოკუმენტი უკრაინელების ბათუმში ჩამოსვლასთან დაკავშირებით

აჭარის სამშობლოსთან-საქართველოსთან გაერთიანების შემდეგ (25 აგვისტო 1978წ.), ბათუმში განვითარება დაიწყო გამომცემლობითმა საქმემ, ქალაქში მუდმივად იყო გახსნილი გამომცემლობა. 1886 წელს ბათუმმა დაარსა უკრაინელების გამომცემლობა ლოზკო. გამომცემლობა ლოზკო ძალიან პოპულარული გახდა მოსახლეობას შორის. გამომცემლობაში ბეჭდავდნენ აფიშებს, პრესკურანტებს, ბლანკებს, ასევე გამომცემლობამ 1887–1888 წლებში, გამოსცა რამდენიმე წიგნი. ძალიან საინტერესოა ერთი საარქივო დოკუმენტი, სადაც ვკითხულობთ, რომ:

„ბათუმში ფუნქციონირებს გამომცემლობა ლობკო და ამ გამომცემლობაში მუშაობენ არასანდო ადამიანები, რომლებიც ბეჭდავენ ანტისახელისუფლო პროკლამაციებს; დაზვერვის სამსახურისთვის ცნობილია, რომ გამომცემლობის გვერდით არის ოთახი, სადაც ეს ხალხი ხვდება ერთმანეთს. ჩვენ ვაგრძელებთ თვალთვალს“. საარქივო მასალიდან გამომცემლობა ლობკოს ბედი უცნობია. მაგრამ მოგვიანებით ცნობილი გახდა, რომ ეს გამომცემლობა კრისტოფოროვიჩის ხელში გადავიდა.

XIX ს-ის 90-იან წლებში ბათუმში გავრცელდა ახალი პოლიტიკური იდეოლოგია მარქსიზმი. ორგანიზებული იყო მესამე ჯგუფი, დამფუძნებლები იყვნენ ფრანჩესკები, ლუზინები, ჩხეიძეები და სხვები. ასევე ამ ორგანიზაციაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა უკრაინელი სკრინიკი. სკრინიკის ანგარიშზე საუბარი მიმდინარეობს სამხედრო გუბერნატორის წერილში, რომელიც გაგზავნილი იქნა 1896 წლის 24 მაისს მთავარი კავკასიელი მეთაურის სახელით. წერილში დახასიათებულია პოლიტიკური სიტუაცია ბათუმის წრეში, რომელშიც საუბარია მარქსისტების ანტისახელმწიფოებრივ საქმიანობაზე. სხვებს შორის ფიგურირებს სკრინიკის გვარი.

ბათუმის წრე ის ადგილია, სადაც არსებობდა ძლიერი სოციალურ-დემოკრატიული მოძრაობა, განსაკუთრებით XX საუკუნეში. აქ შეიქმნა ძლიერი ბათუმური ფილიალი რსდრპ. ამ ორგანიზაციაში აქტიურად მონაწილეობდნენ როტშილდის და ნობელის ქარხნის თანამშრომლები. მაგალითად, როტშილდის ქარხანაში შეიქმნა რსდპს-ს წრე, სულ ორი წრე არსებობდა. ერთ-ერთი წრის ხელმძღვანელი იყო უკრაინელი სერგეი გერასიმენკო. 1901 წელს ქარხნის თანამშრომლები გაიფიცნენ. მათ ქარხნის მეპატრონეს ეკონომიკური მოთხოვნები წამოუყენეს. ქარხნის ადმინისტრაციამ პოლიცია გამოიძახა. მოხდა შეჯახება და დაკავებული იქნა რამოდენიმე მომუშავე, მათ შორის გერასიმენკო. ცნობილია, რომ დაკავებულები სამსახურიდან გაათავისუფლეს, ზოგიერთები კი გააძევეს ბათუმის წრიდან, მათ შორის გეროსიმენკოც.

საკვანძო სიტყვები: საარქივო დოკუმენტები, უკრაინელები, ბათუმი.

Otar Gogolishvili,

The professor of Batumi Shota Rustaveli
State University

SOME OF THE ARCHIVE DOCUMENTS ABOUT THE ARRIVAL OF UKRAINIANS IN BATUMI

After the unification of Georgia with the homeland of Adjara, (25th august, 1978) the publishing house started developing in Batumi. the publishing house was permanently opened in the city. In 1886 in Batumi was established the Libko, publishing house of the Ukrainians. Libko soon became very popular for the local population. they used to type statements and some other documents. From 1887 to 1888 they published several books, one of the archive document is very interesting, in which is clearly shown very important information, in particular: "in Batumi there is a publishing Libko, where work lots of unreliable people who publish the anti state proclamations.

for intelligence services it is known that next to the publishing building there is a room, where those kind of people meet each other. We continue winking". According to archive documents, the fate of this organization is not known. But later it is clear that this company was owned by Kristoferovich.

At the end of nineteenth century in Batumi spread new political ideology Marxism. Third group was organized by The Franchesc, the chxaidze and the Luzin. At the organization Ukrainian Skrinik had a big influence, too. The information about the Skrinik's account is given in the letter written by the governor of the military service, which was sent by the Caucasian commander in the 24th of May in 1896. In the letter there is characterized the political situation of Batumi, where is mentioned the anti state activity of Marxists, the Skrinik is stand out of them.

Key words: archival documents, Ukrainians, Batumi.

До російсько-турецької війни 1877–1878 рр. у місті Батумі в архівних документах українці не згадуються. Після завершення війни і проголошення Батумі порто-франко до міста прийшли представники різних етнічних груп, в тому числі українці. Вони зробили помітний внесок у розвиток народного господарства, освіти і культури. Переважна більшість представників української діаспори не має компактних місць проживання і рівномірно живе по всій території країни.

Після возз'єднання Аджарії з Батьківщиною-матір'ю Грузією (25 серпня 1978 р.), у Батумі почала розвиватися видавнича справа, поступово відкривалися видавництва. 1886 р. у Батумі заснував видавництво українець Лобко. Видавництво Лобка набуло популярності серед населення. Там друкували афіші, прейскуранти, бланки, в 1887–1888 рр. навіть вийшло кілька книг. Дуже цікавий один архівний документ, де читаємо: «В Батумі функціонує видавництво Лобка. В цьому видавництві працюють ненадійні люди, які друкують антидержавні прокламації. Службі розвідки відомо, що поблизу видавництва є кімната, де зустрічаються ці люди. Ми продовжуємо стежити». З архівної інформації не відома доля видавця Лобка. Відомо лише, що пізніше це видавництво перейшло до Кристофорова¹.

У 90-х роках XIX ст. у Батумі поширилася нова політична ідеологія — марксизм. Марксистську групу заснували батумці Франчески, Люзіно, Чхеїдзе та ін. Активним членом цієї організації був українець Скриник. Про нього йдеться в листі військового губернатора, відправленому 24 травня 1896 року на ім'я Закавказького головнокомандувача. Окрему увагу під час аналізу політичної ситуації в Батумському окрузі в ньому приділено антидержавній діяльності марксистів. Серед інших фігурує прізвище Скриника².

На початку XX століття у Батумському окрузі активного розвитку набув соціал-демократичний рух. Тут існувала Батумська філія РСДРП, в

якій брали участь робітники заводів Ротшильда і Нобеля. На заводі Ротшильда було створено два гуртка РСДРП. Керівником одного гуртка був українець Сергій Герасименко. 1901 року робітники заводу влаштували страйк, висунувши економічні вимоги власнику заводу. Адміністрація заводу викликала поліцію. Сталося зіткнення, було заарештовано кілька робітників і серед них — Герасименко. Відомо, що заарештовані були звільнені з роботи, а деякі (в тому числі Герасименко) вислані з Батумського округу³.

Архівна інформація свідчить, що в 10-х роках XX ст. в Батумі діяло кілька терористичних організацій. Найжорстокішою була організація «Новий світ». До неї входили терористи різних національностей і кримінальні авторитети. Цією організацією в 1903–1904 рр. було здійснено понад 20 терористичних актів; вбивств, вимагань грошей та ін. Жертвами були впливові люди і державні чиновники. У цій організації головним учасником був кілька разів засуджений українець Олександр Овчаренко. Він загинув під час зіткнення з поліцією 23 квітня 1904 року, яка захищала від замаху на збройне пограбування їхньою організацією багатого торговця⁴.

У 90-ті роки XIX ст. високими темпами в Батумі розвивалася освіта, відкрилися гімназії, школи. Відомою в усьому Закавказзі була зокрема чоловіча гімназія. В ній працювали заслужені педагоги, серед них був українець Павло Клименко. Його як учителя математики позитивно характеризували не тільки колеги, але і учні та представники громадськості Батумського округу.

Дуже цікавий лист начальника Озургетського округу надісланий військовому губернатору Кутаїсі. В ньому описані події 1904–1905 рр. Активним учасником подій в селі Хідіставі в грудні 1904 р., де сталася сутичка між жандармерією і Гурійський загонами, був мешканець Озургетського губернії українець Степан Гузенко. Учасники загону знали як «Стьопку». Він брав участь в барикадних боях в Батумі в листопаді 1905 р. Матеріали про ці події зберігаються в Кутаїському державному архіві. Збереглися відомості про те, що Батумі в барикадних боях він не гинув. У нього залишилася сім'я: дружина — Анна Ломінадзе і два сина⁵.

З матеріалів 1907 року відомо, що в канцелярії Батумського військового губернатора працював українець Віктор Білошук, але про його службі нічого не відомо⁶.

На підставі згаданих архівних документів, що зберігаються архівах Аджарії, можна зробити висновок, що українці в Південно-західній Грузії брали участь у розвитку різних напрямів народного господарства, освіти, культури, а також у революційному русі.

¹ Державний архів Аджарії. Ф. 1. Оп. 1. Д. 128.

² Там само.

³ Центральний державний історичний архів Грузії. Ф. 405. Оп. 1. Спр. 678.

⁴ Там же.

⁵ Кутаїський державний історичний архів. Ф. 139. Оп. 1. Спр. 98.

⁶ Державний архів Аджарії. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 129.

Софія Каменєва,
директор Державного архіву Київської області

КАДРОВА ПОЛІТИКА РОСІЇ В ГРУЗІЇ В І ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДОКУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

На підставі документів фонду «Київське губернське правління», який зберігається в Державному архіві Київської області, проаналізовано один із напрямів кадрової політики Росії в Грузії в першій половині XIX століття — залучення корпусу чиновництва з Київської губернії для роботи в державних установах кавказького регіону. У статті дана характеристика документів особових справ чиновників, на підставі якої виявлено особливості формування штатів Кавказької губернії і Грузії, простежена система соціальної і матеріальної підтримки службовців. Документально підтверджені різні етапи кадрової політики Росії в Грузії — від політики «залучення» до політики «утримання» кадрів з метою стабілізації бюрократичного апарату. На підставі різних документів фонду — службового листування, формулярних списків, прохань простежується бюрократичний механізм прийняття рішення про відправку київських чиновників в кавказький регіон.

Ключові слова: Грузія, Київська губернія, кадрова політика, формування штатів, особові справи чиновників, бюрократичний апарат.

სოფია კამენევა,
კიევის ოლქის სახელმწიფო არქივის დირექტორი

რუსეთის საკადრო პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის I ნახევარში კიევის ოლქის სახელმწიფო არქივში დაცული დოკუმენტების პრიზმაში

კიევის ოლქის სახელმწიფო არქივში დაცული ფონდის „კიევის საგუბერნიო მმართველობის“ საფუძველზე გაანალიზებულია საქართველოში XIX საუკუნის I ნახევარში რუსეთის მიერ გატარებული საკადრო პოლიტიკის ერთ-ერთი ძირითადი მიმართულება — კიევის გუბერნიის ჩინოვნიკთა კორპუსის სამუშაოდ გამწესება კავკასიის რეგიონის სახელმწიფო დაწესებულებებში. სტატიაში დახასიათებულია ჩინოვნიკთა პირადი საქმეები, რომელთა საფუძველზე გამოვლენილია კავკასიის გუბერნიასა და საქართველოში შტატების ფორმირების თავისებურებანი, მოსამსახურეთა სოციალური და მატერიალური მხარდაჭერის სისტემა.

დოკუმენტალურადაა დასაბუთებული საქართველოში რუსეთის მიერ გატარებული საკადრო პოლიტიკის სხვადასხვა ეტაპები — კადრების „მოზიდვა-დაინტერესებიდან“ მათი შენარჩუნების პოლიტიკამდე — ბიუროკრატიული აპარატის სტაბილიზაციის მიზნით. საქმიანი მიმოწერების, ფორმულიარული სიების

საფუძველზე ახსნილია კიეველი ჩინოვნიკების კავკასიის რეგიონში გაგზავნის შესახებ გადაწყვეტილებათა მიღების ბიუროკრატიული მექანიზმები.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, საკადრო პოლიტიკა, კიევის გუბერნია, შტატების ფორმირება, ჩინოვნიკთა პირადი საქმეები, ბიუროკრატიული აპარატი.

Sofia Kameneva,

Director of the State Archives of the Kyiv region

THE PERSONNEL POLICY OF RUSSIA IN GEORGIA IN THE FIRST HALF OF THE 19 CENTURY ON THE DOCUMENTS OF THE STATE ARCHIVES OF THE KYIV REGION

On the basis of the documents of the “Kyiv Provincial Government” collection, which is stored in the State Archives of the Kyiv Region, one of the directions of personnel policy of Russia in Georgia in the first half of the 19 century was analyzed, namely the involvement of the bureaucracy corps from the Kyiv province for working in the state institutions of the Caucasus region. The article describes the documents of employment files of officials, on the basis of which features of the formation of the states of the Caucasian province and Georgia are revealed, the system of social and material support of employees is traced. The various stages of the personnel policy of Russia in Georgia have been documentary confirmed: from the policy of “attraction” to the policy of “retention” of personnel in order to stabilize the bureaucratic apparatus. On the basis of business correspondence, checklists, petitions, a bureaucratic mechanism for making a decision of sending of Kyiv officials to the Caucasus region is traced.

Key words: Georgia, personnel policy, Kyiv province, formation of states, employment files of officials, bureaucratic apparatus.

Початок XIX століття ознаменувався активною політикою Росії на Кавказі, коли царський уряд вирішив за будь-яку ціну встановити там своє повне панування. У зв'язку з тим, що Росія розглядала кавказький регіон як сферу свого впливу, вона вважала неприпустимим будь-яке втручання в справи цього регіону інших держав і мала намір перетворити його в невід'ємну частину Росії. Одним із наслідків приєднання Грузії до Росії в 1801 році, створення Кавказької губернії в 1802 році стало формування Верховного грузинського уряду та нового бюрократичного апарату, що, в свою чергу, вимагало створення на цій території масштабного корпусу чиновництва, який формувався на основі загальноросійських законів.

Кавказька адміністрація на чолі з князем П. Д. Цициановом мала безпрецедентні повноваження і активно брала участь у формуванні найбільш ефективного для управління новими територіями бюрократичного

апарату. Однак, практично з моменту затвердження нових штатів в Грузії і Кавказький губернії виникли обставини, зумовлені специфікою місцевих умов, одна з яких була пов'язана з залученням необхідного і достатнього числа чиновників в органи управління.

По мірі зміцнення Російською імперією своєї присутності на Кавказі і Закавказзі питання про формування корпусу цивільних службовців регіону з актуального перетворювалося на нагальне¹. Це було пов'язано з тим, що місцевих чиновників в Кавказький губернії в першій третині XIX століття практично не було, разом з тим, грузинська дворянська еліта, яка займала після входження Грузії до складу Російської імперії посади у вищому бюрократичному апараті, не бажала виконувати обов'язки посад нижчих ланок чиновницького апарату. Виникло протиріччя: штати затверджені, кількість чиновників, необхідних для забезпечення діяльності тих чи інших органів влади визначено, але працівників, готових займати ці посади, не було.

Наступник князя П. Д. Цицианова генерал Н. Ф. Ртищев у рапорті Сенату від 24 серпня 1813 року пропонує: «для пополнения всех присутственных мест канцелярскими чиновниками и служителями выписать до 25 человек, имеющих хотя познания по гражданской службе из губерний Екатерино-Славской, Слободско-Украинской, Черниговской и Полтавской, а если можна и из Киевской, коим бы со временем могли занимать секретарские и другие штатские должности»².

На підставі вивчення документів фонду № 1 «Київське губернське правління», який зберігається у Державному архіві Київської області, можна припустити, що поповнення місцевого бюрократичного апарату із числа чиновників Київської губернії було досить активним. В архівному фонді, що налічує 204 тисячі од. зб. і охоплює період з 1780 по 1919 роки, були виявлені документи про відправку чиновників Київської губернії на службу в Грузію і Кавказьку область. Для визначення точної кількості персональних справ, які зберігаються в Державному архіві Київської області, і залучення їх до наукового обігу необхідно подальше комплексне тематичне виявлення документів. Під час роботи було проаналізовано близько 40 справ, які мають суто канцелярський характер і складаються з службового листування, формулярних списків, прохань, і завдяки яким можна простежити механізм прийняття рішення про відправку чиновників в кавказький регіон. Спочатку кандидатом на відправку в кавказький регіон надавалося на ім'я губернатора прохання про прийом на службу, за результатом розгляду якого в губернське правління, де перебував на службі чиновник, надсилалася відповідь про ухвалене рішення. Губернське правління, в свою чергу, узгоджувало кандидатуру з керівництвом кавказького регіону і готувало відповідне розпорядження про

відправку чиновника на службу. Якщо питання вирішувалося позитивно, то губернське правління для вирішення фінансового питання, яке пов'язане з видаванням частини грошового утримання та коштів на проїзд (прогонові), надсилало документи кандидата в Казенну палату.

У справі про відправку на службу до Грузії канцеляристів Грушецького, Юхновського і Щербаня зберігається лист Виконавчої експедиції Верховного Грузинського уряду від 14 червня 1828 року в Київське губернське правління, в якому експедиція «просит оное губернское правление дабы благословило означенных канцеляристов отправить в Грузию на службу, есть ли они имеют к гражданской службе способности и хорошего поведения...»³. Київське губернське правління, в свою чергу, надсилає запит за місцем проходження служби канцеляристів — Київську казенну палату, яка 14 серпня 1828 року (через 2 місяці) надає послужні списки канцеляристів Грушецького, Юхновського та Щербана і вказує: «...Прокофий Щербань определен в палату 17 января 1821 года копиистом, 11 ноября 1821 переведен в подканцеляристы и определен канцеляристом 4 октября 1822 года. Юхновский определен 16 января 1825 года канцеляристом в казенную палату. Грушецкий определен в полевое провиантское комиссионерство 3-го пехотного корпуса в число канцелярских чиновников для письма 22 октября 1824 года, где находился по 1 марта 1828 года, а потом определен к делам палаты с утверждения Киевского губернского правления с награждением звания канцеляриста...»⁴. Однією з причин підготовки таких докладних та змістовних послужних списків кандидатів на працевлаштування в кавказькому регіоні був низький рівень професійних навиків чиновників, які прибувають на Кавказ. Головнокомандувач в Грузії І. В. Гудовіч у рапорті Сенату зазначає, що «определяемые на службу в Грузию канцелярские служители большей частью нетрезвого и дурного поведения и к исправлению дел малоспособные, не чувствующие ни увещаний, ни выговоров»⁵. У зв'язку з цим у кожному рішенні губернського правління про відправку на службу в кавказький регіон службовців знаходиться коротка характеристика професійних здібностей і ділових якостей кандидатів на службу. В справі про відправку канцеляристів також зазначено: «...все они из дворян, поручаемые им дела исполняют с должным успехом, имея поведение хорошее и к гражданской службе способны»⁶.

Особливу роль в підвищенні мотивування службовців на терені адміністративного управління мали різні види економічних стимулів, у тому числі підвищений грошовий оклад, всілякі надбавки, одноразові допомоги. Керівництво Кавказу, зіткнувшись з катастрофічною нестачею кваліфікованих чиновників, спочатку вирішило залучити відсутні кадри за допомогою гарантування їм різних матеріальних переваг, серед яких

можна виділити наступні: видача частини заробітної платні до прибуття на нове місце служби, коштів на проїзд та на початкове облаштування, та, як писав головнокомандувач в Грузії генерал-лейтенант К. Ф. Кноррінг, «дабы новость края не долала отвращения к службе»⁷.

У справі про відправку до Грузії на службу колезького асесора Льва Стефановича знаходиться лист Київської Казенної палати від 30 квітня 1840 року про виплату колезькому асесору Стефановичу коштів на проїзд до міста Тифліс, в якому вона наказує Київському повітовому казначейству виплатити колезькому асесору Стефановичу «прогоновые по числу от Киева до Тифлиса 1802 $\frac{3}{4}$ верст на 3 лошади, ... у размере 212 рублів 74 коп.». Крім того, передбачалася виплата частини заробітної платні — «да сверх того не в зачет годового жалования 222 руб. 86 коп. в год оклада... и всего 431 руб. 14 коп. с половиною серебром отпустить Стефановичу за распискою»⁸.

Таким чином, з одного боку видача третини заробітної платні і коштів на проїзд розглядалася як один із стимулюючих заходів для залучення чиновників в кавказький регіон, а з іншого боку — повинна бути фінансовою підтримкою, стартом на новому місці служби та проживання. Разом з тим, виникли перші труднощі з реалізацією рішень, прийнятих верховною владою, і породили ряд зловживань — отримавши гроші і паспорт для вільного проїзду до місця призначення, деякі чиновники так не виїжджали до місця свого призначення та користувалися можливістю безбоязно проживати в будь-яких місцях, враховуючи, що Герольдія, яка видала паспорт, не рахувала їх в своєму відомстві. За цей час чиновники витрачали отримані за майбутню службу гроші, таким чином позбавляючи себе можливості прибути до місця призначення, а державну скарбницю піддаючи безповоротній втраті. Щоб уникнути подібних ситуацій Сенатом було видано указ, одним з пунктів якого було «предписать Губернским правлениям и соответствующим земским полициям неослабно смотреть, дабы такого рода люди, ни мало не медля в пути, проезжали бы через уезды и города безостановочно»⁹. У цій же справі про відправку колезького асесора Льва Стефановича на службу у м. Тифліс зберігається квиток, в якому зазначено: «предъявителю сего коллежскому асессору Льву Стефановичу, отправляющемуся на службу в г. Тифлис, благоволение было в проезде прямо по тракту препятствий не чинить, а иметь наблюдение, чтобы он, Стефанович, кроме ночлегов ...нигде не останавливался и напрасно не проживал, а следовал прямо к назначенному месту и по прибытии непременно... явился Верховного Грузинского правительства в исполнительную экспедицию, куда отправлено об нем по почте отношение... для чего и дан ему сей билет в Киевском губернском правлении 24 января 1840 г.»¹⁰.

Видача грошей на проїзд і третини заробітної платні були лише однією частиною з тих заходів, які впроваджувалися на початку XIX століття для створення максимально привабливих умов для чиновників, що прибували на службу кавказький регіон. Разом з тим, з'являються нові тенденції в кадровій політиці — керівництво імперії спільно з кавказькою адміністрацією від політики «залучення» чиновництва переходить до політики «стабілізації» управлінського апарату, підвищуючи його зацікавленість в тривалій службі на Кавказі¹¹. Одним з перших документів, які об'єднали всі надані чиновникам пільги, стає «Высочайше утвержденное учреждение для управления Кавказской области» від 6 лютого 1827 року, четверта глава якого мала назву «Особенные преимущества служащих чиновников в Кавказской области»¹². Для чиновників, які відправлялися на службу в кавказький регіон, було збережено право на провадження в наступний чин, на видачу коштів на проїзд та третини заробітної платні, на скорочення термінів отримання ордена Св. Володимира 4–1 ступеня, а також були встановлені пільгові умови пенсійного забезпечення.

Наступним документом, який сприяв розвитку мотиваційних механізмів тривалої служби в Кавказької області, Грузії, став Указ від 30 березня 1832 року «Об определении на службу чиновников по гражданской части в Кавказской области, Грузии, Закавказских провинциях, Сибири и Олонекской губернии»¹³. Для чиновників недворянського походження в Указі 1832 року була значно наближена їх заповітна мрія — отримання чину колезького асесора, який, в свою чергу, надавав право на отримання потомственного дворянства. Термін служби для впровадження з титулярних радників в колезькі асесори для чиновників недворянського походження скорочувався вдвічі — 6 років замість 12 років обов'язкових для внутрішніх губерній. Це був суттєвий привілей станovo-статусного характеру, з огляду на те, що історії про «вічних титулярних радників» стали в Росії хрестоматійними. У справі про відправку на службу в Кавказьку область титулярного радника Івана Валицького, 37 років від роду, який вирушав на службу разом з дружиною Євдокією і двома дітьми — дочкою Катериною, 10 років, і сином Іваном, 8 років, представлений його послужний список. Згідно з цим списком Іван Карпович Валицький розпочав службу в 1818 році копіїстом в Київській духовній консисторії і в 1831 року дослужився до титулярного радника¹⁴. Відповідно до Указу 1832 року, якщо канцелярський службовець переходив на службу в кавказький або закавказький регіон з іншої губернії, то час, який залишився до отримання наступного класного чину, скорочувалася наполовину. Таким чином, титулярний радник Іван Валицький мав повне право через 6 років, тобто к 43 року свого народження отримати статус колезького асесора і право на дворянство.

Тобто, для стимулювання нижчих верств бюрократичного апарату в «Указі 1832 року» широко застосовувалися методи станово-статусної мотивації, які давали можливість особам недворянського походження за 6 років служби набути дворянство. Дана норма з одного боку стимулювала приїзд на Кавказ вже досить досвідченого чиновництва в чині титулярних радників, які розраховували на отримання наступного чину і, відповідно, грошову надбавку, з іншого — передбачала їх тривалу службу в регіоні, що забезпечувало в подальшому значні надбавки до зарплати і пенсії.

Помітну роль у матеріальному стимулюванні чиновників, які виїжджали на службу в кавказький регіон, мало «Положение о преимуществах службы в губерниях и областях Сибирских, в Грузии и областях Кавказской и Закавказских»¹⁵, затверджене 26 травня 1835 р. Станово-статусне стимулювання згідно з цим документом було збережено тільки для нижчої ланки бюрократичного апарату — канцелярських службовців. Для них збереглося скорочення термінів для провадження в перший офіцерський чин на половину проти встановленого загальним законом за їх походженням. Крім того, якщо до служби на Кавказі чиновник вже служив у тому чи іншому відомстві, то скорочувався термін, що залишився для отримання першого класного чину. Треба відзначити, що збереження цього привілею саме для нижчої ланки бюрократичного апарату було цілком обґрунтовано, тому що до 30-х років XIX століття брак кадрів в переважній кількості був характерним для нижчої ланки адміністративних установ регіону. Підтвердженням цього є факт, що у документах про направлення чиновників на службу в кавказький регіон після 1835 року, які зберігаються в Державному архіві Київської області, найчастіше зустрічаються справи про направлення канцеляристів, копіїстів та інших посад не вище колезького реєстратора.

У справі про переміщення на службу в Кавказьку область канцеляриста Юліана Козачинського від 20 серпня 1839 року зберігається його прохання на ім'я Великого государя імператора Миколи Павловича самодержця, в якому він зазначає, «что он определен к письменным делам в должность служащих ...по указу Киевского губернского правления от 8 января 1838 года в число канцелярских Уманского уездного суда служителей с званием подканцеляриста, а по способности к ним и повторному представлению оного суда указом Губернского правления от 29 марта 1838 года награжден следующим званием канцеляриста»¹⁶. У проханні вказується, що на підставі Указу Сенату від 26 травня 1835 року «О преимуществах гражданской службы в губерниях и областях Сибирских, в Грузии и областях Кавказской и Закавказской», він виявляє бажання служити в Кавказькій області та прохає надати дозвіл на переміщенні його в Кавказьку область з виплатою йому подвійних прогонних.

Саме в цей період з'являються в справах архівного фонду документи про відмову направляти чиновників на службу в кавказький регіон у зв'язку з відсутністю вакансій, що було наслідком того, що нестача кадрів була характерна лише для нижчої ланки адміністративних установ регіону. Так, листом від 1 червня 1843 року Грузино-Імеретинське губернське правління інформує Київське губернське правління, що «...рассмотрев прошение Самуила Гриновецкого о вызове его в Закавказский край на службу определив сообщить ему, что по неимению вакансии на должность, на которую можно было бы его определить, его просьба быть удовлетворена не может»¹⁷.

Таким чином, для створення професійного стабільного бюрократичного апарату, який би забезпечив впевнене закріплення царської Росії на новопридбаних землях, влада була змушена залучати відсутні кваліфіковані кадри з інших регіонів, у т.ч. з Київської губернії. Інформаційний ресурс, який зберігається в Державному архіві Київської області, дозволяє простежити кадрову політику Росії і один з етапів становлення і функціонування регіонального бюрократичного апарату в Грузії в першій половині ХХ століття.

¹ Чегарнова В. Н. Становление института государственной службы на Кавказе в конце XVIII — первой половине XIX в. Дисс. ... канд. ист. наук. Москва, 2015. С. 102.

² Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. (Далі — АКАК) Архив Главного управления Наместника Кавказского. 12 тт. / Под ред. А. Д. Берже. Тифлис. Типография Главного управления Наместника Кавказского. 1866–1904. Т. 5. Ч. 2. № 286. С. 229.

³ Державний архів Київської області. Ф. 1. Оп. 295. Спр. 10910. Арк. 1.

⁴ Державний архів Київської області. Спр. 10910. Арк. 3–3 зв.

⁵ АКАК. Т. 4. Ч. 1. № 49. С. 51.

⁶ Державний архів Київської області. Ф. 1. Оп. 295. Спр. 10910. Арк. 4–5.

⁷ Чегарнова В. М. Становление института государственной службы... С. 104.

⁸ Державний архів Київської області. Ф. 1. Оп. 295. Спр. 25068. Арк. 6–6 зв.

⁹ Полное собрание законов Российской империи (далее — ПСЗ). Собрание первое: в 47 т. СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. Т. 31. № 24722, с. 813.

¹⁰ Державний архів Київської області. Ф. 1. Оп. 295. Спр. 25068. Арк. 5.

¹¹ Чегарнова В. М. Становление института государственной службы... С. 126.

¹² ПСЗ. Зібрання друге: в 55 т. Т. 2. № 878. С. 107–162.

¹³ ПСЗ // Там само. Т. 7. № 5267. С. 179–181.

¹⁴ Державний архів Київської області. Ф. 1. Оп. 295. Спр. 20117. Арк. 10.

¹⁵ ПСЗ // Там само. Т. 10. № 8164. С. 639–641.

¹⁶ Державний архів Київської області. Ф. 1. Оп. 295. Спр. 20117. Арк. 10.

¹⁷ Там само. Спр. 31353. Арк. 1.

Тамаз Путкарадзе,
професор Батумського державного університету імені Шоти Руставелі,
начальник департаменту зі зв'язків з закордоном,
громадськістю, ЗМІ та використання і публікація документів
Архівного Управління Аджарської автономної республіки

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ І ВІЙСЬКОВО- ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ ГРУЗІЄЮ І УКРАЇНОЮ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ АДЖАРІЇ)

Грузино-українські культурно-історичні та військово-політичні відносини мають давню історію. Вони беруть свій початок з часів створення безсмертних творів «Витязь у тигровій шкурі» та «Слово о полку Ігоревім». За часів розвинутого феодалізму між Грузією і Київською Руссю сформувалися певні відносини. Великий князь київський Ізяслав, онук Володимира Мономаха, в 1154 році одружився на дочці грузинського царя Деметрі І.

В Архівному Управлінні Аджарії та Державному архіві Одеської області зберігаються дуже цікаві документи щодо українсько-грузинських культурних, економічних, наукових та політичних відносин. Йдеться про відносини між Тарасом Шевченком і Акакі Церетелі, святкування річниці Акакі Церетелі в Україні, відкриття пам'ятника Шота Руставелі в Києві, Лесі Українки, Маколей Бажани, Коте Марджанішвілі, а також творчу і практичну діяльність грузин, що проживають в Україні, або українців, що проживають у Грузії.

Серед матеріалів одеського архіву особливу увагу приділено грузинському товариству «Сакартвело». Зберігся його статут, в якому визначено завдання і програму організації. Товариство мало свій бланк і печатку. Його засновниками були Петро Георгійович Меліков, Євсей Іларіонович Ушверідзе, Михайло Миколайович Джугелі, Іовелія Григорович Кутателадзе, Ясон Павлович Мосешвілі, Симон Лук'янович Аваліані.

Архівні документи відображають активну участь українців, що проживають в Грузії, в соціально-політичному житті країни. Традиції братерського співробітництва і дружніх відносин, закладені предками, тривають донині.

Ключові слова: Архівне управління Аджарії, Державний архів Одеської області, українсько-грузинські зв'язки, товариство «Сакартвело».

თამაზ ფუტყარაძე,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი,
აჭარის საარქივო სამმართველოს საზღვარგარეთთან, საზოგადოებასთან,
მასმედიასთან ურთიერთობებისა და
პუბლიკაციისა და გამოყენების სამსახურის უფროსი

**საქართველო-უკრაინის კულტურულ-ისტორიული და სამხედრო-
პოლიტიკური ურთიერთობების ზოგიერთი საკითხი
(ოდესის არქივსა და აჭარის საარქივო სამმართველოში დაცული
დოკუმენტების მიხედვით)**

საქართველო-უკრაინელთა კულტურულ-ისტორიულ თუ სამხედრო-პოლიტიკურ ურთიერთობებს ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ის სათავეს იღებს ადრეული დროიდან, როცა იქმნებოდა უკვდავი ნაწარმოები „ვეფხისტყაოსანი“ და კიევური „Слова о полку Игореве“. განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობების ხანაში საქართველოს და კიევის რუსეთს შორის ჩამოყალიბდა გარკვეული ურთიერთობა. კიევის დიდი თავადი იზიასლავი, ვლადიმირ მონომახის შვილიშვილი 1154 წელს დაქორწინდა საქართველოს მეფე დემეტრე პირველის ქალიშვილზე.

აჭარის საარქივო სამმართველოსა და ოდესის სახელმწიფო არქივის ფონდებში დაცულია მეტად საინტერესო დოკუმენტები უკრაინა-საქართველოს კულტურული, ეკონომიკური, სამეცნიერო თუ პოლიტიკური ურთიერთობების შესახებ. მხედველობაში გვაქვს ტარას შევჩენკოსა და აკაკი წერეთლის ურთიერთობის, უკრაინაში აკაკი წერეთლის საიუბილეო თარიღის აღნიშვნის, კიევში შოთა რუსთაველის ძეგლის გახსნის, ლესია უკრაინკას, მაკოლო ბაჟანის, კოტე მარჯანიშვილის, ასევე საქართველოში მცხოვრები უკრაინელებისა თუ უკრაინაში მცხოვრები ქართველების შემოქმედებითი მოღვაწეობის და პრაქტიკული საქმიანობის საკითხები

ოდესის არქივში დაცულ მასალებში ყურადღებას იპყრობს ოდესაში ჩამოყალიბებული ქართველების საზოგადოება „საქართველოს“ საქმიანობა. საქმეში წარმოდგენილია ამ ორგანიზაციის წესდება, რომელშიც ნათლად ჩანს ორგანიზაციის მიზნები და სამოქმედო პროგრამა.

საზოგადოებას გააჩნდა თავისი ბლანკი და ბეჭედი, რომელზეც ამოტივტირებული იყო შემდეგი სიტყვები: „ქართული საზოგადოება „საქართველო“- საქართველო ოდესაში“.

საარქივო დოკუმენტებში წარმოდგენილია საზოგადოების დამფუძნებლების შესახებ ინფორმაციები კერძოდ: პეტრე მელიქოვის, ევსეია უშვერიძის, მიხეილ ჯუღელის, იოველია ქუთათელაძის, იასონ მოსეშვილის, სიმონ ავალიანის და სხვათა შესახებ ანკეტური მონაცემები.

საარქივო მასალებში კარგად ჩანს აგრეთვე საქართველოში მცხოვრები უკრაინელების აქტიური მონაწილეობა საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში. წინაპრების მიერ საფუძველჩაყრილი ძმური თანამშრომლობისა და მეგობრობის ტრადიციები დღესაც გრძელდება.

საკვანძო სიტყვები: აჭარის არქივი, ოდესის სახელმწიფო არქივი, უკრაინულ-ქართული ურთიერთობები, საქართველო.

Tamaz Phutkaradze,

Professor of Batumi Shota Rustaveli State University,
Head of service of public, foreign, media relations and documents utilization and
publication of Archives Administration of Ajara

SOME ISSUES OF CULTURAL-HISTORICAL AND MILITARY-POLITICAL RELATIONS BETWEEN GEORGIA AND UKRAINE (ACCORDING TO THE DOCUMENTS PROTECTED IN ARCHIVES ADMINISTRATION OF AJARA AND ARCHIVES OF ODESSA)

Cultural-historical and military-political relations between Georgia and Ukraine have long history. It originates from the earliest times when the immortal work “The Knight in the Panther’s Skin” and Kiev “Слова о полку Игореве” was created. In the period of developed feudal relations between Georgia and Kiev Russia have formed some kind of relationship. Kyiv’s Great Prince Iziaslav, the grandson of Vladimir Monomaghi, married in 1154 on the daughter of Demetre Pirveli of Georgia.

In the funds of Archives Administration of Ajara and Odessa State Archives are protected very interesting documents about Ukraine-Georgia cultural, economic, scientific or political relations. Taking into account the relationship between Taras Shevchenko and Akaki Tsereteli, anniversary of Akaki Tsereteli’s celebration in Ukraine, opening of Shota Rustaveli Monument in Kiev, Lesia Ukraina, Makola Bazanani, Kote Marjanishvili and others creative and practical activities in Ukraine.

Special attention is paid to the activities of Georgians Society „Sakartvelo” which is established in Odessa. In this case is presented the charter of this organization, which clearly shows the objectives and action plans of the organization.

In archival documents are presented the information about the founders of the society, in particular Petre Melikovi, Evsia Ushveridze, Mikheil Jugheli, Iovelvia Kutateladze, Iason Moseshvili, Simon Avaliani and others biographical data.

The active participation of Ukrainians living in Georgia is also seen in the archival materials in Georgia’s socio-political life. Tradition of brotherly cooperation and friendship based on the ancestors continues today.

Key words: Archives of Ajaria, Odessa State Archives, Ukrainian-Georgian relations, Sakartvelo.

Грузинсько-українські культурно-історичні та військово-політичні відносини мають давню історію, витоки якої сягають часів створення безсмертних творів «Витязь у тигровій шкурі» та «Слово о полку Ігоревім»¹. За часів розвинутого феодалізму між Грузією і Київською Руссю сформувалися певні відносини. Великий князь київський Ізяслав, онук Володимира Мономаха, 1154 року одружився на дочці грузинського царя Деметрі I. Релігійна єдність сприяла об’єднанню ідеологічних інтересів. Монгольські навали послабили ці відносини, проте в подальші періоди знову продовжилося взаємовигідне співробітництво, що активізувалося на початку XVII століття².

XVI–XVII століття були важким часом в історії України. Українцям доводилося боротися проти польських панів і османів. Османська імперія була спільним ворогом як для України, так і для Грузії. Грузинська влада намагалася використовувати запорозьких козаків в своїх політичних і військових інтересах.

За відомостями мандрівників, у XVII столітті, повертаючись із походів на Османську імперію або втікаючи від турків, козаки часто через негоду або необхідність відпочинку чи з інших причин зупинялися в Гурії і Мегрелії³. Західна Грузія, як держава-васал Османської імперії ніяк не змогла б допомогти козакам, проте населення завжди допомагало їм. Як зазначав Е. Челебі, коли козаки в 1646–1647 рр. взяли Гонію, місцеві мешканці допомагали їм⁴.

Цікаві відомості оприлюднив італійський місіонер П'єтро делла Валле. За його даними, Дадіани або Гурієлі в 1616–1618 рр. Послали до козаків представників для зміцнення союзу проти турків і передали в подарунок маленький золотий хрест⁵. Козаків цікавила позиція Шах-Абаса в разі антитурецького походу. З цією метою на узбережжі Грузії висадилися 40 осіб з рекомендаційним листом від однієї місцевої впливової особи, який вони мали передати Імеретинському царю Георгію III. Той в свою чергу передав лист цареві Картлі, вказавши, щоб він допоміг одному з тих сорока осіб, а решту 39 чоловік передав туркам⁶. І. Цинцадзе підозрює, що імеретинський цар не зробив би такого підступу проти козаків, однак Н. Накашідзе в правдивості цього не сумнівається. На його думку, це суперечить традиціям гостинності Грузії, але зрозуміло з політичної точки зору⁷. Як відомо, імеретинський цар Георгій III підтримував царя Кахетії Теймураза I. Обидва вони вважалися противниками Ірану. Саме тому імеретинський цар не хотів напруженості відносин із турками.

Згодом, у 1630-х роках Імеретія і Мегрелія змушені були змінити ставлення до козаків. Дадіани заволодів Абхазією і Гурією, і почав нападати на Імеретію. 1632 року Леван Дадіани видав свою сестру за хана Ростом. Це також було демонстрацією проіранського курсу⁸. Звичайно ж, це призвело до очікуваного незадоволення і агресії з боку турків. Леван Дадіани знав, що демонстрація антитурецької позиції була пов'язана з ризиком, особливо тоді, коли царю Ростому було не до Імеретії. Тому Дадіани змінив свою політику. Він не завжди підтримував козаків, за його наказом часто їх виловлювали, продавали в рабство, відправляли султанам. Звичайно ж, Леван Дадіани розумів важливість антитурецької боротьби козаків, але враховував також турецьку реакцію.

На тлі зростання ролі Левана Дадіани імеретинський цар Олександр I думав про залучення козаків проти глави Мегрелії⁹, однак після його смерті це ідея втратила актуальність.

Грузинсько-українські відносини набули нового змісту після політичної еміграції Вахтанга VI. Вони переважно мали культурний характер. Багато грузинів пов'язали своє життя з Україною. Мостом, що пов'язував культури двох народів, стала поетична творчість Д. Гурамішвілі. Матеріали українського періоду Давіда Гурамішвілі зберігаються в Архівному управлінні Аджарії, зокрема, в особистому фонді Амірана Шервашидзе¹⁰.

З XIX століття ці відносини ще більше поглибилися. Кавказ, який Олександр I, назвав «Тепла Сибір» став для імперії місцем заслання неприйнятних елементів¹¹. Для прикладу згадаємо хоча б декабристів. Багато українців брало участь в російсько-турецькій і російсько-іранській війнах. Наприклад, Петро Котляревський (1782–1852) брав участь в битвах при Дербенті, Ахалкалакі. Він очолював сотню єгерів, йому було присвоєно військовий чин генерала. Котляревський користувався великою популярністю на Кавказі. Помер у Криму.

Олександр Чавчавадзе мав близькі взаємини з героєм 1812 року Б. Кандибою. У 1826 році він керував Тбіліським артилерійським гарнізоном. Брав участь в розробленні трактату «Туркмен Чаї» між Іраном і Росією. Можливо, був присутній на весіллі О. Грибоєдова з Н. Чавчавадзе. Можливо, зустрічався з О. Грибоєдовим. Помер 1829 року¹².

З українцями був пов'язаний і Григорій Орбеліані. Він був знайомий з генералами В. Гурком, К. Панченком, П. Кравченком. Справник Душетського повіту, за походженням українець — Д. Паушенко був одним з учасників змови 1832 року. Він постачав змовникам інформацію про міжнародне становище, давав поради, рекомендував нових членів, був присутній під час обговорення планів¹³.

З українцями був пов'язаний і Н. Бараташвілі. З ним служив І. Івченко. Бараташвілі зустрічався з Малеском і Ф. Гавриленком, який був одружений на Катерині, сестрі Левана Мелікішвілі — друга Н. Бараташвілі¹⁴. Багато українців збиралися в будинку Олександра Чавчавадзе на літературних зустрічах.

У грузинсько-українські відносини величезний внесок зробив Тарас Шевченко. Він закликав до єдиної боротьби проти царських колоніальних інтересів. 1911 року він зустрічався з грузинським поетом А. Церетелі, який в опублікованому в газеті «Закавказзя» листі детально описав зустріч із великим поетом на квартирі проф. М. Костомарова. Їх зустріч була свідченням єдності ідеї незалежності. Вони розмовляли до третьої години ночі. Шевченко вислухав про історичну долю Грузії і сказав: «Як багато спільного у наших народів». Прощалися, як друзі, з надією, що в майбутньому зустрінуться, але нова зустріч не відбулася¹⁵. Пізніше, 15 квітня 1904 р., у Тбілісі святкували ювілей Тараса Шевченка. 2007 р. у столиці Грузії встановили пам'ятник Тарасу Шевченку, а українці в Києві — пам'ятник великому грузинському поету Шоті Руставелі¹⁶.

Прикметно, що першим перекладачем «Великого Кобзаря» був Ніко Ломоурі, який в той час навчався в Києві. 1877 р. Н. Ломоурі переклав поему «Наймичка». Грузинські студенти організовували творчі вечори. Грузинська преса відзначала: «Грузинські вечора набули повного громадянства в усіх російських університетських містах».

Поет і академік І. Грішашвілі в статті «Дружба націй» писав, що грузинські громадські діячі Димитрій Кіпіані, Ілля Чавчавадзе, Кирило Лордкіпанідзе, Георгій Церетелі, Акакій Церетелі тривалий час були знайомі з творчістю Шевченка. Грузинський народ вже багато років висловлює братське і дружнє ставлення до українського народу¹⁷.

Про грузинсько-українську дружбу свідчить тепла зустріч, яку організували Акакію Церетелі 1898 р. Увесь Харківський театр привітав поета, а 1903 р. в Україні відсвяткували ювілей великого Церетелі¹⁸. Після смерті Акакія 26 січня 1915 року київська студентська молодь відправила в Грузію телеграму, в якій наголошувалося на значущості Акакія і скорботі українців.

З Грузією тісно пов'язана творча діяльність і життєвий шлях відомої української письменниці Лесі Українки. Під час революції 1905–1907 років вона перебувала в Грузії і співчувала грузинам¹⁹. У 1913 році Леся Українка з чоловіком оселилася в Грузії. З особистого фонду Амірана Шервашидзе відомо, що впродовж 10 років вона працювала в Батумі, Тбілісі, Телаві, Хоні і Кутаїсі. Якраз в цей період вона створила свої кращі драматичні твори: «Лісова казка», «Пан Камінь» та «Руфін і Прісцилла»²⁰. Захоплена Грузією, Леся писала рідним: «Така цікава дивовижна країна Грузія. Неможливо жити в такому чудовому краю і не бути поетом. Я бачу велику схожість між моєю батьківщиною і Грузією. Коли дивлюся на Алазанська долина, згадую берег Дніпра»²¹. Відомий той факт, що Леся Українка вивчила грузинську мову з допомогою Нестора Гамбарашвілі. Вона переклала українською мовою твори Ніколоза Бараташвілі, в тому числі «Мерані», а також інші поетичні твори Іллі Чавчавадзе. Своє життя вона завершила в Грузії. Померла в Сурамі у віці 42 років²². Леся Українка стала символом історичних взаємин між Грузією і Україною.

Грузинський народ віддає шану поетові Ніколо Бажану за його сумлінну працю. Він переклав українською мовою «Витязь у тигровій шкурі»²³. 9 років знадобилося великому поетові для завершення цієї роботи. Завдяки його старанням і любові до Грузії українські читачі отримали можливість познайомитися з цією прекрасною поемою.

У розвитку культурних відносин велику роль відіграли гастролі української театральної трупи, які з 1889 року регулярно проходили в Грузії. Великим успіхом користувалися актори українського театру І. Дреїсіг, Т. Пряженковская та інші. Незважаючи на те, що трупа

називалася «Російської групою», але більшість з них були українці. Репертуар українського театру співіснував разом з відтвореним Г. Еріс-таві театром²⁴. Багато про що говорить і діяльність Коте Марджанішвілі в столиці України.

У відносинах грузин і українців велику роль відіграли грузинські студенти. Царизм всіляко боровся з проявами патріотичних поглядів у всіх сферах, мові, культурі, не давав можливості засновувати вітчизняні вищі навчальні заклади. Тому грузинська молодь, яка хотіла вчитися, їхала в Росію. Багато грузинських студентів училися в Києві, Харкові, Одесі. Серед них були: Я. Гогешвілі, В. Петріашвілі, П. Мелікішвілі, Ш. Читадзе, Н. Ломоурі, К. Кекелідзе, Г. Ахвледіані, які брали активну участь в студентських виступах. Вони не тільки брали участь у суспільно-політичному житті України, а й сприяли популяризації української культури. В Одесі сформувалася грузинська громада, в яку входили Ясон Мосешвілі, Симон Аваліані та інші.

На підставі меморандуму, оформленого з Одеським державним архівом в листопаді 2013 року, фонди Архівного Управління Аджарії поповнилися електронними версіями документів, в яких є дуже цікаві дані про діяльність грузинських студентів, в тому числі, статут громади. Одна частина документів стосується інформації про виконані роботи на залізничній магістралі Поті-Батумі. У справі представлені документи щодо виданих технічним відділом кавказької залізниці свідоцтв, характеристики особам, зайнятим в даній сфері та інші питання. Один із документів стосується клопотання на видачу права керування торговим флотом Луці Хучуа. Йдеться про заслуги інженера Од. Гаріса в здійсненні цих робіт, а також листування його і дорожнього техника Петухова²⁵. Друга частина документів стосується питань матеріально-технічного забезпечення залізниці і залізної станції. Особлива увага приділялась питанням монтажу сигналізації кавказьких залізничних станцій. Тут зустрічаємо листування з Міністерством торгівлі і промисловості. У справі є також список персоналу²⁶.

У привезених з Державного архіву Одеської області документах представлено і багато іншої цікавої інформації. Особливий інтерес мають документи грузинського товариства «Сакартвело», зокрема статут цієї організації, в якому ясно видно завдання і програму організації²⁷.

Як серйозну організацію товариство «Сакартвело» характеризує той факт, що вона об'єднувало тільки заслужених осіб незалежно від статі і віросповідання²⁸.

Членом товариства можна було стати на підставі письмової рекомендації як мінімум 2 осіб. Членські внески складали 5 рублі щорічно і додатковий вступний внесок — 5 рублів. Особа, яка одноразово заплатить

100 рублів звільнялася від щорічних внесків і вважалася постійним членом організації. Заздалегідь внесена сума для вступу в організацію в разі відмови про прийняття поверталася особі²⁹. Товариство мало свій бланк і печатку з написом «Грузинське товариство «Сакартвело» — «Сакартвело в Одесі».

В документах збереглася інформація про засновників. Серед них названі Петро Георгійович Меліков, Євсевія Іларіонович Ушверідзе, Михайло Миколайович Джугелі, Іовелія Григорович Кутателадзе, Ясон Павлович Мосешвілі, Симон Лук'янович Аваліані³⁰.

На жаль, у привезених з одеського архіву документах не знайдено іншої інформації про цих людей, але вказаний статут дає уявлення про активність суспільно-культурної роботи Одеської грузинської діаспори, єдності Грузії і доказ грузинсько-українських взаємин.

Активним громадсько-політичним життям жили українці в Грузії. Велику роль відіграли члени «Таємного товариства Кирила і Мефодія», яке заснувалося й існувало в Києві в 1846–1847 рр. Після розпаду товариства доля деяких кирило-мефодіївців закинула на Кавказ, вони продовжили в Грузії науково-культурну та громадську діяльність³¹. Тривалий час у Грузії викладав член і керівник таємного товариства — Микола Гулак. З ним був поляк Леонард Загорський. Українські революціонери знайшли в Грузії другу батьківщину.

Гулак народився в 1882 році в с. Гулаківка Полтавської губернії. У 1844 році закінчив Дерптський університет, мав енциклопедичні знання, володів кількома мовами. Гулак виніс з університету революційний настрій³². Він вимагав об'єднання слов'ян і встановлення республіканського ладу, заснування шкіл для простих людей і передачі їм книг. Гулак налаштовував людей проти існуючого режиму. У таємній організації Гулак енергійно представляв радикальні думки, підтримував революцію. Брав участь у складанні та розповсюдженні програмного ідеологічного документа «Книги життя українського народу»³³. У зборах Кирило-мефодіївців брав участь польський студент Леонард Загорський. Жандармерія виявила Товариство Кирила-Мефодія, Гулака заарештували. Він не видав односторонніх висновків. Після трирічного арешту Гулака вислали до Пермі. Повну свободу він отримав тільки через 12 років: у 1859 році переїхав до Одеси, а 1863 року — на Кавказ. 36 років він прожив в Грузії і в Азербайджан, помер 1899 року. Своїми науковими роботами він зробив велику справу для кавказіологів. Гулак вивчив грузинську мову, культуру, літературу і став відомим дослідником грузинської культури³⁴. Йому належить цікаве дослідження «Про місце грузинської мови в індо-європейських мовах», де висловлені нові бачення цього питання³⁵. Його діяльність високо оцінили Акакій і Ілля, а також Гогебашвілі. Значне місце займає його педагогічна діяльність в Кутаїсі³⁶.

Грузин і українців об'єднують унікальні приклади бойової співдружності. Це боротьба цих двох народів проти фашизму у Другій світовій війні. У період Другої світової війни грузини брали активну участь у визволенні України на суші, на морі, в повітрі. Приклад героїзму і бойового мистецтва показали грузинські льотчики і командири військово-повітряних підрозділів Чічіко Бенделіані, А. Дацанідзе, Ш. Дзамашвілі, Г. Джабадарі, Г. Інасарідзе, Ш. Лебанідзе, Д. Тавадзе, А. Цурцурія. Одним із основних захисників неба української столиці був Чічіко Бенделіані, якому 24 серпня 1944 р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У прикордонних і оборонних боях відзначилися генерал-майор Абрамідзе (командир стрілецької дивізії), полковник Ш. Гоголішвілі, підполковник В. Кирія, командир кавалерійського полку А. Інаурі, командир артилерійського полку А. Гіоргобіані, комісар дивізії Н. Каладзе, начальник політчастини Грузії В. Циколія, начальник штабу полку В. Оганезашвілі, керівник ескадрону А. Дзімістарішвілі, а також офіцери І. Адавадзе, А. Бобохідзе, Лілі Васадзе, С. Вашакідзе, І. Габунія, Ш. Заридзе, А. Камушадзе, А. Кобахідзе, Г. Лабадзе, Г. Макарадзе, М. Нацвлішвілі, К. Чанта Урі, сержанти і солдати: Н. Буадзе, А. Берелідзе, Б. Джикія, К. Кварішвілі, М. Есартія, І. Цицишвілі, Г. Іахташвілі та інші³⁷. У боях за звільнення Одеси виявили героїзм політпрацівник І. Урушадзе, майор Г. Гамілагдашвілі, К. Арзіан, Д. Варданашвілі, А. Катамадзе, І. Клдіашвілі, Д. Лабадзе, А. Метревелі, І. Мchedлідзе, Д. Пирцхалава, А. Талакवादзе, Г. Хатіашвілі, Ш. Ходжанашвілі, А. Чхаїдзе; старшини: І. Глonti, Г. Пагава, М. Порчхидзе, К. Кохреїдзе; старші матроси і матроси: М. Бакрадзе, Б. Патарідзе, П. Уклеба, Г. Кирія, Б. Сирадзе. На різних фронтах України разом з грузинськими солдатами були грузинські партизани: Д. Бакрадзе, П. Гвалія, Г. Талахадзе та інші.

Яскравим прикладом взаємин українців і грузин є життя представників цих двох національностей як у Грузії, так і в Україні. Українці з'являються на грузинській території в першій половині XIX століття. Після захоплення Картлі — Кахетії (з 1801 року) в дислокованих в Грузії імперських військових частинах служать українці. Багато хто після служби залишається в Грузії. Такі поселення з'явилися в Східній Грузії (в Гомборі, Манглісі та ін.), де разом з росіянами були українці. Але ці поселення не були численними і довго не проіснували³⁸.

Перші українці, які оселилися в Грузії були працівниками адміністративних підприємств та військовиками. Вони були тимчасовими мешканцями, але деякі залишалися в місті. У другій половині XIX століття в зв'язку з переселенням корінних жителів з'явилися вільні землі. І відповідно з'явилися російсько-українські, вірменські й грецькі села. Розвиток капіталізму ще більше сприяв цим процесам, особливо в промислових містах — Батумі і Поті³⁹.

За даними першого загального перепису Російської імперії на 1897 рік у Грузії проживало 8 500 українців. З них 64,4% — у місті, 35,6% — в селі. Слід зазначити, що під час перепису 1897 року національність указували відповідно до названої рідної мови. 8500 осіб вважали рідною українську. Однак можливо, що частина українців вважала рідною російську мову⁴⁰.

Переселення українців тривало і в XX столітті. Після більшовицького перевороту в 1917 році обидві держави проголосили незалежність і встановили дипломатичні відносини. Перший грузинський посол був Віктор Тевзая⁴¹. Після встановлення дипломатичних відносин тривало переселення українців.

Але в період Першої світової війни певна частина їх залишила Грузію. У 1926 р в Грузії жило 14 356 українців⁴². Треба визнати, що стихійне переселення українців тривало і надалі, але повільними темпами.

З 1927 року почався новий етап заселення українців. З 1926 року до 1939 рік кількість українців зросла в 3,2 рази і досягла 46 000⁴³. Збільшенню українського населення сприяв розвиток промисловості. Нові промислові об'єкти залучили кваліфікованих фахівців з інших країн. Велике значення мав розвиток сільського господарства.

Наступний етап переселення українців зумовлени окупацією України фашистами під час Другої світової війни. Після війни частина їх повернулася на батьківщину, а частина залишилася⁴⁴. 1959 року кількість українців зросла на 13,5%.

У Грузії серед російського населення багато представників України. В основному це переселенці з Північного Кавказу. Особливо багато переселилося з Кубані в 1930-х роках. З ними в Грузії відбувалася асиміляція — змішання українців не з грузинами, а з росіянами. За переписом 1959 р. 43% українців, що живуть в Грузії, рідною мовою вважали російську. Типовими є російсько-українські, а також українсько-грузинські змішані шлюби⁴⁵.

Українці жили в Аджарії. У зв'язку з подіями останніх років чисельність українців, як і інших етнічних груп, а також грузин зменшилася по всій Грузії в тому числі і в Аджарії. За переписом 2002 року кількість українців в Аджарії зменшилася до 1 056 осіб. У місті Батумі живуть 770 українців. Українці активно беруть участь в суспільно-політичному житті і продовжують братські відносини і дружбу, основи якої заклали предки.

¹ Центральний державний архів Архівного управління Аджарії (далі — ЦДААУА). Ф. 59. Оп. 1. Спр. 97.

- ² Пайчадзе Г. Исторические корни дружбы грузинского и украинского народов. 1971. С. 99.
- ³ Тивадзе Т. Отношения западной Грузии и казаков Дона и Запорожье в 17 веке. Киев, 1971. С. 64.
- ⁴ Там само. С. 65.
- ⁵ Иверия. 1879. № 3 (март). С. 58.
- ⁶ Тивадзе Т. Отношения западной Грузии и казаков... С. 165.
- ⁷ Накашидзе Н. Политические отношения Грузии и России в начале 17 века, Тб. 1968. С. 146.
- ⁸ Тивадзе Т. Отношения западной Грузии и казаков... С. 67.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ ЦДА АУА. Ф. 59. Оп. 1. Д. 97.
- ¹¹ Шалуташвили Н. Культурные связи Грузии и Украины в начале 19 века. Киев, 1971. С. 73.
- ¹² Там само. С. 75.
- ¹³ Там само. С. 77.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Пайчадзе Г. Исторические корни дружбы ... С. 101.
- ¹⁶ ЦДА АУА. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 97.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Пайчадзе Г. Исторические корни дружбы... С. 105.
- ²⁰ ЦДА АУА. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 97.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Кавказ. 1846, № 2.
- ²⁵ ЦДА АУА. Ф. И-88. Оп. 1. Спр. 1–6.
- ²⁶ ЦДА АУА. Ф. И-88. Оп. 1. Спр. 1–2.
- ²⁷ ЦДА АУА. Ф. И-88. Оп. 1. Спр. 6.
- ²⁸ ЦДА АУА. Ф. И-88. Оп. 1. Спр. 6.
- ²⁹ ЦДА АУА. Ф. И-88. Оп. 1. Спр. 6.
- ³⁰ ЦДА АУА. Ф. И-88. Оп. 1. Спр. 6.
- ³¹ Сергиенко Г. Деятельность Кирилло-мефодиевцев в Грузии в 60–80 годах 19 века. Киев, 1971. С. 84–85.
- ³² Там само.
- ³³ Там само. С. 88.
- ³⁴ Там само. С. 91.
- ³⁵ Там само. С. 93.
- ³⁶ Там само. С. 95.
- ³⁷ Пайчадзе Г. Исторические корни дружбы... С. 105–106.
- ³⁸ Джаошвили В. Расселение украинцев на территории ССР Грузии. Киев, 1971. С. 188.
- ³⁹ Там само.
- ⁴⁰ Там само.
- ⁴¹ ДЦА АУА. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 97.
- ⁴² Джаошвили В. Расселение украинцев... С. 188.
- ⁴³ Там само.
- ⁴⁴ Там само. С. 190.
- ⁴⁵ Там само. С. 1.

Lela Mzhavanadze,
Lawyer of Nnlp Batumi greenery planting
and landscape planning service,
master of public law Batumi Shota Rustaveli State University

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS ON PHOTOS

An intellectual property right falls into the category of human rights, protection of which determines the human personality. Origin of intellectual property rights, its protection and realization of the idea of natural law is regulated in many cases. The uncertainties arising in the field of personal relationships are often settled, which of course is not the best solution to the democratic countries, since in these countries legal relations are regulated by law.

This article deals with the legally unresolved issue of the origin and distribution of intellectual property rights. Legislation of Georgia does not speak of the photography as a whole, the origin and distribution of intellectual property rights to a photograph.

Copyright and Related Rights of the law: “author” is the natural person who created the work with his intellectual and creative efforts. Specific standard does not specify the definition of the photograph, but by the analysis of the common norms photography falls into the category of works. The law does not differentiate between a photograph of an identity card, photographs for official documents, photographs describing natural or other phenomena and other photographs. A hard record that the author is an individual who created the work with his intellectual and creative efforts means that we can be depicted in a photograph, but the ownership of this photo may belong to another person. In this paper, we will discuss such problematic issues and the ways of their alternative solution.

We believe that laws need to be improved. Specifically, the legal status between the person taking the photograph and the person expressed in the photograph should be delineated. It must be determined whose copyright rights apply to one or another category of photography

Key words: *An intellectual property right, foto, author.*

Лела Мжаванадзе,
юрист Батумської служби з озеленення та ландшафтного планування,
магістр Батумського державного університету імені Шоти Руставелі

ПРАВА НА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНУ ВЛАСНІСТЬ НА ФОТОГРАФІЯХ

Права інтелектуальної власності належать до категорії прав людини, які є захистом людської особистості. Походження прав інтелектуальної власності, її захист і реалізація ідеї природного права регулюються в багатьох випадках. Невизначеності, що виникають у сфері персональних відносин, часто узгоджу-

ються, що, звісно, не є найкращим рішенням для демократичних країн, з огляду на те, що правові відносини в цих країнах регулюються законом. Ця стаття присвячена юридично невирішеним питанням про походження та розподіл прав інтелектуальної власності. Законодавство Грузії взагалі не говорить про фотографію, про походження та розподіл прав інтелектуальної власності на фотографію. Відповідно до визначень авторського права і суміжних прав закону: «автор» є фізичною особою, яка створила твір власними інтелектуальними й творчими зусиллями. Спеціальний стандарт не окреслює визначення фотографії, але на підставі аналізу загальних норм фотографії потрапляють до категорії праць. Закон не диференціює фотографію, що посвідчує особу, фотографії для офіційних документів, фотографії природи або природних явищ та інші фотографії. Фіксований запис про те, що автор є людиною, яка створила твір власними інтелектуальними та творчими зусиллями, означає, що ми можемо бути зображені на фотографії, але право власності на це фото може належати іншій особі. У пропонованій статті ми будемо обговорювати такі проблемні питання та шляхи їх альтернативного вирішення.

Ми вважаємо, що закони потребують вдосконалення. Зокрема, слід окреслити правовий статус особи, що займається фотографією, та особи, зображеної на фотографії. Необхідно визначити, хто має право копірайт на ту чи іншу категорію фотографій.

Ключові слова: право на інтелектуальну власність, фото, автор.

ლელა მკავანაძე,

სამუშაო ადგილი ა(ა)იპ „ბათუმის გამწვანებისა და ლანდშაფტური დაგეგმარების სამსახური“ იურისტი. შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საჯარო სამართლის მაგისტრი

ინტელექტუალური საკუთრების უფლების გავრცელება ფოტოსურათზე

ინტელექტუალური საკუთრების უფლება, ადამიანის უფლებათა იმ კატეგორიას განეკუთვნება, რომლის დაცვაც ადამიანის პიროვნების ჩამოყალიბებას განაპირობებს. ინტელექტუალური საკუთრების უფლების წარმოშობა, მისი რეალიზება და დაცვა ხშირ შემთხვევაში ბუნებითი სამართლით რეგულირდება. აღნიშნულ სფეროში წარმოშობილი გაურკვევლობები ხშირად პიროვნული ურთიერთობიდან გამომდინარე გვარდება, რაც რატემაუნდა არ არის საუკეთესო გამოსავალი დემოკრატიული ქვეყნებისათვის, რამეთუ ასეთ ქვეყნებში ყოველგვარი სამართალურთიერთობა სამართლებრივი ნორმებით რეგულირდება.

წინამდებარე ნაშრომში განხილულია ინტელექტუალური საკუთრების უფლების წარმოშობისა და გავრცელების სამართლებრივად მოუწესრიგებელი საკითხი. კერძოდ საქართველოს კანონმდებლობა არ საუბრობს ფოტოგრაფიულ ნაწარმოებსა და ფოტოსურათზე ინტელექტუალური საკუთრების უფლების წარმოშობასა და გავრცელებაზე.

სავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ საქართველოს კანონის თანახმად: „ავტორი“ არის ფიზიკური პირი, რომლის ინტელექტუალურ-შემოქმედებითი

საქმიანობის შედეგადაც შეიქმნა ნაწარმოები. კონკრეტული ნორმა არ განსაზღვრავს ფოტოსურათის დეფინიციას, თუმცა ნორმათა საერთო ანალიზით ფოტოსურათი განეკუთვნება ნაწარმოებთა კატეგორიას. კანონი არ აკეთებს დიფერენციაციას პირის პიროვნების მაიდენტიფიცირებელ ფოტოსურათებს, ოფიციალურ დოკუმენტაციაში გამოსაყენებელ ფოტოსურათებს, ბუნებრივი მოვლენების ამსახველ ფოტოსურათებსა თუ სხვა ფოტოსურათებს შორის. ხისტი ჩანაწერი იმის თაობაზე, რომ ავტორი არის ფიზიკური პირი, რომლის ინტელექტუალურ-შემოქმედებითი საქმიანობის შედეგადაც შეიქმნა ნაწარმოები ნიშნავს იმას, რომ შესაძლოა ფოტოსურათზე ვიყოთ გამოსახული ჩვენ, თმცა საკუთრების უფლება აღნიშნულ ფოტოზე განეკუთვნებოდეს სხვა პირს. მსგავს პრობლემურ საკითხებსა და მათი მოგვარების ალტერნატიულ გზებზეა საუბარი წინამდებარე ნაშრომში.

მიგვაჩნია, რომ დასახვეწია საკანონმდებლო ნორმები. ზუსტად უნდა გაიმიჯნოს უფლებრივი მდგომარეობები ფოტოსურათის გადამღებ პირსა და ამ ფოტოსურათზე გამოსახულ პიროვნებას შორის. უნდა გაიმიჯნოს კონკრეტულად რა კატეგორიის სურათზე ვისი საავტორო უფლება უნდა გავრცელდეს.

საკვანძო სიტყვები: ინტელექტუალური საკუთრების უფლება, ფოტო, ავტორი.

At this stage of photography development it is necessary to be resolved relationship between photographer and the person who is on the photo. Study topic is award property right on photograph to any person, for a photographer or a person depicted on the photo and the issue of realization of this right.

Every photo should not be protected and it should not spread out only one person's copyright, because the photo due to its nature is not object of property rights. So far as it is not the work derived from intellectual creative activity, it reflects only a fact.

In the 90s in Georgia after the collapse of the Soviet Union, quality of copyright protection was very low. There was no legislative basis and the organization responsible for the protection of this sphere.

In 1995 the Parliament of Georgia, took the engagement to protect the copyright on the whole territory of the country by ratifying international conventions of copyright protection¹.

Until 1999 copyright was regulated in Georgia by Civil Code². In 1999 the Parliament of Georgia received law of "Copyright and Neighboring Rights" and laid the foundation development of copyright and neighboring rights in the country. According to the law, in the same year "Georgian Authors and Artists Association" (GESAP)³, was founded. The purpose of which is protection and realization of copyright and neighboring rights. The association represents the world and protects more than 150 countries and more than three million copies of copyright and neighboring rights and carries out collective management of their property rights on the territory of Georgia.

As for the intellectual property the first legislative acts concerning the acquisition and protection of intellectual property rights were created in Venice

in XV century. According to the Convention of the World Intellectual Property Organization, Which was adopted in Stockholm on 17 July 1967 (Article 2 [VIII]), "Intellectual property"⁴ includes rights related to:

- (1) literature, art and scientific works;
- (2) Performances of actors, performers, phonograms and broadcasting programs;
- (3) Inventions in all areas of human activity
- (4) Scientific findings;
- (5) Industrial designs;
- (6) Trademarks, service marks, trade names and commercial indications;
- (7) Prevention of unfair competition and all other rights, which are derived from intellectual activities Industry, science, literature or art".

Copyright includes: Scientific works, works of literature and art, such as novels, poems, plays, films, music, drawings, paintings, photographs, sculptures, Architectural projects, etc.

Copyright protection is also subject to, mental labor product like, such as computer programs and electronic databases.

The rights to copyright are the rights, who have performers performing their own performance, producers of phonograms and broadcasting companies — on their radio and TV programs.

Like any other right of ownership, the rights of intellectual property creators, patent, trademarks and copyright gives possibility to copyright owners, get benefits from their own work or from investigation. The basic principles of these rights is given in Article 27 of the Universal Declaration of Human Rights⁵, in which is determined any scientific work, literary or due to the authorship of the art work, receive benefits from material and non-material interests protection.

According to Article 5 of the law of Georgia on "Copyright and Neighboring Rights" Copyright applies on science, literature and art works, which represents the outcome of intellectual-creative activities, irrespective of the purpose of the work, recklessness, genre, size, form of expression and the means. According to subparagraph "I" of Article 6 of the same Law, works of science, literature and art photographic work or works created by similar means of photography. This reservation of the law is in agreement with article 2 (1) of the Berne Convention on the Protection of Literary and Artistic Works of 1886, in which the definition of literary and artistic works is defined and it includes all works in literature, science and arts, what kind of form and manner should it be expressed, including the photographic work, which is equivalent to the photographer's similar expression.

The copyright in Georgia is regulated by the Law on Copyright and Neighboring Rights. The purpose of the law is to protect copyright property

and personal non-material property, which arise during the creation and use of works of science, literature and art (Copyright), as well as some of their neighboring rights, related performers, phonograms, video grams and database producers and broadcasting organizations.

Copyrighted objects are ponders the photograph in international and national law however, in the legislation, is specified that the copyright cannot be spread on the facts, Before going to the point it would be nice to answer the following question: What is the photo and photography?

Photograph is a Greek word Photo-light and graph-write. Photography is obtaining the subject image by Special optical device on light sensitive material. This way we get a fingerprint, picture, photograph⁶. In accordance with Article 8 (1) (c) of the Law of Georgia on Copyright and Neighboring Rights, property rights do not apply to facts and events not even if it depicts an objective form. The word-facts explains the civil education dictionary as follows the fact-true, genuine, not invented story, revelation, appears which happens.

As it turned out, events are happening in it and there is no possibility for people to influence the process of creating facts. If we say that on the facts and events do not apply Property rights it implies imperative, that none of the technologies provided by these facts and events any kind of ownership rights apply to this means. However, that facts, and the right to property does not apply to events.

We should not ignore the photographs that are documented on human official documents, namely: Photographs depicting people's faces or photo images that are designed to be an identifiable tool of a person's personnel on official documents. Such a photo must be protected in order not to be confused and illegal use of such a photograph. According to the legislation and explanatory dictionary, it is clear that the photo is not based on its nature, the kind of copyright that is copyrighted and protected, However, I consider that the photographs depicting human faces and photographs used in official documents should be protected by copyright, At the same time, I believe that this photo should belong to the person depicted on him and not his creator, If the law explicitly makes a reservation that the copyright owner of such photo belongs to its creator, it will contradict the reality, As you know today, science has advanced in terms of technology development and you do not even need to go to the photographer to take a photograph to be used in an official document, Take a photo and then wait a few hours to see when your photo is ready, In our time exactly 3 minutes is needed to make a photo, make and present it with the person requesting it. If we say that the ownership of the property belongs to its creator, photographer, It turns out that each photo is taken in a photo salon or other institution we are getting into the homes of justice belong to their creators, and not those who are depicted in this photo.

If we go to this point, the owner of the photo taken in the house of justice is a robot who photographed us. In this case the uncertain situation will be created, If the legislator recognizes the robot owner, he will not be able to use that right, for the simple reason that he is robot and he does not need these rights. We can not neglect the essence of law and legislation itself. Any law is created to be used. Laws that protect human rights are created to protect them. One thing should not be left unattached, The robot can be a person who needs the right or is interested in the essence of such a right? Will use this right if the legislator handles the right of property to the photo taken by him. If we allow this kind of thing to happen and transfer the device to ownership rights on the photo It will break human rights because such a device can not afford the consent to use the photograph and can not refuse. I think human rights, recognized by the Constitution are predominantly and they should not be restricted Therefore, the right should not be transferred to robot.

In one case, the photographer is take a photo, and in the second case such a machine and in the legislation we will make a reservation to attach the photo to the photo shooter Implementation of this will be practically impossible, Because in first case the photographer is a person and in the second case the device. Will it be possible to transfer the right and then use this right? Of course, it would be impossible to do this because it is impossible to transfer property to robot. Only one logical conclusion can be made here, transfer property to a person who is depicted in the photo. This is easy to do when it comes to the photo used in official documentation, where only one person is depicted, but the case becomes more complicated when there will be a case where some people are depicted in the photo, In this case, the legislator cannot grant all people, because such a reservation leads to Nonsense. Every person will need their consent, which is depicted in the photo, which will interfere with the right to use their own photograph. This will cause many uncertainties.

On the other hand, if we declare that the right belongs to a person who is depicted on this photo we violate the human right, recognized by the constitution, which means that photo shooters, photo reporters will lose interest in the photo. During the day under several lens light may be a human appear. Imagine if he will have the right to every such photo, the photo creator will not even shoot a photo and for what he will take pictures if he cannot use it and cannot find realization. If you look at the famous photos, which have already been awarded and recognized, we'll see that 89% of them are randomly photographed, There was nothing known for years of existence for those people who were shown on these photographs, (E.g., image of an Afghan girl with piercing green eyes).

On the one hand we have a person who photographed the photo and wants to recognize the property right and on the other hand we have a person, who

was photographed, He has similar requirements and more argumentation, that's why we can transfer this right to him. It will be the easiest solution if we say that we have to give ownership rights on the photo to both of them and the proprietary right of both persons to be equally distributed on this photo, as a result of mutual agreement, use their rights, However, how to regulate the situation, if on the picture is impressed not one, but five, ten or several dozen people at once? This is really a difficult question, so much so there are frequent cases, when on the family photo appears several people. We must admit here, that's impossible recognize the ownership rights of each human. We will have the same situation which was on case of robot and more complicated if a number of people will have ownership right on photo. During each use of such a photograph, will be required the consent of people who have been photographed what is almost impossible to get.

We cannot talk about the photo and neglect photographer's rights. Photographer, in some cases is a person, who in legal relationship may be as the initiator, also a simple performer, contractor whom we pay for the service.

During such order, when a photographer completes somebody's task, how can we talk about existence of intellectual creativity? Our visit to photographer and ask to take a photo is a simple agreement and should be regulated by the "Civil Code of Georgia" and not by the Law of Georgia on Copyright and Neighboring Rights. This legal relationship is regulated based on public consciousness and customary law, despite the fact that the law does not speak in such cases the photographer knows that he has no right in such a photo and the photo belongs to the person who is shown on this photo. The facts indicate that it will be unacceptable to grant ownership of a photo to a person who photographed this photo, also for those people who are on those photos. We believe that the photo should not be treated with the right to be protected.

It is clear that the legislature has a similar view, that's why the Georgian legislation vaguely assesses this issue. Georgian Constitution does not speak on the photo, none of the national regulation of Georgia says, that the photo can be placed among the protected ones. As for the photo makers and people on the photo Relationship to the legal framework the legislator does not make any reservations, it reinforces my opinion. pho

This work refers to the photographs and the rights that are on the photo, It discusses the actual nature of the situation, which, at present, As well as the legislative shortcomings identified in this area. The problem is presented in the work and possible ways of solving it. The difference in the legislative and society's views is demonstrated, which was revealed as a result of our research. There were also clear examples of which the photograph would not be included in the list of copyrighted works and there are cases where the existence of copyright on the photo leads to nonsense.

¹ The Berne Convention for Literature and Art Protection, adopted on 9 September 1886.

² “Georgian Civil Code”. Tbilisi, 1997.

³ <http://www.gca.ge/index.php?cid=43&lang=eng>

⁴ The Convention of the World Intellectual Property Organization.

⁵ The Universal Declaration of Human Rights — International Act, adopted on 10 December 1948 by the UN General Assembly.

⁶ Explanatory Dictionary of Georgian Language,. Tbilisi, 1990.

Kakhaber Surguladze,
Professor, Doctor of Historical Sciences
Department of History, Archeology and Ethnology
Batumi Shota Rustaveli State University

THE COSSACKS' CAMPAING TO THE GONIO FORTRESS

The article studies the 1647 taking of the Gonio Fortress by the Cossacks and the battles against the Ottomans according to the information given in Evlia Chelebi's work.

*The author of the article tries to clarify some issues related to the topic (for example Cossacks' ethnic issue, the date of the fall of the fortress, the number of the soldiers etc.). The author thinks that the Cossacks took the fortress in August-September of 1647. This argument is backed up by the fact that summer and the first month of autumn were the most convenient period for sea navigation. What about the number of the Ukraine Cossacks, Chelebi names 70 Cossacks' ships at the Gonio fortress. By the simple multiplication (70*50) and the method of exclusion there could be roughly 3000 solders to take the fortress.*

It is noticed that because of the geopolitical situation of XVII century the warriors at the Gonio fortress were Zaporozhyen Cossacks not Don Cossacks. This argument is backed up by the fact that XVII century was the most successful period for the Cossacks' military campaigns.

Military operations of the Cossacks against the Ottomans were within the frames of the geopolitical context. The Cossacks had an idea to form the military union with Iran through Georgia. To fulfill that idea, the Cossacks sent their representative Stephan to the Shah of Iran. However, at that moment the shah was interested in a peaceful policy with the Ottomans more.

The words "kadzakhi" and "Nakhuturu" spread in the Guruli dialect reflect the being of the Cossacks in Georgia in General.

Key words: *Ottoman historiography, Gonio fortress, Zaporozhyen Cossacks, Naval ship "Seagull".*

Кахабер Сургуладзе,
доктор історичних наук, професор
Батумського державного університету імені Шоти Руставелі,
департамент історії, археології та етнології

ПОХІД КОЗАКІВ НА ГОНІЙСКУЮ ФОРТЕЦІЮ

У статті на підставі записів османського мандрівника XVII століття Евлія Челебі йдеться про похід козаків на фортецю Гонію в 1647 році та про взяття фортеці. Описані військові баталії проти турків-османів пов'язані з цим фактом. У статті зроблено спробу уточнення та роз'яснення ряду моментів з історіографії (наприклад, етнічна проблема козацтва, дата взяття фортеці,

кількість учасників битви і т. д.). Автор вважає, що козаки змогли захопити фортецю Гонію в серпні–вересні 1647 року. Даний аргумент підкріплює і той факт, що успішним періодом морських походів на Чорному морі були перші місяці весни та осені. Що стосується кількості українських корсарів, Евлія Челебі вказує на знаходження 70 кораблів козаків у Гонійській фортеці. Використовуючи елементарне дію множення ($70 \times 50 = 3500$) і метод виключення, можна визначити кількість козаків, що брали участь у взятті фортеці Гонію, склала 3000 осіб.

З огляду на геополітичне становище XVII століття, в статті зазначено, що учасники походу на Гонійську фортецю були не донськими козаками, а запорізькими. Наші аргументи підкріплює і той факт, що XVII століття було періодом успішних морських походів запорозьких козаків.

Спрямовані проти турків військові операції козаків вписувалися в геополітичний контекст того періоду. У козаків була ідея оформлення військового союзу з іранським шахом Абасов I через Грузію. З цією метою вони відправили в Іран польського козака Штефана, однак, на той час інтереси шаха передбачали збереження мирної політики з Османською Туреччиною. Відзначимо, що поширені в грузинській мові слова («хадзахі») і топонім («нахутуру») є ілюстраціями епохи.

Ключові слова: Османської історіографія, фортеця Гонію, Запорізькі козаки, військово-морське судно «Чайка».

კახაბერ სურგულაძე

პროფესორი. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოლოგიის დეპარტამენტი

კაზაკების ლაშქრობა გონიოს ციხეში

წინამდებარე სტატიაში XVII ს-ის ოსმალთა მოგზაურის ევლია ჩელების ცნობების საფუძველზე საუბარია 1647 წელს უკრაინელი კაზაკების მხრიდან გონიოს ციხის აღების და მასთან დაკავშირებულ ოსმალების წინააღმდეგ მიმართულ სამომავლო ბატალიების შესახებ.

სტატიაში არის ისტორიოგრაფიაში აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებული რიგი მომენტების დაზუსტების და გარკვევის (მაგ., კაზაკების ეთნიკური საკითხი, ციხის აღების თარიღი, მებრძოლთა რაოდენობა და ა.შ.) ცდა. ავტორი მიიჩნევს, რომ კაზაკების მხრიდან გონიოს ციხის დაუფლება მომხდარა 1647 წლებს აგვისტო-სექტემბრის თვეში. ამ არგუმენტს ისიც ამაგრებს, რომ შავ ზღვაზე ზღვაოსნობისთვის მოსახერხებელი პერიოდი იყო ზაფხული და შემოდგომის პირველი თვე. რაც შეეხება უკრაინელი კორსარების რაოდენობას, ჩელები გონიოს ციხესთან ასახელებს კაზაკთა 70 ხომალდს. მარტივი ნამრავლით ($70 \times 50 = 3500$) და გამორიცხვის მეთოდიდან გამომდინარე შეგვიძლია გონიოს ციხის ასაღებად მეოფ კაზაკთა რაოდენობა განვსაზღვროთ 3000 მეომრით.

XVII ს-ის გეოპოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე ნაშრომში მიჩნეულია, რომ გონიოს ციხეში მოლაშქრეები უნდა ყოფილიყვნენ არა დონელი, არამედ ზაპოროჟიელი კაზაკები. ჩვენს არგუმენტს ისიც ამაგრებს, რომ XVII ს. სწორედ ზაპოროჟიელი კაზაკების საზღვაო ლაშქრობების წარმატებების პერიოდი იყო.

ოსმალების წინააღმდეგ მიმართული კაზაკების სამხედრო ოპერაციები გეოპოლიტიკურ კონტექსტშიც ჯდება. კაზაკებს ჰქონდათ საქართველოს გავლით ირანის შაჰ აბას I თან სამხედრო კავშირის გაფორმების იდეა. ამ გეგმის განსახორციელებლად მათ ირანში გაგზავნეს პოლონელი კაზაკი შტეფანი, მაგრამ იმ მომენტისთვის შაჰის ინტერესში შედიოდა ოსმალეთის მიმართებაში სამშვიდობო პოლიტიკის შენარჩუნება.

შევნიშნავთ, რომ ქართული ენაში გავრცელებული სიტყვები („ყაძახი“) და ტოპონიმი („ნახუტურუ“) იმ დროინდელი ეპოქის ამსახველი ნიმუშებია.

საკვანძო სიტყვები: ოსმალური ისტორიოგრაფია, გონიოს ციხე, ზაპოროჟიელი კაზაკები, სამხედრო ხომალდი „თოლია“.

In the Guruli dialect of the Georgian language a word „kadzakhi“ (Georgian: „ყაძახი“) is the synonym of the words „manful“ and „strong“. The origin of the word is evidently non-Georgian and it is resulted from the reflection of that historical period, when the Cossacks and the Georgians had some relationships¹.

Where did the Cossacks come to Georgia from and when did they seize the Gonio Fortress? In the XV–XVII centuries the paramilitary structures represented a great force. They were frequently used by the Polish-Lithuanian Commonwealth, Russia and other states. Having the Cossack communities in their service, these countries used their army to conquer new territories in external wars and to suppress unrest inside the country.

In the first half of the XVII century the Cossacks (the Zaporozhians...) were actively engaged in the piracy on the Black Sea. It seems that the objective moments were the decisive ones. The point is that the Ottomans' attempt to turn the Black Sea into an „internal lake“ led to the cut off the way to the sea for the Cossacks. The Ottomans could have significantly restrained aggression against the neighboring states only with preventive strikes. Consequently, except the seizure of wealth through the coast, one of the reasons for the Cossacks' naval campaign was the liberation of people of different nationalities from the Ottoman oppression. Therefore, the Cossacks' campaigns on the Black Sea should be analyzed precisely from this point of view. In the first three decades of the XVII century the Cossacks successfully conducted several successful campaigns to the Ottoman coastal cities and villages. For example, in 1632 Zaporozhian and Don Cossacks took Sinop city, what indicated to their strength. In our opinion, the Cossacks' campaign to the Gonio Fortress should be considered in this perspective.

The story of the Gonio Fortress capture by the Cossacks is a famous fact in Historiography (S. Rodonaia, A. Surguladze, Z. Datuashvili...). Although, we consider that the given issue should be clarified in some cases (the problem of Cossacks' ethnic, the date of the battle, the number of fighters, the ascertaining of the fortress capture initiative...).

The most important source, representing the materials about the Gonio Fortress capture by the Cossacks, is the work „Seyāḥat-nāme“ („Book of Travels“) by an Ottoman traveller of XVII century Evliya Çelebi (Chelebi, 1611–1682). It describes the above mentioned fact in details. Çelebi was in the epicenter of the events occurred at the Gonio Fortress. The authenticity of the source can be judged by the author's apparent participation in the military battles.

According to Çelebi the Cossacks suddenly seized the fortress. „Thousands of armed warriors“ and a large number of volunteers marched under the leadership of Said Ahmed Pasha. He arrived with seven thousand warriors to help to the Pasha of Kars and the Beys of Karahisari and Manazkert, each of whom had two thousand fighters. From Çelebi's records we learn that the Pasha of Trabzon also sent three thousand people. This army was joined by the Pasha's six thousand armed forces at the Gonio Fortress, 3000 volunteer horsemen, about a thousand infantrymen and other Georgian nobles². Total number of attendants was 15 thousand warriors³.

The Ottoman army arrived at the Gonio Fortress from the side of the Tortum Fortress. Taking advantage of the fact that the Cossack watchmen were drunk, the Ottomans surrendered 70 ships without a fight. After this, they unsuccessfully attacked the fortress three times. The traveller wrote: „The Cossacks were sieged in the fortress and when they realized that there was no chance of salvation, they became enraged and began to shoot“. It seems that the Ottoman did not expect such a turn of events and called the additional forces from Batumi, prepared salvage stairs from the ships and attacked the fortress again. In such a difficult situation the Cossacks took radical measures: they „unfurled the banner of the regiment“, opened the gates of the fortress and attacked the enemy. Due to the numerical superiority the Cossacks were obviously defeated in an unequal battle. According to the chronicler, most of them died on the battlefield, the part of them drowned in the Chorokhi river (distance between the castle and the river is 500 m) and some people committed suicide. The Ottomans managed to capture only about 200 Cossacks. The winners celebrated their victory by a volley of guns, „which lasted three days and nights“⁴.

This is Çelebi's version of the battle between the Cossacks and the Ottomans at the Gonio Fortress. It should be noted that the diversity of ideas in Historiography is determined by some vague moments. One of them is the

motive of the campaign. We share the opinion that the Cossacks were corsairs and their function was to rob the rich coastal areas and to get wealth in this way.

As for a date of the battle, E.Çelebi did not mention it and due to it Historiography includes different dates. For instance, Iashvili and Sidjinava dated it back to 1654⁵, while Rodonaia names 1646–1647 and Surguladze — 1647⁶.

We adhere to the viewpoint of those scientists who consider that the date of the Gonio Fortress capture is the year 1647. Indeed, Çelebi does not mention anything about the Cossacks, describing the events occurred in 1647 in his „Seyāḥat-nāme“. As for the year 1647, the traveler's route initially was the site of Yerevanzarum and in the winter of 1648 he left for Istanbul. As the traveler narrated about the fact of the Gonio Fortress capture before his leaving, therefore, we can logically assume that the above mentioned fact occurred in 1647. Whereas summer and the first month of autumn are the most convenient periods for the seafaring, so we specify and consider that the Cossacks' campaign to the Gonio Fortress occurred in the period of August-September.

The issue of the Cossacks' ethnic is also not clearly defined by Çelebi. The traveler mentions them under different names („Cossacks-Russians“, „Russians“ and etc.). This circumstance makes us think that he did not know anything about the ethnic issues. On the other hand, we should note that in XVI–XVII centuries there were some paramilitary communities (eg.: Don and Tergk communities...) of Cossacks in the Kingdom of Poland and the Russian State. Among them the Don and the Zaporozhian Cossacks were the strongest ones. In our opinion, the Don Cossacks did not participate in the Gonio Fortress campaign. The point is that by capturing the Azov Fortress in 1640 the Ottomans blocked the passage to the Black Sea for the Cossacks. In such a situation, it is more realistic to assume that the campaign to the Gonio Fortress was conducted by the Ukrainians, particularly, the Zaporozhian Cossacks, which, in contrast to the other Cossacks' communities, had more freedom of action at that time. Moreover, XVII century was the period of the Zaporozhian Cossacks' successful maritime campaigns.

With regard to the number of the Cossacks, the Historiography defines it as 3500–4300 warriors⁷. Çelebi states that at the Gonio Fortress there were only 70 ships and not 87 ones as indicated in scientific literature. According to a Dominican monk Emido D'Ascoli (XVI c.) the Cossacks' military ship „The Hull“ accommodated 50 warriors⁸. D'Ascoli was the Prefect of Kafa city (modern Feodosiya) in 30-ies of XVI century and he was better than others informed about the number of the Cossacks on board „the Gull“. Thus, according to D'Ascoli, by a simple multiplication (70x50=3500) and using the elimination method we can determine the number of the Cossacks-corsairs, participating in the Gonio Fortress seizure: there were 3000 warriors.

The Cossacks' campaigns were obviously spontaneous. The Cossacks went to contact with the Georgian king and the princesses. However, they did not represent a state organized force, so the food provision, the production realization, the wintering and the shelter if needed, pushed them to the relations with the Georgians. Moreover, this relationship was necessary because of the common enemy of the both sides and their religious affinity⁹. An Italian missionary Pietro Della Vale (1586–1652) wrote in 1627 that „the Georgians...with their harbors and protected places... can greatly help the Cossacks in their affairs“¹⁰. Çelebi also mentions these relations in „Book of Travels“, where he directly points out that the support of the Georgians (the Megrelians) for the Cossacks became the reason for the subsequent campaign of the Ottomans against Samegrelo region (Chapter LXXII).

In the conclusion we should note that the capture of the Gonio Fortress by the Cossack-Corsairs and related to it combat battles occurred in a way described above. The campaign of 1647 ended tragically for the Cossacks. Due to this fact and the events in the Kingdom of Poland, as well as the subsequent geopolitical situation of that time, the campaigns of the Cossack-Corsairs in the eastern part of the Black Sea gradually stopped.

¹ Surguladze A., From the Past of the Relations between Guria Principality and the Cossacks of Ukraine, j. „Flag of Lenin“, 1961, No. 8, p. 2 (in Georgian).

² Çelebi E., Travel Book, translation, comments and explore by G. Phuturidze, col. 1, Tb., 1971, p. 323 (in Georgian).

³ Surguladze A., The Ukrainian Cossacks in the Gonio Fortress, j. „Chorokhi“, 1972, p. 83 (in Georgian).

⁴ Çelebi E., Travel Book, p. 323–325.

⁵ Iashvili V., From the History Of the Gonio Fortress, Col. Monuments of Georgian Material Culture in Adjara, Bat., 1955, p. 23; Sidjinava V., From the History of Batumi, 1958, p. 23.

⁶ Surguladze A., The Ukrainian Cossacks in the Gonio Fortress, p. 84.

⁷ Surguladze A., The Ukrainian Cossacks in the Gonio Fortress, p. 83

⁸ „Description of the Black Sea and Tataria“ by Dominican Emiddio Dortelli D'Ascoli, prefect of Kaffa, Tataria and so on. 1634, Notes of the Odessa Society of History and Antiquities, vol. XXIV. 1902, p. 99 (<http://www.vostlit.info>) (in Russian).

⁹ Svanidze M., Georgia, the countries of the Black Sea and Eastern Europe in the first century of the XVII century., Russia, Poland and the Black Sea region in the XV–XVIII centuries. M., 1979, p. 239 (<http://Annales.info/kavkaz/gruzia/gruzia.htm>) (in Russian).

¹⁰ Surguladze A., The Ukrainian Cossacks in the Gonio Fortress, p. 84.

Наталія Лазба,
асоційований професор Батумського
державного університету
імені Шоти Руставелі

ІДЕНТИЧНІСТЬ АБХАЗІВ, ЩО ПРОЖИВАЮТЬ НА ТЕРИТОРІІ АДЖАРІ

У статті розглядаються сучасні проблеми національної ідентичності, які є досить гострими і мають досліджуватися як в історико-культурному, так і в соціокультурному контексті. Це складне і багатостороннє суперечливе явище, яке можна пояснити та зрозуміти за допомогою обґрунтованої оцінки, що дозволить убезпечити можливу кризу національної свідомості або загрозу викорінення історичної пам'яті. На сучасному етапі, як ніколи, існує небезпека забути про особливості та загальні правила життя, які визначають особистість. Тому, в пошуках шляхів збереження особистості та оригінальності, ми намагаємося визначити справжню причину забуття унікальних життєвих та культурних елементів.

Насправді важко передбачити розвиток особливостей таких процесів, але не можна заперечувати, що психічні зміни певних етнічних груп ґрунтуються на реальності. Питання збереження справжньої історико-культурної ідентичності особливо актуальні в умовах сучасної глобалізації в контексті сильної геополітичної конфронтації, культури автохтонних народів та несумісності сучасних технологічних цивілізацій. Отже, традиційне суспільство намагається зберегти свою ідентичність або іншим чином реагувати на сучасні виклики.

Абхазький етнос не є винятком у цих процесах. Завдяки своєму геостратегічному розташуванню він постійно привертає увагу сусідніх (і не тільки) держав і людей. На сучасному етапі абхази, що мешкають в Аджарі (завдяки їх етноконфесійності) належать до рідкісного прикладу синтонізму, в якому спостерігаються дві всесвітньо відомі релігії — християнство та іслам. Сім'ї, в яких представники різних релігійних конфесій збираються разом, часто святкують разом християнські та мусульманські релігійні свята. З нагоди святкових днів у Абхазії ми можемо побачити на столі страву мусульманської абхазької халви та хлібного святкового торта (Паска), які представляють цікавий приклад різних смислових поглядів на культуру.

Ключові слова: абхази, абхазький етнос, Аджарія, етноконфесійність, релігійні свята.

ბათუმის შოთა,

რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
პროფესორი ნატალია ლაზბა

აჭარის რეგიონში მცხოვრებ აფხაზთა იდენტობის საკითხისათვის

სტატიაში განხილულია ნაციონალური იდენტობის საკითხები თანამედროვე ეტაპზე, რაც საკმაოდ აქტუალური პრობლემაა, რომელის განხილვაც ვფიქრობთ უნდა მოხდეს როგორც ისტორიულ-კულტურულ, ასევე სოციალურ-კულტურულ კონტექსტში. ეს არის რთული და მრავალმხრივ წინააღმდეგობრივი მოვლენა, რომლის ახსნა და გაგება საჭიროებს გონივრულ შეფასებას, როგორც ნაციონალური თვითშეგნების შესაძლო კრიზისს ან ისტორიული მეხსიერების გადაშენების საფრთხეს. თანამედროვე ეტაპზე, ისევე, როგორც არასდროს იგრძნობა საფრთხე დაიკარგოს და მოვიწყებას მიეცეს ის თვისებები და ცხოვრების ზოგადი წესები, რაც განსაზღვრავს იდენტობას. შესაბამისად, თვითმყოფადობისა და იდენტურობის შენარჩუნების გზების ძიებაში ვცდილობთ განვსაზღვროთ უნიკალური ყოფისა და კულტურის ელემენტების მივიწყების ჭეშმარიტი მიზეზი.

მართალია ძალიან რთულია ასეთი პროცესების განვითარების თავისებურებების პროგნოზირება, მაგრამ შეუძლებელია იმის უარყოფა, რომ გარკვეული ეთნიკური ჯგუფების მენტალური ცვლილებები ეფუძნება რეალურ სინამდვილეს. განსაკუთრებით აქტუალურია რეალურ ისტორიულ-კულტურული იდენტობის შენარჩუნების საკითხები თანამედროვე გლობალიზაციის პირობებში მძლავრი გეოპოლიტიკური დაპირისპირების, ავტოქტონური ხალხების კულტურისა და თანამედროვე ტექნოლოგიური ცივილიზაციების ინტერესთა შეუთავსებლობის პირობებში. აქედან გამომდინარე, ტრადიციული საზოგადოება ცდილობს შეინარჩუნოს თავისი თვითმყოფადობა ან წინააღმდეგ შემთხვევაში უპასუხობს თანამედროვე გამოწვევებს.

აფხაზური ეთნოსი არ არის გამონაკლისი ამ პროცესებში, რომლიც თავისი საცხოვრებელი ტერიტორიის გეოსტრატეგიული ადგილმდებარეობის გამო, მუდმივად იპყრობდა მეზობელი (და არა მხოლოდ) სახელმწიფოებისა და ხალხების ინტერესსა და ყურადღებას.

თანამედროვე ეტაპზე აჭარაში მცხოვრები აფხაზები თავიანთი ეთნოკომფლექსური კუთვნილებით წარმოადგენენ სინთოიზმის იშვიათ მაგალითს, რომელშიც შეინიშნება ორი მსოფლიო აღიარებული რელიგიის-ქრისტიანობისა და ისლამის სინთეზი. ოჯახები, რომლებშიც გაერთიანდნენ სხვადასხვა კონფესიის წარმომადგენლები ქრისტიანულ და მუსლიმურ რელიგიურ დრესასწაულებს ხშირად აღნიშნავენ ერთად. აფხაზთა სადღესასწაულო სუფრაზე შეიძლება შევხვდეთ როგორც მუსლიმურ აფხაზურ ჰალვას, ასევე ქრისტიანულ სადღესასწაულო ტორტს(პასკას), რაც უკვე სხვადასხვა კულტურის ელემენტების სინთეზის საინტერესო მაგალითს წარმოადგენს.

ძირითადი სიტყვები: აფხაზეთი, აფხაზური ეთნიკური ჯგუფი, აჭარა, ეთნიკური აღიარება, რელიგიური დღესასწაულები.

Natalia Lazba,

Professor

Batumi Shota Rustaveli State University

FOR THE ISSUE OF IDENTITY OF ABKHAZIAN LIVING IN ADJARA REGION

The article deals with the current national identity issues, which are quite problematic and should be considered in both historical-cultural and socio-cultural context. It is a complex and multilateral contradictory phenomenon that can be explained and understood by a reasonable assessment, as a possible crisis of national consciousness or a threat of eradicating historical memory. At the present stage, as never before, there exists a danger to lose and forget the features and general rules of life that define personality. Therefore, in search of ways to preserve the personality and originality, we try to determine the true cause of forgetting the unique life and cultural elements.

It is really difficult to predict the development of the peculiarities of such processes, but it is impossible to deny that mental changes of certain ethnic groups are based on reality. The issues of maintaining a real historical-cultural identity are particularly relevant in the conditions of modern globalization, in the context of the strong geopolitical confrontation, the culture of autotonic people and the incompatibility of modern technological civilizations. Consequently, the traditional community tries to maintain its identity or otherwise respond to modern challenges.

The Abkhazian ethnos is not an exception in these processes. Due to its geo-strategic location, it has constantly captured the interest and attention of neighboring (and not only) states and people.

At the present stage, Abkhazians residing in Adjara (due to their ethno-confessionality) belong to the rare example of synthonism, in which two world-recognized religions are observed — the Christianity and Islam. Families, in which representatives of various religious denominations come together, often celebrate Christian and Muslim religious holidays together. On the occasion of the Abkhaz holidays, we can see the Muslim Abkhazian halva and the Christian holiday cake (Pasca) on the table, which represent an interesting example of the various elements' synthesis of culture.

Key words: *Abkhazia, Abkhaz ethnic group, Adjara, ethnic confession, religious holidays.*

Проблема національної самосвідомості надзвичайно актуальна сьогодні для багатьох народів. Її слід розглядати, на наш погляд, не тільки в історико-культурному, а й в соціокультурному контексті. Осмислюючи складну і багато в чому суперечливу ситуацію, яка ставить етнос перед необхідністю самозбереження в умовах мінливого світу, ми небезпідставно оцінюємо пережиті процеси як можливу кризу самосвідомості, як згасання генетичної пам'яті. Тобто, ми відчуваємо сьогодні як ніколи, що

втрачаємо якості і властивості, які визначали колись нашу ментальність, спосіб життя в цілому. І в пошуку шляхів збереження своєї самобутності намагаємося виявити справжні причини знецінення неповторного, вистражданого століттями духовного досвіду. Прогнозувати особливості розвитку подібних процесів дуже важко, але те, що досить симптоматичні зміни в ментальності тих чи інших етносів відбуваються реально, заперечувати неможливо. Йдеться про збереження реальної історико-культурної ідентичності в умовах зростання глобалізації, запеклого геополітичного протиборства наддержав, несумісності інтересів і характерних особливостей автохтонної народної культури і технократичної цивілізації. Тому цілком природно, що традиційне суспільство намагається, так чи інакше, відповідати на ці виклики.

Не є винятком в цих процесах і абхазький етнос, який у силу геостратегічного розташування території свого проживання, постійно привертав інтерес сусідніх (і не тільки) держав і народів. Кавказом пролягали важливі торговельні шляхи з Азії в Європу, з Близького Сходу на Далекий Схід, тому оволодіння Кавказом означало не лише встановлення контролю над транспортною торгівлею, але також давало можливість закріпитися на Чорному і Каспійському морях. Це значно збільшило стратегічне значення Північного Кавказу і спричинило безперервні війни в регіоні протягом століть.

Абхазі, що проживають на території Аджарії, є нащадками махаджирів, які в другій половині XIX ст. були змушені залишити місця свого проживання в Абхазії і переселитися в країни Близького Сходу. Слово «махаджіри» на арабській мові означає «вимушений переселенець». Воно насамперед пов'язано з переселенням Пророка Мухаммеда і його сподвижників з Мекки до Медіни. Події XIX ст. на Кавказі надали цьому слову нову навантаженість — наприклад, в абхазькій мові цей термін (амхаджир) набув значення «біженець, вигнаний з батьківщини». Часто в зв'язку з цим процесом вживають термін «хіджра», що означає переселення з одного місця на інше. Як релігійний термін слово «хіджра» використовується у випадках переселення віруючих, яких пригноблюють на своїй батьківщині і позбавляють свободи віросповідання.

В історії Абхазії виділяють кілька періодів насильницького переселення: після каральних експедицій генерала Муравйова в 1840–1841 рр., після Кримської війни 1853–1856 рр., після скасування Абхазького князівства в 1864 р. Масовішого характеру набуло переселення в період Ліхненського повстання 1866 р. і особливо під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр.

Важким історичним періодом для цього регіону була Кавказька війна, яка тривала близько 100 років і закінчилася в 1864 р. виселенням значної

частини горців Північного Кавказу до Османської імперії. Ця війна стала найважливішою подією в історії Північного Кавказу в цілому, і Західного Кавказу зокрема. Махаджирство торкнулося передусім Західного Кавказу. За свідченням деяких істориків, близько 90% населення окремих етносів було змушене залишити свою Батьківщину. Махаджирство не обмежалося 1864 роком. Воно тривало протягом усієї другої половини XIX ст. А окремі хвилі переселення мали місце і на початку XX століття.

Для Кавказу махаджирства стало найбільшою демографічною катастрофою, яка разом з посиленою колонізацією краю на протязі декількох десятиліть перекроїла традиційний етнічний склад Кавказу. Це одна з найскладніших і найтрагічніших сторінок нової історії Кавказу.

Перші переселенці з Абхазії з'явилися на території Аджарії в другій половині XIX ст. Це були перші, так звані сімейно-індивідуальні міграції абхазів і, мабуть, зумовлювалися вони переважно релігійними і соціальними мотивами¹. Перша порівняно велика група переселенців на початку 1860-х років в кількості трьохсот сімей оселилася в Батумі в районі «Нуріє гелі» (сьогодні це територія парку імені 26 Травня). До російсько-турецької війни 1877–1878 рр. 9500 абхазів і черкесів оселилося в Батумському окрузі².

Процес переселення в Аджарії мав свою специфіку. Існувало кілька причин цього процесу. Причина переселення деяких перших абхазів до Аджарії не була пов'язана з масовим виходом. Так, наприклад, прадід родини Аквадзба, які проживають сьогодні в районі Чарналі, опинився в Аджарії, тікаючи від переслідування: він викрав у братів єдину сестру і був змушений покинути батьківщину. Це не єдиний окремий випадок переселення абхазів до Аджарії.

Велика група абхазьких поселенців в Аджарії з'явилася в 1867 році, після того придушення 1866 року Російським імперським урядом антиросійського виступу абхазів. На вимогу влади населення Абхазії змушене було покинути центральну і північно-західну частину його території і емігрувати до Туреччини. В ті часи Аджарія входила до складу Османської Імперії. Виселена з рідних місць частина абхазького населення оселилася в тій грузинській провінції, яка географічно за кліматичними умовами була ідентичною Абхазії.

Емігранти потрапляли до Аджарії не тільки прямо з Абхазії. Частина населення поверталася після переселення в Османську імперію з надією потрапити на рідну землю. Однак спочатку Туреччина, а пізніше Росія не дали можливість абхазам дійти до Абхазії. Відтак багато переселенців влаштувалося в Аджарії.

Утворенню в Аджарії локальної етнічної групи аджарських абхазів передувало їх переселення до Туреччини. Турецька правляча еліта праг-

нула, по-перше, заселити абхазами малозаселені землі, по-друге, отримати дешеву робочу силу і війовничих солдатів у війні проти Росії. У свою чергу, абхази сподівалися на краще життя в єдиновірній державі. Однак замість очікуваних «золотих гір», абхазів в Туреччині зустріли голод, злидні і хвороби. З 80-их років XIX століття вони стали повертатися на батьківщину, всупереч заборонам як Туреччини, так і Росії. Спочатку абхази потрапляли до Батумі, щоб потім перебраться до Абхазії. В кінці XIX століття Батумі стає так званим перевалочним пунктом між Кавказом і Туреччиною³.

Абхази-махаджири, що осідали на території Аджарії, переважно сповідували іслам. Це дозволяло їм швидше адаптуватися серед місцевого населення. Зауважимо, що роль релігії в історії абхазького народу надзвичайно велика. Абхазія пережила періоди православного візантійського впливу, османського протекторату і поступової ісламізації, а після 1810 року, коли Абхазія увійшла до складу Російської імперії, тут почалася реанімація православ'я.

Слід зазначити також, що у абхазів існує традиційна релігія — прамонотеїзм, в якому світ є результатом божественного промислу, а абсолютно нескінченний Бог Анцеа стоїть над світом і людиною. У Бога є апаїмбари — «ангели, вищі істоти, слуги і представники Бога на Землі», які доповідають Богу про все, що відбувається. Ця релігія становить собою систему релігійних поглядів, канонів і ритуалів, які сформувалися у абхазів в процесі тривалого історичного розвитку. Традиційна релігія — це релігія, яка складається у народів в процесі їх історичного розвитку, без формотворного впливу світових релігій. Це самостійна релігія, на яку не справили впливу ні християнство, ні мусульманство⁴.

Абхазька традиційна релігія не є язичницької релігією (як у стародавніх слов'ян, греків, скандинавських народів, у яких існував пантеон богів). Це форма стародавньої релігії, в якій існує єдиний Бог-творець. На відміну від християнства і мусульманства в ній Богу не протистоїть сатана. Ідея сатани не присутня в релігії. Людина отримує покарання за свої гріхи від Бога.

Такі доісламські вірування серед аджарських абхазів не отримали широкого розповсюдження, як у співвітчизників в Абхазії. Однак, до середини XX ст. у абхазів в Аджарії зберігалися елементи прамонотеїзма. Щорічно, зазвичай на «старий новий рік» (13–14 січня) і з настанням весни рід здійснював спільну молитву. Зазвичай в ній брали участь кілька поколінь, що походили від одного предка. Молоді жінки не брали участі в цих ритуалах, право на присутність мали лише літні жінки.

Обов'язковим елементом ритуалу було вино, молоде козеня, кукурудзяна мука для абисти (мамалига). Так, старійшина роду Чолоква

(Чолокава), щорічно, на початку весни проводив родинний ритуал — анихару (молитва). Він звертався до Бога з проханням відвести біди, хвороби та інші негаразди від всіх своїх родичів, щоб рід продовжувався, множився і був щасливий. Потім кожен з членів роду по черзі повторював цю молитву. По завершенні молитви, заколювали молодого ягняту і відкривали винний глек, який спеціально зберігався для цієї нагоди. Особливо ставилися абхаз до дерев. Саме тому тільки на горіховий шампур нанизувалися внутрішні органи тварини для проведення ритуалу звернення до Бога-творця. Старійшина знімав з шампура м'ясо й пробував його першим. По завершенні процедури починалося застілля. Ритуальне застілля складалося з декількох «чистих» ритуальних страв: варене м'ясо, абиста, аджика і «чисте» (без цукру) вино. Після жертвопринесення найчастіше їжу готували тут же, поруч з місцем молитви, зазвичай чоловіки. М'ясо і шкуру жертвовної тварини не вносили в будинок — це вважалося поганою прикметою. Відомо, що такі ритуальні традиції мали представники родів Чамба, Агрба, Кайтамба та ін.

Слід зазначити, що в Аджарії основна частина абхазів сповідувала іслам. Аджарські абхаз намагалися дотримуватися ісламських традицій, суннітського толку. Осівши в Аджарії, вони стали будувати дерев'яні мечеті (в районі Адлії, Ангіса, Ферії і т.д.). У цих мечетях службу вели переважно абхазькі мулли. Представники абхазьких прізвищ часто виїжджали до Туреччини для навчання в ісламських установах, звідки поверталися Ходжа (Кутелія, Кішіндба і ін.).

Абхаз-мусульмани в Аджарії дотримувалися посту, ходили на молитву в мечеть. У період рамазана (місяць обов'язкового для мусульман поста) по четвергах за упокій душ померлих готували халву і шербет. Після закінчення поста наступало свято — байрам, який святкували два дні. У цей час прийнято було відвідувати родичів і друзів.

Сьогодні абхаз, що проживають в Аджарії, за конфесійною належністю становлять рідкісний приклад симбіозу, синтезу двох світових визнаних релігій — християнства та ісламу. У сім'ях, які об'єднують представників різних конфесій, релігійні свята християн і мусульман найчастіше святкуються спільно. На святковому столі абхазів одночасно може бути присутнім мусульманська абхазька халва і святкова християнська паску.

¹ Копешавидзе Г. Культура и быт абхазов проживающих в Аджарии. Тбилиси, 1985. С. 86.

² Хорава Б. Мухаджирство абхазов 1867 года. Тбилиси, 2013. С. 101.

³ Инал-ипа III. Абхазы. 1965. С. 213.

⁴ Крылов А. Б. Религия и традиции абхазов (по материалам полевых исследований 1994–2000 гг.). М.: ИВ РАН, 2001. С. 12.

Наукове видання

УКРАЇНА І ГРУЗІЯ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ІСТОРІЯ ТА СПІЛЬНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

До століття встановлення
дипломатичних відносин

Збірка наукових праць

Переклад грузинською Тамаз Путкарадзе

Переклад українською Ірина Матяш

Комп'ютерна верстка Любов Зубець

Підписано до друку 12.03.2018 р. Формат 70х100/16.

Ум. друк. арк. 25,59. Обл.-вид. арк. 24,26.

Наклад 300 прим. Зам. 02. 2018.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України.

Київ-1, вул. Грушевського, 4.

Свідоцтво

про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виговлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.